БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ, ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Сборник от юбилейна научно-практическа конференция с международно участие

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ, ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ДЕПАРТАМЕНТ „НОВА БЪЛГАРИСТИКА“

ДЕПАРТАМЕНТ „АДМИНИСТРАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ“

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

БИЗНЕС КОММУНИКАЦИИ, ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛЬТУРА

BUSINESS COMMUNICATIONS, LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE

Сборник докладов юбилейной научно-практической конференции с международным участием, посвященной 10-летию магистерской программы «Бизнес коммуникации» и 25-летию бакалаврской программы «Русистика (русский язык, литература и культура)»

Collection of reports of the jubilee scientific-practical conference with international participation, dedicated to the 10th anniversary of the Master's Programme "Business Communications" and the 25th anniversary of the Bachelor's Programme "Russian Studies (Russian language, literature and culture)"

17–22 сентября 2021 г.
Варна, Болгария
Международный дом ученых им. Жолио Кюри,
к.к. Святых Константина и Елены

17th – 22nd September 2021
Varna, Bulgaria
Joliot-Curie International House of Scientists,
Sts. Constantine and Helena Resort

БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ, ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

СБОРНИК
от юбилейна научно-практическа
конференция с международно участие,
посветена на
10-годишнината на магистърска програма
„Бизнес комуникации“ и
25-годишнината на бакалавърска програма
„Русистика (руски език, литература и култура)“

17–22 септември 2021 г., Варна
Международен дом на учените „Жолио Кюри“
к.к. „Св. св. Константин и Елена“

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

Екип на НБУ:
доц. д-р Татяна Фед – председател
доц. д-р Ирина Георгиева – съпредседател
доц. д-р Иван Боевски
доц. д-р Мария Нейкова
гл. ас. д-р Христо Чукурлиев
гл. ас. д-р Милка Хаджикотева
Виталий Студзинский

Международни партньори:
проф. д-р Алиция Пстига (Полша, Гдански университет)
проф. д-р Олга Иванова (Русия, Руски нов университет)
проф. Нелля Шчедрина, д.н. (Русия, Московски държавен областен университет)
проф. Гузел Курбангалеева, д.н. (Русия, Башкирски държавен педагогически университет „М. Акмулла“)
доц. д-р Елена Кудинова (Русия, Московски държавен лингвистичен университет)
Анна Фьодорова (Русия, Московски държавен лингвистичен университет)

Научен секретар:
Нели Харалампиева

С любезното съдействие
на хотел „Естрея Палас“ и Винарска изба Варна

Бизнес комуникации, език, култура и литература.
Сборник от юбилейна научно-практическа конференция с международно участие

Съставители:
проф. Петя Александрова, д.н. (дял „Бизнес комуникации“)
доц. д-р Татяна Фед (пленарни доклади, дял „Литература, култура и превод“)
доц. д-р Ирина Георгиева (дял „Методика и чуждоезиково обучение“)
доц. д-р Албена Павлова (дял „Съвременният свят и общество“)
доц. д-р Васил Къдрев (дял „Информационни технологии“)
гл. ас. д-р Милка Хаджикотева (дял „Пандемията: нова реалност през 21 век“)
гл. ас. д-р Емил Калчев (дял „Икономика и политика“)

Рецензенти: проф. Мони Алмалех, д.н., проф. д-р Дияна Янкова

© Издателство на Нов български университет, 2022
ул. „Монтевидео“ 21, 1618 София
www.nbu.bg
www.bookshop.nbu.bg

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писменото разрешение на носителя на авторските права.

© МТ Студио – дизайн и предпечатна подготовка

Печат: „Симолини-94“ ООД

ISBN 978-619-233-209-9 (печатно издание)
ISBN 978-619-233-210-5 (електронно издание)

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРИВЕТСТВИЯ НА ОФИЦИАЛНИТЕ ГОСТИ

Благодарствено писмо от
Ректора на Московски държавен лингвистичен университет,
проф. д-р Ирина Краева.....13

Приветствено слово от
Заместник Ректора по развитие и информатизация
на Московски държавен лингвистичен университет,
проф. Анатолий Царегородцев, д.н. 14

Поздравителен адрес от
Президента на общоруската обществена организация
„Съюз на преводачите на Русия“,
доц. д-р Олга Иванова 15

ПЛЕНАРНИ ДОКЛАДИ

Татяна Фед, *НБУ*
10 години магистърска програма
„Бизнес комуникации“ РО и ДО в НБУ 18

Ирина Георгиева, *НБУ*
25 лет БП «Русистика со вторым
иностранным языком – английским» в НБУ.....28

Людмил Георгиев, *НБУ*
Традицията, модерността и ексцентричността
в университетското преподаване.....36

ПАНДЕМИЯТА: НОВА РЕАЛНОСТ ПРЕЗ 21 ВЕК

Христо Чукурлиев, *НБУ*
Обратната връзка от преподаватели и студенти
за процеса на обучение в пандемична ситуация. 52

Мила Сантова, ***Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН***
Културни политики в областта на нематериалното културно наследство в ситуация на пандемия. Някои примери 62

Даниел Фокас, ***Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН***
Българо-гръцки дружества по Българското Черноморие – местни културни политики и дейности в условията на пандемия от COVID-19 76

Стела Ненова, ***Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН***
Към опазването на нематериалното културно наследство в неформално образование в условията на пандемия – предизвикателствата на интернет 88

Милка Хаджикотева, ***НБУ***
Презентационни умения в академична среда 101

СЪВРЕМЕННИЯТ СВЯТ И ОБЩЕСТВО

Анатолий Царегородцев, Сергей Волков, ***Московский государственный лингвистический университет, Россия***
Социальные боты в политической коммуникации и цифровой суверенитет государства 108

Екатерина Злотникова, ***Государственный гуманитарно-экономический университет, Россия***
Экология как инструмент объединения общества 116

Албена Павлова, ***НБУ***
Виждане, чуване и разбиране в съвременния свят 122

Донна Астакова, ***НБУ,***
Диана Богданова, ***Медицински университет, София***
Възможността за разбиране и формиране на символи 138

Велислав Алтънов, ***Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН***
Опити за конкуриране със Създателя, отразено в киноиндустрията 150

Иван Карагьозов, ***Център за психологически изследвания***
Подход за прилагане на супервизия при социално-педагогически специалисти работещи в полето деца и младежи с увреждания 162

Мария Нейкова, ***НБУ***
Културни аспекти на мултикултурната комуникация
в университетска среда 186

Диана Богданова, ***Медицински университет, София***
Донна Астакова, ***НБУ***
Невропсихоаналитично разбиране
на връзката между афективните нарушения и
психомоторните особенности при ендогенни депресии..... 194

БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ

Мая Андриянова, ***Московский государственный***
лингвистический университет, Россия
Деструктивность как коммуникативная категория 214

Теодора Ризова, ***НБУ***
Междукултурната комуникация
в туристическата индустрия 223

Петя Александрова, ***НБУ***
Онлайн семинари между НБУ
и Кънетикът, Колидж, департамент „Славистика“..... 230

Пламен Русков, ***A1 България,***
Иван Боевски, ***НБУ***
Изследване на CRM стратегиите
в телекомуникационния сектор в Република България..... 240

Евгения Бирюкова, Елена Борисова, Ирина Боговская,
Московский государственный
педагогический университет, Россия
Лингвистическая и маркетинговая составляющие
при подготовке специалистов по языку
бизнес-коммуникаций 256

Гульнара Кудинова, Гузель Курбангалеева,
ФГБОУ ВО БДПУ им. М. Акмуллы, Россия
Особенности реализации совместной магистерской
программы «Бизнес-коммуникации»
в БДПУ им. М. Акмуллы 264

Радослава Илчева, ***Институт за литература БАН***
Антропонимика и «Бизнес-коммуникации».
Практические аспекты 272

ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА И ПРЕВОД

Нэлля Щедрина, ***Московский государственный областной университет, Россия***
Концепция героя в современной русской литературе и её роль в формировании ценностно-смысловой компетенции личности 284

Вяра Николова, ***СУ „Св. Климент Охридски“***
Антонина Куцарова
Разпознаване на културните аспекти при чуждоезиковото обучение чрез визуалните изкуства 294

Морис Фадел, ***НБУ***
Желанието в Пушкиновия Дон Жуан 304

Татьяна Лапутина, ***Московский городской педагогический университет, Россия***
Поэтический текст на занятиях по русскому языку по русскому как иностранному 310

Татяна Кананович, ***Гданьский университет, Польша***
Православная культура в романе Е. Водолазкина «Лавр»: рецепция в Польше и перевод на польский язык 318

Петя Петкова-Сталева, ***НБУ***
Сборникът с новели „Хекатомити“ на Джовани Батиста Джиралди Чинцио в културния климат на Контрареформацията 332

МЕТОДИКА И ЧУЖДОЕЗИКОВО ОБУЧЕНИЕ

Димитрина Лесневска, ***УНСС***
Преподавание делового русского языка как иностранного в болгарских вузах 350

Елена Стоянова,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Обучение по РКИ в условиях информационной образовательной среды 356

Светослав Арсениев, ***УНСС***
Некоторые переводные эквиваленты в документах годовой финансовой отчетности на болгарском и русском языках 368

Галина Злотникова, ***Московский государственный лингвистический университет, Россия***
Актуальность подготовки специалистов с навыками в информационно-экономическом сегменте 376

Женишкуль Хулхачиева, ***Московский государственный лингвистический университет, Россия***
Личностно-деятельностный подход в обучении киргизскому языку как иностранному 382

Людмила Годуйко, Мария Ермолова, ***Брестский государственный университет им. А. С. Пушкина, Беларусь***
Прагматонимия, эргонимия Брестчины в зеркале ассоциативного эксперимента 392

ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Ясен Горбунов, ***НБУ*****,**
Хао Чен, ***Китайски университет по минно дело и технологии***
Дигитални и кибер-физични подходи при отдалечено преподаване на инженерни дисциплини 407

Полина Михова, Красимир Костенаров, Васил Кърдев, ***НБУ***
Анализ и обзор на софтуерни решения в полза на земеделските услуги 418

Росица Голева, ***НБУ*****, Radosveta Sokullu,** ***Ege University, Turkey,*** **Васил Кърдев,** ***НБУ*****, Александър Савов,** ***Comicon Ltd., Sofia, Bulgaria,*** **Светослав Михайлов,** ***консултант, България***
Technical Solution and Scenarios for loT in Agriculture 430

Димитър Николов, Иван Боевски, Полина Михова, Красимир Костенаров, Васил Кърдев, ***НБУ***
Използване на мултикритериен анализ за вземане на решение относно дигитализацията в земеделските стопанства – казусно изследване 442

Божура Фиданска, ***Институт по аграрна икономика***
Георги Петров, ***НБУ***
Как България използва дигиталните технологии в земеделието 454

Мария Иванова, ***НБУ***
Адаптация на процесите и техниките за преподаване към онлайн учебна среда 468

Алиция Пстыга, ***Гданьский государственный университет, Польша***
Татьяна Федь, ***НБУ***
Мультимодальность в медийном пространстве 480

ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

Емил Калчев, ***НБУ***
Ключови елементи на комуникационна
стратегия за въвеждане на плосък данък 492

Надежда Димова, ***НБУ***
Специфичната роля на бизнес лидерите
при управлението на таланти 502

Сабина Анисимова, ***Московский государственный лингвистический университет, Россия***
Внешнеполитический имидж Франции
в системе международных отношений 512

Иван Боевски, Красимир Костенаров, Димитър Николов, ***НБУ***
Ангажиране на стейкхолдърите
(Stakeholder Engagement) – ключов фактор
за устойчив стейкхолдър мениджмънт при въвеждане
на интелигентно растениевъдство в България 524

Ирена Николова, ***НБУ***
Дигитални подходи при преподаването
по международен бизнес.....536

СПРАВКА ЗА АВТОРИТЕ.....544

ПРИВЕТСТВИЯ НА ОФИЦИАЛНИТЕ ГОСТИ

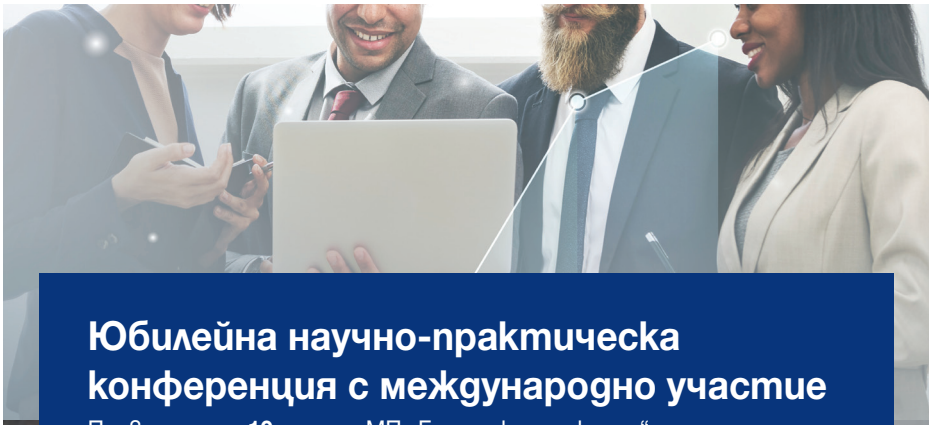

Юбилейна научно-практическа конференция с международно участие

Посветена на **10 години** МП „Бизнес комуникации“
и **25 години** БП „Русистика /руски език, литература и култура/“

17 – 22.09.2021 г.
к.к. „Св. св. Константин и Елена“, Международен дом на учените „Жолио Кюри“

Организатори:
департамент „Нова българистика“, департамент „Администрация и управление“,
Съюз на учените в България

Модератори:
доц. д-р Татяна Фед, доц. д-р Ирина Георгиева, доц. д-р Иван Боевски, доц. д-р Мария Нейкова,
гл. ас. д-р Христо Чукурлиев, гл. ас. д-р Милка Хаджикотева, Виталий Студзинский и Нели Харалампиева

Участници:
Преподаватели и студенти в програмите „Бизнес комуникации“ ДО и РО и „Русистика“
на департамент „Нова българистика“, български и чуждестранни учени

Официални езици на конференцията: български, руски и английски.
Форма на участие: научен доклад, презентация /до 20 минути/, участие в дискусиите, слушател.

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

Министерство науки и высшего образования
Российской Федерации
Федеральное государственное бюджетное
образовательное учреждение
высшего образования
**«Московский государственный
лингвистический университет»**
(ФГБОУ ВО МГЛУ)
Federal State Budgetary Educational Institution of Higher
Education «Moscow State Linguistic University»
(MSLU)
ул. Остоженка, 38, стр.1, Москва, 119034
тел.: (499) 245 30 02, факс: (499) 245 19 90
E-mail: info@linguanet.ru
http://www.linguanet.ru
ОКПО 02066486 ОГРН 1027700470027
ИНН/КПП 7704024466/770401001

30.09.2021 № 01/4580
На № _____ от _____

Об участии в конференции

Ректору
Нового болгарского университета
проф. Пламену Дойнову

Болгария, 1618, г. София,
ул. Монтевидео, 21, офис 227, 1к.

Уважаемый господин Дойнов!

От имени Московского государственного лингвистического университета и от себя лично выражаю Вам благодарность за плодотворное и эффективное сотрудничество между НБУ и МГЛУ.

Прежде всего хочу поздравить Новый болгарский университет с двумя знаменательными датами: 10-летием магистерской программы «Бизнес-коммуникации» и 25-летием бакалаврской программы «Русистика, русский язык, литература и культура». Русский язык – один из величайших языков, на котором говорит более 250 миллионов людей. И тот факт, что уже на протяжении длительного времени в НБУ реализуется такая образовательная программа, подчеркивает значимость русского языка для всего мирового сообщества.

Кроме того, выражаю Вам признательность за приглашение сотрудников и преподавателей МГЛУ в Болгарию для участия в Юбилейной научно-практической конференции с международным участием «Бизнес-коммуникации, язык, литература и культура». Конференция была организована и проведена на высоком уровне, за что также хочу выразить отдельную благодарность организационному и научному комитетам, руководившим подготовкой и проведением конференции.

В ходе работы конференции были затронуты наиболее актуальные темы мировой повестки дня, состоялся плодотворный обмен опытом между нашими странами, были установлены новые профессиональные контакты, что всецело будет способствовать дальнейшему укреплению сотрудничества между НБУ и МГЛУ.

С уважением, пожеланием успехов и развития,

Ректор И.А. Краева

С.Д. Волков
(499) 766-43-95

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО

От имени Московского государственного лингвистического университета искренне рад приветствовать организаторов и участников Юбилейной международной научно-практической конференции «Бизнес коммуникации, язык, литература и культура» – яркой и важной составляющей сферы культуры, образования и науки!

Завершившийся непростой 2020 год убедительно доказал, что вузы, сфера культуры, науки и образования – готовы не только отвечать на вызовы времени, но и действовать на опережение, предлагать востребованные и современные формы и варианты своей деятельности.

Сегодня всё больше и больше людей понимают огромную роль образования и культуры в развитии общества. Сотрудничество наших стран в области образования имеет многолетнюю историю, развитие культурных связей Российской Федерации и Республикой Болгария уходят корнями в 19 век.

Важнейшая составляющая сотрудничества Российской Федерации и Республики Болгария состоит, прежде всего, во взаимодействии в сфере образования и культуры, а также воспитании будущих поколений.

С 2004 года в МГЛУ изучается болгарский язык. Выпускники университета со знанием болгарского языка очень востребованы в различных структурах, в том числе в Министерстве иностранных дел России, в представительствах РФ в Болгарии. В 2017 году в МГЛУ открылся Центр болгарского языка и культуры, в котором студенты, изучающие болгарский язык, могут совершенствовать свои знания о языке и культуре Болгарии.

В Центре болгарского языка и культуры в МГЛУ:

– проводятся конференции, коллоквиумы, семинары по широкому спектру вопросов современной болгаристики, по актуальным проблемам российско-болгарских отношений, а также по вопросам преподавания болгарского языка для различных категорий обучающихся, организуя занятия по

изучению болгарского языка, культуры, истории, географии, литературы и экономики Болгарии;

– организуются встречи с экспертами и специалистами в различных областях общественной и культурной жизни двух стран и проводятся культурно-просветительские мероприятия, в том числе, встречи студентов с болгарскими переводчиками, писателями и выпускниками-болгаристами;
– в рамках своих полномочий, осуществляется взаимодействие с Посольством Болгарии в России, Болгарским культурным институтом и другими организациями по различным направлениям деятельности Центра.

В Центре есть своя библиотека со словарями, справочной и художественной литературой, видеотека с учебными и художественными фильмами на болгарском языке, различные аудиоматериалы, и мультимедийный проектор, подаренный Попечительским советом НБУ.

Московский государственный лингвистический университет имеет давние связи с Новым болгарским университетом. Университеты реализуют несколько программ двойных дипломов. В перспективе открытие еще одной программы двойных дипломов по направлению подготовки Информационная безопасность.

В древнем китайском трактате «Ицзин» было сказано: «Достаточно двоим объединить свои сердца, как станут они непобедимы». Так давайте еще больше объединим наши усилия для укрепления международного культурного обмена и внесем еще больший вклад в дело процветания и цивилизованного развития общества и человечества в целом!

И в заключение я хотел бы выразить слова благодарности гостеприимной болгарской земле, организаторам этого замечательного мероприятия, а участникам конференции пожелать успешной и плодотворной работы!

Проректор по развитию
и информатизации ФГБОУ ВО МГЛУ,
доктор технических наук, профессор
А. В. Царегородцев

UNION DES TRADUCTEURS DE RUSSIE –UTR –UNION OF TRANSLATORS OF RUSSIA
ОБЩЕРОССИЙСКАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ «СОЮЗ ПЕРЕВОДЧИКОВ РОССИИ»
Правление (Board): org@rutrans.org, www.rutrans.org,
111124, г. Москва, ул. Авиамоторная, д.55, стр.31, каб.507
Off. 507, 55/31, Aviamotornaja St., 111124 Moscow
Тел. (tel.) +7(495) 925-03-77

№ 33 от 15 сентября 2021 г.

Администрации, сотрудникам,
преподавателям и студентам
Нового болгарского университета

Дорогие друзья!

От имени Правления Союза переводчиков России поздравляем вас с двумя значимыми для истории Вашего университета датами – десятилетием магистерской программы «Бизнес коммуникации» и 25-летием бакалаврской программы «Русистика».

Союз переводчиков России уже много лет активно сотрудничает с Новым болгарским университетом по различным направлениям лингводидактики русского и болгарского языков, подготовки лингвистических и переводческих кадров, коммуникативистики и межкультурной коммуникации. Членов Союза переводчиков России и преподавателей Нового болгарского университета связывают теплые дружеские и деловые отношения.

Мы уверены, что наше сотрудничество, нацеленное на сохранение и укрепление исторических связей наших братских народов. на благо прогресса, науки и образования, во имя процветания наших стран, великого, благотворного и неизбывного славянского единства будет расширяться.

Желаем вам крепкого здоровья, радости, значимых достижений в научной и образовательной деятельности, благополучия и процветания.

Президент Общероссийской общественной организации
«Союз переводчиков России» (СПР)
Ольга Иванова

Председатель Правления СПР
Вадим Сдобников

ПЛЕНАРНИ ДОКЛАДИ

10 ГОДИНИ МАГИСТЪРСКА ПРОГРАМА „БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ“ РО И ДО В НБУ

Татяна Фед
Нов български университет

Резюме: В доклада се прави ретроспекция на МП „Бизнес комуникации“ РО и ДО за 10 години. Описана е програмата, преподавателите, всички конкурентни предимства, предлагани от НБУ като иновативен университет. От 2017 г. стартира съвместна магистърска програма с Башкирския държавен педагогически университет „М. Акмула“ в областта на бизнес комуникациите. Студентите имат възможност да получат две дипломи: на НБУ с държавен стикер и Европейско приложение към дипломата и руска на съответния държавен университет.

Ключови думи: *Нов български университет, МП „Бизнес комуникации“ РО и До, съвместни магистърски програми, Европейско приложение, БДПУ „М.Акмула“, Московски държавен лингвистичен университет, бизнес комуникации, COVID-19.*

10 YEARS MASTER OF ARTS PROGRAMME "BUSINESS COMMUNICTIONS" RT AND DT IN NBU

Tatiana Fed
New Bulgarian University

Abstract: The report provides a retrospective of the MP "Business Communications" RO and DO for 10 years. The program, the lecturers, all the competitive advantages offered by NBU as an innovative university are described. In 2017 NBU created a joint master's program with the Bashkir State Pedagogical University „M. Akmula" in the field of business communications. Students have the opportunity to receive two diplomas: the NBU with a state sticker and the European Diploma Supplement and the Russian of the respective state university.

Keywords: *New Bulgarian University, MA "Business communications" RT and DT, joint master of arts programs, European attachment, BSPU in the name of M. Akmula, Moscow state linguistic university, COVID 19.*

Преди около десет години се събрахме ентусиасти от различни професионални направления и различни департаменти на НБУ („Чужди езици и литератури“, „Икономика“ и „Масови комуникации“) да създадем една уникална интердисциплинарна програма, в която да се обучават хора с цел да придобият умения за развиване на успешен бизнес, владеещи два чужди езика: руски и английски. Така през есента на 2011–2012 учебна година стартира магистърската програма „Бизнес комуникации“ в редовна [1] и дистанционна [2] форма на обучение в перспективно направление „3.7. Администрация и управление“ с владеене на два чужди езика – руски и английски. Настъпилият XXI век е време за нови изисквания и възможности, нова интензивна комуникация. В този век владеенето на чужди езици и умението да се общува на професионално ниво са задължителни условия за водене на успешен бизнес.

Конкурентното предимство на програмата „Бизнес комуникации“ е в това, че тя е интердисциплинарна и включва дисциплини по икономика, бизнес, финанси, мениджмънт, организационна психология, управление на проекти, а също така по култура и лингвистика, ориентирани към спецификата на отношенията на България с чуждите партньори. Заедно с това програмата включва и такива специфични курсове, като управление на събития, реклама и дигитално управление на бизнеса, управление на отношенията с клиенти, фирмена култура, онлайн комуникации и др. Знанията от тези курсове са необходими за успешното партньорство в сферата на бизнеса, както и за работа в обществени институции и НПО.

В програмата се набляга на комуникативните умения, които дават възможност за провеждане на успешни преговори, консултации и съвместни дейности, основани на знания за културните, социалните, и икономическите характеристики на Русия и страните от англоговорящия свят. Особено място се отделя на специализираната терминология. На студентите се предоставя възможност да усъвършенстват своите знания по руски и английски език както в съответните дисциплини, така и в страните на езиците: Русия (по двустранен договор на НБУ с Московския държавен лингвистичен университет [3]) и Великобритания (Оксфорд Хаус Коледж, Лондон, с любезното съдействие на езикова школа „Престиж“ [4]).

Специален акцент се прави на формирането на практически умения и навици, за което са предвидени стажове и практики в реални фирми със смесено участие – такива, като „Овъргаз“, „Лукойл“ и др.

Магистърска програма „Бизнес комуникации“ предвижда провеждане на изследователска и практическа работа, посредством разра-

ботване на курсови проекти и магистърски тези на основата на реални фирми и корпорации с чуждестранно участие. Интересът към програмата е свързан с предлаганите курсове, които постигат оптимален баланс между теория и практика в областта на управлението и мениджърските умения на чужд език, с привличане на изявени специалисти от бизнеса и практиката в качеството на консултанти на разработваните самостоятелни проекти и магистърски тези, и като преподаватели към програмата. Така например, курсовете „Психология и етика на деловото общуване“ и „Разрешаване на конфликти и водене на преговори“ се четат от д-р Николай Чирпанлиев, дългогодишен служител в отдел „Протокол“ в Министерство на отбраната на РБ, бивш Председател на агенцията за бежанци в България. Курсът „Дипломатическа кореспонденция“ бе воден няколко години от д-р Мариянна Конова, служел във Външно министерство на РБ, дипломат и преводач в Посолството на РБ в Русия.

За десет години в МП „Бизнес комуникации“ РО и ДО са приети около 250 кандидати. Кандидат-студентите са изключително разнообразни: само 30 % от студентите са от НБУ, 70 % от кандидатите са бакалаври от държавните университети: УНСС, СУ, ТУ, Спортната Академия, Икономическия университет във Варна, ВТУ, ПУ, както и от Американския университет в Благоевград. Има и голям брой кандидат-студенти, завършили бакалавърската си степен в чужбина. Специално внимание бих искала да обърна на групата от петима студенти от Техническия университет, които се прехвърлиха в НБУ с голямото желание да се обучават в един модерен университет и придобиха две степени: бакалавър по телекомуникации и магистър по бизнес комуникации.

В курсовете от редовната форма на програмата всяка година се обучават чуждестранни студенти от Полша (по програмата Еразъм+) и Московския държавен лингвистичен университет (Русия), където от 2004 г. стартира проект „Българистика“ (ръководител – доц. д-р Татяна Фед от страна на НБУ), по който проект в МДЛУ бе въведен български език като втори чужд език първо в специалността „Регионознание“ (2004–2008), след това – „Международни отношения“ (2008–2012), „Връзки с обществеността“ (2012–2016), последно в специалността „Преводознание“ (2017–2020). Чуждестранните студенти пристигат на езиков стаж в НБУ и се записват в курсовете на БП „Русистика“ и МП „Бизнес комуникации“ РО.

В дистанционната форма на програмата „Бизнес комуникации“ се обучават българи, живеещи и работещи в чужбина в страните: Австрия, Германия, Гърция, САЩ, Италия и Турция. Повечето от тези хора или развиват успешен бизнес в собствени или семейни фирми, или са на уп-

равленски позиции в големи банки и корпорации. Извънредно приятно за нас е, че са дошли в Нов български университет да доразвият практическите си знания и умения, да придобият теоретични знания в академична среда и да получат престижната диплома на магистър по бизнес комуникации с Европейското приложение към нея.

Климатът в програмата е изключително позитивен, екипът от преподаватели е сплотен, което се отразява не само на процеса на обучение, но и на студентите. Всеки един преподавател допринася за формиране на магистри с интердисциплинарна подготовка.

Тук ще спомена преподавателите от направление „3.7. Администрация и управление“: **доц. д-р Иван Боевски** (публикации: Боевски, И. (2020). Кооперативното дело в България – Специфичен организационен дизайн, маркетинг-мениджмънт, гавърнанс структура и иновации, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 320, ISBN 978-954-07-5050-7; Boevsky, I., Laurinkari, J. (2017). Die Zukunftsperspektiven des Genossenschaftswesens als Teil der Sozialwirtschaft – Grundstrukturen des Genossenschaftswesens am Beispiel Bulgariens. Europäischer Hochschulverbund, Wismar, Deutschland), **доц. д-р Кристиян Хаджиев** (монографии: Хаджиев, Кр. Проектиране на високо съвършени организации. С., ИК „Люрен“, 2000 г., 224 с.; Хаджиев, Кр. Самоуправляващи се работни екипи (теория и методология). Свищов, библ. „Стопански свят“., 2010 г., 280 с.), (**доц. д-р Соня Алексиева** (публикации: Алексиева, С., Учебник Бизнес комуникации – мултимедиен електронен учебник по проект на ФДЕПО („Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование“), изд. НБУ, София, 2015, 220 с.; Алексиева, С., Влияние на специалните събития и атракции през четирите сезона върху развитието на културния туризъм – В: сборник „България – туристическа дестинация за четири сезона“ на Деветия Черноморски туристически форум на ВТК – Варна , изд. Славена, Варна, 2016, ISBN 978-619-190-040-5, с. 166-177), **гл. ас. д-р Христо Чукурлиев** (публикации: „Предизвикателства и заплахи пред дистанционното и електронно обучение“, доклад, Шеста национална конференция по електронно обучение във ВУ, Христо Чукурлиев, стр. 147, Университетско издателство „Св.Климент Охридски“, София 2016, Сборник научни доклади, ISBN 978-954-07-4114-7; „Битката за прозрачност“, статия, Седма национална конференция по електронно обучение във ВУ, Христо Чукурлиев, стр. 326-331, Университетско издателство „Св.Климент Охридски“, София 2018, Сборник научни доклади, ISBN 978-954-07-4509-1). Преподавател от направление „3.8. Икономика“ **доц. д-р Надежда Димова** (публикации: Димова, Н. (2019). Взаимо-

връзката между устойчивия маркетинг и конкурентноспособността на компаниите, Сборник с доклади от Втората международно научно-практическа конференция „Глобални проблеми и регионални решения 28 и 29 ноември, Скопие Република Северна Македония, НБУ; Димова, Н. (2019). Специфика на взаимовръзката между устойчивият маркетинг и потребителското поведение, сборник с доклади от Юбилейна международна научна конференция „Икономическата наука, образование и реална икономика: развитие и взаимодействие в дигиталната епоха“, 11–12 май 2020 г.) Специалист направление „3.9. Туризъм“ – **гл. ас. д-р Теодора Ризова** (публикации: Rizova, T.(2020), Analysis of the impact of hotel chains on the global tourism industry, „Roczniki Ekonomiczne“,Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy (Poland), referenced and indexed in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ICV index, (157-164), PL ISSN 1899-9573, 13(2020); Rizova T,(2020), The consequences of the COVID-19 pandemic for the tourism industry – status and opportunities, „Roczniki Ekonomiczne“, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy(Poland), referenced and indexed in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ICV index (165–172), PL ISSN 1899-957,13(2020))

Специализираните курсовете по език, култура и лингвистика на руски език се преподават от преподаватели направление „2.1. Филология“: **доц. д-р Ирина Георгиева** (публикации: Своеобразието на руските семейни традиции, отразено в пословици и поговорки. – В Списание (електронно) „Дзяло“, бл. 18, 2020; Алкоголь как часть русский праздничной картины мира.Сб. „Современные тенденции в изучении русского языка культур, и истории“. Изд.комплекс-УНСС, София, 2020, 45–53) и **доц. д-р Татяна Фед** (публикации: Первый перевод повести Н.В.Гоголя „Тарас Бульба“ на болгарский язык“. Статия в сборник „Маршрути на книжовното общуване между източните и южните славяни (XI-XX век). БАН, институт за литература. София, 2020 г. стр. 322–333; „Женитьба“ Н.В. Гоголя на болгарской сцене. Статия в Годишника „Чужди езици и култури“ том 2, 2019. София, Издателството на НБУ, 2020 г., рецензирано двойно-сляпо ISSN: 2603-4204 (Online) стр. 146-156). Специализираните курсове по английски език се водят от преподавателите направление „2.1. Филология“ **проф. д-р Дияна Янкова** (публикации Yankova, D (2014) On the Language of Private International Law. In Yankova, D. (ed.) Cross-linguistic Interaction: Translation, Contrastive and Cognitive Studies. Liber Amicorum in Honour of Prof. Bistra Alexieva. Sofia: St Kliment Ohridski University Press 440–448.; Yankova, D. (2018). Contextuality of interpretation in non-monolingual jurisdictions. In Dennis Kurzon

and Barbara Kryk-Kastovsky. (eds.) Legal Pragmatics. John Benjamins, pp. 218–276., doi 10.1075/pbns.288.12yan/, **доц. д-р Елена Тарашева** (публикации Tarasheva, E. 2014 The Image of a country in International Media: the case of Bulgaria. Cambridge Scholars Publishing; 2015 „Изследване на дискурса на Волен Сидеров в 42 Народно събрание“ в електронно научно списание „Реторика и комуникации“ София http://rhetoric.bg/ и **доц. д-р Мария Нейкова** (публикации: Нейкова, Мария. Проблемно обучение, електронно учене и мобилни технологии при изучаването на чужд език. София, сп. „Чуждоезиково обучение“, кн. 2. 2017; Нейкова, Мария. Драматургичните текстове в обучението по английски език. София, сп. Чуждоезиково обучение, кн. 5. 2017). В програмата има и преподавател от направление „3.5. Обществени комуникации и информационни науки“: доц. д-р Евелина Христова (публикации: Христова, Евелина. Алтруизъм и комуникация. В: Сборник с научни публикации: Проект № BG051PO001-3.3.06-0060 „Разширяване на уменията и квалификацията на докторанти, постдокторанти и млади учени в интердисциплинарни области (визуална антропология и публични комуникации) с цел създаване на устойчиви връзки между образованието, професионалното обучение и бизнеса“: Т. 2.: Ч. 1. София: Нов български университет, [2015], с. 121–131. 10; CHRISTOVA Evelina. Internal organizational communications and organizational culture. Годишник на департамент Масови комуникации 2015. [онлайн]. София: НБУ, 2015. ISSN 1310-8670 [видяно на 03.10.218]. Достъпно на: http://ebox.nbu.bg/mascom17/view_lesson.php?id=13, http://ebox.nbu.bg/mascom16/view_lesson.php?id=12, CEEOL/.

В процеса на обучение в програмата и общуването с академичния състав на НБУ младите хора си намират перспективна работа, изискваща комуникативни и бизнес умения на два езика – руски и английски.

НБУ осъществява сътрудничество с Башкирския държавен педагогически университет „М. Акмула“ [5] в град Уфа, чието ръководство прояви интерес към магистърската дистанционна програма „Бизнес комуникации“. Новата съвместна магистърска программа на БДПУ и НБУ **„Професионална комуникация в международното делово сътрудничество“ (Направление *Лингвистика*) и „Бизнес комуникации – ДО“ (Направление *Администрация и управление*)** е ориентирана към подготовката на високо квалифицирани и търсени специалисти както в сферата на лингвистическото образование, так и в областта на международните делови контакти, владеещи съвременни теоретични и методически знания в областта на културата, деловото общуване, славистиката, а също така и навици за практическото им прилагане за решаване на професионални задачи.

Лекциите се провеждат при помощта на дистанционни технологии от преподаватели от БДПУ „М. Акмулла“ и Нов Български университет. При изпълняване на всички условия на образователната програма абитуриентите получават **две дипломи:** диплом на БДПУ „М. Акмулла“ и диплом на Нов Български университет с Европейско приложение.

Сфера на професионалната реализация на магистрите: мениджънт във фирми и корпорации с международно участие, съвременно лингвистическо образование, междукултурна комуникация и нови информационни технологии.

Абсолвентът, усвоил програмата на двойната магистратурата, е готов за работа в:

– държавни и частни фирми, поддържащи международна дейност (мениджър и помощник на ръководителя в областта на международното сътрудничество, преводач, консултант в сферата на международната делова комуникация, пиар и др.);
– образователни учреждения от всички нива – училище, система за допълнително образование, ВУЗ (педагог, преподавател, учител по руски (чужди езици, преподавател на специални дисциплини в областта на международната делова комуникация, мениджър на международни образователни програми, директор, зам.-директора, управител и др.).

Институтът за филологическо образование и междукултурни комуникаци на БДПУ „М. Акмула“ и департамент „Нова българистика“ на НБУ са разработили схема за подготовка, по която студентът постъпва в един от университетите-партньори и подава документи в другия по определен списък. След това обучението се провежда една година в съответния университет, а през третия семестър студентът се обучава в университета-партньор, като академичната справка с дисциплините се депозира за акредитация. В края на четвъртия семестър предстои защита на магистърска теза в БДПУ „М. Акмула“ и полагане на държавен изпит в НБУ пред комисия, съставена от специалисти от двата университета. През 2018 г. завърши първата студентка Кристина Ахметшина. Дипломата на магистър по бизнес комуникации от НБУ с Европейското приложение към него даде възможност на Кристина да продължи обучението си в докторантура на Пекинския университет в Китай. През 2020 г. програмата на НБУ завършиха още двама студенти от гр. Уфа: Андрей Шаронов и Айгул Шамсутдинова. Дипломата за бизнес комуникации даде възможност на абсолвентите да си сменят работата и да отидат в престижни Руски компании.

Мненията на студентите и потребителите се събират и анализират по време на семестъра от Центъра за качеството на НБУ.

Проучва се мнението на студентите за всеки курс и удовлетвореността от програмата, в която се обучава. В обобщителен план, в направеното проучване сред завършили студенти и техни работодатели, преобладава мнението, че обучението в програмите по професионално направление „Администрация и управление“ на НБУ е повлияло положително за по-добро и бързо адаптиране към съвременната действителност и новите предизвикателства, както и върху личностното им изграждане и по-активните им граждански позиции. Според анкетираните обучението в НБУ дава на завършилите по-голямо самочувствие и авторитет спрямо студентите от другите университети, дължащо се на модерния подход в обучението и условия, които НБУ предоставя. Завършилите НБУ смятат, че са имали предимства при кандидатстването за работа, защото НБУ има вече извоювано добро име на авангардно учебно заведение, отговарящо на съвременните европейски изисквания.

Ето какво сподели за програмата дипломантката Аела Николова, Консултант Бизнес комуникации, Siemens Gamesa Renewable Energy (Дания): „За мен обучението в Нов български университет беше правилният избор за затвърждаване и развиване на знанията и практическите ми умения в сферата на бизнес комуникациите. Програмата беше изключително добре структурирана, лесно комуникирана чрез дигиталните платформи на университета и съобразена с личните ми желания и мотивация за работа, което превърна обучението в динамичен и интересен процес по овладяване на новия материал. Препоръчвам я за всички бъдещи специалисти в областта на международните комуникации, мениджмънта, ПР, брандинг и маркетинг. Благодаря за професионалното отношение, коректността и изключително високото ниво на преподаване. За мен беше приключение и удоволствие да науча повече за това, как бизнес комуникациите спомагат за развиването на успешни международни стратегии и управление както на чужди фирми, така и на български организации. Помогна ми да намеря нови пътища на професионална реализация и ме подготви за успешна кариера в сферата на бизнес комуникациите. Доскоро бях в Дания, но сега ми предстои да заема бъдеща позиция: Експерт Работа с клиенти, BRITANICA. Вярвам, че опитът ми досега и знанията от МП „Бизнес комуникации“ ще ми помогнат да бъда успешна и да се развивам.“ [6]

Работодателите признават, че отначало са приемали завършилите НБУ с леки резерви, но впоследствие се убеждават в техните качества. Анкетираните работодатели виждат при завършилите НБУ нестан-

дартно мислене, което им помага по различни въпроси в хода на самата работа, те дават добри идеи; имат чувство за ред и високи изисквания към професионално разпределение на задачите, търсене отговорности за изпълнението и зачитане интересите на работещите в екипа и като цяло.

Covid-19 внесе своите корективи в образователния и изпитния процес в НБУ. От пролетта на 2020 г. преподаването в програмата "Бизнес комуникации“ РО премина в дистанционен режим за три семестъра, като лекциите бяха водени през ВКС на Мудъл НБУ в отговор на новата ситуация в България. Комисията по защита в програмата в състав доц. д-р Иван Боевски, доц. д-р Татяна Фед и гл. ас. д-р Теодора Ризова за първи път в НБУ през пролетта на 2020 г. проведоха първата онлайн защита, а след това и държавен изпит онлайн.

На 19.05.2021 г. НАОА за втори път акредитира МП „Бизнес комуникации“ РО и ДО в професионалното направление 3.7. Администрация и управление за максимален срок. Общата оценка на направлението е 8.72.

Литература:

1. Магистърска програма на НБУ „Бизнес комуникации“ редовно обучение https://ecatalog.nbu.bg/default.asp?V_Year=2020&PageShow=programpresent&P_Menu=generalinfo&Fac_ID=4&M_PHD=0&P_ID=2010&TabIndex=1&l=0
2. Магистърска програма на НБУ „Бизнес комуникации“ – дистанционно обучение https://ecatalog.nbu.bg/default.asp?V_Year=2020&PageShow=programpresent&P_Menu=generalinfo&Fac_ID=13&M_PHD=0&P_ID=2019&TabIndex=1
3. Официален сайт на Московския държавен лингвистичен университет https://linguanet.ru/
4. Официален сайт на езикова школа „Престиж“ https://www.prestige.bg/
5. Официален сайт на Башкирския държавен педагогически университет https://bspu.ru/
6. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3424082807629634&id=672220879482521

25 ЛЕТ БАКАЛАВРСКОЙ ПРОГРАММЕ «РУСИСТИКА СО ВТОРЫМ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ – АНГЛИЙСКИМ» В НБУ

Ирина Георгиева
Новый болгарский университет

Аннотация: Программа «Русистика со вторым иностранным языком – английским» является продолжением программы «Русский язык, культура и литература» в Новом болгарском университете. Под названием «Прикладная лингвистика» программа «Иностранные языки и культуры» принимает своих первых студентов. Русистика в НБУ развивается в двух департаментах: «Иностранные языки и литературы» и «Новая болгаристика». Начало изучению русского языка положено в 1995 г., когда была создана бакалаврская программа «Прикладная лингвистика – славянский и западный языки».

Ключевые слова: *Новый болгарский университет, БП «Русистика со вторым иностранным языком – английским», 25-летний юбилей*

25 YEARS BACHELOR PROGRAM "RUSSIAN STUDIES WITH A SECOND FOREIGN LANGUAGE – ENGLISH" IN NBU

Irina Georgieva
New Bulgarian University

Abstract: The bachelor program "Russian Studies with a Second Foreign Language – English" is a continuation of the "Russian Language, Culture and Literature" program at the New Bulgarian University. Under the name Applied Linguistics, the Foreign Languages and Cultures program welcomes its first students. Russian Studies in the NBU is developing in two departments: "Foreign Languages and Literatures" and "New Bulgaria". The study of the Russian language began in 1995, when the bachelor's program "Applied Linguistics – Slavic and Western Languages" was created.

Keywords: *New Bulgarian University, BP "Russistics with a second foreign language – English", 25th anniversary*

Бакалаврская программа «Русистика со вторым иностранным языком – английским» является продолжением бакалаврской программы «Русский язык, культура и литература» в Новом болгарском университете. Под названием «Прикладная лингвистика» программа «Иностранные языки и культуры» принимает своих первых студентов. Она разработана коллективом преподавателей: проф. Румяной Павловой, д.н., доц. д-ром Татьяной Федь, доц. д-ром Галиной Куртевой, доц. д-ром Ириной Георгиевой. Русистика в НБУ развивается в двух департаментах: «Иностранные языки и литературы» и «Новая болгаристика». Начало изучению русского языка положено в 1995 г., когда была создана бакалаврская программа «Прикладная лингвистика – славянский и западный языки» с директором доц. д-ром Галиной Куртевой.

Программа ставит себе целью подготовить квалифицированных преподавателей и переводчиков, чьи знания и умения соответствуют современным требованиям: освоить несколько иностранных языков, уметь усовершенствовать полученные знания и умения, быстро адаптироваться в современных условиях, использовать максимально новые технологии в своей профессиональной деятельности. Впервые в Болгарии программа «Приложная лингвистика» в Новом болгарском университете ввела обязательное изучение двух иностранных языков – это специальности: перевод с/на иностранный язык и учитель иностранного языка.

Структура Нового болгарского университета существенно отличается от структуры других университетов Болгарии. Университетом руководит Академический Совет во главе с Ректором и Попечительским Советом. С 2020 года Ректором университета стал проф. Пламен Дойнов, дфн, специалист в области болгарской литературы.

Бакалаврская программа «Русистика со вторым иностранным языком – английским» привлекательна для студентов, так как она использует современные методы преподавания; существует благоприятный климат сотрудничества между преподавателями и студентами; в свободных формах обучения (клуб «Журналист» и др.) студенты могут работать в условиях, близких к реальным и уже во время обучения получают возможность реализовать свои проекты. В контексте глобализации и развития Болгарии по направлению к интегрированию в ЕС, профессия переводчика очень востребована и становится актуальной во многих областях – коммуникации, европейская документация, администрация, наука.

Регулярно в НБУ комиссия внешних экспертов наблюдает за самооценкой бакалаврских программ направления 2.1., а именно Филоло-

гия. Учитываются предложения международного консультативного совета, в состав которого входят: проф. д-р Хилмар Валтер (Германия), проф. д-р Алешандре Вейга (Испания), проф. д-р Мари Врина-Николов (Франция), доц. д-р Юрий Сухарев (Россия).

БП «Русистика» постоянно обновляется, вновь структурируется и актуализирует свое название, в зависимости от требований современного этапа.

Длительность обучения в программе «Русистика со вторым иностранным языком – английским» 4 года, восемь семестров (ЗВО, чл. 42, /1/), с минимальным общим хорариумом 2400 часов /250 кредитов, из которых 10 кр. госэкзамены/ (НДИ, чл. 6).

Учебная документация, по которой построен весь учебный процесс в бакалаврской программе «Русистика со вторым иностранным языком – английским» охватывает характеристику квалификаций, учебный план и учебные программы изучаемых дисциплин и ежегодное расписание учебного процесса.

Обучение в НБУ включает в себя несколько видов курсов: общеобразовательные, курсы по основным научным направлениям, тренинговые, вводные курсы, аудиторные лекционные курсы, а также внеаудиторные учебные формы.

Курсы могут быть обязательными и избираемыми.

Общообразовательные включают курсы по иностранным языкам, болгарскому языку, по компьютрам и курсы из совсем других областей знаний. Цель этих курсов – расширить общеобразовательный кругозор обучаемых.

В программе «Русистика со вторым иностранным языком – английским» *вводные курсы* могут обязательными и свободно-избираемыми. Это курсы: «Наука о языке», «Наука о литературе», «Мифология и религия», «Язык и народопсихология» и др.

Каждый семестр студенты выбирают шесть (1 сем., 30 ч.) из восьми аудиторных курсов программы. Также они выбирают и четыре внеаудиторных форм из шести предлагаемых внеаудиторных форм программы.

Обучение в программе «Русистика со вторым иностранным языком – английским» на первом и втором курсах охватывает: общее образование; обучение по основным научным направлениям (Наука о языке, Наука о литературе, Общая психология, Общая социология, Общая история изобразительного искусства, Мифология и религия, Антропология);

тренинговые или вводные курсы (Введение в русскую культуру, Введение в лексикологию, Русский речевой этикет, Языковые умения и письменная коммуникация и др.).

На третьем и четвертом курсах обучения в программу вводятся специализированные курсы и внеаудиторные учебные формы. На четвертом курсе студенты выбирают одну из двух возможных специализаций и после успешного завершения получают профессиональную квалификацию бакалавр-филолог с квалификацией: преподаватель по русскому языку или переводчик с русским языком. Все курсы программы избираемы. Каждый семестр студенты выбирают шесть аудиторных курсов (1 сем., 30 ч.) из восьми предлагаемых аудиторных курсов программы. Также они выбирают четыре внеаудиторных курса из шести предлагаемых внеаудиторных форм.

Студенты, успешно закончившие бакалаврскую программу «Русистика» обладают знаниями в области теоретического и прикладного языкознания, современного русского языка, литературы, культуры России, теории и практики перевода, методике преподавания русского языка, а также умения преподавателя русского языка, переводчика с и на русский язык «письменно и устно», умения анализировать современные языковые явления.

Специализации **«преподаватель по русскому языку»** и **«переводчик с/на русский язык»** характеризуются прикладным характером и практической направленностью, гибкостью, с ярко выраженным учетом потребностей обучаемых.

Педагогическая специализация в программе «Русистика со вторым иностранным языком – английским» имеет давнюю практику в НБУ. Все преподаватели в программе прошли специальную подготовку на курсах по методике преподавания русского языка. Процесс обучения и создание учебного плана описан в ряде научных публикаций.

Каждый год в исполнение двустранных договоров о сотрудничестве между НБУ и Московским государственным лингвистическим университетом, а также между НБУ и Государственным институтом русского языка им. А.С.Пушкина в Москве, а также по программе «Ян Коменский» национального агенства «Сократ» студенты и преподаватели могут принимать участие в учебной практике в странах Европейского союза. Кроме того они могут посещать курсы и семинары для повышения профессиональной квалификации в России, Польше, Чехии, Франции, Испании и других европейских странах по линии европейской программы «Учиться всю жизнь«, а также по программе Эразм+.

Наиболее активно сотрудничество по линии студенческой мобильности с университетом в Гданьске /Польша/ [5], с университетом в Остраве /Чехия/, с Московским государственным лингвистическим университетом, с Башкирским государственным педагогическим университетом в г.Уфа и т.д.

Программа осуществляет педагогическое наблюдение, текущую педагогическую практику и стажировку в средних школах и организациях в зависимости от избранной студентами специализации.

Переводческая специализация в программе «Русистика со вторым иностранным языком – английским» разработана в результате совместных проектов с Переводческим факультетом Московского государственного лингвистического факультета. Также все преподаватели программы закончили курсы по методике преподавания устному и письменному переводу. Процесс и анализ учебного плана описан в ряде научных публикаций и согласован с учебными программами российских университетов.

Для нужд обучения по переводу фильмов обеспечен софтуер для субтитров, создана специализированная учебная фильмотека.

С начала учебного 2009–2010 года функционирует специализированная учебная аудитория, в которой проводится обучение по синхронному и консекутивному переводу (401 аудитория – II корпус).

Со второго семестра 2011/2012 учебного года функционирует виртуальная исследовательская «Лаборатория языковых технологий» (ЛЕТ).

Практическое обучение включает практику и стажировку в преводаческих агенствах, телевидении, туристических агенствах, школах с расширенным изучением иностранных языков. Программа дает возможность для международной студенческой мобильности с университетами России, Польши, Чехии, Словакии, Франции, Турции, Италии.

Преподаватели и студенты программы «Русистика со вторым иностранным языком – английским» предоставляют письменные и устные переводы для нужд НБУ, в том числе проводят лекции и семинары с международным участием.

Длительность обучения в БП «Русистика со вторым иностранным языком – английским» четыре года (восемь семестров), общее число необходимых кредитов – 250.

Студенты получают образовательно-квалификационную степень бакалавра после окончания программы и после получения необходимых им 250-ти кредитов. В зависимости от избранной специализации, сту-

дент получает специалность и профессиональную квалификацию: либо «филолог, преподаватель по русскому языку», либо «филолог, преводчик с/на русский язык.

Необходимое количество кредитов для допуска к государственному экзамену – 240.

Диплом о законченной степени бакалавра присуждается после успешного выполнения всех необходимых обязательств, записанных в учебной программе и успешной сдачи письменного и устного государственного экзамена.

С 2012 учебного года в НБУ функционирует вторая специальность – майнер программа «Русистика:русский язык, культура и литература«.

Майнер-программу или вторую специальность «Русистика» могут выбирать студенты, второго или третьего курса обучения в бакалаврских программах НБУ. Программа распределена в четыре семестра.

Студенты, окончившие программу, приобретают вторую специальность «Русистика«, это отражено в их дипломе о бакалаврской стапени. Получившие вторую специальность «Русистика» могут работать в международных организациях, иностранных фирмах, в турагенствах и культурных организациях.

Научный профиль преподавателей программы «Русистика со вторым иностранным языком – английским» говорит о широкой квалификации, непосредственно связанной с русским языком, историей, культурой и литературой, а также с деловым русским языком, межкультурной коммуникацией, сопоставительным изучением языков и т.д. Все преподаватели в программе активно занимаются научной деятельностью, публикуют свои исследования в Болгарии и за границей, а также участвуют в образовательных и научных форумах во всем мире. Академические интересы щатных преподавателей в программе следующие:

Доц.д-р Татяна Фед – специалист по русской литературе, устному и письменному переводу, по культуре России, по русскому языку в области туризма, делового русского языка и т.д.

Доц. д-р Ирина Георгиева – специалист по современному русскому языку, лингвокультурологии, межкультурной коммуникации, языковой картине мира, сопоставительному изучению языков и культур, деловому русскому языку и т.д.

С целью успешной реализации выпусников БП «Русистика» заключены соглашения о сотрудничестве с рядом российкийских вузов. В

1999 г. был заключен Договор о сотрудничестве с Государственным институтом русского языка им. А.С. Пушкина в области преподавания русского языка. Десятки студентов НБУ воспользовались возможностью поехать в Москву на курсы русского языка, чтобы не только изучать язык, но и познакомиться с историей и культурой России. По завершении обучения каждый курсист получает сертификат института русского языка с перечнем предметов, изучаемых там.

В декабре 2002 года заключен Договор о сотрудничестве с Московским Государственным Лингвистическим Университетом, а с февраля 2003 года при участии преподавателей-руссистов из НБУ /доц. д-р Татьяной Федь, проф. Румяной Павловой, доц. д-р Ириной Георгиевой/ в МГЛУ была открыта Болгаристика. Это дает возможность для плодотворного обмена преподавателями и студентами двух университетов.

Литература:

1. www.nbu.bg

ТРАДИЦИЯТА, МОДЕРНОСТТА И ЕКСЦЕНТРИЧНОСТТА В УНИВЕРСИТЕТСКОТО ПРЕПОДАВАНЕ

Людмил Георгиев
Нов български университет

Анотация: Докладът разглежда исторически променящата се мисия на институцията университет, Еволюцията на отношенията студент – преподавател и свързаното с нея поколенческо съответствие във висшето образование. Разгледана е новата роля на университетския преподавател в условията на глобализация и преобладаваща визуализация на информацията. Защитена е ролята на ексцентричността като рядко използван преподавателски метод и средство за повишаване на възприемчивостта на преподаваното.

***Ключови думи**: поколенческо съответствие, университетски технологии, преподавателски методи, орална, писмена и образна култура, университетско общуване и общност, асоциативно мислене, ексцентрично преподаване*

TRADITION, MODERNITY AND ECCENTRICITY IN UNIVERSITY TEACHING

Prof. Lyudmil Georgiev, PhD
New Bulgarian University

Abstract: The report examines the historically changing mission of the university institution, the evolution of the student-teacher relationship and the related generational compliance in higher education. as a rarely used teaching method and a means to increase the receptivity of what is taught.

Keywords: *Generational compliance, University technologies, teaching methods, oral, written and image culture, university communication and community, associative thinking, eccentric teaching*

Преподаването е едно постоянно
възобновявано и различно приключение…
Авторът

Основният процес в преподаването е обединяването на личния мотив, авторитет и артистичност на преподаващия с предназначението и мисията на институцията университет. Без тази зависимост имаме само самомнителен бърборко и лишена от социалното си въздействие скъпоструваща институция.

Преподаването е втурване в една известна неизвестност, чийто изход е направляван от тандема преподавател–студент, или както древните гърци твърдят – от надхвърлящото прозата на временната среща и продължаващото в житейския опит и спомен отношение между учителя и ученика.

Известността свързваме с предвидимостта на формалните фактори, от които зависи преподаването – мястото, инфраструктурата, учебната програма. Програмата на курса представлява вид договор между преподавателя (представител на институцията университет) и студента. Договор, изразяващ условията на споразумението между тях за постигането на точно определени знания. Това не е юридически документ, но е текст, очертаващ очакванията от даден курс.

Неизвестността е много по-богата и включва: предстоящата общност, контекстите от събития, налагащи вплитането им в учебния материал, ексцентричността на преподаващия, която прави учебния материал запомнящ се, и най-вече неограничеността и динамиката на средствата, чрез които постигаме познанията на студентите – нови стратегии, които ежедневно позиционират съдържанието на курса, нови учебници, нови задания, нови въпроси…

Индвидуализирането на преподаването изисква куража да изразите чувствата си и чрез тях да демонстрирате ентусиазъм. Но това не бива да е своеволен процес, окуражен от мисълта за автономността на преподавателския труд, а отражение на институционалната политика и практика.

Големият въпрос за технологията и качеството на университеското преподаване изисква мнение по въпроса за ролята на институцията **университет**. За съжаление, този дебат не присъства в социалната медийна среда.

Твърдя, че тя е:

– Да задоволи човешкото любопитство към доказани или подлежащи на доказване представи и знания;
– Да завърши възпитанието на личността след семейното и училищно възпитание;
– Да даде необходимите компетенции за упражняването на избрана дейност или професия. Тоест, завършилият да си намери подходяща работа.

Първите две цели имат духовен контекст, а третата – материален. За съжаление, през последните 15 години настойчивостта и важността на бизнеса фаворизираха третата – материалната цел, и това доведе до силно подценяване и дори игнориране на първите две цели с духовен характер. Нещо повече, постави университетите пред сложния избор да защитават съответстващата им по произход духовна мисия – като хранители на знанието и коректив на обществените решения за развитието, или да понижат ранга си, като се превърнат в професионални училища, и да поемат отговорността за този избор.

Рейтинговата система на университетите бе построена почти изцяло върху показателя *реализация на завършващите на пазара на труда*, с което бе поставен отново акцентът върху материалния резултат от образованието и напълно бе игнориран духовният. За него дори не става дума. Нима удоволствието от постигането на определено знание извън материализирането му в доходи не е реализация на личността? Именно чрез това игнориране на духовния контекст на образованието младото ни население бе изоставено на самообразоване в европейските, а и в световните, ценности и нагласи и му бе отредено кулоарно място по въпросите на развитието ни.

Историчността при разработването на тема с такова заглавие изисква да кажем, че за разлика от типичното за елинските образователни центрове, в които знанието се обединява задължително с физическата издръжливост („Здрав дух в здраво тяло“), римското високо образоване разделя духовното от физическото, изразявайки по този начин недобре прикрито презрение към физическия труд. Разпространяването на този вид образователна система забави с няколко века достигането на откривателските факти на пътешествениците до очакващите ги нетърпеливо на стария континент, поради това че тогавашният кабинетен университетски учен не е притежавал физическата годност да издържи месечни и дори едногодишни плавания през океани и морета, да стигне здрав до

новооткритите територии и да устои на атаката на местните хора, на различните флора, фауна и климат и най-вече – на специфичните болести, да опише видяното и да се върне отново, преодолявайки екстремните трудности на мореплаването, за да го превърне в библиотечен ресурс. Тази продължителна във времето технология за доставяне на новото знание е преодоляна едва след усъвършенстването на транспорта, който съкрати значително времето за пътуване и предостави комфорт, намаляващ значението на фактора физическа издръжливост. Тоест, осигуряваната от физическата годност векове преди това комуникативност, е изместена едва след средата на 18 в. от качествено осигуряващата я интелектуална развитост. Причината за това са натрупаните вече в света данни за отговор на въпроса „Какво къде се намира?“ и замяната му с изискващия много по-голяма статичност въпрос: „Защо е там?“, и с въпроса от още по-конструктивния период, след бурното развитие на индустрията от средата на 19 в. – „За какво служи?“.

Университетското преподаване е свързано предимно с трансферирането на информация и преработването и в знания. Това са напълно различни процеси. Технологично средствата могат да бъдат едни и същи, но съдържателно и организационно се различават съществено.

Комуникативната модерност, която свързваме изключително с технологичните възможности за оповестяването, пренасянето и регистрирането на информацията, възпита нов тип среда и човек, четящ все помалко научна и художествена литература и все повече възприемащ света през екранната предоставеност на готовите образи. Това рязко промени преподавателския труд, намалявайки ролята на преподавателя като основен източник на информация. Тази промяна в комуникацията между студента и преподавателя повлия и върху авторитета на последния, тъй като всеки съвременен студент е в състояние да събере за много кратко време огромен обем информация по дадена тема. Нещо, което застаряващият преподавателски състав не може да направи с такава скорост.

Авторитетни изследователи дефинират 10 различаващи се поколенчески типа, определяйки ги въз основа на социално-икономическите условия, съществуващи във времето на тяхното живеене, което ни дава сериозно основание да се замислим за степента, в която се е променяла структурата и съдържанието на висшето образование през това време. Разглеждайки характеристиките на отделните поколения, след това на т.н. Кръстосаното поколение (1975 – 1985 г.), веднага изпъква фактът, че дори в рамките на всяко едно от тях имаме вътрешно противоречие. Така наречената Милениум генерация е описана в Urban Dictionary [3], като

израснала в социално-мрежов свят, пълен с електроника, променила и трансформирала комуникацията в световен мащаб. Поколение Y (хора, родени между 1981–1991 г.) и поколение Z (родени между 1991–2001 г.) се различават по това, че Y идентифицираните са израснали с компютрите, мобилните телефони и видеоигрите, докато принадлежащите към Z поколението се свързват много повече с таблети, смартфони и приложения. Независимо кое от техническите средства имаме предвид, при всички тях (без изключение) информацията достига до реципиента чрез звук и основно чрез образи. Тя е в неограничен обем и може да бъде достигната за секунди. Осмислянето и възприемането и става на собственото равнище на развитие на възприемащия я и най-често без посредник, който да я разяснява критично, съобразявайки се с интелектуалното му ниво.

Поколението Милениум е облъчено с огромно маркетингово внимание, което ги е направило по-лениви в избора, но много по-взискателни и критични към предлаганото, включително и на образователния пазар. Непрекъснатото внушение, че са специално поколение, е накарало някои от тях да повярват в това по неправилен начин, като е повишило очакванията им да бъдат обслужвани и ласкани, отгледани с внушението, че „следват мечтите си“, което ги е направило по-пасивни и изпълняващи прогнозата, че ще бъдат икономически по-неуспешни от техните родители.

За разлика от поколение Y, поколението i[1] е носител на ново съзнание по отношение на професионалната си ангажираност. Представителите му много повече предпочитат да работят извънредно, за да завършат работата качествено, отколкото това са правели Милениум генерацията. Приемат работата като най-важна, централна част от живота им, и декларират, че биха работили дори, ако имат достатъчно пари за съществуването си.

Независимо от високата си информираност те се нуждаят от много повече инструкции за работата си, отколкото представителите на поколението Y, което означава, че за да постигнат необходимата увереност на работното си място, те трябва да получат по-голям обем знания и опит. Това от своя страна означава, че университетите трябва да предложат образование, ориентирано към изчерпващо знание в дадено професионално направление, достатъчно богато на практическа част.

---

[1] Това е по-популярното име на поколението освен предложените, но неналожили се Gen Tech, Gen Wil, Net Gen, дигитални туземци и др.

По-високата им степен на неувереност ги прави по-неподходящи за ръководители и по-плахи при търсене на правата си. Тоест имаме работна сила ориентирана повече към качествения изпълнителски труд, притеснена да не допуска грешки. Стремежът към професионална и социална сигурност е огромен, поради което представителите на това поколение изискват безопасна работна среда, шофират внимателно, избягват рисковете от физическо и психическо нараняване и вместо лично, се свързват помежду си чрез социалните медии и телефоните си. Това е поколението, което общува лично най-малко време в сравнение с предишните поколения. Липсата на склонност да се рискува прави това поколение не особено активно при стартирането на собствен бизнес. Насочва се по-скоро към гарантирана държавна работа и големи частни компании с перспектива във времето, отколкото наемане в малки или средни компании на частния бизнес. Това ориентира мениджърите на големи компании в намирането на качествена работна сила и гарантиране на стабилна заетост. В този смисъл, изборът на подходяща университетска специалност и организирането на обучението трябва да се съобрази с тези факти.

Съобразяване налага и активността и качеството на взаимодействието перподавател-студент. В университетите влезе поколение, което именно поради високата си компютърна грамотност, използването на интернет ресурсите и намаленото посещение на библиотеките, може да обслужи създаването на домашно задание в кратък срок. И тъй като тези задания са начин за получаването на текущо оценяване, което елиминира явяването на изпит, натискът върху преподавателите за даване на повече извънаудиторни задачи нарастна. В същото време изпълнението на тези задачи остана на равнището на последните 10 години, в които активните студенти варират между 3–6% от записалите даден курс. Изследване, което проведох сред 672 студенти чрез допитване, показва, че едва 4% от тях изразяват недоволство от това, че преподавателите не ги натоварват достатъчно със задания извън аудиторията, 58% заявяват, че нямат никакво свободно време за подготовка, 18% са склонни да се съобразят с ритъма, налаган им от всеки преподавател, 20% нямат мнение.

Ако свържем изпълнението на домашните задания с ефектите от Корона кризата, няма как да не констатираме, че въпреки декларираното желание на студентите да посещават присъствените лекции и да се социализират (особено за студентите от първи курс), когато се даде такава възможност, аудиториите остават празни. Това бламира лекционната форма на обучение и провали и малките остатъци от съществуващата

и привлекателност. Причините за това намаляване, идващи от преподавателите, са: голямата възрастова ножица, получена от застаряващия преподавателски състав, липсата на каквато и да е подготовка и квалификация по реторика и водене на дискусии, склонността да се използват лични примери от време, отдалечено от действителността на обучаваното поколение, настоятелното самомнение, че научното звание пази от съмнението за неистинност и др. Причините, дължащи се на студентите, са: желанието да се освободи повече време за евентуална работа или забавления, възможността при дистанционната форма да се извършва безконтролно плагиатстване и да се участва в дискусиите анонимно с изключена камера.

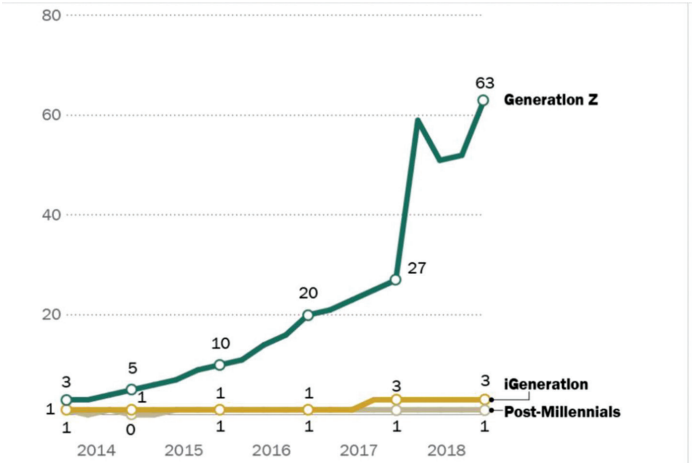
Това че информацията може да бъде възприемана от новото поколение навсякъде, във всякаква обстановка, където има техническа възможност за това, означава, че в повечето случаи липсват съществени пространствени елементи, подкрепящи възприемането и обработването на информацията, подготвяйки я за превръщането и по-късно в знание. Все едно да слушате симфоничен концерт на футболен мач и да разчитате, че ще ви създаде необходимото внушение и вдъхновение.

Явен факт е, че средата, потребяваща полученото в университетите знание, се е променила чувствително от времето преди 40 години, а университетските технологии и методи на преподаване не са се променили съществено. Това означава, че в процеса на формирането и прилагането на университетското знание се сблъскват потребностите на три поколения (X, Y и Z) и функционират три взаимосвързани системи, движещи се с различна скорост, и обновяващи се по различен несинхронизиран начин, от които е нелогично да очакваме високо качество и съвременна съотвественост.

През последните 12 години в университетите влизат младежи, чиито социален живот изцяло е преминал в интернет. Това са хора, които владеят напълно съвременните методи за търсене и намиране на информация и които възприемат знанието предимно чрез образи и по-малко чрез слово (Виж схема № 1). Тъй като ние мислим през езика, отказът от четене на книги, от научаването на нови думи и значения и съставянето на сложни изречения нарушава възможността за абстрактно и асоциативно мислене, с което се кастрира творческото мислене.

Схема № 1

Сравнение на възможностите за търсене на информация
от последните три поколения
(без поколението Алфа, родено след 2013 г.)

Източник: *Dimock, Michael. Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins.Fact Tank – Our Lives in Numbers,January 17, 2019*

При тези условия системата на висшето образование среща трудност да навакса промените в по-елементарната и лесна сфера на материалното, а в същото време предстои спешно наваксване в много по-трудната област на ценностите – духовната…

Речниковото обедняване и влошената контактност на поколенията X, Y и Z превърна лекционната форма на преподаване в стагнираща и наложи инвестирането на университетите в техника, позволяваща онагледяването на информацията (електронни дъски, видеоапарати, мултимедийни проектори и др.). Записването на лекциите от студентите се превърна в отживелица, тъй като електронните платформи (където съществуват) достатъчно добре опосредстват отношението студент–преподавател.

Тъй като бързината на възприемането на множество и различни образи в даден момент е много по-голяма, отколкото да се прочете една книга или учебник, предпочитанието към този вид натрупване на представи, но не и на знания, започна да доминира.

За разлика от киното и телевизията, които са като правило средства за групово възприемане на образна информация, интернет създаде възможност за персонализирането и. Това индивидуализира интересите и свързаната с тях информация. Чрез волята на индивида при избора ѝ

и интерпретирането ѝ, обаче, възникна възможност за самообучение в предпочетено от него време. И докато учебниците и книгите създаваха също възможност за самообучение, макар и по-дълговременно, те се различиха от компютъра и достъпа чрез него до интернет по бързината на този достъп и по възможностите за избора на теми. Тези обстоятелства силно промениха нивото на информираност на новото поколение студенти. В същото време, както подчертава Джовани Сартори, информираността и познанието са свързани, но не са едно и също нещо, защото „познанието предполага някакъв подход и мисловен контрол върху информацията, но и двете не могат да се извлекат от информацията“ [2]

За да се превърне *в стойностно знание*, *а не просто в необосновано мнение*, информацията трябва да се организира според критерии и методи, с които си служи науката – *логическа консистентност, обективност* и т.н. По тази причина интернет не може да замени университета в ролята му на „хранилище на знанието“, но може да осигури бърз достъп до огромни информационни масиви и измамната представа за постигнато, макар и на неструктурирано, знание. И точно тук, при осигуряването на този избор от страна на потребителя, сблъсъкът е най-силен. Дали традиционният университет, предлагащ постепенното и надграждащо образование и изискващ определен времеви престой, ще се наложи над възможностите за бързо завършване и дипломиране чрез кратки образователни форми и технологии, която нагласа стремително се увеличава у посещаващите университет?

В недалечното минало, когато интернет и телевизията не съществуваха, ние първо научавахме за дадено събитие и след това, ако имаше възможност, предимно чрез фотографията или чрез лично посещение на живо, го визуализирахме. Например, до края на 60-те години на миналия век, единственият шанс за българите да си представим как изглежда Ниагарския водопад бе да прочетем пътеписа на Алеко Константинов „До Чикаго и назад“ или да отидем до самия водопад. От двете възможности, първата бе много по-вероятна…

Сега се случва напълно противоположното – първо виждаме събитието, а след това научаваме подробности за него. Именно този значим факт прави съвременния процес на учене нов и специален.

Изпреварването става чрез краткия път до образа на събитието, а изоставането става по отношение на обясняването му, ако въобще се случи и е коректно. В разликата от времето между двете остава пространството за манипулацията, която може да е положителна и надграждаща представи, но може да е деструктираща и изкривяваща представи в удобна посока. В доста от случаите остава само представата от нетълкувания образ. Доколко това е добре за държавното и публично управление, за-

виси от политическата и социална компетентност на внушаващите, от състоятелността на визията им за развитие, които временността на партийно-политическите конструкции в България и все още предпочетения личен интерес пред обществения силно компрометират.

Новото, породено от развитието на технологиите, обстоятелство за представянето и тълкуването на действителността елиминира едно от най-значимите предимства на ментора (родител, учител или университетски преподавател) – да бъде единственият източник на информация. Този монопол съвсем доскоро водеше до един парадоксално звучащ факт – хората от миналото да учат хората на бъдещето. Това обстоятелство създаваше голямата част от авторитета на преподавателите-възпитатели и определяше зависимостта на образоващите се и възпитаващи се, което насърчаваше олицетворяването им със своите ментори и стремежа за надскачането им. Неговата валидност, обаче, се изчерпи с бурното развитие на технологиите и преди всичко – на информационната осигуреност, което създаде предимство на онези, които имат време, интерес и възможност да търсят информация. Така се създаде дисбаланс между информираността на преподавателите и студентите по конкретна тема и доведе до въздържане на преподавателите от предварително задаване на следващата лекционна тема, с опасението, че студентите ще бъдат по-добре подготвени и ще провалят чрез въпросите си провеждането на добрата стара лекция. Това бе и начин преподавателят да се предпази от задаването на нежелани въпроси, които биха го компрометирали като най-знаещ по темата. Така технологичната настъпателност конфронтира силно традиционната роля на „мъдреца от сцената“.

Именно съществено променената, но неотчетена навреме роля на университетския преподавател като най-информиран по даден въпрос, налага спешно две действия: силно подмладяване на преподавателския състав с хора, говорещи на езика на съвременността, и промяна на изискванията към качествата на преподавателите. Съвременният университетски лектор не трябва да бъде сладкодумен приказливко, вместващ между полуостарелите си знания случки от личния си живот, преценявани само от него като забавни, той трябва да бъде *човек с широка обща култура, висока чувствителност и социален опит, който е в състояние да обобщи и насочи за анализ намерената информация чрез извънаудиторното старание на студентите, да осигури анализ и дискусия по темата и да свърже полезно получените резултати с проблемите на една изключително динамична и бързо променяща се външна действителност.*

Тоест да го превърне в активен модератор на интереса на учещия се студент и потребностите от качествена работна сила на бизнеса.

Днешният студент очаква в аудиторията дискусия с понякога доста равностойна размяна на мнения, а не лекция. Извън нея желае задачи, които предизвикват възможностите му да прави анализ и да взима решения по сложни казуси, но без да му отнемат много време. Често лекциите се преценяват като скучни и недостатъчно ефективни в сравнение с интерактивните начини на преподаване. „Притесненията относно лекцията произтичат от анекдотични впечатления, както и от данни от изследвания, един мета анализ на 225 проучвания, разглеждащи ефективността на традиционните лекции спрямо активното обучение в бакалавърските STEM [5] курсове. Този анализ показа, че преподаването увеличава процента на неуспехите с 55 процента; активното обучение – което означава методи на преподаване, които са по-интерактивни от традиционните лекции – довежда до по-добри оценки и спад на процента на неуспехите с 36 процента.“ [4] Разбира се, не можем да приемем безусловно това твърдение, независимо от експерименталната му подкрепа, защото по този начин се игнорира възможността чрез ораторското изкуство на лектора да се формулират съгласувани мисли в диалога с присъстващите в аудиторията, които да се превръщат в солидни аргументи, водещи до знания.

Ясно трябва да се подчертае, че различните науки изискват прилагането на различни преподавателски методи и техники за преподаване и учене. Методите прилагани в преподаването по философия не са идентични с тези при преподаването на информатика.

В световен мащаб комерсиализирането наложи развитието и доминирането на нови форми на преподаване на знанията, които могат да се определят като *готови знания.* Най-представителната от тези форми е онлайн преподаването или т.н. дистанционно образование. Това стана възможно най-вече при т.н. „меки“ науки, като обществените, и не толкова възможно, но вече с направени опити за преодолимост, и в „твърдите“ науки, като: стоматологията, фармацевтика, медицина, физиката, химията, инженерни науки и др. Началото там е поставено най-вече с практически и отлично направени видеофилми за това как се прави, което е значителна част от обучението в тези направления.

Дистанционното обучение, особено по време на Ковид криза, елиминира във висока степен разходите за пасивна материална среда и създаде възможност за едновременното учене на голям брой национални и международни студенти по местоживеене и на работните им места.

По-горе определих преподаваните знания чрез интернет като „готови“, тъй като при тяхното преподаване и усвояване не се случват онези педагогически възможности, характерни за аудиторното преподаване лице в лице, където знанието „зрее“ в продължение на много часове лек-

ции, дискусии и домашни работи. Противниците на изцяло дистанционното преподаване го критикуват най-вече с аргумента, че при живия контакт с преподавателя, студентите получават и „аурата“ му. Че могат моментално да зададат асоциирани въпроси (дори не по темата) и да участват в живата дискусия със собственото си мнение. Според мен една от значимостите на този вид преподаване е, че участва и обонянието, което на подсъзнателно ниво запечатва обонятелен спомен за момента и свързаната с него среда. Фактор, който не ми е известно да е разработван в теорията на преподаването.

Интлектуалността основателно се е свързвала с ексцентричността, доколкото академичната свобода трябва, наред с други неща, да позволява и възпитава известна степен на интелектуална неортодоксалност, която присъстващите, според нивото си, могат да разпознаят като ексцентричност. И двете категории са пряко свързани със свободата и доколкото университетите са специфично място на свобода, гарантирана от често непризнатата университетска автономия, ексцентричността в преподаването позволява свързването и възприемането на конкретно знание със специфичен маниер на преподаването му. Напълно съм убеден в мисията на университета да придава индивидуалност на учещия се в него. Тя не може да бъде постигната без посредничеството на друга силна индивидуалност – тази на преподавателя.

Образователната система в същността си е традиционна. Оправданието е – за да бъде общодостъпна и да осигурява равнопоставеност. Оттам нататък тя би трябвало да дава абсолютна свобода на формите, методите и инфраструктурата на преподаването, нещо, което акредитационната система не предвижда. Стремежът към стриктно административно подреждане на образователната система води до потискане на всякакви предизвикателства към социалните норми. В същото време силната вяра в социалния и интелектуалния прогрес пораждат нарастващо желание за индивидуална свобода и реализация, съществено съдействие за което оказва ексцентричността. Тя представлява завладяващ набор от ценности – новост, свобода, индивидуалност, които се сблъскват значително с други, еднакво убедителни ценности, като стабилност, ред и общност. Ексцентричността предпоставя психическо и интелектуално разнообразие, нещо, което налагащото се чудовищно стоково разнообразие не може да предложи и което приляга на естествената социална съпротива на реда от младия човек. Съпротива, която макар и не явно определя нормалността, добродетелта и здравето като ограничаващи термини без въображение…

Доколкото синонимността на думата ексцентричност позволява разностранност на тълкувнето и, „необичайност“ и „оригиналност“ са

най–точните характеристики на свободомислещото и иновативно преподаване. Обикновено ексцентричността се свързва с интелигентността и креативността като незадължителни предвестници на гениалността. Ексцентриците никога не са „професионални“ типове, които изискват теоретична строгост, тясна специализация или политическа ортодоксалност. Те изследват и преподават, защото са очаровани, дори обсебени от нещо, за което искат да знаят всичко и да го преподадат на всички.

Ексцентричният преподавател се изобразява като безобидна и приветлива фигура, осигуряваща на студентите си приятно отклонение от досадата на ежедневието. Но освен чудатост, ексцентричността засяга не само външния вид и поведението на преподавателя, а и много по-важни части от технологията на преподаването, като: избраното място, вида на техническите средства, терминологията, пропорцията между научно и забавно, равнището на интердисциплинарността и др.

Съществено качество на ексцентричността е, че не е универсална. Тя зависи съществено от контекста, в който е поставена и използвана. Широкият спектър, в който може да бъде тълкувана, я ситуира между двата крайни полюса, в които трябва ясно да определим къде се намират обезпокоителните фигури на лудите, социалните маргинали, човешките „чудовища“ и бурните романтични гении. Това налага определянето до каква степен термина „ексцентрик“ е натоварен с положително или отрицателно значение.

И в двата смисъла ексцентрик означава приблизително едно и също нещо – различен и необичаен. Ключът към разликата е в употребата, а не в смисъла. Определението „странен“ съдържа по-голяма несигурност и обикновено носи отрицателна конотация, докато определението „ексцентричен“ е по-нееднозначно поради високата си синонимност и възприемането му е по-положително. При преподаването всъщност не е важно толкова как се възприема личността. По-важно е как тя въздейства върху възприемането на преподаваното.

Представите за ексцентричност варират в широк диапазон в европейските национални традиции и се подкрепят от сложни предположения за пол и класа. Това което е дълбоко ексцентрично за жените, често се смята за съвсем нормално за мъжете и обратно. По времето на възникването си през 18-ти век в английската култура ексцентричността се свързва с мечтите за свобода, творчество и индивидуалност, така характерни за днешното университетско живеене.

Тълкуването на ексцентричността в преподаването може да бъде свързано и с новата нормалност, тоест, връщането към традиционността за неща, възприети вече като изключени. Например, накарах студентите да ми предадат есетата си написани на ръка. За тях молбата ми бе възпри-

ета като някаква изключителност. Ръкописът има няколко предимства от гледна точка на преподавателя. Първото е, констатирането на степента на грамотност на студентите. Втората – степента на тяхната индивидуалност. Хартията и химикалката добавят стойност към написаното. Няма съмнение, че почеркът е силен изразител на индивидуалността и показател за емоционалността, темперамента и съсредоточеността, което би трябвало да интересува добрия преподавател.

В курса ми по Регионализация и глобализъм в световното развитие, в темата за продоволствения проблем, в която представям и анализираме особеностите на храненето и националните кухни, предложих на студентите ми да опитат печени термити. Ефектът беше поразителен. Аудиторията веднага се раздели на две части – на такива, които погледнаха с ужас на идеята и на такива, които нямаха търпение да опитат и да придобият нов опит с една нетрадиционна храна. Ползата от нетрадиционността (ексцентричността) в преподаването е, че стимулира чувствителността на обучаемите, която от своя страна насърчава впечатлителността и подпомага усвояването на материала.

„Може да не е възможно да се измери забавлението, вдъхновението, удоволствието и учудването, но това са нещата, които правят образователната ни система страхотна. Те са частите от училището, които всички помним и много от нас дължат на тях кариерата, хобито, интересите и поминъка си.“ [4]

Въпросите, които остават открити след този доклад и по които очаквам дискусия с вас, са:

1. Как трябва да се тълкува нарастващото възторгване от физическото сега?
2. Как да се постигне възрастово съответствие в комуникацията между преподаватели и студенти?
3. Как да се хомогенизира представата за ценностите?

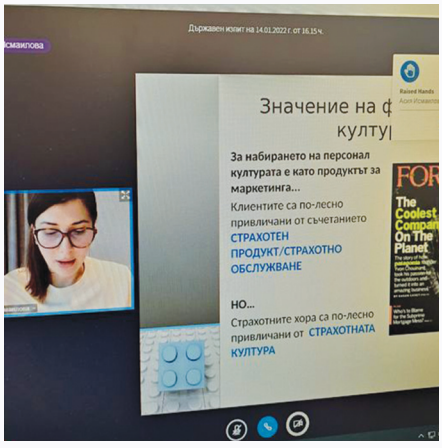
Литература:

1. Dimock, Michael. Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. Fact Tank – Our Lives in Numbers, January 17, 2019
2. Сартори, Дж., Теория на демокрацията, т. I, Център за изследване на демокрацията, С., 1992, стр. 182
3. https://www.urbandictionary.com/define.php?term=, отворен на 22.02. 2019 г./21.32 ч.
4. https://www.theatlantic.com/education/archive/2016/07/eliminating-the-lecture/491135/ отворен на 25.08.21 в 20:52 ч.
5. Science, technology, engineering and mathematics

ПАНДЕМИЯТА: НОВА РЕАЛНОСТ ПРЕЗ 21 ВЕК

ОБРАТНАТА ВРЪЗКА ОТ ПРЕПОДАВАТЕЛИ И СТУДЕНТИ ЗА ПРОЦЕСА НА ОБУЧЕНИЕ В ПАНДЕМИЧНА СИТУАЦИЯ

Христо Чукурлиев
Нов български университет

Резюме: Семестрите след 13 март 2020 г. преминаха под знака на ограничения и трансформация в университетското преподаване такова, каквото го познавахме. Изследването на обратната връзка от двете страни в този процес – студентите и преподавателите – отговаря на много въпроси, но и задава нови. Този текст представя обобщени данни от анкетите и ги коментира в по-широкия контекст на понятия като икономика на знанието, дигитално неравенство, професии на бъдещето, поколения Y и Z. В него са отразени и някои виждания на автора за пътя, по който дигиталната трансформация на висшето образование трябва да продължи.

***Ключови думи**: анкета, обратна връзка, икономика на знанието, обърната класна стая, дигитално неравенство, поколение Y и Z, дигитална трансформация, висше образование, преподаване*

FEEDBACK FROM FACULTY AND STUDENTS ON THE LEARNING PROCESS IN A PANDEMIC SITUATION

Hristo Chukurliev
New Bulgarian University

Abstract: The semesters after March 13, 2020 passed under the sign of limitations and transformation in university teaching as we knew it. The study of feedback from both parties in this process – students and teachers – answers many questions, but also asks new ones. This text presents summary data from the surveys and comments on them in the broader context of concepts such as knowledge economy, digital inequality, professions of the future, generations Y and Z. It also reflects some views of the author on the way the digital transformation of higher education must continue.

Keywords*: survey, feedback, knowledge economy, flipped classroom, digital inequality, generation Y and Z, digital transformation, higher education, teaching*

Пандемията от Ковид 19 предизвика разбъркване в много сфери от човешкия живот, но заедно с това извади на бял свят скрити проблеми и направи възможни практики и действия, които преди биха били немислими.

Непрекъсната комуникация и обратната връзка са ключови за успешно справяне с кризисна ситуация като пандемичната. Въпреки че кризата не е приключила и ни изправя пред нови предизвикателства можем да обобщим опита до тук на НБУ като представим комуникационната стратегия, но акцентираме върху анкетните проучвания със студентите и преподавателите за удовлетвореността им от учебния процес в условията на ограничения. Ще разгледаме възможностите, които платформата за електронно обучение даде, но и въпросите които ползването ѝ отвори. Това са въпроси за философията на методиката на преподаване след като приключи пандемията от Ковид 19 и са свързани с новата дигитално-реална реалност.

Комуникационната стратегия включи няколко от всички възможни канали:

- **страницата на сайта на НБУ** се създаде нов блок Covid19 и с актуална информация по тема, но с архив, за да може да се проследи във времето активността на НБУ по различни дейности и събития, засягащи темата; особено важната и актуална информация се поместваше като акцент допълнително в слайдера и като водеща новина на първа страница;
- изпращането на поместената на сайта информация чрез **мейлинг листата** макар и старомоден, се доказа като един от най-ефективните канали за осведомяване на общността за особено важни новини;
- в **информационния панел на платформата за ЕО** на университета **–** Мудъл НБУ – се дублира информацията от първите два канала;
- на сайта, в платформата за ЕО и с еднократни писма в началото на семестрите студентите са информирани за непрекъснато достъпната и обработваща се **анкетна форма** за сигнали, въпроси и оплаквания;
- в **интерфейсите за студенти и преподаватели на ИИС** – е-студент и е-преподавател – се публикува важна административна информация за промените, които настъпиха в учебния процес и новите функционалности на системата, които ги обслужват;

- профилите на университета в **социалните медии**: Инстаграм, Фейсбук и Ютюб се използваха както за съобщения, така и за нови по характер инициативи като „Домашен университет“, кампании с елемент на емоционална подкрепа за затворените в домовете си хора;
- създаденият за присъствено провеждане **преподавателски форум** „Как (да) преподаваме?!“ се трансформира онлайн в „Преподавателско кафене“, където с преподавателите се обсъждат промените и предизвикателствата;
- **редовните анкети** сред студентите се съобразиха с променената ситуация и изследваха актуални въпроси от синхронното или напълно електронно обучение; към тях се добавиха и анкети сред преподавателите.

Настоящият текст цели да анализира предварително информацията от последния канал – тази от анкетите сред студентите и преподавателите на НБУ по време на трите преминали до сега семестри. Натрупаните данни са големи по обем и се отнасят до лонгитюдно изследване, чийто коментар следва да бъде обект на по-сериозен и задълбочен коментар, за който обемът на тази статия е недостатъчен.

Анкетните проучвания съдържат затворени и отворени въпроси. По-долу ще представим частични и обобщени данни от затворените въпроси. Този количествен анализ ще ни позволи да маркираме основните проблеми. Качествено изследване на отворените въпроси може да бъде направено след приключване на извънредното положение.

С преподавателите бяха проведени две проучвания за удовлетвореността им от електронното обучение и нуждата от съдействие.

От началото на пандемията през март 2020 г. със студентите бяха проведени три редовни анкетни проучвания, съответно по едно в края на всеки от трите семестъра – пролет 2020, есен 2020, пролет 2021. Извънредно проучване в края на пролетния семестър 2021 г. изследва нагласите за връщане на студентите.

Обратната връзка в проценти

1. Преподаватели

1.1. Провеждане на обучението и материали:

- 96 % от преподавателите посочват, че са адаптирали учебните материали за електронно обучение в платформата на НБУ.

- 77 % са провеждали обучението през платформата на НБУ – Мудъл, 20 % са ползвали Зуум, 14 % са ползвали друга платформа.

1.2. Комуникация:

- 94 % от преподавателите са ползвали мейли за кореспонденция. 28 % са използвали някой от популярните приложения за размяна на съобщения (Месинджър, Вайбър, Уотсъп и др.)

1.3. Впечатление на преподавателите от справянето на студентите с новата ситуация:

- 25 % от студените са се справили по-добре онлайн, отколкото онсайт – този резултат кореспондира с данни от друг въпрос според който с 20 % се е повишило присъствието в онлайн обучението на някои студенти спрямо предходната ситуация.
- 64 % от студентите не са имали проблеми, съответно за 60 % от студентите се е запазила честотата на присъствие.
- 11 % от студентите са срещали трудности и с 14 % е намаляло присъствието.

1.4. Какви трудности срещат преподавателите:

- 98 % от тях заявяват, че са срещнали технически затруднения, само 1,33 % посочват методически.

2. Студенти

След пролетен семестър 2020

2.1. Оценката за справянето на преподавателите е:

- 95 % от преподавателите са се справили с предизвикателството и са адаптирали успешно своите учебни материали, заедно с това са използвали онлайн комуникация. 5 % не са се справили с адаптирането и не са ползвали електронни канали за комуникация. 84 % от преподавателите са използвали успешно новите канали за комуникация, а 8 % не са го правили въобще или в недостатъчна степен.

2.2. Как студентите оценяват своето представяне:

- 76 % заявяват, че са се справили без проблеми, но за 13 % ситуацията е била трудна и не са се справили.

2.3. Имат ли условия студентите:

- 65 % от тях заявяват, че имат условия за участие в онлайн обучение, 28 % срещат трудности, но преодолими, а 6 % заявяват, че нямат условия.

След есенен семестър 2020

Данните след втория семестър в извънредно положение и с ограничителни мерки се различават с тези от предишния с 1–2 %. Средната оценка за удовлетвореността на студентите от курсовете им е много добър 5,38, а от преподавателите 5,48. Студентите посочват отново, че 5 % от преподавателите не са се справили с провеждането на обучението и комуникацията.

След пролетен семестър 2021

Средната оценка на студентите за курс след този семестър е много добър 5,40, а за преподавател много добър 5,49. Покачването с една стотна на двата резултата се дължи на по-големия брой попълнени анкети. След този трети семестър проведен в ситуация на ограничения, студентите посочват, че все още 4 % от преподавателите не са компетентни да водят онлайн обучение, а 15 % са адаптирали частично или недостатъчно своите учебни материали.

На въпрос каква е според тях най-успешната форма на обучение 24 % посочват, че това е присъствената форма, за 50 % това е електронното обучение, а за 26 % смесената между двете.

Социологическа срещу действителна реалност

Според споделените данни изглежда, че резкият преход от обучение в реална среда към такова в електронна се е случил успешно и за двете страни. Варират процентите за отделните компоненти, но прави впечатление, че и двете страни в обучителния процес във висока или много висока степен оценяват, както своето представяне, така и на другия като успешно. Тези данни щяха да са изключително радостни и този текст би следвало да приключи тук ако не беше всичко онова, което остава извън полето на статистиката. Като организатор и модератор на голяма част от сбирките на преподавателския форум в НБУ „Как (да) преподаваме ?!“, авторът на тази статия е разговарял с над 100 свои колеги. Много малка част от тях потвърждават описаната статистически ситуация. Всеки един читател, който е и преподавател, знае от своя личен опит, че и двете страни са изправени пред предизвикателства, с които ще се наложи да се справят след края на извънредното положение, свързано с Ковид 19.

Високите нива на одобрение във всички аспекти на анкетите показват, че и двете страни се отнасят с разбиране и добро намерение към новата ситуация. Въпросът е дали освен в числата и процентите, мнението им съвпада и в действителността. Данните от няколко качествени проучвания със социологически интервюта предстои да бъдат обобщени

и анализирани. Те се провеждат само сред преподавателите и този дефицит следва да бъде преодолян с подобни проучвания и със студентите – особено тези от поколенията Z и Y.

Високият процент студенти, които посочват, че за тях онлайн обучението е по-успешният модел е червена лампа, която светва и всъщност осветява действителната реалност, в която преподавателите не успяват да убедят учениците си в необходимостта от жив контакт, от време, прекарано в реална среда и организирано като диалогично общуване между две свързани една с друга страни. Представете си семейство, което пребивава в едно физическо пространство само за изпълнението на ритуалите от бита, които предполагат заедност. Това е жива картина, в която цветовете и контурите постепенно избледняват и изчезват. Нямаме основание да вярваме, че и самата картина като цялост няма да изчезне в един момент.

В мисленето на много от младите хора по-възрастните, включително техните преподаватели, сме „спрели хора“. Доста горчива констатация, която кореспондира с онези 1,33 % от преподавателите, които признават, че имат методически трудности в провеждането на електронно обучение. Овладяването на новите средства за обучение, които ни предоставя дигиталната революция и към които 98 % от преподавателите заявяват, че имат технически трудности показва, че става въпрос за успешно калкиране на процеса на обучение от присъствен в електронен. Неговата трансформация е буквална, а не съдържателна. Не става въпрос за иновативност, а за адаптация. Осъзнаването, че ученето през целия живот е качество, което предопределя успеха в изпълнението на социалните и икономически роли трябва да стане по-дълбоко. Започна все по-често да се говори за обърната класна стая като нов метод за преподаване, но не е само този модел. Има и други, повечето от тях все още неоткрити.

Една от големите опасности, която крие в себе си електронното обучение, е свързана с трансформацията на ролята на преподавателя от носител на информацията в медиатор между студентите и нея, а оттам и генератор на знанието. Днешните студенти нямат онези затруднения, които са имали предишните поколения в търсенето и намирането на информация – тя е пред тях, на един клик разстояние. Но този клик разстояние е изпълнен с рискове и опасности, с фалшиви новини, постистина и тъкмо там трябва да се появи преподавателят със своя авторитет, умения и мисия. Все по-често чуваме, че тази трансформация в ролята на преподавателя се разбира и споделя от преподавателите. Този процес на преосмисляне на ролята и отговорността на преподавателите с развитието

си би трябвало да намали усещането, че новите студенти са по-неумели и по-повърхностни.

Когато очакванията на две страни-партньори в даден процес се разминат най-лесният изход е отдръпването със сдържано разочарование. Това и не се случва ако четем статистиката и се случва ако гледаме в очите студентите си. Преподавателите съобщават за неспособността на младите хора от поколенията Z и Y да се съсредоточават за дълго време, да вникват в сложен текст и да го анализират. Това не е изненада в контекста на информационния порой, който дигиталната реалност излива в лицата ни през медиите за масова комуникация, през социалните медии и приложенията в мобилните ни устройства. Какво би станало обаче ако преподавателите положат усилие и трансформират информацията, която предават според формата на социалните медии, които ползват обучаемите им? Какво би станало ако тези трансформирани парчета информация не са цялата информация, а само най-интригуваща част от нея, която да привлече вниманието и да събуди любопитството? Специфичният формат в който новите поколения получават и създават информация има няколко характеристики – той е кратък, движи се и звучи, той е кратко видео или сбор от няколко мини видеа. Публикуването му става на принципа на подлистника във вестника от 19 или началото на 20 век, в който авторът не публикува целия си роман наведнъж, а глава по глава, седмица след седмица. Накрая всеки, който е бил погълнат може да си купи цялата книга, а авторът има свободата изследвайки реакциите да променя предстоящото съдържание.

Преподавателят не бива да остава сам в изпълнението на тази трансформация. Нелогично е да си представяме, че той е нечовек и има свръхвъзможности. В изготвянето ѝ той може да потърси сътрудници тъкмо там, където е най-логично и най-малко вероятно – сред самите обучаеми. И тук отново излиза на преден план моделът на обърната класна стая, която оставя обучаемия сам с учебното съдържание, а на сцената изкарва преподавателя, тогава когато то трябва да бъде пресъздадено и демонстрирано като знание и умение. В трансформацията на знанието в умение обаче се явява и още един участник в този дует, който настоява той да се преформатира в трио – онзи който ще те наеме и ще ти стане работодател.

От години слушаме и четем, че бизнесът не намира кадри, че университетите не подготвят студентите за реалния пазар на труда. Приемам този упрек, но отчасти. Университетите не са техникуми, не са места за подготовка на професионални кадри – има специализирани висши училища, които извършват тази дейност. В един момент трябва да спрем и

да осъзнаем, че дигиталните технологии ще създават нови и нови професии, с темпове, на които подготвянето на учебни програми не може да удържи. Затова трябва да се запитаме дали дефицитът, който бизнесът посочва, е за професионалисти или за адекватно образовани на средата и нейните характеристики млади хора.

Нека погледнем сега към негативните резултати – към онези 4-5 % от преподавателите, които не са се справили с предизвикателствата на електронното обучение или към онези 5, 6, 8, 13 % от студентите, които не са получили, което са очаквали, не са се справили и нямат условия да се възползват от електронното обучение. Трябва да свикнем с тази група и с термина дигитално неравенство, но и трябва да се стремим през обяснението на философията на новата икономика на знанието, че не бива да спира стремежът ни да е претопим. Тези по-мрачни данни отварят път към предизвикателства и въпроси, които не сме засягали до тук.

Предизвикателства и въпроси

Отворена веднъж кутията на Пандора, тя не бива да се затваря, както се случва в мита, защото надеждата ще остане на дъното. Пуснат веднъж от бутилката Духът не бива да опитваме да бъде набутан обратно вътре, а използван за нови, светли дела. Призванието да преподаваш е призвание да си вечно млад като се променяш обратно на природните закони подмладявайки се чрез тези, които стоят пред теб, защото те винаги са на 19 или 22, макар че твоята възраст расте. Трябва да успеем да убедим първо себе си, после и студентите си, че мъдростта и младостта имат пресечна точка и тя е тъкмо университетът. Извънредното положение и променящите се условия за преподаване ни предизвикаха и продължават, но ни правят реални съвременници на 21-я век, в който живеем и в който динамиката и промяната са основни характеристики.

С първото такова предизвикателство социологията ни казва, че сме се справили – успешно сме преминали към електронно обучение и общуване тогава, когато обстоятелствата са го изискали. Сега предстои да се справим със следващото как да се върнем към нормалността, която ще бъде обаче нова нормалност. Постигнатото трябва да се осмисли и онова, което се е случило успешно онлйан трябва да остане такова, въпросът е как да изпълним със съдържание връщането към присъствено обучение. Какъв да бъде дизайнът на новото преподаване е онзи качествен процес на трансформация, който неслучил се при първия преход от присъствено към електронно да не се повтори в обратния път. Разработването на дис-

танционни програми вече може да обхване научни направления, за които това беше немислимо преди появата на пандемията.

Преподавателят медиатор между информацията и студентите трябва да се превърне в ексцентричен артист, който умее да провикира и изненадва без това да е самоцел. На някои от нас това им е вродено, други ще трябва да се научим как да го правим, опирайки се на опита, на който ни учат студентите. Студентите ни имат различно от нашето съзнание. Онези 76 % от студентите, които по един или друг начин посочват електронното като предпочитана форма на обучение не казват всъщност, че то трябва да бъде само такова, а по-скоро, че трябва да ползва изразния език на дигиталното.

Изложените данни, както личи в техния коментар отварят повече въпроси, отколкото отговарят на такива. Отговорите са в комуникацията, в обмяната на информация и в диалога между културите на поколенията на преподавателите и техните студенти, за да продължим да се разбираме, говорейки на един и същ език в пряк и преносен смисъл.

КУЛТУРНИ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТТА НА НЕМАТЕРИАЛНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В СИТУАЦИЯ НА ПАНДЕМИЯ. НЯКОИ ПРИМЕРИ*

Мила Сантова
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – Българска академия на науките

Резюме: В текста се разглеждат реакции на обществото по отношение на пандемията чрез различните му структури на различни равнища: международно, национално. Очертава се идеята за важната роля на координация на усилията в борбата срещу пандемията и в частност тази в областта на културните политики.

***Ключови думи**: културни политики, COVID-19, пандемия*

* Настоящото изследване е осъществено с подкрепата на Министерството на образованието и науката на Република България по Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена с РМС № 577 от 17 август 2018.

В текста работя с френската версия на международните документи. В случаите, в които няма официален превод на международния документ, преводът е мой, като това е отбелязвано.

CULTURAL POLICIES IN THE FIELD OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN A PANDEMIC SITUATION. SOME EXAMPLES

Mila Santova
Institute of Ethnology and Folklore Studies with National Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The text examines the reactions of society to the pandemic through its various structures at different levels: international, national. The idea of the important role of coordination of efforts in the fight against the pandemic, and in particular in the field of cultural policies, is emerging.

Keywords*: cultural policies, COVID-19, pandemic*

Сполетялата човечеството в края на 2019–2020 г. пандемия[1] в много висока степен наложи реорганизации както в живота на обществото като цяло, така и конкретно в полето на културата и опазването на културното наследство. Международни[2], национални, локални структури и организации посветиха усилия в разработването на адекватни културни политики. Задачата бе трудна, тъй като към 20-те години на 21-ви век обществото/ата вече бе/яха загубило/и в достатъчно висока степен опита си за реакция в подобни ситуации. Средновековните, а и по-късните (доколкото ги има) пандемии, към този момент вече бяха по-скоро един доста отдалечен и достатъчно обезплътен от времето образ.

Появата и установяването на пандемия води до **нарушаване на световния ред**. Губят се хора, разрушават се връзки между хората, нарушават се вериги на общуване. В този смисъл може да бъде видяна и основата за невъзможността от пълноценно функциониране на културата, в т. ч. и по отношение на посланията, съдържащи се и предаващи се от това, което обозначаваме като културно наследство. Налагащата се изолация руши не само важни връзки, но и устойчивост на концептуални континюитети. А именно те са във висока степен присъщи на нематериалното културно наследство (НКН). И ако Средновековието води борба с пандемия/ите предимно на локално равнище (доколкото това е възможно се налагат ограничения на контактите основно на нивото на локалната общност), то съществена принципна разлика присъща на обществото от Новото време в подобна ситуация е възможността за и наличието на **координация,** реализирана на различни нива: институции, политики… Чрез координацията Новото време постига по-висока **успеваемост** в борбата с пандемията, дори и в случаите, когато тя не протича едноли-

[1] Пандемията (от гръцки: παν, *pan* – „всички“ и δήμος, *demos* – „хора“) е проява на инфекциозно заболяване, което се разпространява сред населението на определен обширен географски регион, континент или по целия свят, като се заразяват много хора. [1] Практически пандемията е вид всеобхватна епидемия, характеризираща се с появата на нов вирус или инфекциозен носител, срещу който човешката популация няма имунитет. Обикновено процентът на смъртност при пандемичните вълни е особено висок. …

В миналото пандемични вълни от чума, вариола, морбили, туберкулоза, малария, коремен тиф, проказа, жълта треска и грип са обезлюдявали големи райони и дори отслабвали силите на велики държави.

Вж. Уикипедия: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F

[2] М. Сантова. Пандемия, европейски и международни институции, политики… – БФ, 2021, кн. 1

нейно положително. В Новото време координацията дава възможност да се разширява периметърът на протекция, придобиващ и национални, и международни параметри[3].

Приема се, че от началото на 2020 г. (или още от есента на 2019) до към май-юни на 2020 г. (и есента) се разпростира т. нар. „първа вълна“ на пандемията COVID-19. В друг текст[4] разгледах малко по-подробно реакцията на обществото чрез дейността на международни институции като Европейски съвет/Съвет на Европейския съюз (свързани с Европейско териториално единство) и ЮНЕСКО, ИКОМ (организации, имащи специализирана дейност в областта на културата и наследството), заели се с решение на възникналите проблеми в областта на културата и културното наследство.

Към декември 2020 г. Съветът и Парламентът на Европа вече са ориентирани към работа върху *План за възстановяване на Европа от пандемията*, като скоро се постигна предварително споразумение относно *Механизъм за възстановяване и устойчивост*. На Европейско равнище се предвижда подпомагане на действията на държавите членки за справяне с икономическите и социалните последици на пандемията от COVID-19, като се гарантира, че икономиките им ще осъществят **екологичния и цифровия преход** и ще станат **по-устойчиви и издръжливи. На практика този тип решения са и принос в стимулиране на дигитализацията на управлението, в т. ч. и на опазването на културното наследство**. Държавите членки от своя страна **следва да изготвят национални планове за възстановяване и устойчивост,** в които да определят своите програми за реформи и инвестиции до 2026 г.[5]

Успоредно с това ЮНЕСКО и ИКОМ координират дейности. През 2020г. двете структури работят напр. върху доклади, анализиращи ситуацията/ите на съществуване на музейните институции в условията на COVID-19 пандемия, като се базират на проведени широки анкети с професионалисти. Докладът на ЮНЕСКО: *Музеите по света изправени пред пандемията от COVID-19* (прев. мой, М. С.)[6] , третира импактът на заразата върху музеите, предприетите мерки в отговор на пандемията, предложените действия за постпандемичния период. Докладът подчер-

---

[3] По тези въпроси пак там.

[4] Пак там.

[5] https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/eu-recovery-plan/

[6] *Les musées dans le monde face à la pandémie de COVID-19.* Вж.: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373530_fre

тава устойчивостта на музеите, както и предизвикателствата, пред които са изправени в усилията си да продължат да насърчават достъпа до култура.

Въз основа на отговорите на страните в предшестващата доклада анкета, се констатира, че мерките в областта на културата в различните държави по света са сходни, а финансови фондове се адресират най-вече пряко в подкрепа на творци. **Основните усилия в световен план са насочени към подкрепа главно на световните артисти**[7]. За различните страни акцентите в това коя страна кой точно вид изкуство се подкрепя приоритетно, са различни. И още един важен извод: **гражданското общество и частният сектор подкрепят преди всичко локални и регионални проекти**[8]. Анализът в Доклада се свързва с формулировката на Генералният директор на ЮНЕСКО Одри Азулай*: „Има спешна нужда от засилване на политиките за подкрепа на този сектор, който играе съществена роля в нашите общества, за разпространението на култура, образование, социалната кохезия и подкрепа за креативната икономика“* (прев. мой, М.С.)[9].

Независимо от факта, че посочените до тук документи в основата си са насочени към културни политики, свързани с институцията на музея в условия на пандемия, основните насоки, изводи и практики, съдържащи се в тях, са валидни в голяма степен по-общо за сферата на културата и културното наследство, в това число и за нематериалното културно наследство[10]. В кратък систематизиран вид те изглеждат така: **дигитализация на сферата на културата и наследството, подкрепа на водещи артисти, подкрепа на локални и регионални проекти от страна на гражданското общество и частния сектор**[11]**, социална кохезия**. В пря-

---

[7] Сходен подход/механизъм се установи и у нас посредством отворените от Министерство на културата чрез Национален фонд *Култура* сесии за финансова подкрепа на професионални артисти на свободна практика

[8] https://fr.unesco.org/news/lancement-rapport-unesco-musees-monde-face-pandemie-covid-19

[9] “*Il est urgent de renforcer des politiques de soutien pour ce secteur qui joue un rôle essentiel dans nos sociétés, pour la diffusion de la culture, l’éducation, la cohésion sociale et le soutien à l'économie créative*”. Вж. бел. 6

[10] Вж.: https://ich.unesco.org/fr/le-patrimoine-vivant-et-la-pandemie-de-covid-19-01179

[11] Вж. също и: https://m.dir.bg/dnes/obshtestvo/povecheto-kulturni-politiki-dnes-obvarzvat-opazvaneto-na-kulturnoto-nasledstvo-sas-sotsialnoto-i-ikonomicheskoto-razvitie-na-rayona

ка връзка с последното е и изведеното от ИКОМ мото: *Музеите нямат граници, те имат мрежа* – което е с потенциал да бъде отнесимо към много по-широката сфера на културното наследство/на културата, тъй като е свързано с перспективата за преодоляване на концептуалността на локалното в опазването на наследството, успоредно с активното въвеждане на координация, с отчитане на капацитетите на културния туризъм като базис на устойчивото развитие в сектора и пр. Времето на пандемия на практика активира и вече установяваща се в света перспектива за **значима дигитализация**, видяна в различни нейни аспекти, в това число и **като системна политика за опазване на културното наследство**. В хода на преодоляване на поставените от заразата проблеми започнаха да бъдат преосмисляни по нов начин обществени връзки между хора и хора, хора и институции, институции и институции – една ситуация изискваща преформулирането на съществуващи политики за опазване на наследството и формулирането на нови.

Всъщност **нарушаването на световния ред,** за което стана дума, е едновременно следствие както на наличието на вируса, така и на мярката на изолация, предприета от обществото за ограничаването му. Наложената от ситуацията липса на живи, директни социални контакти в условията на пандемия, практически блокира функционирането на определени обществени механизми.

В условията на пандемичната ситуация ЮНЕСКО стартира анкета – *Преживеният опит свързан с живото наследство и пандемията COVID-19*[12], отнасяща се до опита на различните партньори по света за опазването на т. нар. *живо наследство* (нематериално културно наследство). Докладът: *Живото наследство срещу COVID-19* (прев. мой, М.С.) е публикуван от ЮНЕСКО като отделно издание през май 2021[13]. Български представители се включват с опита си в провеждането на анкета-

[12] "*Les expériences vécues liées au patrimoine vivant et la pandémie de COVID-19".* Вж. също и : *Култура в кризата: Гид за политики в един подвижен сектор* (прев. мой, М.С.) (https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374632)

[13] *Le patrimoine vivant face à la COVID-19 (Living Heritage in the face of COVID-19 pandemic)*. https://ich.unesco.org/doc/src/Le_patrimoine_vivant_face_%C3%A0_la_COVID-19-HighRes.pdf

та[14]. Информация за анкетата и систематизация на основните изводи от нея са обнародвани на електронната страница на международната организация под наименование: *Платформа за опит с живо наследство в контекста на пандемията COVID-19* (прев. мой, М.С.)[15].

Платформата се основава на три формулирани въпроса и предлага три, формулирани върху основата на получените отговори препоръки.

Въпроси: 1. Как влияе пандемията върху живото наследство? 2. Как живото наследство се адаптира към пандемията? 3. Как общностите мобилизират своето живо наследство в лицето на пандемията? (прев. мой, М.С.)[16]

Препоръки: Препоръка 1: Помогнете на общностите да се възстановят по-добре чрез укрепване на механизмите в подкрепа на възстановяването на носителите на живо наследство на местно ниво, по-специално чрез структурите на местното управление. Препоръка 2: Възползвайте се от дигиталните технологии, за да увеличите видимостта и разбирането на живото наследство. Препоръка 3: Укрепване и засилване на връзките между опазването на живото наследство и плановете и програмите за реагиране и възстановяване при извънредни ситуации. (прев. мой, М.С.)[17]

---

[14] Пак там, вж. напр. с. 39.

По темата вж. също и посочените издания на страницата на Регионалния център за нематериално културно наследство под егидата на ЮНЕСКО – София: https://www.unesco-centerbg.org//информационни-материали/публикации-и-документи/

[15] *Plateforme d'expérience du patrimoine vivant dans le contexte de la pandémie de COVID-19*. – https://ich.unesco.org/fr/plateforme-d-expriences-du-patrimoine-vivant-face-la-pandemie-01123.

Вж. също и: *Le patrimoine vivant et la pandémie de COVID-19 : réagir, rétablir et reconstruire pour un avenir meilleu*r (Живото наследство и пандемията COVID-19: реагиране, установяване и възстановяване за по-добро бъдеще – прев. мой, М.С.). – https://ich.unesco.org/fr/le-patrimoine-vivant-et-la-pandmie-de-covid-19-01179

[16] Там: 1. Comment la pandémie affecte-t-elle le patrimoine vivant ? 2. Comment le patrimoine vivant s'adapte-t-il à la pandémie ? 3. Comment les communautés mobilisent-elles leur patrimoine vivant face à la pandémie ?

[17] Пак там: Recommandation 1 : Aider les communautés à mieux se reconstruire en renforçant les mécanismes de soutien au rétablissement des détenteurs du patrimoine vivant au niveau local, notamment par le biais des structures de gouvernance locales; Recommandation 2 : Tirer parti des technologies numériques pour accroître la visibilité et la compréhension du patrimoine vivant; Recommandation 3 : Renforcer et amplifier les liens entre la sauvegarde du patrimoine vivant et les plans et programmes de préparation, de réponse et de récupération en cas d'urgence.

Следва специално да се отбележи, че платформата насочва специално вниманието върху **общностите** – основен субект в диалозите, свързани с нематериалното културно наследство и неговото опазване, както и в политиките, свързани с него.

* * *

Опитът на България в усилията за опазване на нематериалното културно наследство в условията на пандемия от *COVID-19* сочи, че като реакция на ситуацията в страната се предприемат мерки на различни равнища – национално, локално. Като взема предвид високия заразен капацитет на вируса, първата особено видима и отговорна мярка, която държавата (разбира се, не само нашата) предприема, това е ограничаването и/или отмяната на събитията, свързани със струпването на хора, предоставящи среда за бързо разпространение на инфекцията. Така тази чисто административна мярка се оказва важна част от културните политики на страната за опазване на НКН.

Всред предприетите от държавата действия за опазване на НКН, безспорно най-отговорната и национално значима стъпка, с характер на централна културна политика, е отменената дата (период) за провеждане на Националния събор за народно творчество в Копривщица, насрочена по традиция за началото на август 2020.

На 28.04.2020 г. се провежда заседание на Националния съвет за нематериално културно наследство (НС НКН) при министъра на културата[18]. Съветът обсъжда **идващото от Община Копривщица предложение за отлагане на Събора**, аргументите за което са свързани със сигурността на хората по време на кризата, причинена от COVID-19. Двадесетина дни по-рано Министерството вече е изготвило и предоставило чрез електронната си страница на публиката **виртуална културна програма** с културни събития, които могат да бъдат проследявани дистанционно[19]. Тази програма се отнася главно за музикални събития, но направената крачка е показателна относно установяващия се **път на прехода към дигитални контакти с култура,** активиран от COVID ситуацията. В представянето на виртуалната карта на страницата на Ми-

[18] Вж.: http://mc.government.bg/newsn.php?n=7188&q=%ED%E5%EC%E0%F2%E5%F0%E8%E0%EB%ED%EE+%EA%F3%EB%F2%F3%F0%ED%EE+%ED%E0%F1%EB%E5%E4%F1%F2%E2%EE&p=6

[19] Вж.: http://mc.government.bg/newsn.php?n=7160&q=2020&p=4

нистерство на културата се подчертава: *Министерството на културата събра списък на повече от 50 онлайн услуги, който може да помогне на почитателите на всички изкуства да направят своята виртуална културна програма. От събраните ресурси могат да се възползват и българите, които се намират навсякъде по света.* Предвижда се също по-активен контакт на младежите и възрастните хора с култура чрез дигиталните форми на представяне. Може да се добави, че още в повика на Министерството за съставяне на виртуалната карта се казва: *много от музеите, театрите, оперите, филхармониите и библиотеките предлагат все повече безплатни дистанционни форми за посещение на изложби и присъствие на представления, както и възможност за виртуални разходки в музеи, галерии и археологически забележителности* (27.03.2020)[20] – твърдение, в което ясно прозира визия, предполагаща системно приложение на държавна политика, базирана на дистанционно общуване с култура.

Макар че провеждането на Събора в Копривщица през 2020 г. се отлага, НС НКН приема *Статут* за провеждането на Събора в Копривщица и обсъжда *Регламент* за неговото провеждане. Този факт насочва към мисълта, че макар и да се отчита застрашеността и на държавно равнище да се вземат мерки за преодоляването ѝ, то на тази застрашеност сякаш се гледа по-скоро като на кратковременно, а не на устойчиво препятствие. Но през 2021 г. въпросът за провеждането на Събора отново се поставя на дневен ред. Заключението в заседанието на НС НКН от 5.04.2021 г. е, че Съвета: *взе решение за подкрепа на отлагането на XII Национален събор на народното творчество в Копривщица през 2021 г. и неговото провеждане при първа подходяща възможност*.

Предложението за отлагане на Националния събор на народното творчество идва от Община Копривщица и е свързано със сигурността на хората по време на кризата, причинена от COVID-19 [21].

В двете последователни отлагания на Събора в Копривщица в две последователни години предложението тръгва от община Копривщица, а решението е в ръцете на НС НКН и съответно – министъра на културата. С други думи – в случая сме свидетели на реализирани културни

[20] http://mc.government.bg/newsn.php?n=7153&q=2020&p=19

[21] Вж.: http://mc.government.bg/newsn.php?n=7655&q=%ED%E5%EC%E0%F2%E5%F0%E8%E0%EB%ED%EE+%EA%F3%EB%F2%F3%F0%ED%EE+%ED%E0%F1%EB%E5%E4%F1%F2%E2%EE&p=1

политики по отношение на нематериалното културно наследство, представляващи **симбиоза между национално и локално**.

С оглед да се уплътни още малко тази картина на симбиоза между държавата и локални структури при прилагането на културни политики в областта на НКН в условията на пандемия, може да се добави и примерът на успешно проведената през 2021 г. сесия по Националната система *Живи човешки съкровища – България* – едната от двете основни културни политики в областта на нематериалното културно наследство в страната. Провеждането на сесиите (след като са официално обявени от Министерство на културата) предполага веднъж на две години да има селекции на предложени локални проекти като първи – регионален етап, последван от национална селекция като втори – национален етап[22]. Съгласно правилата за провеждане, регионалните комисии, назначавани от областните управители, включват местни експерти и специалисти в областта на културата, както и експерти от ИЕФЕМ-БАН.

Регионалният етап на сесията бе проведен в периода март-юни 2021 г. като дистанционните заседания бяха само част от заседанията за регионална оценка на кандидатурите. Заседанието от 28 юли 2021 г. на комисия, назначена със Заповед на министъра на културата, е проведено присъствено при спазване на необходимите хигиенни мерки[23]. На това заседание са селектирани 5 елемента на нематериалното културно наследство, които, след Обсъждане в НС НКН (информация за заседание от 28.07.2021г.) и Заповед на министъра на културата, бяха вписани в Националната представителна листа на елементи на нематериалното културно наследство[24]. Съобщение по този повод на страницата на Министерство на културата гласи: *Церемонията по връчването на удостоверенията за вписване в Националната представителна листа и грамотите за номинация ще се проведе на 28 юли 2021 г. (сряда) от 13 ч. в галерия „Средец“ в Министерство на културата и ще се излъчва на живо в YouTube канала на ведомството.*[25] Събитието се провежда присъствено.

---

[22] За сесията през 2021 вж. накратко: https://www.namrb.org/zapotchna-procedurata-za-popalvane-na-nacionalnata-sistema-zivi-tchoveshki-sakrovishtcha-balgariia-za-2021-godina

[23] http://mc.government.bg/newsn.php?n=7188&q=%EA%EE%EF%F0%E8%E2%F9%E8%F6%E0&p=6

[24] Пак там.

[25] Там .

Двата примера за прилагане на културни политики в страната в областта на нематериалното културно наследство в периода на COVID-19 пандемия, сочат, че докато в различните изкуства реакцията към заразата приема крайни форми на рестриктивни политики – почти или напълно (при музеи, театри, концерти) прекъсване на дейността (както се случва и в световната практика), то в областта на нематериалното културно наследство сложната обстановка се приема сякаш по-спокойно. Като известно „доказателство“ към подобно становище може да послужи и факта, че държавата организира сесии за подпомагане на свободните артисти, но не и за носители на НКН. Или – че въпреки наличието на отделни прецеденти, културният календар на съборите в страната сякаш продължава да функционира без особени сътресения[26]. Показателно е например и това, че при втората вълна на COVID-19 с начало от края на август – септември 2021 г., министърът на здравеопазването издава Заповед РД-01-748/02.09.2021 г. за въвеждане на временни противоепидемични мерки на територията на Република България считано от 07.09.2021 г. до 31.10.2021 г., т. 6 на която гласи: *Преустановява се провеждането на всички масови мероприятия, като музикални и други фестивали, събори, фолклорни инициативи и други с такъв характер, при които присъстващите не са организирани с определени седящи места и входът (участието) е неограничен*.[27]

Тази Заповед отменя действието на поредица от предишни, а самият министър в централна новинарска рубрика разяснява разликата между фестивал/събор и концерт, определяна на базата на наличието или липсата на билет за вход. Министерство на Културата намира също за нужно да внесе допълнителни уточнения по отношение на т. 6 на Заповедта, обнародвайки на 7.09.2021 г. специален текст на страницата си[28], свързан със седящи места и дистанция.

---

[26] Вж. разделите в *Празниците на България* и в частност *Фолклорни фестивали, събори и панаири* на сайта: https://www.sabori.bg/folk_fest_sub.html

[27] https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2021/09/03/rd-01-748_ot_02092021_ g_.pdf

[28] *Министерството на културата напомня, че спрямо т. 6 от новата заповед на министъра на здравеопазването, във връзка с противоепидемичните мерки, фестивалите и всички други събития от подобен характер следва да се организират при следните мерки:*

– На присъстващите следва да бъдат осигурени определени седящи места;

– Входът (участието) в събитието следва да бъде с ограничен достъп.

Погледът към *Културни политики в областта на нематериалното културно наследство в ситуация на пандемия* би бил непълен, ако пропуснем дейностите в това отношение на неправителствените организации. Ще се спра накратко върху стореното в условията на пандемия на една от тях – Европейската асоциация на фолклорните фестивали (ЕАФФ) със седалище във Велико Търново. ЕАФФ е изключително активна НПО, в ежегодния ѝ календар на дейности се включват поредица от събития, свързани с НКН. Асоциацията има консултативни функции към Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г. за опазване на нематериалното културно наследство, а председателят ѝ има ключова роля в съпътстващата дейността по Конвенцията световна структура на неправителствените организации. Електронната страница на Асоциацията дава представа за това[29].

На 22 май 2020 г. ЕАФФ публикува на електронната си страница *Резултати от анкетата „Фолклорът в условия на социална изолация“*[30], едно проучване, проведено в периода 24.04.2020 – 12.05.2020г. В него взимат участие носители, членове на ЕАФФ, не само от България. Обобщените резултати от анкетата са изключително интересни и заслужават специален анализ. Сред тях ще посоча тук следните: 42,9% от отговорилите оценяват ролята на фолклора в условията на световна криза и социална изолация като положителна, а 7,1% смятат, че фолклорът е обединител; 73,3% от респондентите продължават заниманията си по фолклор и надграждат знанията си в областта, като 41,7% го постигат чрез индивидуални занимания, 41,7% посредством онлайн активности; 8,3% участват в онлайн фестивали; 50% веднага биха участвали във фолклорно събитие след приключване на пандемията, а 86,7% от анкетираните биха участвали в Уебинар /онлайн семинар/ с примерна тема „Фолклорът в условията на социална изолация“. Предоставени са писмени становища, в голяма част от които се настоява за активиране на контактите, дори и били те онлайн.

Точка 6 от новата заповед на МЗ гласи: „Преустановява се провеждането на всички масови мероприятия, при които присъстващите не са организирани с определени седящи места и входът (участието) е неограничен.“

http://mc.government.bg/newsn.php?n=7893&i=1

[29] Вж.: https://eaff.eu/bg

[30] https://eaff.eu/bg/news/2020-05-22-results-of-the-survey-folklore-in-conditions-of-social– distancing

Дори само тази избрана извадка от резултатите от анкетата сочи, че схващането за важната роля на НКН функционира активно, че НКН е активен участник в социалната кохезия, на който на локално равнище се настоява. Върху усилването на солидарността и социалната връзка настояват и резултатите от проведената от ЮНЕСКО анкета[31]. Особено интересно е вклиняването в процесите на усвояване и практикуване на знания и умения в областта на НКН чрез дигитални възможности. Всъщност чрез тази реакция на анкетираните може да се заключи, че процесите на трансмисия – основни в областта опазване на НКН, са в състояние да се модифицират и пригодят към обстановката, без да се загубят.

ЕАФФ е също инициатор и организатор на поредица от други инициативи като: кампания „Останете вкъщи и се забавлявайте заедно с ЕАФФ“, кампания „Любопитни факти около нематериалното културно наследство“, „Включете се в първия онлайн фестивал-конкурс „CYBER ART“, организиран под егидата на ЕАФФ“ и др.[32], като цяло насочени към перспективата за функциониране на ценностите на НКН. Присъствието им в обществото сочат изключително важната роля на НПО като ЕАФФ в реализирането на културни политики, свързани с опазване на нематериалното културно наследство.

* * *

Посочените примери, макар и да не представят пълна картина на културните политики, свързани с опазването на НКН в ситуация на пандемия, дават основания за някои изводи с различни знаци. Ето някои от тях.

Например: наложената от ситуацията социална изолация стимулира дигиталните форми на общуване както при реализацията на трансмисията на знания и умения в областта на НКН, така и особено силно в сферата на популяризирането на това наследство. Резултатите по отношение на трансмисията тепърва ще бъдат оценявани, тъй като дистанционната форма на общуване при предаване на уменията тепърва ще се развива. Последното означава, че тепърва ще бъдат формулирани и културни

[31] Вж. и печатния вариант на вече цитираното по-горе издание: Culture en crise: guide de politiques pour un secteur créatif résilient. 2020. UNESCO [58088], ISBN: 978-92-3-200218-1. – https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374632

[32] https://eaff.eu/bg/news/2020-05-22-results-of-the-survey-folklore-in-conditions-of-social-distancing

политики, с които обществото би реагирало на предизвикателството за опазване на културно чувствителни данни. По отношение на популяризирането очевидно все още остава открит пътят за формулиране на културни политики, които биха намалили риска от деконтекстуализация, съпътстващ дигиталното общуване.

Например: разкриването на нови начини за съвместна работа между институциите, посветили се на опазването на НКН. Един добър пример в това отношение дават онези форми на общуване, предполагащи съвместна работа по културни политики на опазване между международни и държавни структури, носители, неправителствен сектор.

БЪЛГАРО-ГРЪЦКИ ДРУЖЕСТВА ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ – МЕСТНИ КУЛТУРНИ ПОЛИТИКИ И ДЕЙНОСТИ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ ОТ COVID-19*

Даниел Фокас
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – Българска академия на науките

Резюме: Докладът е посветен на сдруженията за българо-гръцко приятелство по Българското Черноморие. Акцентите са поставени върху тяхната културно-просветна дейност през последните десетилетия и върху взаимоотношенията им с местните власти и читалищата. Друг важен проблем, разгледан в доклада, е отражението на пандемията от COVID-19 върху тяхната дейност и жизнеспособност, и начините им за справяне в сложната ситуация.

Ключови думи: *Българско Черноморие, гърци, българо-гръцки организации в България, пандемия, COVID-19*

* Настоящото изследване е осъществено с подкрепата на Министерството на образованието и науката на Република България по Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена с РМС № 577 от 17 август 2018.

BULGARIAN-GREEK SOCIETIES AT THE BULGARIAN BLACK SEA COASTLINE – LOCAL CULTURAL POLICIES AND ACTIVITIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC*

Daniel Fokas
Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The article presents the Bulgarian-Greek friendship associations at the Bulgarian Black Sea Coastline. The attention is focused on their cultural and educational activities in the last decade, as well as on the relationships with the local powers and the local chitalishta (cultural centers). Another important problem discussed in the text is the influence of the COVID-19 pandemic on their activities and sustainable development as well as the ways of coping with this difficult situation.

Keywords: *Bulgarian Black Sea Coast, Greeks, Bulgarian-Greek organizations in Bulgaria, pandemic, COVID-19*

* The study was carried out with support by the Bulgarian Ministry of Education and Science under „Cultural and Historical Heritage, National Memory and Social Development"– National Research Program approved by DCM No. 577 of 17 August 2018.

На територията на съвременна България са съжителствали и продължават да съжителстват и до днес различни етноси. Сред тях са българи и гърци. Продължителното съвместно обитаване на големи контактни зони в областите Тракия, Македония и района на Българското Черноморие (Западен Понт) в голяма степен е намалило различията между двата народа. Те имат обща конфесионална принадлежност (православното християнство), споделяли са и споделят близък бит и обичаи, и се отличават със силно взаимно културно проникване в традиционната култура. Например влиянието на гръцката култура е осезаемо в наследството на селищата по Българското Черноморие, в Пловдивско и Асеновградско, в Мелнишко, Ивайловградско, Тополовградско, Елховско, Сливенско [1]. Българското етническо и културно присъствие е било съществено в северните области на съвременна Гърция – областите Тракия и Македония. Известно е, че при формирането на нациите на Балканите и разширяването на техните държави за сметка на Османската империя, през втората половина на XIX и първата половина на XX в. са се породили териториални спорове, бежански проблеми и засилен обмен на населението. Това довежда до намаляване на зоните на съвместно обитаване между двата народа, като дава превес на този, завладял (освободил) съответната територия [2]. С времето тези проблеми постепенно избледняват и взаимоотношенията се поставят на по-прагматична основа. Днес, сто години след масовите преселвания, осъществени основно през 20-те години на XX в. и след тоталитарното управление на страната (1944–1989), може да се каже, че се наблюдава известна позитивна активизация на връзките. Макар и в значително по-ограничен мащаб от тези през XIX в., те продължават да съществуват.

В настоящия текст ще се спрем именно на състоянието на междукултурните връзки между българи и гърци в съвременността – от края на XX в. до днес. Тази активизация бихме могли да обясним и с разширените възможности за свободно пътуване, развитието на бизнес средата, засилената трудова миграция, подобряването на отношенията между двете държави, възможностите за образование в другата страна. Въпреки това на масово ниво културните връзки между общностите и групите всъщност се осъществяват чрез немалък брой сдружения за приятелство, които се явяват своеобразен културен мост между двата народа. Те постигат това посредством организираните от тях курсове за изучаване на гръцки език в България и съответно на български в Гърция, а също така и чрез формирането на самодейни групи и състави, които активно

участват и създават събития сред смесените локални общности по места [3, 4].

Преди да пристъпим към посочване на конкретни примери в България, ще обърнем внимание на структурата на общностите с гръцка самоидентификация у нас. Днес в страната живеят няколко групи население с гръцко самосъзнание и/или произход. Това са наследниците на черноморските гърци или т.нар. „стари гърци“ [5, 6]; каракачаните, които са специфична част от гръцките общности [7]; потомците на гръцките бежанци (политемигранти) от войните в средата на XX в. [8, 9]; остатъците от кариотите в Тополовградско и Елховско, група повлияна и от българската, и от гръцката култура [10, 11], и гръцките студенти и бизнесмени, които пребивават за по-дълго време или за постоянно в страната. Можем да обобщим, че днес представителите на общностите с гръцко самосъзнание са силно интегрирани, те не живеят изолирано. Смесените бракове са изключително чести и принадлежността им към гръцкия етнос е въпрос на лична самоидентификация. Изключение от това прави единствено последната от изброените групи, която се характеризира с по-ниска степен на уседналост и интеграция в страната. Другите групи, които можем да определим като традиционни във времето, са променили своето териториално разпределение поради засилената миграция към по-големите градове, Гърция или трети страни. Днес тези общности основно са съсредоточени в Поморие, Созопол, Сливен (каракачани), София, Варна, Бургас.

Групите и общностите, които можем да определим като традиционни, а също и като местни, са се характеризирали с по-висока степен на уседналост в периода до влизането на страната ни в Европейския съюз (01.01.2007). Същите през 90-те години на XX в. започват да се обединяват в сдружения. Появата и развитието на т. нар. организации за приятелство между българи и гърци в България става възможна след промените от 1989 г., когато вече се разрешава свободното сдружаване на граждани [12]. В своите устави те залагат поддържане на гръцки културни традиции, изучаване на съвременен гръцки книжовен език и задълбочаване на връзките между двата народа. Още през 1991 и 1992 г. са учредени такива в София, Сливен, Поморие, Созопол, Бургас, Варна и др. Те са създадени от български граждани, които имат гръцка или каракачанска самоидентификация и живеят постоянно в страната. Тяхната инициатива е естествена поради факта, че те са носители на гръцко

културно наследство (памет) и се припознават като част от специфични общности, свързани с гръцките и с българските традиции.

В настоящото изложение ще се спрем на примера на сдруженията за българо-гръцко приятелство по Българското Черноморие и тяхната роля за запазването на богатството на културната среда в този регион, който представлява традиционна зона за контакт между българи и гърци. Наследниците на черноморските (западнопонтийските) гърци – част от т.нар. „стари гърци“ – са учредили културни дружества с между 100 и 300 души членски състав в повечето градове по крайбрежието на страната – Варна, Бяла, Обзор, Несебър, Поморие, Бургас, Созопол, Царево и Ахтопол. Всички те са имали за цел да организират:

- курсове по гръцки език за потомците на местните гърци и всички други, които желаят;
- самодейност, базирана на гръцката култура (песни, танци, поезия);
- събития (честванията, традиционни празници, литературни вечери, сбирки);
- пътувания (екскурзии и детски лагери в Гърция, турнета на съставите);
- изпращане на деца, студенти и възрастни в Гърция с образователна цел;
- легитимиране на гръцки произход пред Гръцката държава (това е било важно в периода до отпадането на визовия режим между двете страни).

Всички дружества са регистрирани в съответствие с изискванията на законите в страната и са със статут на културно-просветни организации с идеална цел.

По Българското Черноморие и по-точно в област Бургас са учредени следните организации: в гр. Поморие „Българо-гръцко сдружение „Анхиало“ [13]; в гр. Созопол „Сдружение за българо-гръцко приятелство „Аполония“ [14]; в гр. Бургас „Сдружение за българо-гръцко приятелство „Пиргос“ [15]; в гр. Несебър „Българо-гръцко сдружение „Месамбрия“ [16]; в гр. Царево „Сдружения за българо-гръцко приятелство „Василико“ [17]; по-малки сдружения са регистрирани в градчетата Ахтопол и Обзор. Днес почти всички продължават да съществуват при

различни обстоятелства, без последните две, за които не е известно да осъществяват дейност.

През последните 25 години във Варненска област са били учредени общо шест дружества, като само в гр. Варна те са били четири: „Българо-гръцко дружество на старите варненци „Варненски кореняк“; „Сдружение за българо-гръцко приятелство „Одесос“ [18], „Първо българо-гръцко дружество за приятелство“; „Фондация „Европейски център“ – Варна“. Докъм 2010 г. най-активно е било Сдружение „Варненски кореняк“ [19], с председател Венера Иванова. То е имало училище, детска танцова група, детска вокална група и смесен хор. Днес Сдружение „Одесос“ е единственото в града, което функционира – има смесен хор, наследен от Сдружение „Варненски кореняк“, успява да организира тържества и пътувания. Третото и Фондация „Европейски център“ са прекратили дейността си, като последната е била свързана с търговски фирми и не е имала същинска културна дейност. Другият град, в който съществуват културни организации в областта е Бяла – Сдружение „Бяла“ (известно също като „Аспро“). Днес то е разделено и фактически са регистрирани две сдружения в града.

С най-активна дейност и с най-голяма членска маса през годините са сдруженията в градовете Поморие, Созопол, Варна, Несебър и Бургас. Всички те извършват културно-просветна дейност сред местните гръцки общности, като се стремят да обучават представителите на младото поколение на гръцки език, традиционна култура и бит. Отделните дружества осъществяват разнообразна самодейност, базирана върху гръцкото културно наследство [20]. В Поморие, Сдружение „Анхиало“ създава и поддържа танцов ансамбъл и женски хор, които активно участват във фолклорни фестивали, градски празници и представят гръцкия етнос в България. Сдружението организира и обучение по гръцки език за деца и възрастни от началото на 90-те години до започването на пандемията от COVID-19. Сдружение „Аполония“ в Созопол има женски хор и музиканти. Всяка година то организира Коледуване, Карнавал за Сирни Заговезни (Апокриес) и участва в други празници на града. Кризата предизвикана от COVID-19 прекъсва обучението по гръцки език в организацията. Много важен акцент в дейността на тези две организации е поставен върху изучаването и запазването на местната гръцка традиционна култура. Към Сдружение „Пиргос“ в Бургас съществува женска вокална формация „Ангира“ (гр. ез. котва), а докъм 2014–2015 г. са функционирали детски хор и танцова група. Днес хо-

рът представя освен дружеството и Народно читалище „Фар – 1946“, в което той е приобщен. Сдружението в Несебър има женска вокална група „Месамбрия“. Тя също осъществява изяви и през Народно читалище „Яна Лъскова – 1905“. В годините дружеството е осъществявало и културни, и образователни дейности. При Сдружение „Василико“ в Царево, което е възобновено през 2015 г., са формирани инструментална група „Корал“ и танцов състав. Както бе споменато по-горе, днес вокална формация има и варненското Сдружение „Одесос“. През последните двадесет и повече години самодейните състави на българо-гръцките дружества са неизменна част от програмата на организираните градски празници, фолклорни, етно и други фестивали по Черноморието, гостуват на събора на каракачаните „Карандила“, а в годините преди пандемията са имали много чести изяви в Гърция. Почти всички локални общности чрез организациите си поддържат връзки с Гърция в сферата на образованието, културния обмен, както и много активни контакти със селищата, основани от изселили се техни съграждани – предци и роднини, като Неа Анхиало, Неа Месимврия, Неа Созополи, Гефира, Неа Агатуполи и мн. др. [21]

Относно характера и значението на тези сдружения трябва да отбележим, че те представляват неправителствени организации, създадени по инициатива на съответните общности. През последните три десетилетия те осъществяват значителна културна и образователна дейност. Тяхното съществуване в голяма степен е гарантирало широк културен обмен между българи и гърци. Важна особеност е, че те съществуват на автономен принцип, често нямат постоянна или гарантирана финансова издръжка, имат по-скоро неформален характер и във висока степен са зависими от своите общности. По отношение на издръжката си те разчитат най-вече на дарения и членски внос. Някои от тях имат малки годишни помощи от местните общини и предоставяни помещения за ползване (Сдруженията „Анхиало“, „Аполония“, „Месамбрия“). През последните години и особено от началото на пандемията даренията от фирми рязко са намалели. Също така гръцката държава няма и не е имала пряко отношение към тяхното финансиране. Когато е имало подкрепа от Гърция, тя е била най-вече от сродни организации. Помощ от областни управи, църквата или общини са получавали по повод на пътувания, детски лагери и екскурзии. Гръцката държава единствено е имала грижа да финансира образование – курсове за усъвършенстване на езика, стипендии за студенти – най-често по 2 бройки годишно за всички дружества. Последното приключва след настъпването на финан-

сова криза в южната ни съседка от 2008–2010 г. За да се подпомогнат, някои организации са интегрирали своите вокални групи в местни читалища, които им осигуряват репетиционни зали и частично финансиране (Сдруженията „Пиргос“ и „Месамбрия“). Това от своя страна обаче, ги задължава да променят своя песенен репертоар и в голяма степен определя календара на участията им. Важна особеност на сдруженията по Черноморието е, че те осъществяват своята дейност, като почти изцяло разчитат на ентусиазма, доброволния труд и финансовите възможности на своите членове, председатели и управителни съвети.

Спирайки се на ефектите върху българо-гръцките сдружения за приятелство, предизвикани от пандемията от COVID-19 в последните близо две години, можем да обобщим, че те са съществени. Обстоятелството, че сдруженията са основани на принципа на физическото събиране на групи от хора (вкл. ученици), обуславя тежките последици, които нанасят ограниченията. На първо място това е проблемът с риска от заразяване с вируса, от който най-застрашена е групата на по-възрастните им представители. Това практически ликвидира възможностите за регулярни срещи. В повечето сдружения поколенията в зряла възраст са по-тясно обвързани с институционалното им съществуване и следователно това пряко засяга дейността и организационния им капацитет. Много негативно се отразява третата вълна на пандемията, март-април 2021 г., от която общностите и като цяло Черноморието са силно засегнати. Второто много важно обстоятелство е отпадането на планираните събития, чиято липса довежда до намаляване на даренията и финансирането. Единствено изключение прави Сдружение „Аполония“, което дарява годишната си субсидия и събира средства, за да подпомогне социалните дейности на община Созопол [22].

Цялостната картина допълнително се усложнява от безвремието, в което попадат организациите. Наблюдава се демобилизиране на членската им маса, оттегляне, както и загуба на важни за общностите личности. Попадането на нови, по-млади председатели в управлението на сдруженията, при това в условия на усложнена обстановка, ги изправя пред огромни предизвикателства – организационни, финансови, намаляване на членската маса. Изключително наболял проблем е изтеглянето за дълги периоди на децата от курсовете по гръцки език и от самодейността. Последното води до трудно поправими щети не само на самите дружества, но и на общностите като цяло, които те представляват.

Посочените проблеми, причинени или засилени от пандемията от COVID-19 върху разглежданите сдружения, са показателни за промените, които настъпват в живота на организациите с идеална цел за приятелство между народите и общностите (групите), свързани с тях. Те показват ефекта на наложеното физическо дистанциране и последствията от него. Наблюдава се вътреобщностно отчуждаване и намаляване на активността на членовете им. Този проблем при българо-гръцките дружества е по-изявен в големите градове Бургас и Варна, и в по-малка степен е валиден за малките градчета. В последните организациите са формирани от локални общности, които живеят по-компактно, което има известен консолидационен ефект. Те обаче страдат повече от миграционните процеси, протичащи непрекъснато през последните десетилетия сред хората в активна възраст, младите и децата, които отиват да работят и/или учат в по-големи населени места или чужбина. Прехвърлянето на общуването в онлайн среда, фейсбук групи или страници (Сдруженията „Анхиало“, „Аполония“, „Одесос“, „Василико“) и създаването на събития, подходящи за презентиране, се оказва добър подход. Тези опити показват, че формирането на групи хора, обединени от интереси и идеи в интернет пространството, са приложими в новата обстановка. Потенциално те се оказват способни да привлекат етнични и/или местни общности, които се припознават като такива поради гръцкия си произход и да формират по-широка „общност“, функционираща онлайн. Пренасянето на общностния живот в интернет среда обаче няма потенциала да замести реалния, физическия. Контактуването в нея често е еднопосочно, за информация, и макар да е разширено в рамките на социалните мрежи, остава ограничено сред самите общности. От него отпадат много от представителите на сдруженията, които преди са участвали активно в различни дейности – събирания, танци, пеене, събития. Има вероятност постепенно общностният живот да загуби значението си за отделните членове на тези групи. Основавайки се на наблюденията, осъществени през последните две години, можем да заключим, че онлайн събитията са само вариант за временно справяне с обстановката, които да запълнят времето, белязано от ограниченията, вследствие на пандемията. Безспорно общуването в социалните мрежи ще продължи да разширява своето значение, но като цяло то далеч няма потенциала да замести събитията на живо.

Сред членовете на сдруженията се наблюдава очакване дейностите на живо да бъдат възобновени в най-скоро време. Следователно липсите в пълноценния живот на тези групи и общности не могат да

бъдат компенсирани с провеждането им единствено и изцяло в онлайн среда. Безспорно фейсбук в последните години е един важен и съвременен елемент от живота им, но той се оказва по-скоро информационен канал, недостатъчен да задоволи потребността от живия контакт при провежданите преди събития, сбирки, самодейност. Предизвиканите усложнения в активността на организациите, дори прекъсвания, силно демобилизират техните членове и тепърва ще се наблюдават трайните последствия от пандемията върху дейността им и техните групи и общности. Остава открит и въпросът в каква степен в бъдеще те ще съумеят да се организират при новите обстоятелства, да осигурят финансиране на своите културни и образователни инициативи, самодейност, които трябва да съобразяват със спазване на противоепидемичните мерки. Едва ли те ще могат да запазят своята роля като културен мост между двата народа без целенасочена подкрепа от българската, гръцката държава и/или спонсори, задача в огромна степен оставена в ръцете единствено на екипите, оглавяващи сдруженията, които въпреки предизвикателствата запазват своята инициативност.

Литература:

1. Константинова, Юра. Гръцките общности в края на XIX и началото на XX в. – Уеб сайт „Българска етнография“. – https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnicheski-grupi-i-obshtnosti/gracki-obshtnosti-v-kraya-na-i.html (17.09.2021).
2. Манчев, Кръстьо. История на националния въпрос на Балканите. София: Парадигма, 2008.
3. Фокас, Даниел. Гръцко-български сдружения за приятелство в България след 1989 г. и ефектите на пандемията от COVID-19. – Български фолклор, № 1, 2021, 75–94.
4. Матанова, Таня. Българското неделно училище „Св. Вмчк Георги Зограф“ в Солун – институция, консолидационен център, медиатор на българско културно наследство. – Български фолклор, № 3, 2017, 355-371.
5. Пороманска, Стойна. Новогръцките диалекти по Българското Черноморие (Поморие, Созопол). Особености на съществителните имена. – Годишник на Софийския Университет „Св. Климент Охридски“. Факултет по класически и нови филологии. Т. 97–98, 2008, 5–64.
6. Радойнова, Диана. Гърците по Българското Черноморие. История и култура. Бургас: Бряг, 2010.

7. Пимпирева, Женя. Каракачаните в България. София: Международен център по проблемите на малцинствата, 1998.
8. Зисаки-Хили, Тасула. Тасула Зисаки-Хили за героичната съдба на „малките“ хора. – Българи. Списание за българите в Чехия, № 1, 2019, 24–25.
9. Фокас, Даниел. Гръцката политемигрантска общност в България (1956–1983) и политиките по опазване на културното наследство. – Български фолклор, № 2, 2020, 143–159.
10. Даскалова-Желязкова, Невена. Кариоти. Етническа принадлежност и културно-битови черти в края на XIX и началото на XX век. София: Издателство на БАН, 1989.
11. Славова, Дарина. Сравнително проучване на гръкоезични преселнически общности в България и Гърция. – Български фолклор, № 3, 2020, 315–337.
12. В периода на тоталитарно управление (1944–1989) съществува само една организация „ДОМЕ“ (Демократична организация за просвета и култура) на гръцката политемиграция в страната, функционирала от 1961 до 1983 г. Вж. [9].
13. Вж. фейсбук страницата на сдружението: https://www.facebook.com/Българо-гръцко-дружество-Анхиало-гр-Поморие-226123451295/ (17.09.2021).
14. Вж. например: http://www.sozopol.org/теми/българо-гръцко-дружество-аполония (17.09.2021).
15. Вж. например: https://www.kvantov-prehod.org/article/633/20-години-сдружение-за-българо-гръцко-приятелство-пиргос (17.09.2021).
16. Вж. например: http://www.primasat.net/prima/index.php/sastavi/mesem-vriya (17.09.2021).
17. Вж. фейсбук страницата на сдружението: https://www.facebook.com/groups/1765942886960285/ (17.09.2021).
18. Вж. фейсбук страницата на сдружението: https://www.facebook.com/Българо-гръцко-дружество-одесос-Voulgaroellinikos-sillogos-odissos-107748399382024/ (17.09.2021).
19. По-натам в текста сдруженията ще бъда споменавани само с името, което ги отличава, например: Сдружение „Варненски кореняк“, Сдружение „Одесос“, Сдружение „Пиргос“ и т.н.
20. Вж. интернет портал Chernomorie-bg.com: https://chernomorie-bg.com/post/gryski-druzestva-ot-4-morski-obshtini-tancuvaha-na-edna-scena (17.09.2021).
21. В проучването са използвани лични наблюдения, проучвания и интервюта с представители на общностите: Сия Миндова, секретар на

Сд. „Пиргос“; Стефка Аликова, председател на Сд. „Анхиало“; Аспасия Порожанова, председател на Сд. „Аполония“; Дафни Червенкова, Сд. „Аполония“, Жасмин Парчева, Сд. „Варненски кореняк“ и Сд. „Одесос“; Мария Конярова, председател на сд. „Василико“, Николина Евтимова, председател на сдружението в Ахтопол (личен архив на автора).

22. Вж. интернет портал burgasnews.com: https://www.burgasnews.com/2020/04/03/с-6-000-лв-от-дарения-в-созопол-ще-купуват-х/ (17.09.2021).

КЪМ ОПАЗВАНЕТО НА НЕМАТЕРИАЛНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ЧРЕЗ НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ИНТЕРНЕТ*

Стела Ненова
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките

Резюме: Предприеманите през последната година и половина на държавно равнище мерки за ограничаване разпространението на COVID-19 оказват влияние върху опазването на нематериалното културно наследство (НКН). В българската ситуация сред основните институции, които са пряко ангажирани с прилагането на Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на НКН от 2003 г. в областта на неформалното образование, са читалищата. Поради усложнената пандемична обстановка те са изправени пред предизвикателството да преосмислят по нов начин своите връзки с общностите носители и с различните публики на НКН, както и да изместят голяма част от своите дейности в интернет среда. Като се опира на наблюдения (преки и в интернет среда) и на конкретни примери, изследването представя проблемите и предприеманите от тези институции решения в сферата на опазването, популяризирането, социализирането, трансмисията на наследството.

Ключови думи: *опазване, нематериално културно наследство, неформално образование, читалища, пандемия*

* Настоящото изследване е осъществено с подкрепата на Министерството на образованието и науката на Република България по Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена с РМС № 577 от 17 август 2018.

SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN NON-FORMAL EDUCATION IN A PANDEMIC – INTERNET CHALLENGES*

Stela Nenova
Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The measures taken by the government to prevent the spread of COVID-19 in the last year and a half have an impact on the protection of the intangible cultural heritage (ICH). The Chitalishte centers (community cultural centres) are the main institutions directly involved in the implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the ICH (Convention 2003) in the field of non-formal education in Bulgaria. Due to the complicated pandemic situation, the centers face a challenge to reconsider their connections with the local communities and different audiences of ICH, as well as to move a large part of their activities in the Internet environment. Based on observations (direct and from Internet) and specific examples, the study presents issues and decisions taken by these institutions in the area of safeguarding, presentation, socialization, transmission of the heritage.

Keywords*: safeguarding, intangible cultural heritage, non-formal education, Chitalishta (community cultural centers), pandemic*

* The study was achieved with support by the Bulgarian Ministry of Education and Science under „Cultural and Historical Heritage, National Memory and Social Development“ – National Research Program approved by DCM No. 577 of 17 August 2018.

Идеята за провеждането на настоящото изследване се появи през изминалата 2020 г., която бе белязана с разпространението на COVID-19 в България и по света и с предприеманите на международно и на държавно равнище мерки за неговото ограничаване. Пандемията, разразила се с пълна сила през март 2020 г., продължи да оказва своето въздействие върху институции и хора и да ги поставя в неочаквано динамична обстановка и през 2021 г. Една от най-засегнатите сфери в областта на културата е опазването на нематериалното културно наследство (НКН) [1].

Опазване на нематериалното културно наследство – неформално образование и институции

Нематериалното културно наследство е пряко обвързано с наложилата се през последните двадесет години идея за ценността на „невидимите“ форми на културата, които са свързани със съхранени и устойчиво предавани през поколенията традиционни познания, умения, практики. Те са важни за отделни хора, групи и общности, за поддържане на тяхната култура и идентичност. В Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на НКН [2] централен е въпросът за неговата трансмисия и опазване, а сред основните механизми, които би следвало да спомогнат за този непрекъснат процес, са в областта на образованието [3]. Предвидените в документа „неформални способи“ [4] препращат директно към определението за НКН и неговото опазване, а именно знания, умения, опит, предавани от поколение на поколение и „предимно чрез формалното и неформалното образование, а така също и възраждане на различните аспекти на това наследство“ [5].

Насърчаването на процеса на приемственост на НКН, протичащ в общностите и групите, които го пресъздават постоянно, е изключително важно, тъй като „прекъсне ли се веригата на директно човешко общуване в предаването на култура, НКН на практика престава да съществува“ [6]. Най-важният начин това да се случи е създаването на условия за обучение и практикуване на уменията, свързани с „устни традиции и форми на изразяване, в т.ч. и езика в качеството му на носител на изразяване на НКН; художественоизпълнителско изкуство; социални обичаи, обреди и празненства; знания и обичаи, отнасящи се до природата и вселената; знания и умения, свързани с традиционните занаяти“ [7]. Наред със съществената роля на официалната образователна система, където са включени специализирани институции като училището например [8], за целите на опазването на НКН в чл. 11 (б) на Конвенция 2003 се препоръчва насърчаване на дейността „на съществуващите неправителствени организации“, които би трябвало да разширят обхвата на своите образователни дейности и по този начин да подпомогнат по неформален път

общностите в опазването на тяхното НКН. В България общностни институции, които са част от образователната (неформално образование) и културната система, при това с дългогодишен опит специално в областта на опазването на НКН на локалните общности, са читалищата. В своята работа те успешно реализират основна част от извънучилищните методи за образование (разбирано и като обучение), предаване, социализиране, популяризиране на НКН. Този тип дейности на читалищата са по-активни и доста успешни в селищата, в които даден елемент на НКН (традиционна практика, умение, знание и пр.) е бил характерен за културата на местната общност в миналото, съхранил се е през годините, възприема се в настоящето като белег за културна специфика и за успешна приемственост на традициите, наследени от предишните поколения.

Читалището и опазването на НКН

По смисъла на чл. 2. ал. 2 от Закона за народните читалища от 1996 г. (ЗНЧ) [9], заедно със съществуващите в страната фондации и сдружения, читалищата са дефинирани като самостоятелни „юридически лица с нестопанска цел“. Макар и да изпълняват и държавни културно-просветни задачи, на практика те са неправителствени организации и представляват своеобразно обединение на общностите, доколкото притежават статут на „традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места“ [10]. В текста на нормативния документ специално се акцентира върху максимално отворения характер на институцията, който позволява тя да формулира и развива общности, обединени от своите споделени социокултурни потребности и културна специфика. За успешното реализиране на неговите функции и за устойчивото поддържане на гражданския, общностен характер на читалището важен момент е записаното в чл. 2. ал. 1 от ЗНЧ, според което в неговите дейности могат да участват всички граждани „без оглед на ограничения на възраст и пол, политически и религиозни възгледи и етническо самосъзнание“. Това означава не само равен достъп до културни и образователни услуги и продукти, но и до дейности, свързани с опазване на НКН на различните етнични и религиозни общности, групи и лица, с което се стимулира културното многообразие в страната.

Всички извънучилищни културни и образователни форми, които читалищата предлагат, са част от системата на неформалното образование, а една значителна част от тях ги използват, за да разширяват възможностите за обучение, практикуване и опазване на НКН в рамките на местните общности, както и за осигуряване на неговата видимост, социализиране и популяризиране сред обществеността. За тази цел съгласно нормативната им уредба читалищата осъществяват дейности като:

запазване на обичаите и традициите на българския народ, събиране и разпространяване на знания за родния край, създаване и съхраняване на музейни колекции съгласно Закона за културното наследство [11].

В качеството им на неправителствени организации с просветна, културна, информационна, социална и пр. дейност в полза на локалните общности, читалищата са пряко ангажирани и с предприеманите от страната културни политики в областта на опазването на наследството [12]. Те изпълняват ролята на посредници на общностите в идентифицирането и определянето на тяхното НКН – участват пряко в изработването на Националния регистър на НКН на България, като подават конкретни и актуални данни за локалното НКН на общностите в селищата, където работят. Включват се активно и в практическото изграждане и системното попълване на Националната система „Живи човешки съкровища – България“, където (заедно с музеите, а през последните години и с други НПО) имат право да подготвят предложения/кандидатури за вписването на отделни елементи [13]. Международно признание за огромното значение на институцията е нейното вписване през декември 2017 г. в Регистъра на добрите практики в опазването на НКН на ЮНЕСКО (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) – The Bulgarian Chitalishte (Community Cultural Centre): Practical Experience in Safeguarding the Vitality of the Intangible Cultural Heritage [14].

Опазването на НКН чрез неформално образование по време на пандемия

Повечето от елементите на локалното НКН, съхранявани в читалищна среда, днес са поставени в риск и са застрашени от изчезване поради редица причини в настоящето. Модернизационни и миграционни процеси, демографски особености, липса на стабилни връзки между поколенията, обезлюдяване на малките населени места и концентрирането на младите хора в няколко по-големи градски центъра, загуба на носителите и т.н. са сред основните фактори традиционният механизъм за предаване на живото наследство – в рамките на общността, семейството, рода, да бъде значително отслабен и този процес е започнал доста назад във времето. В съвременните условия се случва читалището по институционален път да „замести” тази функция, като продължи процеса на приемственост на традиционни умения и практики, следвайки основните неформални принципи за това. Местното читалище е място за непосредствено общуване между поколенията. Там възрастните хора запазват своята позиция на онези хора, които владеят и предават знанието за наследството и уменията, необходими за неговото практикуване. Тяхна е водещата роля в читалищата по места, а служителите и млади-

те често се допитват и учат от тях, за да продължат местните традиции в областта на пеене, танцуване, свирене, разказване, обичаи, различни дейности (домашни, техники, занаяти и пр.).

За тази цел културните центрове предлагат огромно разнообразие от образователни активности с неформален характер, свързани с трансмисия на НКН – практическо участие и обучение на деца и млади хора в постоянни (групите за фолклор) и временно създадени групи (създадени специално за практикуването на определен обичай; работилници и ателиета за демонстрация и усвояване на традиционни занаяти и умения за различни дейности) издирване, проучване, документиране (аудио, фото, видео), съхраняване в читалищния архив и музейни експозиции и пр. Съществена част от читалищната работа в тази посока е и разработването и реализирането на проекти, както и подготовката на изложби, организирането на множество празнични събития – събори, фестивали и пр., които отдавна са неразделна част от неформалното образование в областта на НКН, от културния туризъм и устойчивото развитие на населеното място. Освен посочените дотук, превърнали с в емблематични за читалищата форми, през последните години в опазването на местното НКН активно се използват и ресурсите на интернет, където чрез сайтове и социални мрежи се насочва вниманието към неговата ценност, повишава се неговата видимост и степен на популяризиране, при това както сред местната общност, така и сред широката общественост. В основни линии всички активности на читалищата са насочени към различни публики с акцент върху младите хора и децата и имат за задача да представят по разбираем и близък начин НКН. Фокусът на всяка читалищна форма на работа се поставя върху съхранението на съответното традиционно знание или умение, върху представянето му по съвременен, атрактивен и жив начин (чрез показване „как се прави“ и при пряк контакт с хора, които помнят и знаят), върху създаването на разбиране за неговата стойност и за ценността на неговите носители.

Предприеманите през 2020 и 2021 г. политики за ограничаване на разпространението на COVID-19, неееднократното въвеждане на извънредни мерки, налаганата социална изолация и затварянето на институциите, рефлектира върху читалищата и оказа сериозно въздействие върху реализацията на конкретни дейности за опазването, популяризирането и социализирането на локалното НКН. С това системният характер на неформалното образование, което е залегнало в читалищата и е основният начин за трансмисия на традициите, беше поставено пред сериозни предизвикателства.

Когато става дума за трансмисия на живи певчески, танцови, словесни, обредни и пр. традиции и за предаване на свързаните с тях

знания, умения и опит, прекият контакт и непосредственото общуване между хората/поколенията са от съществено значение. През последните две години практикуването на съхранените от десетилетия в читалищата традиции в рамките на местните общности беше напълно прекратено и/или проведено с ограничения при спазване на противоепидемичните мерки. При нормални обстоятелства обучението протича в рамките на функциониращите към читалищата фолклорни групи. Овладяването както на характерния за съответното селище репертоар, така и на уменията, необходими за неговото изпълнение, се реализира по устен път и при пряк контакт – чрез показване, гледане, слушане, повтаряне. Преминатото в местното читалище обучение обикновено е продължителен процес, а всяка сбирка там е значим за възрастните хора и младите момент. Той се осмисля от тях като незаменима възможност за общуване между поколенията, като преживяване и обучение в наследените традиции и като задължителен етап в тяхното поддържане и продължаване. В един немалък период от време, когато се изисква социална изолация и читалищата остават затворени, а групите спират да се събират, механизмът за предаване на локалното НКН е за пръв път от много време нарушен.

Действително във виртуалното пространство се наблюдава разнообразие от инициативи, които читалищата предлагат в онлайн формат – от предизвикателство към потребителската аудитория на читалищния фейсбук профил за разучаване на традиционни хорá например чрез показване и видео споделяне на усвоеното [15] до фотоконкурси по различни фолклорни теми [16]. Освен че пренасят във виртуален вариант почти цялата възможна за пренасяне своя дейност, читалищата също така доста интензивно осъществяват връзки помежду си, обменят опит и ресурси, стават значително по-видими в своята работа едни за други и за широката публика. В същото време обаче начинът, по който част от заниманията в школите по някои изкуства се оказват в определена степен възможни за пренасяне в интернет среда, се оказва нерелевантен за фолклорните групи – за обучението, предаването, практикуването на НКН, което се осъществява в тях. Утежнената противоепидемична обстановка през пролетните и есенно-зимните месеци става причина живото практикуване на едни от най-дълго пазените и очаквани от местните общности обичаи да прекъсне, а в някои случаи да се засили повече акцентът към сценичната им изява. През последните две години обучението на момичета за лазаруването например не се реализира в повечето села, където то се е съхранило през годините. В условия, когато за младото поколение знанията и уменията, свързани с местното НКН са придобити в неформална, но все пак институционализирана среда, каквато е читалищната, отслабването на пряката връзка между поколенията, отдалечаването от живото обучение и от възрастните, които разказват и показват „как е било“, невъзможността от съпреживяване на

културната практика заедно със селищната общност създават реален риск за съхранението на местното живо наследство. През 2020 г. в село Желява, София-град, например лазарки не обикалят къщите за пръв път от много време насам, а през настоящата 2021 г. практикуването на обичая беше изцяло изместено от театрализираното му пресъздаване на площада [17]. Този тип представяне на традиционни практики е важен и никак не нов момент в тяхното популяризиране, то отдавна е и основна задача на местните читалищни центрове. В същото време обаче, липсата на възможност лазаруването (а това се отнася и за други културни практики) да се възпроизвежда като естествен елемент от социокултурния контекст на местната общност създава предпоставки за застинало и консервирано съхранение, каквото предполага сценичното изпълнение на НКН. Лишено от практикуване в неразривна връзка с актуалната и развиваща се реалност на хората, които са негови наследници и настоящи носители, то губи своите основни характеристики на живо наследство.

По сходен начин се разви и коледуването, което в много селища също се поддържа от читалищата. През зимата на 2021 г. то не се случи заради пандемичната обстановка. Ограничителните мерки не позволяват провеждането на редовни събирания в читалището и правят невъзможно продължаващото поне месец преди практикуването на обичая предаване на местния репертоар от по-опитните на по-младите коледари. Там, където групите все пак обикалят къщите, те не влизат в домовете на стопаните, изпълняват характерните за съответното селище пеене, играене, наричане в дворовете и носят предпазни маски.

Точно поради наложените забрани за събирането на хора в закрити пространства тази година читалищата в доста села не организират множество локално представени обичаи като Топене на пръстени в шопските села например. През месец януари 2021 г. фестивалът „Сурва“ в Перник беше отменен, а маскарадните игри, които през 2015 г. са вписани в Представителния списък на ЮНЕСКО на елементите на НКН на човечеството, не бяха забранени в пернишките села, но бяха въведени специални мерки по време на провеждането им – ограничаване на бройките на гостуващите групи и на гостите.

Очертаната дотук картина на (не)реализираните от читалищата образователни дейности в областта на опазването на НКН създава усещане, че съхраняваните през годините локални културни практики сякаш изведнъж прекъсват, но всъщност това не е съвсем така. Действително за разлика от първите читалищни групи, които са се състояли от хора, живели и/или поне наблюдавали традициите, когато те са жива културна практика, днешните групи се състоят от млади хора и деца, за които пеенето, играенето, разказването, свиренето… са наследство от миналото, от

културата на предците. Загубата на директния контакт за по-продължително време създава условия интересът към усвояването на традиционните умения да се отклони и отслаби. От друга страна обаче, читалищата имат огромен опит именно в привличането на децата и младите хора в опазването (практикуването) на НКН. Осъществените наблюдения (преки и в интернет среда), проведените разговори с читалищни служители и с представители на местните общности показват, че въпреки изпитанията, пред които са изправени, работещите добре, активните и изградили стабилни връзки с хората читалища успяват да задържат своята позиция на значими културни и комуникационни средища. Те успешно успяват да се адаптират към извънредните условия, а голяма част от тях продължават да изпълняват своите функции в опазването на локалното културно наследство, като откриват в интернет пространството нови възможности за своята работа. Тук, разбира се, важно значение имат също редица особености на самите местни общности, устойчивостта на тяхната връзка с наследените традиции, проявената или не потребност въпреки сложните обстоятелства да компенсират липсата на директното общуване и пр.

Следвайки традиционния календар, повечето читалища с утвърден опит в съхранението на местното НКН, редовно изготвят и споделят публикации в своите фейсбук профили за минали неформални събирания и публични изяви на своите групи, предоставят данни за всеки обичай, който съвпада по време с ограничителните мерки. Пред своята общност, но и пред широката аудитория, те споделят обща информация за съответния обичай, както и типични за него специфики в съответното селище. За илюстрация на публикациите, задължителен елемент от виртуалното представяне, често се използват стари документални материали – съхранени в читалищния архив снимки и видеозаписи от практикуването на обичая в селото назад в по-стари години и/или в по-близко време [18]. Някои служители изработват и споделят специално подготвени презентации с образователен характер на теми, свързани с отделни елементи от света на традицията – пеене, танцуване, детски игри, правене на хляб, изписване на яйца с восъчна техника и пр. [19]. Този тип общуване притежава силно изразено социално значение, доколкото усилва връзките между институция и общност в хода на извънредните обстоятелства и наложената изолация, но също така открива пред местните хора, а и пред много и различни публики, отделни страни от работата на читалищата по опазването на местното НКН. Високата активност на потребителите, големият брой споделяния и положителни оценки, които съпровождат всяка такава читалищна проява, са добър пример за постигнатия резултат. Така местният културен център продължава да изпълнява своите функции в опазването, но вече доста по-активно и в интернет среда – да представя и популяризира по неформален път добре съхраненото местно

културно наследство, да изгражда и поддържа у общностите-наследници усещане за собствена културна специфика, да насочва вниманието на младото поколение към необходимостта от опазване.

Виртуалното пространство и мерките срещу разпространението на COVID-19 отварят пътя и на други иновативни, съобразени с реалностите по време на пандемия, начини за опазването на НКН, каквито са празничните събития. Независимо дали са насочени към представянето и популяризирането на конкретен дял от НКН (пеене, свирене, танцуване, детски игри, поминъци, занаяти, домашни дейности и пр.), или са с по-общ характер, всички фолклорни събори, фестивали и пр. насърчават опазването на живото наследство и без изключение имат за цел да засилят вниманието върху необходимостта от неговото опазване. Наистина не е възможно всички над 300 фолклорни фестивала, голяма част от които се организират по инициатива или с подкрепата на читалищата в страната, да бъдат проведени онлайн. След като през 2020 г. тези публични форуми бяха отменени, в това число и Националният събор на народното творчество в Копривщица, се появиха първите опити за виртуалното им провеждане при това съпроводено с всички елементи на фестивалния им дух – чрез участие (но с видеозапис), оценяване от експертно жури, излъчване на наградени. Такъв, при това със сериозен успех, е примерът на първия онлайн празник – фолклорен конкурс „От браздата до софрата – по дългия път на хляба“ на НЧ „Крюгер Николов – 1922“, с. Пещера. Изцяло проведен във виртуалното пространство през периода 14.07. – 14.08.2020, в него се включват четиридесет и една певчески групи и формации за обреден и словесен фолклор, трийсет и един индивидуални изпълнители и майстори на традиционни обредни хлябове [20]. Журито се състои от тесни специалисти в областта на традиционната култура – етнолог, етномузиколог, етнохореолог (Цветана Манова – председател, Илка Димитрова, Милчо Георгиев – членове), а сред публикуваните материали, представени от участниците, във фейсбук профила на читалището присъства и специално изработеният от Телевизия Туризъм документален филм „По дългия път на хляба“ [21].

През настоящата 2021 г., поради обстоятелството, че повечето фестивали, събори, празници се провеждат през летния сезон, стимулира доста читалища да ги организират на живо при спазване на всички противоепидемични мерки.

Заключение

Предизвикателствата през разглеждания период (2020–2021 г.) бяха трудни за преодоляване и поставиха доста пречки за нормалното протичане на работата на читалищата и специално тази по посока опазване на

НКН. В условията на пандемия, читалищата се съобразяваха с издаваните заповеди, с наложената социална изолация, с необходимостта от затваряне на салони и репетиционни зали, пропускаха подходящите моменти за реализиране на своите дейности и проекти, лишиха се от допълващите техните бюджети стопански дейности. Някои от читалищата останаха пасивни, не проявиха нужната предприемчивост и отслабиха връзките със своите публики. Други заместиха предлаганите културни услуги и по-специално активната работа в опазването на НКН с онлайн варианти, като преоткриха социалните мрежи като алтернативна възможност за запазване на своята общност и за поддържане жизнеността на наследството. Самостоятелно и без специална подкрепа от държавата доста от тях потърсиха средства и подходи в интернет среда, чрез които да не позволят разпиляването на своите общности и във висока степен успяха да затвърдят и дори да засилят позициите си на институция, успешно изпълняваща функции в областта на опазването на НКН чрез неформално образование. В този опит за диференциация се намесват фактори като демографска характеристика и профил на отделния регион, мястото на съответното читалище в живота на селището от времето преди пандемията, степен на съхраненост на НКН и неговото значение за местната общност и пр. Как ще се развият читалищата, ако кризата с разпространението на COVID-19 продължи, и ще успеят ли да изпълняват своята роля на дом-хранилище за местното наследство предстои да разберем.

Литература:

1. Български фолклор. Културни политики и пандемия: казуси/интерпретации/анализи, 2021, № 1 – http://www.bulgarianfolklorejournal.net/ (30.09.2021 г.).
2. Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на нематериалното културно наследство (Конвенция 2003). – https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf (30.09.2021 г.).
3. Конвенция 2003, чл. 14 а, б, в.
4. Конвенция 2003, чл. 14, а, (iv)).
4. Конвенция 2003, чл. 2.3.
5. Сантова, Мила 2014: Да уловиш неуловимото. Нематериално културно наследство. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 69.
6. Конвенция 2003, чл. 2.2.
7. Нарбантян–Хачерян, Силва 2019: Нематериално културно наследство. Политики и практики за неговото опазване. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 108–109.

8. Закон за народните читалища (ЗНЧ), Държавен вестник, бр. 89 от 22.10.1996 г. – http://mc.government.bg/files/80_ZAKON_za_narodnite_chitalishta.doc (30.09.2021 г.).
9. ЗНЧ,чл. 2. ал. 1.
10. ЗНЧ, чл. 3. ал. 1. (2); чл. 3. ал. 2. (4); чл. 3. ал. 2. (5).
11. Сантова, Мила 2014: Да уловиш неуловимото. Нематериално културно наследство. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 27–31.
12. Официален сайт „Нематериално културно наследство“ – https://bulgariaich.com/?act=content&rec=1 (27.09.2021 г.).
13. Официална информация за вписването на кандидатурата на страницата на ЮНЕСКО – https://ich.unesco.org/en/BSP/bulgarian-chitalishte-community-cultural-centre-practical-experience-in-safeguarding-the-vitality-of-the-intangible-cultural-heritage-00969 (18.08.2021 г.).
14. НЧ „Просвета – 1925“ с. Буковец, Видинско – https://www.facebook.com/watch/?v=222546045858292 (30.09.2021 г.).
15. „Моята най-красива лазарка“ на НЧ „Зора – 1990 г.“, с. Победа, Плевенско – https://www.posoki.com/konkurs-za-nay-khubava-snimka-na-lazarka-obyavikha-ot-chitalishcheto-v-selo-pobeda (30.09.2021 г.).
16. Лазаруването в село Желява, София-град през 2021 г. – https://www.facebook.com/photo/?fbid=2267133740087972&set=pcb.2267135426754470 (30.09.2021 г.).
17. Презентация за обичая лазаруване по повод празника през 2021 г. на НЧ „Мургаш – 1929“, село Желява, София-град – https://www.facebook.com/photo/?fbid=2265700060231340&set=pcb.2265700196897993 (30.09.2021 г.).
18. Презентация „Никой не е по-голям от хляба“, изготвена от НЧ „Отец Паисий – 1928“, село Витановци, Пернишко – https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2719943754799994&id=100003531872246 (30.09.2021 г.).
19. Покана за участие в първи национален празник – конкурс „От браздата до софрата – по дългия път на хляба”, с. Пещера, Пернишко през 2020 г. – https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3320877791297823&id=100001269031252 (30.09.2021 г.).
20. Документален филм „От браздата до софрата – по дългия път на хляба“, изработен от Телевизия „Туризъм“– https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3407666049285663&id=100001269031252 (30.09.2021 г.).

ACADEMIC PRESENTATION SKILLS

Milka Hadjikoteva
New Bulgarian University

Abstract: Mastering academic presentation skills at university has been regarded as a prerequisite for building a successful career. In the age of plurilinguism, being able to deliver presentations in the native language, in English and in another foreign language has become an indispensable competence for students who would like to realise their full potential. The importance of the topic, culturally-specific rhetorical organisation and rehearsing prove to be the elements of greatest significance to develop presentation skills in an academic environment.

Keywords*: university students, presentations, culture, rhetorical organisation*

ПРЕЗЕНТАЦИОННИ УМЕНИЯ В АКАДЕМИЧНА СРЕДА

Милка Хаджикотева
Нов български университет

Резюме: Овладяването на академични презентационни умения в университетското образование е предпоставка за успешна кариера. В епохата на плурилингвизма презентирането на роден език, на английски език и на друг чужд език е безспорно предимство за студентите, които желаят да реализират пълния си потенциал. Значимостта на темата, културно-обусловената структура и подготовка чрез репетиране са основните елементи за развиването на презентационни умения в академична среда.

***Ключови думи**: студенти, презентации, култура, структура*

Mastering academic presentation skills at university has been regarded as a prerequisite for building a successful career. In the age of plurilinguism, however, being able to deliver presentations in English and another foreign language has become an indispensable competence for students who would like to realise their full potential. The academic courses taught in English presuppose a high level of command of the foreign language as well as mastering certain strategies and basic principles of speaking to an audience [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7]. Many students start their university studies being confident enough of their skills and abilities to deliver presentations in English. However, the processes of preparing and delivering presentations using the native language prove to be challenging. Presenting in English proves to be even a greater challenge. Beyond any doubt, the most important prerequisite of being a successful presenter in any language is to be personally involved in the topic. The second one is the awareness of the culturally-specific features governing the processes of preparing and delivering presentations in English. Last but not the least, it is practice that makes perfect, thus rehearsing is of utmost importance since it guarantees to a great extent the success of the student's performance [8].

Personal involvement in the topic of the academic presentation is a prerequisite for the success of the whole process. To inspire their audiences, presenters should display a strong sense of confidence, focus and purpose. To do that, they have to get well-informed about their topics. Many researchers invariably put confidence, focus and purpose in the first rank. It is often claimed that confidence adds to the sense of purpose, i.e. the more evidence speakers can summon, the more convincing they are. In order to defend their positions, successful presenters should be as convincing and as confident as possible. To this end, what counts is the awareness that presentations are inherently interactive. Although a presentation is deemed as a monologue, it is dialogical in its core. Anticipating possible questions is one of the skills presenters are meant to master. Being confident, focused and purposeful are the indispensable prerequisites of successful presenters delivering presentations both in their native language and a foreign language. In order to be confident, focused and purposeful, presenters should get involved in their topics. Doing research, getting familiar with the topic, reading information, summarising and ranking arguments, browsing for examples and prioritizing information are some of the activities which are recommended to be performed by uni-

versity students guided by their lecturers, playing the part of a facilitator, directing students' efforts and counseling them.

Another major aspect of presentations is to be aware of the rhetorical organisation. There are certain differences between the organisations of presentations in high-context and low-context cultures. The culturally-specific aspects are not to be underestimated, especially when presenting in English. Certain organisational structures are associated with different types of presentations [6], [7]. In case a certain organisational structure is expected but a presenter is unaware of it, there are usually culturally-specific reasons to account for. Frequently, the underlying reason is a matter of 'high context' and 'low context' cultures [9]. In high-context cultures associated with the countries in the Middle East, Asia, Africa and South America people are regarded as intuitive and collectivist, putting emphasis on interpersonal relationships. According to Hall [10] these cultures prefer group harmony to individual achievement, relying most on intuition and feelings. Reportedly context, gestures and the atmosphere of a situation bear more importance than words and, thus, effective communication presupposes the skill of being indirect and formal, using flowery language, elaborate explanations and apologies. In contrast, the low-context cultures of Western Europe and North America are defined by logic, linear development and stress on personal thoughts and ideas. As a result, taking decisions is based on fact rather than intuition, while communication is straightforward. The typical type of interaction is concise and action-packed, while wording is precise and meant to be taken literally. These characteristic features affect the principles of rhetoric organisation of presentations delivered in English. In low-context cultures the skill to express ideas in a concise and action-packed manner words starts being taught in early childhood. A study of essay rhetorical organisation carried out by Kaplan [11] focused on the organisation of essays written by native and non-native English speaking respondents. Reportedly, the native English pattern of organisation may be presented as a straight line, i.e. a direct one. The study showed that the essay organisation used by non-native English speakers differed significantly from the native English pattern, although the respondents were instructed to use the typically English one. Although the study focused on essay organisation, its implications are applicable to the organisation of presentations since they presuppose developed reading, writing and communication skills. Presentations in English are characterised by a strict organisational pattern close to the structure of an essay. Meanwhile,

they are listener-friendly and dialogical in nature. Slavic cultures, incl. the Bulgarian one, are typical high-context cultures characterised by indirect and formal communication. In contrast, communication in low-context cultures is characterised by transitions and summaries which many representatives of high-context cultures deem unnecessary and irrelevant. As a result, certain efforts are needed in order to get accustomed to using low-context patterns. Representatives of high-context cultures need some time to adapt to the requirements of a low-context culture. To communicate effectively in a high-context culture, its representatives use the relevant patterns. However, to communicate effectively in a low-context culture, the same amount of information may be unintelligible to the audience.

Finally, rehearsing is an indispensable stage in the process of preparing a presentation. It is claimed that audiences respond best to extemporaneous presentations, which does not necessarily imply lack of preparation. To deliver an extemporaneous presentation, presenters needs extensive experience and practice in their fields. Tobin [12] claims that 'traditional teaching produces canned, dull, lifeless work' as opposed to 'lively, engaging, dynamic, and strongly voiced' work. Developing the skills needed to prepare presentations as a process takes place at each of its stages, i.e. planning, composition and presentation. At the planning stage the role of the lecturer is to help students set their goals, choose their main arguments and organise them in the most effective way. There are various methods suggested to select a topic [3]. A topic may be preferred because a student knows a lot about it and feels comfortable speaking about it, viewing previous knowledge important and feeling confident. On the other hand, students may choose topics they want to get familiar with thanks to doing some research. Another way of selecting a topic involves brainstorming and using various resources. Sprague & Stuart [13] suggest some steps to narrowing the topic, e.g. determining the number of ideas a student is supposed to cover, selecting main ideas according to the audience, personal strengths and weaknesses, clarifying the purpose of the speech, etc. At that stage the lecturer monitors topic selection, organisation pattern and the effective use of slides. Some students may tend to experiment with the multitude of methods to organise their topics, following more than one rhetorical order. The presentation stage involves the outcome of the whole process. Major aspects of communication apprehension, eye contact, body language and Q&A session are supposed to be discussed with students in order to raise their awareness of the different strategies to cope with stress

and nervousness typical for most presenters [6], [7]. As a whole, the planning, composition and presentation stages are supposed to be developed by the students themselves in collaboration with their lecturers in their role of mediators, complying with the target culture expectations and conventions.

In wrap up, most often than not, students who pursue their academic studies have already started developing their presentation skills in their native language and in English. However, they need to continue doing so at university, since the skills to deliver academic presentations need time and effort to develop. Due to the fact that delivering presentations in a foreign language is a greater challenge than in the native language, special emphasis should be put upon the personal involvement in the topic, the culturally-specific requirements set when presenting in English and the importance of rehearsing. Undoubtedly, practice makes perfect indeed, and developing academic presentation skills proves to be a prerequisite not only of a successful career, but of the realization of the full potential of a person.

References:

[1] Verderber, A. F. (1994). Speech for Effective Communication, Austin, TX: Holt, Rinehart and Winston.

[2] Osborne, M., & Osborne, S. (1997). Public Speaking. Boston: Houghton-Mifflin.

[3] Lucas, S. (2004). The Art of Public Speaking. Boston, McGraw-Hill Custom Publishing.

[4] O'Hair, D., Stewart, R., & Rubenstein, H. (2007). A Speaker's Guidebook: Text and reference. Boston, MA: Bedford St. Martin's.

[5] Kapterev, A. (2011). Presentation Secrets: Do What You Never Thought Possible with Your Presentations. Wiley

[6] Hadjikoteva, M. (2015). Challenging Academic Presentations, English Studies at NBU, www.esnbu.org.

[7] Hadjikoteva, M. (2017). Challenging Academic Presentations, Lambert Academic Publishing.

[8] Neykova, M. (2017). Teaching Speaking Skills through Drama: Inspiration Matters. Humanising Language Teaching. Year 19; Issue 5; October 2017. http://old.hltmag.co.uk/oct17/sart02.htm

[9] Connor, U. (1996). Contrastive Rhetoric: Cross-Cultural Aspects of Second Language Writing, Cambridge University Press.

[10] Hall, E. (1976). Beyond Culture, Garden City, N.Y.: Anchor Press.

[11] Kaplan, R. (1966). Cultural thought patterns in intercultural education. Language Learning 16(1), 1–20.

[12] Tobin, L. (2001). Process pedagogy. In G. Tate, A. Rupiper & K. Schick (Eds.), A guide to composition pedagogies (1–18). New York: Oxford University Press.

[13] Sprague, J. & Stuart, D. (1996). The Speaker's Handbook, San Diego, CA, Harcourt, Brace and Jovanovich.

СЪВРЕМЕННИЯТ СВЯТ И ОБЩЕСТВОТО

СОЦИАЛЬНЫЕ БОТЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ И ЦИФРОВОЙ СУВЕРЕНИТЕТ ГОСУДАРСТВА*

Анатолий Царегородцев
Сергей Волков
Московский государственный лингвистический университет

Аннотация: В статье рассматривается проблема обеспечения цифрового суверенитета государства, одной из угроз которому являются социальные боты. Приводится научное обоснование актуальности проблемы обеспечения цифрового суверенитета, выявляются виды и характеристики социальных ботов. Предлагается подход к обнаружению социальных ботов, основанный на определении отклонений в публичных характеристиках учетных записей пользователей социальных сетей.

Ключевые слова: *цифровой суверенитет, социальные боты, информационная безопасность.*

* Исследование выполнено в рамках государственного задания ФГБОУ ВО МГЛУ (тема № FSFU-2020-0020).

SOCIAL BOTS IN POLITICAL COMMUNICATION AND DIGITAL SOVEREIGNTY OF THE STATE

Anatoliy Tsaregorodtsev
Sergey Volkov
Moscow State Linguistic University

Abstract: The article examines the problem of ensuring the digital sovereignty of the state, one of the threats to which is social bots. The scientific substantiation of the importance of ensuring digital sovereignty is given, the types and characteristics of social bots are identified. An approach to detection of social bots, based on deviations in public characteristics of the accounts of users of social networks, is proposed.

Keywords: *digital sovereignty, social bots, information security.*

Развитие информационно-коммуникационных технологий и трансформация средств массовой коммуникации (социальный сетей, мессенджеров, форумов, блогов) в интернет-среду приводят к увеличению количества информации, что, в свою очередь, сопряжено с ростом информационных потребностей человека.

Также прослеживается и широкое применение информационных технологий в рамках реализации информационной функции государства.

Однако возможности, которые появляются благодаря развитию информационных технологий и трансграничному обороту информации, все чаще используются для оказания информационно-психологического воздействия в контексте как межгосударственных так и внутригосударственных взаимоотношений, приводящего к подрыву суверенитета или нарушению территориальной целостности.

Это порождает новые информационные угрозы – угрозы нарушения цифрового суверенитета страны [1].

В настоящее время нет единого общепринятого понимания понятия «цифровой суверенитет». Однако, основываясь на известном понятии «суверенитет», можно определить цифровой суверенитет как технологическую независимость государства по обеспечению и защите неотъемлемых прав граждан и своих интересов в информационном пространстве [2].

Используемые в настоящее время подходы к противодействию угрозам в рамках реализации информационной функции государства не могут охватывать весь спектр существующих информационных угроз.

Способность противостоять таким угрозам можно обеспечить за счёт совершенствования подходов, разработки новых методов и средств обнаружения и противодействия угрозам.

Необходимость разработки новых методов и средств объясняется прежде всего условиями цифровой трансформации, которая затрагивает все сферы деятельности человека в мире. Один из примеров тому – переход средств массовых коммуникаций в интернет-среду.

Для анализа степени закрепления положений о реализации государственного цифрового суверенитета проведена оценка уровня проработки темы в научной литературе (рисунок 1).

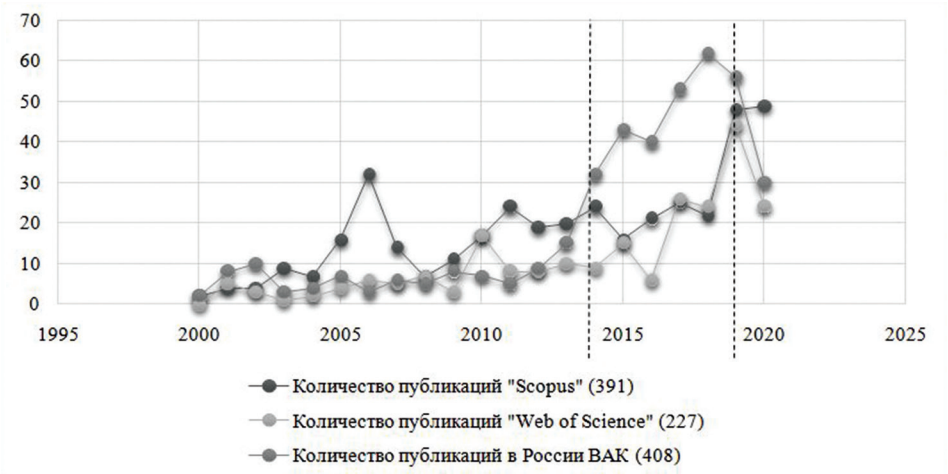

Рис. 1 – Количество научных публикаций
на русском языке по тематике «цифровой суверенитет»

Из рисунка видно, что за период 2014–2019 гг. произошёл двукратный рост общего числа научных публикаций по тематике цифрового суверенитета. Геополитические события, обострение информационного противодействия на рубеже 2014, заявления Президента о необходимости укрепления суверенитета РФ стимулировали рост научно-исследовательских работ, связанных с анализом механизмов утепления суверенитета РФ в цифровом пространстве.

Средой осуществления коммуникаций в современном виде являются компьютерные технологии. Именно они перевели информационную среду в киберпространство и создали основу для широкого использования терминов «кибербезопасность» и «цифровой суверенитет» как состояние защищённости национальных интересов в киберпространстве, а также «киберпреступность» как преступления, совершаемые с использованием ИТ-технологий.

Одновременно с этим, ведутся активные дискуссии о роли искусственного интеллекта и создаваемых им угрозах цифровому суверенитету. Искусственный интеллект в этой связи позиционируется как субъект социальных отношений, который способен самостоятельно формировать среду коммуникаций, принимая участие во всех сферах отношений в современном обществе.

В некоторых источниках выделяют социальные боты, имитирующие поведение человека в виртуальной среде. Социальными ботами на-

зывают автоматизированное программное обеспечение, способное работать с реальными пользователями через интерфейсы социальных сетей. Они распространяют спам и ложную информацию. Способность делать информационные вбросы, выдавать мнение меньшинства за позицию большинства, искажая восприятие человеком реальных событий, делает ботов одним из барьеров в формировании корректного новостного фона, смещая смысловые и идеологические акценты и тем самым создавая угрозы киберустойчивости и цифровому суверенитету государства.

Социальные боты вызывают интерес среди исследователей в связи с наличествующими перспективами использования их как инструмента манипуляция индивидуальным, групповым и массовым сознанием. При этом область исследования носит междисциплинарный характер, поскольку исследованием социальных ботов занимаются такие науки как социология, политология, лингвистика, журналистика, математика и т.д.).

Кроме того, интерес вызван отличием социальных ботов от других классов интернет-ботов наличием следующих сущностных характеристик:

- способность распространять информацию среди многочисленной аудитории;
- слабый общественный контроль, т.к. «поведение» таких ботов максимально приближено к поведению людей в сети;
- агрессивный характер распространяемой информации, нацеленной на оказание сильного влияния на эмоциональное состояние человека.

Социальные боты в свою очередь делятся на подклассы:

- спам-боты;
- технические боты, выполняющие однообразные рутинные действия («накрутка» просмотров и рейтинга и др.);
- боевые боты, способные заблокировать учетную запись, получить доступ к персональным данным пользователя и др.;
- боты-тролли, размещающие оскорбительные комментарии, а также посты с информацией, способствующей разжиганию ненависти и др.;
- астротурфинг-боты используются как механизм управления общественным мнением. Астротурфинг-боты работают через публикации, отзывы и комментарии, создают впечатление у читающего о том, что большое количество людей поддерживает или

выступает против чего-то конкретного, искусственно формируя общественное мнение.

Исходя из классификации социальных ботов можно сделать вывод о том, что в контексте политической коммуникации применение таких ботов может выступать в качестве инструмента политической дестабилизации общества. Принимая во внимания специфику ведения информационной войны (информационно-психологическое направление), можно сделать вывод о том, что использование социальных ботов в Интернете позволяет как дезинформировать общество, так и изменять существующие в обществе коммуникативные установки, подорвав тем самым цифровой суверенитет государства.

Социальные сети являются основной площадкой деятельности для ботов. Посредством социальных сетей возможно создание широкого общественного резонанса. Поэтому в настоящее время сообщество разрабатывает все более эффективные методики выявления и идентификации ботов, в том числе и с учетом специфики социальных сетей.

Подходы к обнаружению основаны на выявлении следующих групп их признаков:

- специфика оформления страницы учетной записи. Выделяются определенные идентификационные признаки, отличающие бота от человека.
- активность учетной записи бота: количество сообщений, отправляемых за единицу времени, время отправки сообщений, количество пользователей, получивших/прочитавших сообщение. Бот – автоматизированная программа, поэтому генерирование текстов сообщений и постов, создание рассылок, а также выполнение действий по выполнению подписки не занимает много времени.
- содержательная часть электронного сообщения. Также текст сообщения/поста, сгенерированного ботом, можно рассматривать на предмет оригинальности: является ли оно копией («репостом»). Как правило, ботов выделяет низкая оригинальность сообщений и частая их повторяемость.

Предлагаемый нами подход основан на выявлении отклонений в публичных характеристиках учетных записей (количество друзей, подписок и т.д.), позволяющих с высокой точностью отличить бота от человека [3]. Правила могут быть следующими:

«Если количество друзей пользователя больше максимального и меньше минимального, то пользователь – бот»

«Если количество сообществ пользователя больше максимального и меньше минимального, то пользователь бот».

Проверка подхода на тестовой выборке из 2000 пользователей социальной сети LiveJournal, из которых 668 заведомо являлись социальные боты, дало следующие результаты.

Распределение аномалий в количестве друзей ранее выделенных групп пользователей видно на рисунке 2.

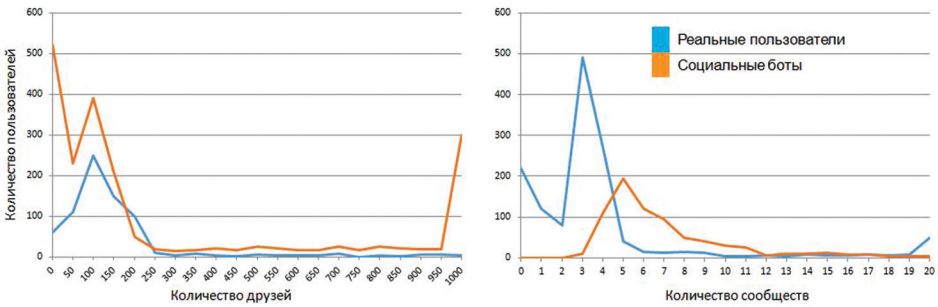

Рис. 2 – Диаграммы зависимости количества друзей и сообществ от количества

Из приведенных на рисунке диаграммах видно, что у большинства обычных пользователей среднее количество сообществ не более 10, среднее количество друзей – не более 300.

Поэтому если в предложенные ранее правила подставить следующие параметры (минимум друзей 30, максимум друзей 300; минимум сообществ 4, максимум – 9), то с использованием предлагаемого подхода становится возможным достаточно достоверно определить, является ли рассматриваемая учетная запись социальным ботом или принадлежит настоящему пользователю.

Следует отметить, что проблема обнаружения и противодействия социальным ботам имеет большое значение для обеспечения цифрового суверенитета государства, поскольку применение социальных ботов сопряжено с распространением дезинформации и ложной информации, способной оказать влияние на граждан государства, а значит нанести ущерб цифровому суверенитету государства.

Поскольку академическое сообщество ограничено в своих возможностях в части практической реализации методик противодействия социальным ботам, т.к. может опираться только на публичные данные социальных сетей, решение проблемы обеспечения цифрового суверенитета, и защиты от социальных ботов в частности, должно осуществляться на основе координации усилий заинтересованных сторон (а именно – государства, бизнес-сектора, и академического сообщества).

Список литературы:

1. Василькова В. В., Легостаева Н.И. Социальные боты в политической коммуникации // Вестник РУДН. Серия: Социология. 2019. № 1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-boty-v-politicheskoy-kommunikatsii (дата обращения: 14.07.2021).
2. Зорина Е. Г. Информационный суверенитет современного государства и основные инструменты его обеспечения // Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. Социология. Политология. 2017. № 3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnyy-suverenitet-sovremennogo-gosudarstva-i-osnovnye-instrumenty-ego-obespecheniya (дата обращения: 14.07.2021).
3. Чесноков В. О. Применение алгоритма выделения сообществ в информационном противоборстве в социальных сетях // Вопросы кибербезопасности. 2017. № 1 (19). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-algoritma-vydeleniya-soobschestv-v-informatsionnom-protivoborstve-v-sotsialnyh-setyah (дата обращения: 14.07.2021).

ЭКОЛОГИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЪЕДИНЕНИЯ ОБЩЕСТВА

Екатерина Злотникова
Государственный гуманитарно-экономический университет

Аннотация: В данной статье автором рассматривается экология как инструмент объединения общества. Представлены основные экологические проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: *экология, экологические угрозы экологические риски, климат, загрязнение воды и природа.*

ECOLOGY AS A SOCIAL UNIFICATION TOOL

Ekaterina Zlotnikova
Moscow State University of Humanities and Economics

Abstract: In this article the author considers ecology as a tool for uniting society. The main environmental problems and ways to solve them are presented.

Keywords: *ecology, environmental threats environmental risks, climate, water pollution and nature.*

Современные реалии экологической ситуации в мире с каждым годом все менее стабильны. Природа направляет внимание на то, что необходимо не только потреблять ресурсы, но и уметь грамотно их восполнять. Требования к управлению экологическими ресурсами в контексте объединения общества. В этой связи, считаем необходимым, в первую очередь, остановится на детализации термина «экология».

В настоящее время существует достаточное количество терминологических категорий, раскрывающих сущность экологии, как инструмента объединения общества.

Термин «экология» с греч. «Эко» – дом, «логос» – наука, впервые предложил немецкий биолог Эрнст Геккель в 1866 году в книге «Общая морфология организмов».

Так, Толковый словарь Ожегова и Шведовой предложили данный термин трактовать, как «наука об отношениях растительных и животных организмов друг к другу и окружающей их среде» [1, 333 с.].

Так, Дэвид Судзуки (знаменитый эколог, активист) заявил: «Мы не думали об ответственности или о долгосрочных последствиях того, как мы жили; мы просто отдыхали, как будто завтра не наступит. Но оно наступило».

Исходя из вышесказанного, мы рассматриваем экологию не в динамике, а в стратегическом состоянии, подчеркиваем важность и значение экологии, как глобальной системы комфортабельной жизни на земле, жизни на земле, где все взаимосвязано, заботясь о природе, она позаботится о нас.

Существует четыре принципа экологии, которые сформулировал в 60-е годы американский биолог Б. Коммонер:

- Все со всем связано;
- Все должно куда-то деваться;
- Ничто не дается даром;
- Природа знает лучше.

Эти принципы актуальны и на данное время, они отражаются в экологических угрозах и рисках.

Так, словарь Ожегова переводит риски, как Действие наудачу в надежде на счастливый исход. То есть это осознанные действия, которые могут причинить вред как природе, так и к человечеству.

К таким рискам можно отнести последствия пандемии. Ускорение цифровизации дало сильный толчок в развитии интернет сфере, а также

это несет собой риск высокой зависимости от онлайн инструментов. Переход на учебу и работу онлайн диагностирует проблемы со здоровьем, понижением качества образовательных услуг. Дезинформация выросла в полтора раза.

Многие страны с разрастающемся экономическим влиянием в области торговли или технологии в будущем могут быть вынуждены закрепиться за более сильным «игроком», а не развивать себя, как государство. Это связано с угрозой ядерной войны, которую стоит учитывать в связи с тем, что напряженность между некоторыми ведущими странами возрастет.

Последствия пандемии могут наступать волнами. Ускорение цифровизации может принести огромную пользу обществу, но также несет с собой риск чрезмерной зависимости от технологий и онлайн-инструментов для принятия решений, которые ранее принимались людьми. Машинное обучение и сложные алгоритмы все шире используются для диагностики проблем со здоровьем, выбора инвестиций, оценки образовательных достижений и даже прогнозирования вероятности повторного правонарушения заключенных.

Стоит упомянуть риски, связанные с изменением климата. Последствия изменения, а именно потепления климата из-за выбросов парниковых газов проявляются все сильнее.

По мнению большинства исследователей, выбросы парниковых газов несет основную ответственность за глобальное потепление.

Климат по мнению словаря Ожегова – это многолетний режим погоды какой-то местности.

Получается, что климат – это постоянство в погоде, и это постоянство выработано за определенное исследовательское время.

В Якутии климат дал сбой, на фоне потепления три месяца горели леса, из-за чего большое количество волонтеров, защитников природы и волнующихся любителей отправились на помощь, как на спасательную операцию.

В Сочи летом 2021 года было два потопа за месяц, каждый потом охарактеризовал себя месячной нормой осадков, угроза затопления затронула местных и неравнодушных жителей, после чего они приняли решение собираться на уборку.

По словарю Дмитриева, угрозой называется возможность возникновения, высокая вероятность какой-либо опасной ситуации, от которой кто-либо или что-либо может пострадать.

Так же, угроза Мусорного коллапса ждет не только неразвитые, но и вполне цивилизованные страны, причем в самом ближайшем будущем. Количество людей на планете увеличивается, а значит, значительно увеличивается и количество производимых ими отходов. За тридцать лет качество отходов тоже изменилось: если раньше бытовой мусор представлял из себя органические отходы – картофельная кожура, яичная скорлупа, бумага и т.д., то сегодня это на 70% пластиковая упаковка. Компании по утилизации отходов не успевают или не имеют возможности качественно перерабатывать мусор, это является острым вопросом для открытого обсуждения.

Заместитель председателя правления Сбербанка Германа Грефа на сессии «Безуглеродная энергетика. Будущее горючих топлив». Он заявил, что для достижения углеродной нейтральности к 2050 году две трети мировой вырабатываемой энергии должны производиться из возобновляемых источников.

Данное заявление было вынесено на всемирное обсуждение. Все верхние доводы подтверждают важность данной ситуации, а также подтверждают, что экологические проблемы объединяют людей.

Как высказался английский философ А. Уайтхед: "Природа – это то, что мы наблюдаем в восприятии с помощью чувств. С помощью такого чувственного восприятия нам становится известным нечто, что не есть мысль и что независимо от мысли. Свойство природы быть независимой от мысли лежит в основе естественных наук.

Общество должно чувствовать природу и предпринимать меры для естественно-комфортного сосуществования.

Так, генеральный директор компании Cognitive Pilot Ольга Ускова, комментируя подписание со Сбербанком и администрацией Сахалинской области соглашения о создании на территории острова полигона для испытания современных технологий с искусственным интеллектом в сфере транспорта, подчеркнула, что проект будет способствовать в том числе снижению вредных выбросов в атмосферу и препятствовать деградации земель. По ее словам, внедряемые технологии управления сельхозтехникой с помощью искусственного интеллекта позволяют сократить сроки уборочных работ до 25% и снизить расход топлива до 5%.

Минприроды России решило обратиться в Минпросвещения с предложением ввести в школьную программу обязательный урок по экологии. Об этом ТАСС сообщил глава ведомства Александр Козлов в кулуарах ВЭФ.

Кроме того, среди предложений министерства фигурирует возможность привлечения школьников к работе на территории заповедников и национальных парков.

А так же Денис Буцаев, руководитель компании «Российский экологический оператор» (РЭО) заявил, что с 2022 года вступят в силу новые правила расширенной ответственности производителей и импортеров за утилизацию товаров и упаковки. А с 2024 года ожидается, что в России будет запрещено производить и завозить товары, сведения о которых не внесены в государственную систему учета отходов.

На сегодняшний день проблема экологии, как инструмента объединения общества является достаточно актуальной, и должна рассматривать в рамках системного подхода: обеспечение экологической безопасности мира, включая фальсификацию Интернет-ресурсов и ее обнаружение. Создание глобального международное сотрудничества в борьбе за выживание человечества, которое предполагает выработку единой согласованной идейной платформы, которая могла бы стать приемлемой для самых разных общественных эко-движений, для всех стран и регионов планеты.

Список литературы:

1. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность. Производсво-Финанс-Банк-М.: Акционерное общество «Финстатын», 2005. – 333 с.
2. Зимовец А.В. Краткосрочная финансовая политика: учебное пособие. – М.: ВПО ТИУиЭ, 2010. – 725 с.
3. Мельник М.В., Герасимова Е.Б. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие / 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2017. – 208 с.
4. Бариленко В.И. Комплексный анализ хозяйственной деятельности: учебник и практикум для академического бакалавриата. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 455 с.
5. Методологические рекомендации по проведению анализа финансово-хозяйственной деятельности организаций (утв. Госкомстатом России 28.11.2002).
6. Шер И.Ф. Бухгалтерия и баланс. – М.: Экономика и жизнь, 1926. – 236 с.
7. Управление рисками. Официальный сайт «Комитет организаций-спонсоров Тредуэйской комиссии COSO». [Электронный ресурс]. URL: https://www.coso.org (дата обращения: 14.01.2021).

ВИЖДАНЕ, ЧУВАНЕ И РАЗБИРАНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

Албена Павлова
Нов български университет

Резюме*:* Статията разглежда теорията и тенденциите във възприемането на информацията, в частност особеностите на възприемането и от новите поколения, и как трябва да бъде променено общуването с тези поколения по време на обучение. Дадени са характеристиките на всяко едно от сегашните поколения, мотивацията, отношението към образованието/обучението и ролята на преподавателя за преодоляване на различията.

Ключови думи: *типове възприемане на информацията, комуникация, x, y, z и алфа поколение, образование*

SEEING, HEARING AND UNDERSTANDING IN THE MODERN WORLD

Albena Pavlova
New Bulgarian University

Abstract: The article examines the theory and trends in the perception of information, in particular the peculiarities of the perception of the new generations, and how to communicate with these generations during training. The characteristics of each of the current generations, the motivation, the attitude towards education / training and the role of the teacher in overcoming the differences are given.

Keywords: *types of information perception, communication, x, y, z and alpha generation, education*

Въпросите, свързани с комуникацията между различните поколения, винаги са били интересни поне за възрастово по-голямото поколение. Избирайки темата, исках да споделя наблюденията си върху виждането, чуването и разбирането на студентите ми от последните 10-ина години и да намеря обяснение за промените, които се открояват. Всички ние като университетски преподаватели сме се сблъсквали с необходимостта от „превод“ на част от нашите слова на езика на „новото“ поколение. С абсолютното неразбиране на думи, които за нас са просто част от ежедневния речник (не научния!), с използването на твърде много чужди думи на разнообразни езици, и то не като чуждици, а като напълно привнесени и интегрирани в речта. Всичко това в някаква степен променя начина на мислене на младите хора и особено на мислене на родния език, което, както е известно, създава проблеми не само с разбирането и изразяването, но променя реакциите и поведението им, променя културната им идентичност, които се възпитават през „вибрациите“ на езика.

Все по-често в практиката си срещам студенти, които търсят думите на майчиния си език и изрази от сорта на: „Момент да се сетя как се казваше на български“, вече са част от комуникацията ни с тях. Това е новата реалност, с която ние трябва да се съобразим, но като преподаватели трябва да се опитаме да съхраним родния ни български език и общуването на него, да съхраним българските думи, носещи българските кодове в себе си.

Друг проблем при комуникацията е „не чуването“ на студентите (изключвам музиката, която често е на слушалките им). Разбира се, всеки отделен човек възприема и оценява света въз основа на собствените си чувства и усещания. В психологията е обичайно да се разграничават четири типа възприятие, характерни за хората. Те включват: визуални, аудио, кинестетични и „цифрови“ или „дигитални“ възприятия. Всеки отделен тип възприятие има свои собствени характеристики.

Според невро-лингвистичното програмиране, хората най-строго може да разделим на визуалисти, аудиоисти, кинестетици и дигиталисти, според техния доминиращ орган на сетивата. В същото време едно преобладаващо сетивно възприятие на света у човек не означава потискане на другите, т.е. най-често имаме поне частично смесени типове възприятия и съответно смесени типове хора, според начина им на възприемане.

Теоретично четирите типа възприемане имат следните характеристики:

1. Визуално (визуален човек) – при него човек има предимно развита визуална система на възприятие на заобикалящата действителност. За него има значение цветът, формата.
2. Аудио (аудиен човек) – доминиращият орган е този на слуха и човек развива съответния светоглед чрез звуци, тонове, мелодии, сила на звука.
3. Кинестетично (кинестетик) – при него преобладава тактилната функция. Такъв човек по-лесно разпознава предмет по мирис, вкус, допир.
4. Дигитално (дигитален човек) или цифрово (цифров човек) – при него логичното възприемане на света доминира чрез изграждане на вътрешен диалог на човека. [5]

Способността на човек да различава в себе си водещия тип възприятие (аудио, визуално, кинестетично, дигитално) му позволява по-ефективно да усвоява информацията и да предава правилно мислите и идеите си в комуникация с други хора.

От гледна точка на теорията за комуникации и комуникационните модели, комуникативната верига включва: адресант (комуникатор), кодиране, канал за комуникация, декодиране и адресат (реципиент). Именно при кодирането и декодирането е важно знанието за различния тип предаване и възприемане на информацията от отделните индивиди. Макар да говорим най-общо за комуникация, всъщност това е абсолютно релевантно и за комуникацията при преподаването, където целият процес страда при липса на добро кодиране и декодиране.

Теоретично високата семиотичност на канала за комуникация (неговата многознаковост, множеството сетива, които биват стимулирани чрез него) е най-важна за възприемането на информация през съответния канал, но това, което наблюдаваме в последните години е засилване на визуалното възприемане за сметка на аудио и кинестетичното (особено около Ковид пандемията). През последните 12 (а вече и повече) години в университетите влизат младежи, чиито социален живот изцяло е преминал в интернет. Това са хора, които владеят напълно съвременните методи за търсене и намиране на информация и които възприемат знанието предимно чрез образи и по-малко чрез слово [6].

Според Атанас Добрев, изпълнителен директор на Виваком, в интервю по Нова тв [2]: в момента 60% от трафика на данни е видеоинфор-

мация. Това без съмнение може да покаже нагласите на обществото към начина на комуникация и възприемане на информацията. Допълнително трябва да си дадем сметка, че става въпрос за целия трафик на компанията, а не само за този, осъществен от клиентите под 30 години, където визуалното възприемане доминира съществено аудиовъзприемането.

Комуникацията е и социален процес. Днес ние сме част от еволюцията на този социален процес и след появата на Уеб 2.0 и социалните медии и мрежи, ставаме свидетели на развитието му в невиждани досега граници. [8] Именно там визуализацията на комуникацията става особено важна и тенденцията е преминаване от писмена реч (блогове) към директна визуализация (влогове).

Промяната в предпочетените начини на комуникация е част от „фундаменталната промяна в съзнанието на човечеството, в начина ни на възприемане и поведение в света“ [4]. Тази промяна се развива от няколко десетилетия и ще продължи да се развива през 21 век, като съпровожда прехода, „през който преминават Земята и нейните обитатели.“ [4] Тази промяна е свързана и с промяната, която се констатира в различните поколения.

Бейби-бумъри, поколение X, милениани, поколение Z – 72% от населението на България попада в тези 4 поколения, но кои са характерните особености за всяко едно от тях? [10]

- Поколение Z са 9% от населението на страната към момента. Това са хора, родени между 1996 и 2009;
- Поколение Y (известно още като милениан) са 20% от населението, родени в периода 1980-1995;
- Поколение X – 22%, родени между 1965 и 1979;
- Поколение Бейби бумъри – 21% от населението, родени между 1946 и 1964.

Разликите в поколенията със сигурност влияят не само в образованието, но и върху икономиката, тъй като всяко поколение съставлява определен процент от работната сила на страната. Всяко от тях има различни изисквания, разбирания и начин на живот. (виж схема 1) Всяко от тях има особености в комуникацията си.

Интересното при разглеждане обхватността и характеристиките на тези поколения е, че преподавателите и студентите със сигурност попа-

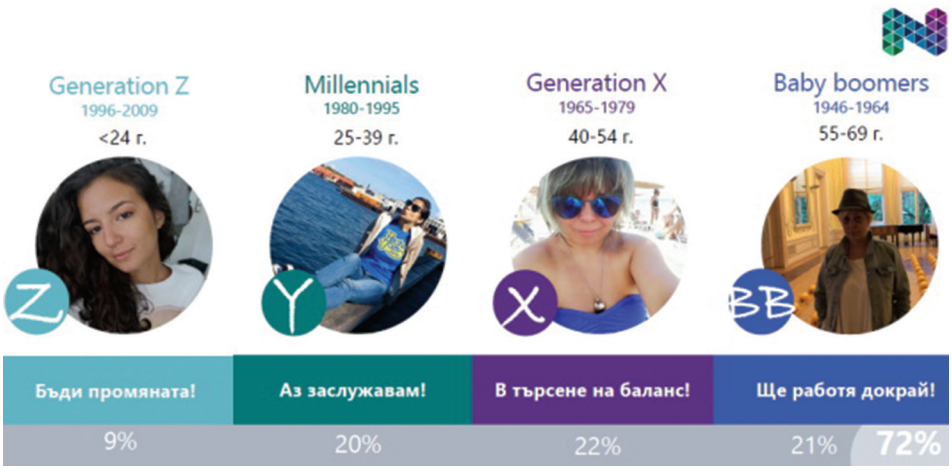

Схема 1

Източник: https://www.economy.bg/article/view/37047

дат в различни категории, което именно поражда проблемите в комуникацията между тях.

Според изследователите понятието „поколение“ включва хора в близка възраст и жизнен етап, които споделят обща история, повлияни от конкретни ценности и идеи, живели в конкретни обществени условия и събития. Споделената обща история, доминиращите ценности, личностни образци и модели на поведение, икономическите и културни условия на хората, живеенето в един исторически период оформят специфични черти у тях. Тези черти изследователите наричат „*поколенческа личност*“. Чертите на поколенческата личност не са строго персонални. Те по-скоро са социални, проявяват се не толкова в личния живот, а в обществена среда, като влияят на възприятията, нагласите и поведението при общуването и взаимодействието им с други хора в трудовия процес. [16]

Бейби-бумърите или Поколението на традиционалистите [12] работи, за да оцелее. Стреми се да задържи постигнатото, съпреживява успехите на организацията, към която принадлежи, гордее се с професията си, впечатлява се от авторитети, ранг и институции. Лоялни, отговорни и самодисциплинирани. Недоверчиви към предприемачеството и поемането на стопански риск. **Скептични са към обучението**. Често

се позовават на миналото, ценят практическия опит и доказания професионализъм, държат на яснотата и морала в отношенията, консервативни са. Колективът и обществото имат превес над личността. Влияят се от традиционни материални стимули и морални отличия и признание. Стремят се да оставят професионално наследство след себе си. При тях преобладава типът „вътрешна мотивация“, т.е. мотивират се от интереса към работата и професията и изпитват удоволствие от постигането на положителен резултат и заслужени приходи.

Макар и на практика външно мотивирани и колективно отговорни, за новото поколение те са символ на възрастния, немодерен човек. Фразата „Ок, бумър“ се разпространява като пожар из социалните мрежи, особено в Tik Tok, където е онлайн дебютът ѝ през 2018-а и оттогава насам „Ок, бумър“ е навсякъде и е твърде вероятно детето ви да ви „простреля“ с нея, когато започнете изречение с „По мое време...“ или „Вие младите…“. Само в Instagram има над 24 хиляди поста с хаштаг #okboomer. [14] Тази фраза се употребява, за да бъде омаловажен събеседника, независимо от датата му на раждане, определяйки го като старомоден, тесногръд, предубеден – с това значение фразата влиза и в популярните световни онлайн речници. В България все още не е с толкова голямо разпространение, но е въпрос на време това да се случи.

„Ок, бумър“ прозвучава даже от трибуната на новозеландския парламент, където 25-годишната депутатка от Зелената партия Клои Сварбик произнася реч по повод законопроект за нулеви въглеродни емисии и бива прекъсната от по-възрастен депутат с обвинението, че е твърде млада. Тя парира забележката с „Ок, бумър“ и продължава. Това е фраза, бележеща „поколенчески разлом“ и е демаркационната линия, разделяща различните генерации, които днес се срещат. В речниците вече я определят като ейчизъм – дискриминация на възрастова основа. [13]

Поколението Х или Поколението на растежа живее, за да работи и постига. Натоварени са с много социални ангажименти и малко лично време (семейство, деца, лични проекти, делови и професионални контакти). Стремят се да се установят трайно и не рискуват с честа смяна на местоработата. **Готови са да се обучават, ако има пряка полза**. Работата за тях е над всичко. Амбициозни, безкомпромисни в интересите си, стремят се към сигурност, стабилно високи доходи, авторитет и висок професионален статус, към отговорност и власт над другите. Стремят се да правят добро впечатление и да влияят на мнението както на ръково-

дителите, така и на колегите си. При тях преобладава типът „инструментална мотивация“, свързана с пари и власт, т.е. това е психологически тип, който се мотивира от фактори, свързани преди всичко с материални доходи, власт и популярност. Готови са на компромиси с ценностите си, ако това ще им донесе реална полза. [12]

Х поколението, както и бейбибумърите са преобладаващата част от днешните преподаватели. Начина им на възприемане е аудио-дигитално-визуален. Те чуват и осмислят чутото. Насочени са към логичното и практичното.

Миленианѝте или Поколение Y (или Децата на прехода) работят, за да живеят добре. Гъвкави, прагматични и адаптивни, не се обвързват с една фирма, личният им живот е над всичко, държат на свободата си. Не се влияят „отвън“ при определянето на приоритетите и целите си. Залагат на сигурна кариера, а не на сигурно работно място. Стремят се да имат опит в престижни организации. **Инвестират в развитието си**. Ценностите им са свързани с личното развитие и благосъстояние. **Мотивират се от възможности за обучение, ако то ще допринесе за „преносимост в кариерата“ – добро CV, придобиване на опит и квалификация, която е ценена и от други работодатели**. При тях преобладава типът „външна мотивация – концепция АЗ“ – т.е. водещи са външните стандарти. Поведението им се мотивира от стремеж към постигане на високо качество на живот и благополучие чрез престижна кариера и **инвестиране в обучение, което гарантира бързо развитие.**

Поколение Z или Децата на хилядолетието работят, за да се забавляват. Това е мобилно и прагматично поколение. Дали ще напуснат дадена организация е въпрос на настроение. **Постоянното учене е начин на живот**. Готови са да усвоят няколко професии. Ориентират се в голям обем информация и с лекота превключват от една дейност към друга. Държат не само на високото заплащане, но и на смислеността на работата. Искат да работят в среда, която им харесва и могат свободно да се забавляват. Имат очакване за диверсификация – работата им да бъде разнообразна и увлекателна. **Ръководителят им трябва да е треньор**. Свободното им време е табу, имат любими занимания, на които се отдават напълно и които разглеждат като „паралелна кариера“. При тях преобладава типът „вътрешна мотивация – концепция АЗ“ – т.е. двигател на поведението им е необходимостта да съхрани своето ЕГО. Създават си

свои лични стандарти, независими от груповите представи и изискванията на организацията. [12]

Покрай социалните мрежи, в които живеят обаче, обхватът на внимание на поколение Z значително намалява. Средната продължителност на вниманието им е осем секунди – или с четири секунди по-малко от предходното поколение [17]. Поколение Z не просто има по-кратък период на внимание, а те също така работят с повече екрани. Използват най-малко два екрана едновременно, поради което телевизионните реклами се разглеждат като лоши маркетингови стратегии за достигане до тези зрители с разпръснато внимание – лоша стратегия са и бавните и мудни лекции, пък макар и онагледени. Те са свикнали да получават нужната информация бързо и това води до желанието им да гледат, вместо да четат, предпочитайки цветна, дигитална и мултимедийна информация [18].

Възможността за извършване на няколко неща едновременно обаче е превърнало хората от поколение Z, а и следващите, в мултитаскъри. Могат да слушат музика, докато решават задачи и да говорят по телефона едновременно, и всичко това не им пречи, а дори го предпочитат. Толкова са свикнали да живеят в свят, в който всичко се случва веднага и на момента, че ако не получават това което искат бързо, се отказват или го виждат като проблем.

От характеристиката и специфичните черти на различните поколения съвсем ясно се вижда, че те нямат много общо помежду си, що се отнася до ценности, приоритети, авторитети и мотивация. Различно е и отношението им към образованието. Прави впечатление, че Y и Z поколенията са склонни да се образоват през целия живот, докато бейби-бумърите и поколение X са по-скептични и се обучават главно при доказано реална полза.

Всички тези особености трябва да бъдат отчетени при работата с хора от различни поколения и могат да бъдат удобен инструмент за мотивирането им да се включат в образователния процес. Може би най-сложното в комуникацията между отделните поколения е мотивацията – свързана с външно одобрение, за преподавателите (бейби-бумъри и поколение X) и Аз-мотивация за студентите от новите поколения, които се съобразяват основно със собствените си интереси.

В добавка трябва да включим и т.нар. Алфа поколението (родените след 2010–2013 г. с перспектива за промяна чак около 2025 г), което

предстои да влезе в университетите и което има още по-различни характеристики от Z поколението, което се обучава масово в момента.

Алфа поколение са деца на поколение Y. Това означава, че при тях се наблюдава най-голям процент родители не живеещи в съжителство. Това ще направи семейните преживявания на поколението много разнородни от предходните поколения. Алфа ще са и най-разнообразни в етническо естество вследствие на глобализацията и нарастващия брой смесени двойки. Заради това новото поколение ще е много по-толерантно спрямо своите предшественици. [9] Те са първите, родени изцяло в новото хилядолетие и оформени по стандартите на най-високо технологичния век. Много вероятно е някои от тази деца да доживеят и до следващия 22 век. И със сигурност се очаква те да бъдат най-грамотните технологично от всички генерации досега. Това поставя още по-големи предизвикателства към преподавателите от поколението на традиционалистите, където технологиите не са най-силна черта. При тях мултитаскинга и бързото „омръзване“ се предполага, че ще са на още по-високо ниво.

Малките „Алфи“ са изключително пристрастени към екраните и определено имат много по-малко физическа активност от всяко едно предишно поколение. Съответно – според СЗО и децата с наднормено тегло днес са много повече в световен план от преди. Друга характеристика на „Алфите“ е, че те се очертават като най-обгрижваната генерация досега: много от децата в развитите страни са под постоянен надзор и възможността им за самостоятелност е в пъти по-ограничена отколкото при предишните поколения. [19]

Ако говорим, че поколение Z са непрекъснато в интернет и телефоните си и не разчитат особено на живи контакти, то за малките Алфи това е в сила в още по-голяма степен – те ще са поколение от индивидуалисти, което предпочита дигиталното пред реалното и личната изява пред колективните занимания и изяви, но едновременно с това ще живеят в глобалния свят и глобалната информация.

Според предвижданията „Алфите“, особено онези, които растат в развитите страни, ще бъдат много конкурентно настроени, ще се стремят към все повече образователни, спортни и бизнес успехи. Но точно защото са отглеждани в свръхпротектиращи семейства, има опасност да се превърнат в хора на комфорта, които не обичат риска. Вече се забелязва, че заради изключително многото време, което прекарват пред екраните и заради понижената си двигателна активност, тези деца изпитват

прекомерно високи нива на стрес и определено спят твърде малко. [9] Предвижданията са, че това поколение най-вероятно ще използва много по-масово интернет за своето образование, а гейминът ще се превърне в неразривна част от тяхното социално развитие и образование. Разбира се, наблюденията и изводите тепърва предстоят, тъй като това поколение все още не се е родило изцяло.

Както се вижда, различните поколения имат разлики и в начина на търсене и възприемане на информацията. Изключително бързо развиващите се технологии навлязоха във всички средства за информация и доминират с възможността текстовата информация да бъде заменена постепенно с образна. Поколение Z се различават от Поколение Y по това, че Y идентифицираните са израснали с компютрите, мобилните телефони и конзолните видеоигри, докато принадлежащите към Z поколението се свързват много повече с таблети, смартфони и приложения. Независимо кое от техническите средства имаме предвид, при всички тях (без изключение) информацията достига до реципиента сигнализиращо чрез звук и основно чрез образи. Тя е в неограничен обем и може да бъде достигната за секунди. Осмислянето и възприемането и става на собственото равнище на развитие на възприемащия я и най-често без посредник, който да я разяснява критично, съобразявайки се с интелектуалното му ниво. [6] За Алфа поколението явно гейминът ще е в основата на обучението. Именно тук е мястото на преподавателя, който трябва да се съобрази с тази особеност, и да задава задачи, които отговарят на характеристиките на съответното поколение.

Още една промяна, свързана с предимно визуалното възприемане, е промяната в качеството на асоциативното мислене на новите поколения и абстрактните им представи.

Асоциативното мислене е мислене, което се дължи на манипулирането на образи (но не само визуални образи, а въобще възприятия, които са образно съхранени, Бел. автора), които възникват в паметта на човек. Всяко изображение е индивидуално и причинява други, свързани с него, подчинени само на собствените си връзки и извлечени от личното преживяване на човека. [1] Всяка дума може да доведе до цялостна картина на изображения, свързани с нея, всяко изображение допринася за появата на друго изображение или концепция. Например думата „мляко“ се предполага, че ще бъде свързана преди всичко с думата „крава“, но може и с думата „бутилка“ и пр. Веригата от асоциации е уникална за всеки

човек, макар обикновено да има поне няколко стандартни стереотипни асоциации за съответното понятие. На тази особеност на човешкия ум се основава паметта и творческото мислене. Асоциативното мислене помага на човек да създава нови и оригинални идеи, да формира връзки чрез смисъл, да развива фантазия и въображение. Нарушаването на асоциативното мислене на практика ни превръща в по-малко човеци.

Тъй като преподавам курсове, свързани със символика и в частност със символиката в изображенията, все по-често наблюдавам трудности в символното (абстрактно) мислене на студентите, както и прекалена буквалност при асоциативното им мислене – нещо, което определено се свързва с визуалността им, с това, че получават готови образи, които не конструират сами в главите си на база думи, усещания, описание или минал опит, и неразвиване на онези части в мозъчната кора, които отговарят за фантазиите и представите. Смятам, че наше задължение е по всякакви начини да се опитваме да развием именно асоциативното и абстрактното мислене у нашите студенти, защото то е отличаващото ни от останалите живи същества на планетата (или поне така си мислим…).

Не е тайна, че асоциативното мислене също така ни позволява да разберем нова информация въз основа на това, което вече е на разположение. Колкото по-различни изображения се натрупват, толкова по-широка и по-разнообразна е възможността за извършване на операции в ума с тяхното използване и толкова по-добре можем да развием творческото мислене. За да развиваме асоциативно мислене, трябва да имаме много, разнообразни и реални възприятия и опит, трябва да четем с разбиране и въображение, да използваме словото, т.е. готовите образи никак не помагат за това.

Освен намаленото символно мислене, речниковото обедняване (на един от изпитите зададохме есе, чието заглавие включваше думата „еманация“ – дума, оказала се напълно непонятна за всички присъстващи!) и влошената речева комуникативност на студентите от поколенията Y и Z, както помежду им, така и с преподавателите, превърнаха традиционната лекция в неефективна и се наложи употребата на визуализираща техника в аудиториите, която да подобри тази комуникация (мултимедийни проектори и пр.). Записването на лекциите от студентите вече е пълна отживелица – те често не смятат за необходимо да носят в себе си дори химикалка, а думата „тетрадка“ им звучи старомодно, като разчитат че ще „снимат нещо“ или ще запишат дискусиите на телефоните си за евен-

туално по-късно гледане (което е доста съмнително). Тук логично дойде и мястото на обучителните платформи от типа на Мудъл, които удобно се намесиха за попълване на празнотите от незапомненото и за предоставянето на още визуализирана информация по начин, предпочетен от съвременните студенти.

Тъй като бързината на възприемането на множество и различни образи в даден момент е много по-голяма, отколкото да се прочете една книга или учебник, предпочитанието към този вид натрупване на представи, но не и на знания, започна да доминира. [7] Така телевизията, заедно с киното, се превърнаха в мощен източник на образователна информация чрез образите, които произвеждат и които подменят бавно, но настойчиво живия контакт с родителите и учителите, и съкращават възможността за речево израстване. [6]

През последните години, а както се вижда и от прогнозите за поколение Алфа, се наблюдава мощно развитие на „силно подвижните, цветни компютърни игри, в които детето е водено от играта. То не е водещото, както е било в игрите от миналото, когато е играело на народна топка, на ръбче или на топчета… Тоест, съвременното дете отрано е възпитавано и очаква да бъде водено.“ [6] Доколко това е съзнателно търсено или просто е случаен ефект, оставям на всеки да прецени, но определено това може да има своето значение при подрастването на децата. „За да се извърши преход от това състояние към състоянието на самостоятелност, на гражданска позиция и творчество, младият човек трябва да се индивидуализира и то според заложените в него качества. Да му се създаде възможност да изрази лично мнение и предпочитания и да се провери във възможността си да прави аргументиран избор и да поема отговорност за него.“ [6] Тук особено важна е ролята на университетските преподаватели, които трябва да се погрижат за развиване на инициативността и креативността на студентите си. Да ги накара да мислят и разбират чутото, да задават въпроси за видяното, да търсят логическите причинно-следствени връзки в нещата. За да се осъществи плавен преход между поколенията, с добра комуникация и разбиране, е необходимо да бъдат обучени и включени в образователния процес млади преподаватели, които са близки като ценностна система, мотивация и комуникация със студентите.

Разбира се, за да се осъществи реална комуникация, трябва да съществува обратна връзка. Обратната връзка показва дали и до колко се

е осъществило разбиране между комуникиращите страни. В Български синонимен речник онлайн [3], за термина „разбиране“ са отбелязани следните синоними, всички релевантни към въпросите за комуникацията, свързана с образованието: схващане, мнение, убеждение, мироглед, концепция, гледище, твърдение, теза, възглед, идеология; представа, поглед; вникване, чувство; възприемане, усещане, долавяне; идея, мисъл; различаване, разпознаване, проницателност, прозорливост, проникновение; понятие; проумяване, схватливост; тълкуване, обяснение, интерпретация. Оставям на всеки да направи собственото си тълкуване за всеки от синонимите, но общата констатация е, че разбирането е неразривна част от процесите на образование и не бива да се неглижира (по спомен над половината от завършващите средно образование са функционално неграмотни, което означава, че не разбират текстовете, които четат!). Ролята на висшето образование и комуникацията преподавател-студент е и в това – да се получи адекватно разбиране при тази комуникация.

Накрая искам да спомена съвсем накратко и за т.нар. „нова реалност“, свързана с COVID-пандемията и произтеклите от това процеси. Вече видяхме, че различните поколения имат различен тип преобладаващо възприятие. Пандемията ограничи едни видове комуникация, за сметка на други, но ако искаме да имаме добра комуникация и приемственост между поколенията, изключително важен е личният контакт между преподавателите и студентите, а не лимитираните онлайн срещи, при които, макар и визуално обезпечени, се губи невербалната комуникация, която често е над 80% от комуникацията въобще. Възможностите за дискусия и изразяване на лично мнение, обясняването на причините за взетите решения, деловите игри и създаването на колективи също са ограничени. Не мисля, че всички тези ограничения могат да бъдат преодоляни в онлайн среда. Разделението между поколенията ще се задълбочи.

Както видяхме, виждането, чуването и разбирането при различните поколения, живеещи в съвременния свят, са доста различни, мотивацията и комуникацията също. От това логично произтичат проблеми при комуникацията между тези поколения. Всички тези различия трябва внимателно да се изучават и от „дефект“ до бъдат преобразувани в „ефект“ за комуникацията и преподаването. Ролята на преподавателя за това е ключова, но изисква целенасочени усилия и добро познаване на различията.

Литература:

1. Асоциативно мислене, достъпно на: https://bg.womanuntamed.com/associative-thinking/
2. Атанас Добрев: Мнозинството потребители иска да използва 5G, Нова тв, 16.08.2021, достъпно на: nova.bg/news/view/2021/08/16/336854/атанас-добрев-мнозинството-потребители-иска-да-използва-5g/
3. Български синонимен речник, онлайн, Достъпно на: https://slovored.com/search/synonymous/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5
4. Бърн, Едмънд. Глобалната промяна. Кибеа, 2012, ISBN 978-954-474-579-0
5. Видове възприятие: аудио, визуално, кинестетично и техните характеристики, В: Портал за здравни грижи, достъпен на https://bg.portalgruphealthcare.com/chto-takoe-kinesteticheskoe-vosprijatie.html (отворен на 4.08.2021)
6. Георгиев, Людмил. Изпреварващото ни развитие на висшето образование, В: Годишник на департамент „Администрация и управление“ т. 1, 2016, ISSN 2603-297X (Online)
7. Георгиев, Людмил. Поколенческо съответствие на висшето образование. В: Европейските ценности. Новата констелация. Съставител Г. Фотев, НБУ, 2019, ISBN 978-619-233-065-1
8. Данкова, Десислава. Комуникацията и нейната еволюция, Годишник на департамент Масови комуникации 2017, НБУ, достъпно на: http://ebox.nbu.bg/mascom18/view_lesson.php?id=11
9. За алфа поколението. Достъпно на: https://teachingalpha.org/za-alpha-pokolenieto
10. Кои са поколенията Z, Y, X и бейби бумърите?, В: economi.bg, 25 ноември 2019, достъпно на: https://www.economy.bg/article/view/37047
11. Кристи, Нилс. Може би бъдещето е някъде зад нас?.
12. Ланкастър, Лин К., Дейвид Стилман. Сблъсъкът на поколенията. Класика и стил, С, 2004 ISBN 954-99-64-79-5
13. “Ок, бумър“ или новото име на пропастта между поколенията, Българско национално радио, достъпно на https://bnr.bg/hristobotev/post/101194342
14. „Ок, бумър“ – форма на протест или възрастова дискриминация, Webcafe, 18.11.2019, Достъпно на: https://webcafe.bg/svyat/960513811-ok-bumar-forma-na-protest-ili-vazrastova-diskriminatsiya.html
15. Стофър Дейвид. Мотивиране на различните поколения. кн. „Идеалният екип“, Harvard Business School Press, С, 2005

16. Управление на различията. Поколенията и тяхната мотивация на работното място, достъпно на: http://trudipravo.bg/mesechni-spisania/mesechno-spisanie-trud-i-pravo/menumattp/62-upravlenie-na-razlichiyata-pokoleniyata-i-tyahnata-motivatziya-na-rabotnoto-myasto
17. Bobbi Shatto, 2016, Достъпно на: https://www.semanticscholar.org/author/Bobbi-Shatto/50093104
18. Hallowell & Ratey, Driven to Distraction (Revised): Recognizing and Coping with Attention Deficit Disorder, 2011, ISBN 978-0-307-74315-2
19. New WHO-led study says majority of adolescents worldwide are not sufficiently physically active, putting their current and future health at risk, Достъпно на: https://www.who.int/news/item/22-11-2019-new-who-led-study-says-majority-of-adolescents-worldwide-are-not-sufficiently-physically-active-putting-their-current-and-future-health-at-risk

ВЪЗМОЖНОСТТА ЗА РАЗБИРАНЕ И ЗА ФОРМИРАНЕ НА СИМВОЛИ

Донна Астакова
Нов български университет
Диана Богданова
Медицински университет

Резюме: Настоящият текст има за цел да представи водещите страхове у човека, лежащи в основата на способността за разбиране и за формиране на символи. При постигането на целта се анализират съвременни текстове, публикувани в електронната база данни на APA PsyNet, PubMed и PEP web. Представят се фрагменти от известни психоаналитични и философски концепции, където *символът* се разглежда като фрагмент от опита и психичната реалност на личността. Въз основа на направения литературен обзор се стига до следните четири извода: I. Зад способността за разбиране и формиране на символи седи група от психични механизми и страхове, културни особености и вродената нагонна предразположеност, които подтикват човека към едно или друго действие; II.Всеки символ има своята идеологическа и конкретна форма; III. При разбирането на идеологическия полюс на символите доминантна роля има страхът от раздяла, докато при разбирането на психосоматичните символи ключова роля се приписва на страха от наказание; IV.Основната функция на символа се възприема като разтоварваща за психичния апарат на човек.

Ключови думи: *символ, знак, език, символизация, символно пространство, психоанализа*

THE POSSIBILITY OF UNDERSTANDING AND FORMING SYMBOLS

Donna Astakova
New Bulgarian University
Diana Bogdanova
Medical University of Sofia

Abstract: The present text aims to present the leading fears in man, underlying the ability to understand and to form symbols. In achieving this goal, modern texts published in the electronic database of APA PsyNet, PubMed and PEP web are analyzed. Fragments of well-known psychoanalytic and philosophical concepts are presented, where the symbol is considered as a fragment of the experience and mental reality of the person. Based on the literature review, the following four conclusions are reached: I. Behind the ability to understand and form symbols is a group of mental mechanisms and fears, cultural characteristics and innate predisposition that push a person to one or another action; II. Each symbol has its ideological and concrete form; III. The fear of separation plays a dominant role in understanding the ideological pole of symbols, while the fear of punishment plays a key role in understanding psycho-somatic symbols; IV. The main function of the symbol is perceived as unloading for the mental apparatus of a person.

Keywords: *symbol, sign, language, symbolization, symbolic space, psychoalanysis*

Въведение

В настоящия текст се обръща внимание на възможността за формиране на символи, ролята и функциите на символите като психичен феномени. Приема се, че в развитието на способността за разбиране на символи седи психична система, включваща феномени като вродена нагонна предразположеност, група от представи за личностовите взаимоотношения, различни детски фантазии и страхове. Съвкупността от тези психични явления, съгласно текстове на съвременната психоанализа, се наричат „психични позиции“. Определен тип страхове, характерни за различните психични позиции, естествени за човешкото развитие, превалират над психичния капацитет на личността или отсъстват, и това може да доведе до проблеми в способността за символизация. Ако страховете са налични, без да са превалиращи, то тогава това би имало конструктивен характер и би довело до ново еволюционно развитие на психичния свят на личността.

Видове символи

Ото Ранк [3], Пол Рикьор [4], Никола Абраам, Мария Торок [2] и редица други автори обръщат внимание на факта, че символът в психоанализата се репрезентира под формата на симптом, сън, изкуство, фолклор, игра, шега, лапсус и/или във видовете религии. Подобно на Виктор Търнър [5] се приема, че всеки един символ се характеризира с два полюса – *идеологически* и *конкретно-образен полюс*. Когато се говори за *идеологически полюс* на символа, се визира неговата *абстрактна форма,* свързана с абстрактното мислене и с възможността на човека да разбира и да формира символи с помощта на изразни средства на езика като метафорите, сравненията и др.

Когато се мисли за *конкретно-образния полюс* на символа в клиничен аспект, се визират конверзионните (психогенно-телесните) симптоми, зад които няма установено реално неврологично или соматично страдание и поради тази причина се счита, че същите симптоми имат символично значение. В този контекст се приема и че склонността на човека да екстернализира психичния си конфликт под формата на телесен симптом, съгласно идеите на Фройд за хистериите, следва да се нарича *склонност към соматизация*. Спрямо цитираните проявления на символа се разграничават две големи групи символи – *идеологически* и *психосоматични*. Идеологически символи могат да бъдат религиозните символи, картините, алегориите и т.н. Като психосоматични се определят тези символи, които се репрезентират чрез абнормно поведение или симптом на телесно отиграване от психично страдащия.

Способността за формиране на символи като функции на Аза

С*пособността за символизация* и *склонността към соматизация* в анализата се разглеждат като част от защитните механизми на Аз-а. Важно е да се напомни, че с последния термин – „Аз“, З. Фройд [8] обозначава „втората психична инстанция от психичния апарат или онази част от То, която, чрез системата В-Сз (възприятие-съзнание) се е изменила, превръщайки се в наследника на ранните обектни инвестиции и идентификации“. Оттук „Аз-ът е остатък от изоставените обектни катексиси и съдържа историята на същите тези обектни избори [8]. Той притежава своята несъзнавана и съзнавана част. Първата от тях отговаря за системното поддържане на вътрепсихичния баланс и включва определен набор от „несъзнавани психични защити, целящи да предпазят индивида от заплахите на реалността (в детството) или от нагоните и Свръх-Аза (при възрастните)“ [7]. Втората, съзнаваната част от Аза, се свързва с представата на личността за себе си (Аз-концепцията и идеалите ѝ), контрола на емоциите, появата на логическото и на символичното мислене и/или на т.нар. „вторичен мисловен процес“ и принципа на реалността. От обхвата на цитираната дефиниция за Аза става видно, че за Фройд значимо влияние върху структурирането на психиката оказват три важни фактора – първо, това е физическата цялост на индивида, второ– това са лицата, изпълняващи Аз-ови функции за бебето, заедно с използвания от кърмачето архаичен защитен психичен механизъм *инкорпорация* (наричан още идентификация), и трето – видовете страхове, съпътстващи либидното развитие на Аза. Предвид гореизброените фактори, оказващи благоприятно влияние върху структурирането на Аза, в настоящия дискурс се обръща специално внимание на два вида страх – *страхът от раздяла* и *страхът от физическо нараняване*, за които се счита, че лежат в основата на разбирането на символите и символизацията.

Психичното развитие и формирането на способността за разбиране и създаване на символи

Д. Уиникът [6] подобно на З. Фройд [7] констатира, че кърмачето не може да прави разлика между „мен“ и „не-мен“ обектите. То живее в емоционална симбиоза с майката. Тя се възприема от бебето като част от собственото му тяло, тъй като изпълнява „телесно обгрижващи“ (handing), „удържащи“ (holding) и огледални функции за детето. Задоволяването, обгрижването и поддържането на кърмачето, според този автор, формира у бебето *илюзията*, че субектът е създаден от него. У детето се създава усещане, че майката е под „магическия контрол“ на детето. Според Уиникът, ако адаптацията към потребностите на бебето

е пълна и непрекъсната (т.е. не намалява с нарастването на възрастта и възможностите на детето), то у кърмачето би се развило нереалистично усещане за външната реалност. При тези случаи реалността ще придобие „магичен“ характер и няма да се различава от една халюцинация. И обратно – ако адаптацията на майката към потребностите на бебето не е пълна, за детето ще е „невъзможно да започне да развива способност за преживяване на отношения с външната реалност или дори да си сформира представа за нея.“ [6]

Като допълнение Уиникът пише, че „крайната задача на майката е постепенно да лиши пеленачето от илюзии, но тя не може да се надява на успех, ако в началото не е могла да създаде достатъчно възможности за илюзията.“ [6]. Част от условията за създаване на илюзия у детето се свързват, от една страна, с естествената потребност и способност на бебето да проектира агресивните си импулси върху майката (или върху т.нар. „обгрижващ детето обект“), а от друга страна – способността на майката да проявява и да изпълнява телесно обгрижване, удържане и огледална функция. Установява се, че в случаите, в които детето влиза в интеракции с „достатъчно добрата майка“, при благоприятни условия, то само започва да открива първия си реален „не– мен“ обект. На първо място се активират „проективните механизми, *които* помагат в акта на забелязването на съществуването, но не са причината, поради която обектът е налице“ [6]. „Всъщност обектът от самото начало на битието е бил наличен, но е чакал да бъде създаден повторно в ума на детето и да бъде инвестиран с либидо от него. За да се осъществи това инвестиране, първо, трябва да се постигне разрушаване на *субективния обект*, т.е. да се снеме мощния проективен материал, насочен към майката. В този ред на мисли Уиникът приема, че „субектът създава обекта, в смисъл, че открива самата външност, и трябва да се добави, че преживяването зависи от способността на обекта да оцелява“ [6].

Говорейки за „оцеляване на обекта“, Уиникът визира възможността на майката да не става отмъстителна към обекта, който я е атакувал фантазно. И допълва, че „благодарение на оцеляването на обекта, субектът сега може да живее в свят на обекти и така печели неизмеримо много, но цената трябва да бъде платена под формата на приемане на продължаващата деструкция в несъзнаваната фантазия, отнасяща се до обектните отношения.“ [6].

Описаната концепция на Уиникът за фантазното разрушаване на обекта и неговото оцеляване е заимствана от теориите на Клайн, по-конкретно – от идеите ѝ за *параноидно-шизоидната* и *депресивната позиция*. Следва да се припомни, че според Клайн, кърмачето още от

първото си кърмене, започва да живее в свят на обектни отношения. В споменатите теории за обектни отношения Клайн открива индикация за един ранен Свръх-Аз, при който ясно се разграничават два вида позиции в обектните отношения. Това са *параноидно-шизоидната позиция* и *депресивна позиция*. Важно е да се знае, че с термина *позиция* Клайн [13] обозначава съвкупността от импулси, фантазии, страхове и психични защити, отразяващи определен тип обектни отношения. В теорията ѝ се приема, че между двете основни психични позиции съществува непрекъсната интеракция. Последната се влияе както от стабилността и целостта на интегрирания у личността психичен обект или границите на психичния му капацитет, така и от актуалните загуби и заплахи, съпътстващи битието.

Накратко, *основните характеристики на депресивната позиция* може да се сведат до *страх от загуба на обекта*, до поява на *амбивалентни чувства* и до изграждане на *цялостна представа за обектите*. Чувството за вина, което се поражда у детето от Едиповия конфликт и от страха му от фантазно-нанесените вреди по тялото на майката, заедно със страха му от наказание, задействат желанието за формирането на първите символи. В този контекст символите се разглеждат като опит за репарация на същите тези фантазно-наранени обекти. Репарацията, така важна за символообразуването, се предхожда както от механизма на разцепване, така и от защити като *проекцията* и *интроекцията*. По своята същност *проекцията* се изразява в невъзможността на Аз-а да приеме собствените си агресивни импулси чрез пренасочването, т.е. проектирането им върху външни лица (фрустриращите детето лица). Обратен на проекцията е механизмът на *интроекцията*. Чрез нея субектът успява да интернализира у себе си представата за добрия обект или за обгрижващата го майка. След тази интеграция Аз-ът на детето придобива нови способности за толериране и преодоляване на фрустрациите. Един от тях е *идеализацията* – механизъм, чието име само по себе си подсказва същностната му характеристика. Във връзка с идеализацията и параноидно-шизоидната позиция Клайн пише, че *отричането* на реалността и идеята му за *всемогъщ контрол* над обекта са естествени архаични механизми, използвани от детето през параноидно-шизоидната позиция, но са и индикация към встъпване в депресивната му позиция, тъй като самият опит за контрол подсказва формирана представа за външния обект и страх от неговата загуба.

Важно е да се помни, че за Клайн [13] детето, именно през амбивалентността на емоциите си стига до откритието, че добрите и лошите обекти са едни и същи, започва да изпитва чувство на вина и желания за репарация на фантазно-наранените от него обекти. Описаното значимо

събитие го въвежда в света на символите или в т.нар. от Клайн „депресивна позиция“. Последната се характеризира с появата на *страх от загуба на обекта* (нар. още „депресивен страх“), второ – с фантазии за отмъщение върху собствения Аз от страна на фантазно наранените обекти, и трето – с импулс за притежание на същите тези обекти, изпитван от страна на детето и откритието му, че тези обекти са цялостни, а не частични. В този ред на мисли Клайн приема, че самото изживяване на депресивни чувства има градивен ефект върху развитието на психиката, защото задълбочава разбирането за собствената психична реалност, обостря усещанията за външната реалност, снема постепенно желанията за всесилен контрол над родителите и спомага за по-здраво сприяване между представите за външна и вътрешна реалност. Това психично развитие на Аз-а през депресивната позиция предполага, че тук като основни психични механизми могат да се посочат *изтласкването* и *идентификацията със значимия друг*.

Идентификацията дава възможност на субекта да приеме връзките на обичаните от него обекти с някой друг. Оттук и същността на депресивната позиция, състояща се от два основни елемента: страх от загубата на нарцистичния и обичан обект и изживяването на същата тази загуба. *Изтласкването* служи като средство за отдалечаване от собствената агресия и като механизъм за структуриране на Свръх-Аза. То също служи за формирането на чувството за вина и появата на желания за репариране и творчество. Ако страховете от депресивната позиция се преработят задоволително, то човекът, в един по-късен етап от развитието си, постига известна представа за отделеността между субекта и обекта, а с това той би се превърнал в друг, сравнително независим и отделен субект. Нормално е отпадането на илюзията у детето за всесилен контрол над обектите да се изживяват от него като загуба, подобна на скръбта по мъртъв човек. В този смисъл работата на траура се свързва не само с болката и вината от загубата на обекта, а също и със способността на индивида да приеме същата тази загуба. За Клайн приемането на загубата провокира още по-значими промени в психиката като предаването на собствена реалност и независимост на обекта.

Основните характеристики на *параноидно-шизоидната позиция* са *страх от преследване и отмъщение на фантазно атакуваните обекти*– родителите, които, според идеите на Клайн, съществуват първоначално в ума на детето като слети един с друг или частични обекти. Под „частични обекти“ се визират онези обекти, които кърмачето разграничава като „изцяло добри“ или „изцяло лоши“. Това разграничаване се разглежда като резултат от раннодетския защитен психичен механизъм *разцепване*. Самото *разцепване* служи като способ за разделяне на „добрите“ от

„лошите“ аспекти и има за цел да защити Аз-а от атакуващите го сили. Споменатият архаичен механизъм се приема като универсален и естествен за ранното детство, и като патологичен, ако ежедневно се използва в зряла възраст. От клинична гледна точка Клайн [12] споделя, че неуспешното излизане от *параноидно-шизоидната позиция* се превръща в предпоставка за психотични или предпсихотични (гранични) личностови особености. Твърди се, че докато бива потопен в параноидно-шизоидната позиция, човекът е подвластен както на *разцепването*, така и на *символното приравняване*, описано от Хана Сигъл [14].

Следва да се припомни, че за Сигъл, проектирайки части от себе си в обекта и идентифицирайки част от същия обект със собствения Аз, детето успява да формира *първите си символи*. Те обаче биват архаични и функционират под формата на *символни приравнявания*, които не могат да отграничат символа от символизирания обект (или „означаемото“ от „означаващото“). Теоретично най-ранните символи на детето не се възприемат като „истински символи“ или „заместители на оригиналния обект“, по-скоро те са като еквивалентни на оригиналния обект. В този смисъл те са съвсем различни от символите, които се формират на покъсен етап. За това явление тя предлага специален термин – „символно приравняване“. Приравняването между символа и външния обект за клинично ориентираните аналитици е в основата на шизофренното мислене и индикира неспособността на Аз-а да се свърже с обекта. Когато части от Аз-а се проектират върху обекта, разграничаването се размива. Ако Аз-ът не може да разпознае обекта, то и разликата между символа и обекта, който символизира, остава скрита. Открива се, че при случаите, когато символните уравнения/приравнявания се преплитат с лоши обекти, то Азът прави опити да унищожи реалния обект чрез *скотомизация* или оттегляне от света.

В концепцията на Уиникът за разрушаване на *субективния обект* се посочва, че в етапа на преоткриването на обекта възниква *страхът от раздяла.* Този страх подтиква кърмачето да създаде първия символ в живота си – неговият „преходен обект“. Преходните обекти бележат „пътешествието на бебето от чисто субективното до обективността“ [6]. Приема се, че цитираните обекти не са нито изцяло вътрешни, нито изцяло външни. Те възникват като защита от собствените агресивни импулси към майката. Могат да бъдат вокални и физически, например любима за детето играчка. Чрез прегръщането на преходния си обект, детето намира успокоение на *страха си от фантазното разрушаване на обекта и от възможната за раздяла с него*. Така, след като преходните обекти символизират гърдата на майката, то „при човешките същества няма раздяла, само заплаха от раздяла и тя е максимално или минимално

травмираща, според преживяването на първите раздели“ [6]. Практиката показва, че ако майката е била „достатъчно добра“, то детето би постигнало своето задоволително за възрастта психично функциониране. Това означава, че постепенно преходните обекти се изоставят и дезинвестират, но те не се забравят. Притежателят им не скърби за тях след като ги изостави, защото те загубват значението си. Самото преходно пространство се дефинира като мястото, което олицетворява както уязвимостта на Аз-а и неспособността му да възприема реалността, така и нарастващите му възможности да понася фрустрациите.

От гледна точка на Фройд [10] централно място при формирането на символи следва да се отдаде на *страха от наказание* и на формирането на Свръх-Аза. Съгласно Фройд се допуска, че сам по себе си Азът, като наследник на То, не се страхува от нагонните желания, но под натиска на Свръх-Аза, той ги отчита като заплашителни и недопустими. В опита си да се справи с появилата се тревожност, възникнала от конфликта между нагонните желания и Свръх-Аза, Аз-ът може да прибегне до компромисно образувание под формата на *невротични симптоми* или до *сублимация*. Последната е вид психична защита, която превръща изтласканите, неприемливи за обществото импулси в творчески продукт, полезен за социума. Способността за символизация, според логиката на Фройд, не е нищо друго, *освен компромисно образувание, възникнало от конфликта между То и задръжките, наложени над Аз-а от Свръх-Аза на личността.* При неблагоприятни условия, другият възможен изход от този конфликт, възникнал между То и Свръх-Аза, се стига до вече споменатите невротични или телесни симптоми. При изследването си над символа Анри Валон, бележит френски философ и патопсихолог заявява, че „физическата безпомощност на новороденото още от раждането придава на човешкото същество социално измерение. Неговата начална слабост е условие за неговото превъзходство над всички други животни (…). Индивидът е обществено същество, не в резултат на външни случайности, а вследствие на една вътрешна необходимост. Той е социален генетично.“ [1]. Това означава, че за да оцелее човешкото дете, то се нуждае от непрекъснати интеракции с хората около него. За Валон това социално и културно влияние следва да изпреварва способността на кърмачето да постави двигателната си дейност в услуга на представата за другия.

Когато Валон говори за *формиране на представата за другия*, в своята „теория за емоциите“, той, подобно на Фройд [8] казва, че тя (т.е. представата за другостта) се поражда чрез движенията. Последните не са обикновен механизъм за изпълнение. Те, в своя тонично – постуларен аспект, се интерпретират като *екстеоризирана емоция*. Последните (т.е. емоциите) изразяват промени както в периферията, така и във висцерал-

ния тонус. Според него това означава, че самите *емоции* са *език преди словото*. А *тонусът* не би следвало да е само и единствено състояние на напрежение, необходимо за съкращаването на мускулите, „той също така е и положение, и атитюди. Тези положения и атитюди са моделирани от възрастния и са *първите изразни средства за детето*. (…) Тези атитюди, свързани със състоянията на задоволство, неразположение или нужда, съставят тъканта на емоцията." [1]. Към представените идеи Валон подчертава, че първоначалната функция на емоцията е да свързва индивидите помежду им чрез най-интимните им реакции. Това свързване води до противопоставяния и раздвоявания, от които постепенно възникват структурите на съзнанието.

В термините на Фройд тялото може да се възприема като източник на травматизъм за психиката и се приема, че Аз-ът първоначално разпознава собственото си тяло като един външен и чужд за него обект. Постепенно, чрез дейността на сетивните впечатления, които функционират по системата „Възприятие – съзнание" (В-Сз), се създава контактна бариера с външния свят. Чрез нея се сформира и т.нар. „противовъзбуден щит", необходим за структурирането на Аз-а и за формирането на представите за „мен" и „не-мен" обектите.

В случаите, в които Валон говори за *формиране на съзнание*, той споделя, че чрез „непрекъснато съпоставяне със съществата и нещата, детето постепенно овладява образа за себе си. По същия начин, от първоначалното смесване, се набелязва съзнанието за себе си и за другия." [1]. Чрез *емоциите*, доколкото те могат да се разбират и възприемат като език преди езика, може да се наблюдава у кърмачето състояние на общуване, на сливане с другия, а също и състояние на противопоставяне, на разграничаване от другия. Именно *чрез амбивалентността на емоциите,* според Валон, се определя типа мислене и формирането на представите. Чрез нея започва и разграничаването на Аз-а от Другия, процес предизвестяващ „психичното раждане на личността". В този смисъл при Валон, подобно на Клайн, се счита че *амбивалентността на емоцията* е *преход от чистия автоматизъм*, подчинен на последователните дразнения на средата, *към интелектуалния живот*. По отношение на развитието на интелектуалния живот и формирането на символи, Валон разграничава два вида интелект – *ситуативен* и *дискурсивен*. С първия термин – *ситуативен интелект (наричан още практически* и *сензомоторен интелект)*, се бележи една „пластична интуиция в настоящия момент". Това означава, че теоретично този термин се изчерпва с предлаганите от средата и използваните от човека обстоятелства, както и с постигнатите от тази комбинация резултати. *Ситуативният интелект* за Валон не е нищо друго, освен пускане в действие на възможности,

предоставени в момента за личността от обстановката и разположението на нещата. „Комбинацията от движения не изразява нищо друго, освен способността да се преустрои оперативното поле, докато тази комбинация не съвпадне с търсения ефект.“ [1]. В по-късните му текстове се открива следното допълнение: „Истината е, че интелектът се появява преди речта. (…) Адекватното поведение на животното и на малкото дете не може да се сведе до сляпото функциониране на инстинктите. Напротив, трябва да се говори за интелект винаги, когато се появява някакво поведение, което временно допълва несъвършенствата на автоматизмите, когато спонтанните и безпомощни движения на животното не могат да му помогнат да достигне целта си. (...) При животните, при децата, но също така и във всички възрастни се наблюдават действия, които поради непосредственото си извършване, не могат да бъдат сведени към някаква формула на разсъждение. Това е практически интелект, или казано по-добре, за да се подчертае същественото – ситуативен интелект.“ [1].

Като антитеза на ситуативния интелект Валон представя *дискурсивния интелект* като средство, с което се излиза от актуалния ред на нещата и се замества „интуицията за света“ с неговото изображение, с неговия двойник. Вместо да се слее с действителността, за да изгради структури, които да организират нейните данни, в съответствие с някакви полезни цели, мисленето ѝ създава двойник в плана на представата. „Вместо да подрежда помежду им конкретните елементи на дадена ситуация, то *работи върху символи или чрез символи* (...). Появата на символична функция, която е способност да се работи с чисти значения, отбелязва решителния праг между практическия и дискурсивния интелект.“[1]. За самото преминаване от единия вид интелект към другия, се твърди, че се изискват нови фактори, нови анатомични и функционални структури. Като отправна точка при *прехода от сензомоторния интелект към дискурсивния интелект*, Валон посочва механизма на подражанието, което се наблюдава при деца на около 7-8 месечна възраст.

Според Валон *подражанието* е дейност, осигуряваща *прехода между двете форми на интелект*, първо, защото в генезиса си то принадлежи и на двете форми на интелект, и второ, защото то се вписва между два противоречиви полюса: сливането, дистанцирането от себе си, участието в модела и копирането му, а също и неговото раздвояване. По този начин подражанието и емоцията по същество могат да изразяват амбивалентни поведения и са нещо, като своеобразни матрици на всички бъдещи двойки: Аз и Другия, субекта и обекта, образа и понятието.

Заключение

Зад способността за разбиране и формиране на символи стои група от психични механизми и страхове, културни особености и вродената нагонна предразположеност, които подтикват човека към едно или друго действие. Всеки символ има своята идеологическа и конкретна форма. При разбирането на идеологическия полюс на символите доминантна роля има страхът от раздяла, докато при разбирането на психосоматичните символи ключова роля се приписва на страха от наказание. Двата вида страх са естествени за психичното развитие на човека и насочват разбирането ни за символа и символизацията. Основната функция на символа се възприема като разтоварваща за психичния апарат на човека.

Литература:

[1] Валон А, Зазо Р. (1988). Детство. София: Наука и изкуство.

[2] Абраам Н., Торок, М. (2000). Кора и ядро. София: ЛИК.

[3] Ранк, О. (1988). Психоанализа и Митология. София: Евразия-София.

[4] Рикьор, П. (2000). От текста към действието. София: Наука и изкуство.

[5] Търнър В. (1999). Структура и антиструктура. София: ЛИК.

[6] Уиникът, Д. (1999). Игра и реалност. София: ЛИК.

[7] Фройд, З. (1993). Детската душа. София: Евразия.

[8] Фройд, З. (1997). Аз и То: Природата на несъзнаваното. София: Евразия.

[9] Фройд, З. (2013). Тотем и табу: Някои сходства в психичния живот на диваците и невротиците. София: Критика и хуманизъм.

[10] Фройд, З. (2014). Психология на несъзнаваното. София: Колибри.

[11] Geissmann, C, Geissmann P. (1998). A History of Child Psychoanalysis. (G. e. Spillius, Ред.) London and New York: Routlage.

[12] Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. The International Journal of Psychoanalysis, 27, 99–110.

[13] Klein, M. (1999). Early Stages of the Oedipus Conflict, 1st Edition. London: Routledge.

[14] Segal, H. (1957). Notes on Symbol Formation. Int. J. Psycho-Anal., 38, 391–397.

ОПИТИ ЗА КОНКУРИРАНЕ СЪС СЪЗДАТЕЛЯ, ОТРАЗЕНО В КИНОИНДУСТРИЯТА

Велислав Алтънов
Институт за Етнология и Фолклористика с Етнографски музей, БАН

Резюме: Вярата в Бог съпътства човек, откак свят светува. През вековете тя се трансформира: Първоначално вяра в Златния век в миналото, а после и в очакване на „Златен век в бъдещето“. През Реформацията, 16 в., се поставят основите на Рационализма и Капитализма, а през 19 в. се появява Дарвинизмът, последван от Маркс-ленинизма и Атеизма. Рационализмът постепенно се налага като тип мислене и схващане, а през Възраждането и Индустриално-техническата революция се появява и „любовта към машините“. Тя намира израз, в налагащото се Седмо изкуство (Киното) с различните му прояви (като „Аз, роботът“, „Междузвездни войни“, „Аватар“, „Валериан“ и др.). Те всъщност изразяват, сякаш опити на „човек да се „мери“, конкурира със Създателя“ си. Поне с някои представи за Него.

***Ключови думи**: Божество, творение, вярвания, подобие, изкуство, кино*

ATTEMPTS TO COMPETE WITH THE CREATOR, REFLECTED IN THE FILM INDUSTRY

Velislav Altunov
Institute of Ethnology and Folklore with Ethnographic Museum, BAS

Abstract: Faith in God has accompanied man since the dawn of time. Over the centuries, it has been transformed: First, a belief in the Golden Age in the past, and then in anticipation of the Golden Age in the future. During the Reformation, in the 16th century, the foundations of Rationalism and Capitalism were laid, and in the 19th century, Darwinism appeared, followed by Marx-Leninism and Atheism. Rationalism gradually became established as a type of thinking and understanding, and during the Renaissance and the Industrial-Technical Revolution the "love of machines" also appeared. It finds expression in the emerging Seventh Art (Cinema) with its various manifestations (such as "I, the Robot", "Star Wars", „Avatar", "Valerian", etc.). They, in fact, express, as if attempts by man to „measure himself" compete with his Creator. At least with some idea of Him.

Keywords: *Deity, creation, beliefs, likeness, art, cinema*

Вяра в Бог има от Зората на поява на Човечеството. Във връзка с различните култури, тя получава и различни характеристики и измерения. Множество фактори са оказвали влияние върху нея и я формират. По този начин се създават различни епоси – приказни истории, които илюстрират разните схващния у народи и култури…

Чрез тях човек дава външен израз на вярванията си, като ги облича в разбираема и лесно възприемчива форма, създавайки разказ, история и пр., които онагледяват, представят по разбираем и лесно възприемчив начин въпросните виждания или вярванията му…

„Ключовият XIX в.“

Защо го наричам така? По това време на света се появяват няколко фундаментални типа кредо – и теории, и идеологии, които ще предопределят обществените отношения и гледищата за Света в Западния (а впоследствие и в целия останал) свят за следващите векове. Те ще се намесят бурно в множество области от живота в различните култури, като ще започнат да задават насоки на мислене и създаване на научни дисциплини, теории и пр., предопределяйки съдържанието, тематиката – идеи и ценностна система, интереси и търсения на болшинството от хората по Земята. Кои са тези ключови теории и идеологии? Това са: 1. Дарвиновата теория за произхода на видовете; 2. Атеизмът като основно гледище и отношение към света у голяма част от хората и 3. Марксизмът и свързаните с него Социализъм–Комунизъм. Всъщност основите на всички тях се намират повече или по-малко назад във вековете, окончателното им формиране, изграждане и заявяване пред света се случва точно през този XIX в. Нещо повече, аз бих ги нарекъл метафорично „Триглавото чудовище“. Защото, макар всяка от тях да се е появила по свой, отделен, дори индивидуален път, на практика те са дълбоко свързани – взаимно се предполагат, преплитат, повлияват и допълват от самото начало на създаването си, та до днес.

Кое точно определя „необходимостта „от взаимна тяхна колаборация и „сътрудничество „в случая? Може да звучи невероятно, но „общата им кауза“ – това, което ги обединява или по-скоро, това, срещу което всички те заедно са решили да се обединят, е: 1. Християнството, като религиозно-верска система, теория, практика и изобщо учение, 2. Църквата като институция, традиция и обичаен всекидневен житейски ред; и 3. личността на Всевишния. По-точно Бог, представян в разпространения му вид, като Исус Христос. Именно през XIX в. Споменатите Еволюционизъм, Атеизъм, Марксизъм – Социализъм = Комунизъм и Атеи-

зъм сякаш обявяват война на триадата Християнство (религия), Църква и Създател (Бог). Самата дума „а-теизъм“, означава точно, че Теизмът е бил изначален, а „А-теизмът“ по-късен негов отговор и фактически, контрапункт в опит първият да бъде неглижиран и отречен.

Средни векове и техният принос за развитие на мисловността, схващанията и вярванията в Света

Както стана дума, преди XIX в. наука, вяра и религия взаимно са се предполагали, допълвали и „хармонирали“, без да има антагонизъм или противоречия помежду им, като, по-скоро, представлявали едно общо единно цяло. Днес множество учени, философи, мислители и изследователи са склонни да вярват на разпространените от страна на „Триглавото чудовище“ идеологически внушения, че сякаш „Църква“ и „вяра“ били „спирачки, спънки“ пред развитие, прогрес или свобода на човешкия дух, ум и мисловност. Добре е да се има предвид обаче, че до XIX в. светът съвсем не е тънел чак в такова в невежество, мрак и безпросветност, регрес, каквито виждания се внушават и разпространяват в средите на атеисти, еволюционисти и атеисти. Човечеството се е развивало по определена логика – последователно и постъпателно, надграждайки различните сфери и области на живота, като формира вижданията в света, изкристализирали в Западния свят през последните два века. Те се проявяват в определени нагласи и настройки на вижданията у хората, тяхното преднамерено формирано отношение и като последица – схващанията им. Но истината е, че до тогава светът не се е намирал нито в застой, нито в упадък. Казано с други думи, науката и човешкият прогрес съвсем не се появяват, нито се зараждат през ключовия XIX в., а те винаги са съществували като част от развитието и Човешкото общество. До известна степен и Реформацията налива вода във воденицата на подобни виждания, наричайки периода, преди настъпването ѝ, „Тъмно Средновековие“. През онзи XIX век се появява по-скоро бунтът срещу въпросните (Религия, Църква, Бог) и започва да се внушава негативизъм, насаждан от страна на тях, самите, „Триглавото чудовище“, заедно с „войната“, която то самостоятелно решава да обяви на всички тях. Невинаги обаче е било така и е имало време, в което всички са били като части от едно цяло и взаимно са се определяли и предполагали едно друго.

Корени на идеите и вижданията за „конкуриране със Създателя“

Вероятно никого няма да учуди факът, че въпросните „корени „се намират назад във вековете, като се градят върху Християнска верска ре-

лигиозност, Религия, Библия и Църква. По-точно, върху някои проявления на верските виждания и търсения у хората, преди споменатия XIX в.

Нека припомним, че а-теизмът не винаги е властвал на света, както това е днес. В настоящето ни се струва, че сякаш винаги го е имало и той, едва ли не, винаги е диктувал мисленето „повсеместно“, „открай време“. Винаги в историята хората са имали някаква вяра в съществуване на Отвъдсветовен Разум, респ. „отвъден свят“; в наличие на невидими духовни сили и същества, както и в тайнствената непознаваема духовна същност на човешкото битие и произход.

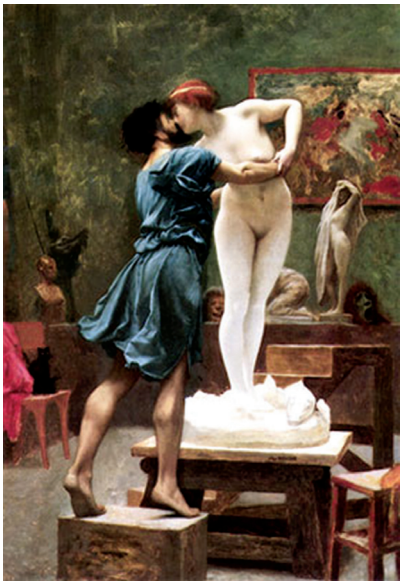
За тях светът винаги е имал две страни: една – видима, материална, и втора – невидима, нематериална, духовна. Макар да са съществували различни мисловни настройки, включително и тази на епикурейците, твърденията, че в историята е съществувало кога да е понятие като „атеизъм“ не почиват на никакви исторически факти или сведения. Както вече казах, като ясно и категорично разработено вярване той се появява окончателно едва през XIX в. Дотогава всички хора и народи навсякъде малко или повече са вярвали в наличие на отвъдсветовен мир (свят).

Златният век в миналото

В праисторически времена хората вярвали, че някога, назад във времето, хора и богове живели в близост и разбирателство. Всъщност, дори Християнската религия твърди нещо подобно… Според началната ѝ теза, хората (Адам и Ева) обитавали Божия свят в непосредствена близост и взаимоотношения с Всевишния. Поне до момента на Грехопадението. Когато той настъпил, те били изгонени от Рая, респ. от самото Божествено присъствие и обиталище…

1. На практика, множество археологически данни, особено от Доколумбовите индиянски цивилизации, като че ли показват точно това. До днес там има строежи, за които науката днес няма идея как точно са били осъществявани (Изумителните стени на инките – Bing images.).
2. Такива са и кристалните черепи. (Загадките на древните кристални черепи | Sanovnik.bg.

Митът за Пигмалион и Галатея. Според този мит, един скулптор (Пигмалион) създал толкова прекрасна статуя под името „Галатея“ (озн. „бяла като мляко“), че дори се влюбил в нея и започнал да моли боговете да я оживотворят. Те изпълнили молбата му и тя оживяла. Двамата заживели заедно като мъж и жена и дори „им се родили деца“?!?

Не е трудно да се досетим, че този мит представя желанието на човек да създаде „Своя друг“ (различен от себе си), но и същия като него. Това се осъществява при всеки един брак, всяко едно заченато и родено после дете… Човек по този начин (пре) създава себе си.

Във връзка с подобни желания, руският мислител Николай Бердяев пише книгата си „Човекът е съработник на Бога“. (Съработничеството на Бога определя връзка на човек със Създателя, както и подобие на Неговите действия) – ние сме сътворци на Създателя (Бога). Думата „съработник“ определя идентичността на човека във връзката му със Създателя. Прот. Николай Лудовикос 23/07/2013) Православие Бг, съработничество с Бога. (https://www.pravoslavie.bg/съработничеството-с-бога/).

Трансформация на вижданията: Златният век, който идейно и мисловно се... пренася в бъдещето

В периода XVI–XVIII в. на Стария континент настъпват някои коренни промени във вижданията и вярванията на хората, което разтърсва из основи битието в края на Късното средновековие. Поради това категорично можем да твърдим, че след Реформацията (1517 г.) светът определено вече не е същият. Сама по себе си тя предполага настъпване и на следващата значима епоха – тази на Просвещението (XVIII в.), съответно последвана от споменатия XIX в., както и на фундаменталната, появила се след нея – тази на Капитализма (също и Демокрацията), според вижданията на Макс Вебер и неговото произведение „Протестантска етика и духът на капитализма“ (XIX и XX в.). Подобно на скачени съдове, скоро те са последвани и от индустриално-техническата „революция“, тя пък – от новото виждане за светската, не църковна конструкция на държавата, и по тази причина се появява вече съвсем ново разбиране, визия за организацията и управлението на света. С натрупване на тези нови виждания за обществото – изброените идеи за човешкия про-

грес и постепенното усъвършенстване на Човечеството, постепенно визията за „Златния век“ от незапомненото минало се трансформира във виждане (вярване и очакване) за прекрасно битие сред хората, което „ще се появи“ в… „бъдещето“. То почти става отделно понятие заради прекалените очаквания за вярвания, че „Животът ще дойде по-хубав от песен, по-слънчев от пролетен ден“ (според известното у нас стихотворение на Н. Вапцаров, белязало вярвания у хората след 1944 г., както и налагането на Съветската власт над Източна Европа, когато Лявата идея получава шанс за господство, а оттам и широко да се разпространи…).

Миленаристите

Френският изследовател Жан Делюмо прави задълбочено изследване, в което разкрива дълбоките основи, върху които се изграждат схващанията за развитие на света според различните християнски теории и виждането им за бъдещия живот. *Миленаристите* заемат особено място в него. Това са хора, които изповядват схващането за хилядолетното Божие царство **(**Милениум), което започва да се очаква, че ще се установи тук, на Земята (https://bg.mondediplo.com/article995.html) **– Призраците на бунта** четвъртък 3-ти януари 2013, от Евелин Пиейе (Монд дипломатик).

Миленаризмът се ражда във вярата. Той е свързан с темата за апокалипсиса и според християнското си тълкуване (тъй като юдейството и ислямът имат свои собствени версии) почива на поверието за установяването на Божието царство тук, на Земята, за хиляда мирни години – Милениум.

Това поверие се разпространява от разни религиозни секти през Средновековието и чак до днес, като вдъхновява забележителни социални движения. Защото в името на самите ценности, заложени в Евангелието, надеждата за *„пълна и коренна промяна“*, ако трябва да цитираме историка Ерик Хобсбом, не се е състояла винаги в пасивно чакане, а се е стремяла да се конкретизира, да наложи тези ценности, да установи тук, на Земята, царството на справедливостта и равенството между хората, призовано от първичното християнство.

Към техните писания можем да прибавим и тези на **Утопистите**, като Томас Мор, Томазо Кампанела и др. от Късното средновековие, които си представят как би следвало да бъде устроено и да изглежда приблизително Божието царство. Във времето на т.нар. „Велики географски открития“, хората започват да смятат, че „Новият свят“ – Америка, Австралия, Азия, е именно, мечтаното и обещано от тях Божие царство. Там златото и богатствата били в изобилие, а хората обитавали почти в

Божествена невинност… Имало чудновати и трудно обясними „чудеса“, които, предполагали те, че стават именно, заради непосредствената близост до Всевишния сред тях…

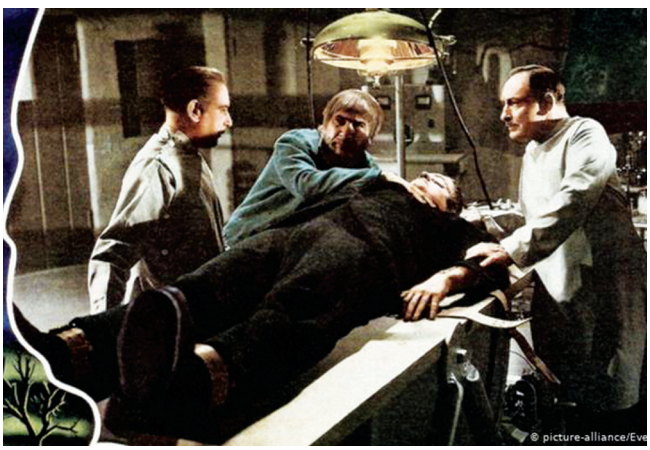
Там, обаче, народите яростно се съпротивлявали на европейските „цивилизатори“. Поради това, народът на гуанчите бил до крак избит от конквистадорите. (Гуанчи – Уикипедия (wikipedia.org)).

По тези и други подобни причини, наред с научно-техническия прогрес, през XIX и XX в., сред европейците се появявило ново вярване. И то било, че човекът може и трябва да формира свой… „човек“, формиран от него:

И създаде човекът по свой образ и подобие своя... друг

Тук каламбурът с мита за Сътворението, при което Бог сътворил човека, е, разбира се, директен, но в опит да замести изцяло библейския разказ.

Интересно обаче е, че в случая човекът действително сякаш имитира едно към едно идеята за Сътворението, такова каквото християните, според религиозните си традиционни вярвания, приемали, че Всевишният е действително осъществил. Тяхната проява в случая е на „надмощие и подчинение“ (Илиев, 1997:9). Това ясно може да се види именно в произведенията на научната фнтастика, за която особено много допринася Седмото изкуство – киното, особено през XX в. Към осъществените „реализации“ на тази идея можем да изброим първата хорър литература с романа „Франкенщайн“ на Мери Шели. Нейното виждане е именно опитът човек да „създаде“ *друг* човек, сшивайки части от различни трупове, и да го оживотвори (чрез светкавица) почти по същия начин, както пише в книгата Битие на Библията, и по онова време хората си представяли, че е станало точно така: „И образува Бог човека от пръст из земята и вдъхна в ноздрите му жизнено дишане“ (кн. Битие на Библията, 1: 26–27). Малко се знае у нас, но в началото на XX в. киноинду-

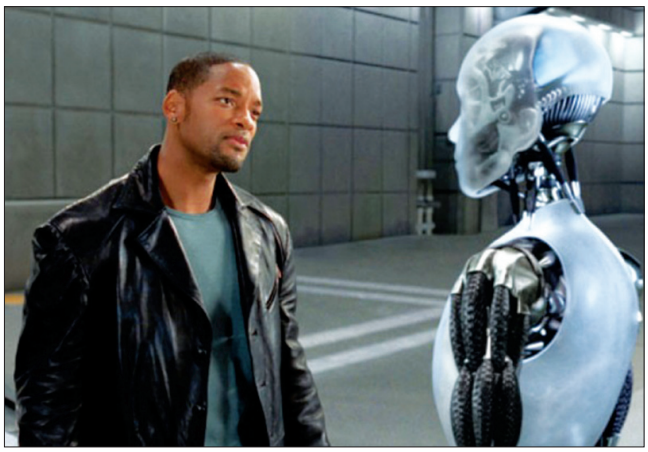

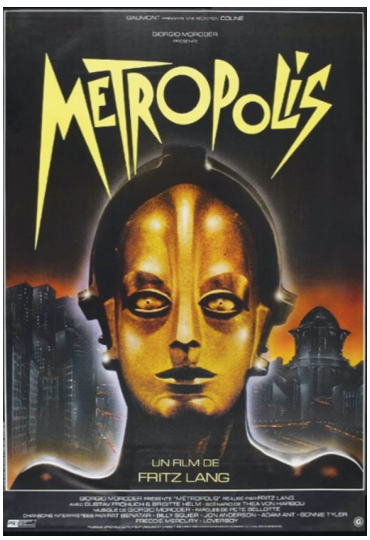
стрията на САЩ прави многократни екранизации на различни версии на същата тази книга с евентуално развитие на образа – продължение а ла „сериали“, последваща поява и на женски вариант на чудовището Франкенщайн, после пък комедийни изпълнения с актьора Марти Фелдмън (Младият Франкенщайн), режисирани от Мел Брукс, и пр. Съществува и филм с участието и на Робърт де Ниро в същата роля…

Пинокио

Ако се замислим, подобна по начало е и идеята с дървената кукла, Пинокио. Е, там са налице морално-етични послания от страна на автора Карло Колоди. Но фактически става дума за произведение на човека – дървена, създадена от него кукла, която може да оживее…

Следващ прочит на същата тази идея, макар много по-развита и разработена технически, е във филма „Аз, роботът“ с Уил Смит по едноименния роман на Айзък Азимов. Там човекът създава по същия начин, но вече робот, изкуствен „човек“ от метал и пластмаса.

Идеята не е нова, защото много преди това и в немския филм – антиутопия на режисьора Фриц Ланг от 1927 г., „Метрополис“ се говори за същото.

След опитите на хората да създадат „своя друг“, развитие на мисловността у хората, както и на мечтите за намиране на „събратя“ във Вселената се изразява в друг тип очаквания-вярване:

Нашествие на извънземни?

Подобно на един от първите фантастични романи – „Война на световете“ на Хърбърт Уелс, в който марсианци атакуват Земята, изпращайки тук своя враждебна експедиция, земните хора започват да пращат своите завоевателни космически кораби далеч във Вселената, а марсианците, съответно връщат „визитата“.

„Матрицата“ и илюзорния свят на идеите (нематериалното)

„Материята е форма на съществуване на духа“

С тази максима Християнската теология твърди точно това, според идеите, залегнали в „Християнска етика“ на Тотю Коев и Димитър Киров, (Коев,Киров: 127. София).

Светът и реалността в него – чиста илюзия? Идеите за Бог, Създател, Спасител, Дух Свети намират своите реализации в света на компютърно генерираната виртуална реалност в „Матрицата“. Интересно е, че една научна теория твърди, че това е точно така – според нея светът, който обитаваме, е изцяло изкуствен, така – според нея светът, който обитаваме, е изцяло изкуствено генериран и фактически напълно илюзорен. За това се говори в документалния филм „Хипотезата Симула-

ция“. А и в крайна сметка, последната дума има... човекът.

Друг тип „човешки“ същества?

Донякъде сходна е и идеята на филма „Аватар“. При него има особено смесване на посланията. Там, сред чуждоземния народ Навви приемат, че над тях има всевишно същество – *Ейва*, богът на тяхното племе, който е разумна и хуманна сила.

„Контакт“ с далечна цивизация?

Развитие на подобни виждания има във филма с Джоди Фостър и Матю Макконъхи, под режисурата на Робърт Земекис, отправя интересно послание, което цели да предизвика към дълбок размисъл зрителите – вярващи и невярващи. Конструкцията на сагата прави опит да подаде ръка и на вярващите – преподобния проповедник (героят на М. Макконъхи), и на невярващите – атеиста астроном (героинята на Дж. Фостър), без да отдава първенство на когото и да било от двамата. Посланието му се заключава в последното изречение на героите във филма: „Виж – казва майката, посочвайки звездното небе на дъщеря си. – Това са милиони и милиарди звезди. А около тях обикалят няколко пъти по толкова планети. И вероятно на много от тях има живот. А ако ли пък не, то тогава това си е чиста загуба на пространство“.

Литература:

1. Вебер, Макс. 1993: *Протестантската етика и духът на капитализма*. „Хермес 7“. С.
2. Гомбрих, Ернст: 1992*: Изкуството и неговата история*. София.
3. Гуаннчите. Гуанчите и тайните Канарски пирамиди – Сварóгъ (wordpress.com).
4. Илиев, Александър. *Обща теория и практика на пантомимата*. Том I. „Общуване и израз. „Фосфорус“, София.
5. https\\. Пигмалион и Галатея, Уикипедия. Орг. (последни.
6. Коев, Тотю и Димитър Киров. 1993: *Кратка богословска енциклопедия*. Булвест 2000. София.

7. *Призраците на бунта*, четвъртък 3ти януари 2013, от Евелин Пиейе Монд дипломатик. https://bg.mondediplo.com/article995.html)
8. Прот. Николай Лудовикос, 23/07/2013) Православие Бг, съработничество. с Бога. (https://www.pravoslavie.bg/съработничеството-с-бога/)
9. *Филмът е „Контакт „на български и може да се намери в интернет пространството с английско заглавие Simulation Hypothesis.* Б.а.
10. Шапиро, Майър:1993: *Художник, общество, стил*. София.
11. Gene Edward Veith, Jr. 1991: *State of the Arts*. Wheaton, Illinois.

ПОДХОД ЗА ПРИЛАГАНЕ НА СУПЕРВИЗИЯ ПРИ СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ СПЕЦИАЛИСТИ, РАБОТЕЩИ В ПОЛЕТО НА ДЕЦА И МЛАДЕЖИ С УВРЕЖДАНИЯ

Иван Карагьозов
Център за психологически изследвания

Резюме: Супервизията неотдавна навлезе в България и зае място в континиуума – „теория – практика“. Повече в научното, отколкото в приложното. С времето се оказа, че нейната позиция в сферата на помагащите професии не е балансирана и уточнена, макар с безспорно доказана ефективност. Независимо приемането на КПХУ в глобален план има какво да се желае в професионалната сфера деца и младежи с увреждания. С нарастването на изискванията, растат и рисковете, в особена сила за специалистите, които осъществяват интервенциите там. Помощта за „увреждания“ извън България се осъществява от специализирани звена/специалисти. У нас тази задача се извършва от специалистите, заети основно в две сфери – социални услуги и образование. Рисковете произхождащи и свързани с професионалното им представяне могат да се овладеят от супервизията. Обаче постигането на тази цел изисква точна, ясна и емпирично проверена програма и посока за реализиране на супервизия в български условия за социално-педагогически специалисти от социалните услуги и образователната сфера, които са ангажирани професионално с деца и младежи с увреждания.

Ключови думи: *подход за прилагане на супервизия, социално-педагогически специалисти, деца и младежи с увреждания*

AN APPROACH TO SUPERVISION IMPLEMENTATION FOR SOCIAL-PEDAGOGICAL SPECIALISTS WORKING IN THE FIELD OF CHILDREN AND YOUTH WITH DISABILITIES

Ivan Karagyozov
Psychological centre for research

Abstract: With its entry into Bulgaria, supervision began to be poorly implemented in assisting professions. At the same time, the theoretical-applied aspect was also unevenly developed. More the one at the expense of the other. Regardless of its effectivness in global aspect, a universally applicable paradigm for its application to the diversity of professionals in the assisting professions is still sought. Notwithstanding the adoption of the CRPD, there is much to be desired in the professional field for children and young with disabilities. As requirements grow, so do the risks, especially for the professionals who carry out the interventions there. Assistance for „disability“ outside Bulgaria is provided by specialized units / specialists. In Bulgaria, this task is mainly performed by specialists engaged in mainly two areas – social services and education. The main risks originating and associated with their professional performance can be overcome by supervision. However, achieving this goal requires a precise, clear and empirically tested program and direction for the implementation of supervision in Bulgarian conditions for socio-pedagogical specialists in social services and the educational field.

Keywords: *supervision approach, social services and education specialists, children and youth with disabilities*

Формите за решаване на професионалните предизвикателства варират според множество фактори. Рядко при тяхното изпълнение се наблюдава стабилно, перманентно, многокомпонентно и продължително прилагане. Процесът супервизия, популярен, но недостатъчно проучен в български условия, според западната научна литература може да запълни именно дефицитите, свързани с гореизброените пропуски, и то съвкупно. Пълната консолидация с тези твърдения изисква конкретни аргументи, които ще се разкрият при един по-задълбочен анализ на литературата по въпроса. Освен откроряване на доказателствата има и възможност за описване на организацията и технологията по прилагане на супервизията, но с достатъчна гъвкавост и адаптивност за конкретна група социално-педагогически специалисти, които работят с деца и младежи с увреждания. Разгледани разработки и изследвания от българския и чуждестранен печат, съдържащи приложен елемент, подкрепен с емпирични доказателства, се ранжират в определена последователност. Критериите, заложени за откроряване на общи елементи, са: характер на информацията (теоретико-аналитичен или теоретико-приложен); обем и насоченост на информацията за супервизия; сфера на действие и важни същностни характеристики за процеса супервизия.

Откриват се интересни тенденции и се оформят общи посоки при прилагането на процеса. Например общо мнение е, че супервизията е ефективен инструмент, където възможностите за периодично и формализирано повишаване на квалификацията са много ограничени. Насочена е към потенциални проблеми, като професионалното прегаряне и/или с цел откроряване и идентификация на проблемите, преди те да са станали значими [65]. Друг особен елемент е, че за всеки клиент се предлага „своя“ терапия [5], което се потвърждава емпирично от различни изследователи [21, 28].

Има описани модели на супервизия [39, 23, 27], но няма стабилни данни за ефективността на определен модел, неговата специфична приложимост или универсалност. В България супервизията се използва на база, че е „размисъл върху случаи от практиката“ [35]. Или разбирането за “процес на дискутиране на проблеми и конфликти в професионалната интеракция, протичащ по определени правила“ [22].

Въпреки установената липса на съществени разлики между „клиничната“ и „обикновена“ супервизия [56], е безспорно задължителна и перманентна употреба в психологията [40, 7, 20]; психиатрията [33]; медицината. Повечето проблеми, възникващи при работа с деца с увреждания в образователната сфера, са решими чрез супервизията, като успешна практика и реална и подходяща форма [1], или съвкупно като

„механизми за справяне с възникналите трудности и с дистреса…при работа с деца и младежи със СОП“ [4].

Важна характеристика е времетраенето, което е в рамките на един или два пъти месечно с редовен темп на работното място [23]. Според други супервизията е ограничена и вариращa и това повдига въпроса за продължителността (оптимална) на супервизия и целта на сесията [56]. Нормативните рамки включват постигнати договорености, написани в договор и/или договорна форма [31, 23, 25, 56]. Лицето, реализиращо супервизия също представлява интерес [56].

Очевидно има сравнително еднакви тенденции и перспективи за супервизията, изведени от различни изследователи в различни полета. Общите черти по прилагане на процеса се наблюдават в: образователната работа; клиничната работа; социалната работа.

Еднаквите характеристики на супервизията, описани в литературата и еднородния контингент на социално-педагогическите специалисти, които работят с деца и младежи с увреждания, предполага прилагането и с висока степен за успех в тази сфера. Тя има възможност да елиминира идентифициран образователен дефицит (особено там, където образователният ценз е нерелевантен за работния процес), съдържа елемент, подкрепящ специалиста (бързо решава проблемите с емоционалното прегаряне) и успешно „канализира“ и възвръща специалиста в рамките, които са договорени с административното звено. Така представено може да се обобщи, че супервизията предотвратява рискове, подобрява професионалните умения и интеракциите с клиенти.

Разнообразието при супервизията поощрява изследователите да търсят:

- универсално приложими парадигми [42];
- по-структурирана програма за създаване на модел на супервизия, който да е добър и достатъчно надежден [58];
- концепция за супервизията [63];
- най-подходящ модел с доказана ефективност [56].

Този дискурс съществува и в българската действителност, където се ползват различни източници и практически опит, но все още няма общоприета система или алгоритъм за провеждане на супервизия [35]. В България университетски преподаватели [25, 26, 27, 28, 5, 6, 13, 23, 31, 32] въвеждат, дефинират и разглеждат употребата на процеса супервизия. Стартира се описването на проявленията му в други сфери – при обучението на студенти [38] и в психиатричната помощ [33]. Създава

се интерес и това прераства в реализирането на помагала [13, 35] и разглеждане на проявленията му в други сфери [40, 37, 3, 20]. Закономерно започва да се наблюдава и описва действителният приложен ефект на супервизията [23, 21, 31, 28].

Очевидно в глобален план има дефицит, който е свързан с универсалността на процеса супервизия. Това е затруднение за описване на подходящ подход на супервизия за социално-педагогическия специалист. Обаче е и възможност от компилиране на успешните и доказано ефективни практики. Целта е да се опише модел, който да е приложим за социално-педагогическия специалист. Идентифицираните общи характеристики ще са основна посока при извеждане на модела. А за да се отговори на илюстрираните потребности, е необходимо освен точен механизъм на действие да се опишат и обстоятелствата за този модел – местоположение на провеждане, специфични взаимодействия, възникване и край на процеса.

Дотук на база прегледаната литература с приложен характер се идентифицира посоката на извеждане на специфичен подход. В най-общ план са следните обобщения:

- Въздействието на процеса на супервизия е с доказано положителен ефект при специалисти от различни професионални полета и контингент на интервенции. Ефективността е в рамките на: социалната работа – решава рискове за предоставяне на подходяща услуга и се свързва със съветването; бразованието – подобрява преподавателските умения и интеракциите с децата; психотерапията – консултирането и медицината подобрява квалификацията.
- В глобален план има нужда от универсално приложима, поструктурирана схема за създаване на най-подходящ модел с доказана ефективност. Това положение ще е базата за извеждане на модел на супервизия за социално-педагогическия специалист. Моделът е синтез от водещите концептуални положения и позиции за процеса супервизия и общите точки от успешните и доказано ефективни практики.
- Отговорът на потребностите на социално-педагогически специалисти, чрез прилагане на модел за супервизия, изисква освен точен механизъм на действие, да се опишат и обстоятелствата за този модел – местоположение на провеждане, специфични взаимодействия, възникване и край на процеса. С цел достатъчна гъвкавост и адаптация за специалистите от социалните

услуги и образователната сфера, работещи с деца и младежи с увреждания.

Теоретично моделиране на подход за супервизия

При описването има нужда да се даде перспектива за посоката и диапазона на действие. Посоката е безспорно подобряване на професионалната дейност на специалистите. Диапазонът обхваща социално-педагогическата дейност на тези, които работят с деца и младежи с увреждания. Това обаче не е достатъчно. Трябва да се определят теоретично основните положения. Те ще служат за опорни точки и същевременно ще са гарант за ефективност за прилагане на супервизия точно при социално-педагогически специалисти от образователната и социалната сфера, които са в професионален контакт с деца и младежи с увреждания. Повечето положения са общовалидни и се съотнасят успешно към социално-педагогическите условия, затова не се изисква доказателствен материал за тяхното съществуване.

В този подход супервизията има три основни предназначения – подкрепящо, административно и образователно, както са отбелязани от А. Кадушин [55]. Съдържателната съвкупност на предназначенията е характерната и уникална особеност и е присъща само за този процес. Чрез нея се реализират резултати при различни професионално – проблемни ситуации. Ключовото влияние е изразено в триединството и вариативната природа на специфичните предназначения на процеса супервизия. Супервизията като процес е насочена към различни типове взаимодействия. Като подход, прилаган в тези процеси, тя решава проблеми от професионален характер. Основно помага при работата с клиента, като „говори“ ЗА него, а не НА него.

Обективна трудност е да се опише супервизията за социално-педагогическите специалисти. Какво точно представлява този подход като процес. Създават се предпоставки поне да се ограничим до какво не представлява като процес. Това не е психотерапия и обикновена неформална дейност. По своята същност тя не е само съветване или наставничество. Тя не се отъждествява с някой от елементите на помагащия процес – диагностика, консултиране, терапия, корекция. Но съдържа елементи от всички тях. В предлагания подход под „проблем“, ще се разбира такова противоречие или трудност, чието преодоляване изисква решение. Проблемът има вариращa природа и може да е от различно естество, но винаги с професионален характер.

Средата за извършването на интервенции в социално-педагогическата работа е трудно да бъде точно определена. Тя е в зависимост от множество условия. Конкретното място за провеждане и обстановката (сграда, кабинет, специализирано помещение) са в зависимост от възможностите и параметрите на регламентация и материална осигуреност. Средата също трябва да се разбира в по-широк смисъл и тя включва специалистите от образователната и социалната сфера. Тази среда може да се дефинира като Система 1. По този начин специалистът има избор да определи най-подходящото местоположение и обстановка от тази среда спрямо конкретните условия и потребности на клиента. Поради естеството и характера на интервенцията и нуждата от специфична връзка между специалист и клиент система 1 може да се определи, че е от затворен тип.

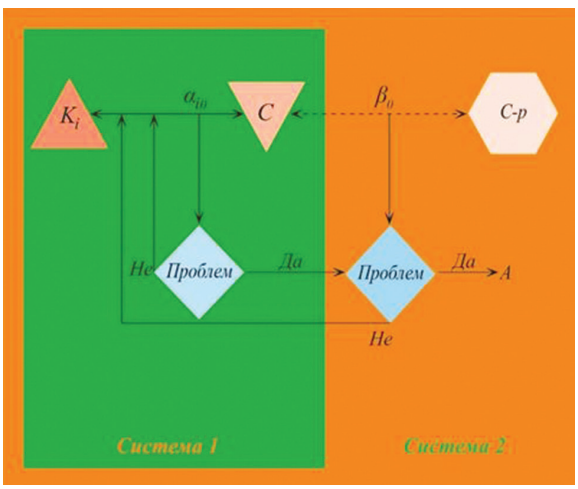
В система 1 се извършва конкретно професионално взаимодействие. То е специфично и се извършва по определени правила с цел постигане на конкретни резултати. Протичащият процес в тази система може да се обозначи с „α“. Тогава възможността един специалист да има повече от един клиент „К“ се дефинира с индекс „i“, който посочва поредността на клиента. По този начин се обхваща съвкупността от клиентите на конкретния специалист – „С“.

В резултат на специфичното социално-педагогическо взаимодействие в процеса на работа „α“, може да възникне ясно дефиниран или неочакван (неосъзнат) проблем, като резултат от натрупани неразрешени противоречия от вътрешно структурен характер. Този проблем може да бъде решен своевременно в резултат на уменията на конкретния специалист. Конкретното специфично социално-педагогическо взаимодействие „α“, между специалист „С“ и клиент „К“ с пореден номер „i“ продължава до ефективен резултат за решаването на проблема за клиента. Ако за проблема не бъде намерено своевременно решение специалистът се консултира за други възможности за справяне, които не са в спектъра на нарочна и интензивна супервизорска работа над него.

Необходимо е да се направят някои уточнения. Преди всичко трябва да се отчетат нагласите и потребностите на супервизирания за участието му в този процес. На второ място важно условие е, че супервизорът говори и коментира проблеми, които са значими за клиента. На трето място е съществено изискване към супервизора да има цялостен поглед „отгоре“. А това означава, че има различия от система едно, чието отчитане същевременно трябва да обхваща споменатата система и да дава възможност за избор относно средата. Уточнено е условието, че супервизорът е с необходим опит от сферата, в която предоставя съ-

ответната супервизия или е поне добре подготвен за осъществяване на самия процес. Той би трябвало да има общ поглед върху евентуалната проблематика на конкретната ситуация, в която се намира специалистът и типични трудности в професионалната му дейност. За точно очертаване дейността на супервизора се въвежда обозначаването и, като система 2, в чиито обхват попадат всички тези проблеми. Тогава супервизорът ще е обозначен, като „С-р“.

В процесуален план следва описание на проблема, който все още не е решен и е попаднал в обхвата на супервизията. А това означава, че той е в обхвата на система 2, но без да се изисква активна намеса на супервизора. Съществува възможност за този проблем да бъде намерено решение на базата на неговото осмисляне, компетенциите на специалиста, инсайт и т.н. В този случай се продължава социално-педагогическото взаимодействие „α“ в система едно. Но ако за проблема все още не е намерено адекватно решение той става предмет на предлагания подход на супервизията. Специфичното взаимодействие между специалиста „С“ и супервизора „С-р“ се означава с „β“. Това са основните параметри на предлагания модел на супервизията за социално-педагогически специалисти от социалната и образователната сфера. За повече яснота всички взаимодействия са илюстрирани във фигура 1. Обозначена като рамка (система) за провеждане на супервизия за социално-педагогически специалисти, които работят в образованието и социалните услуги.

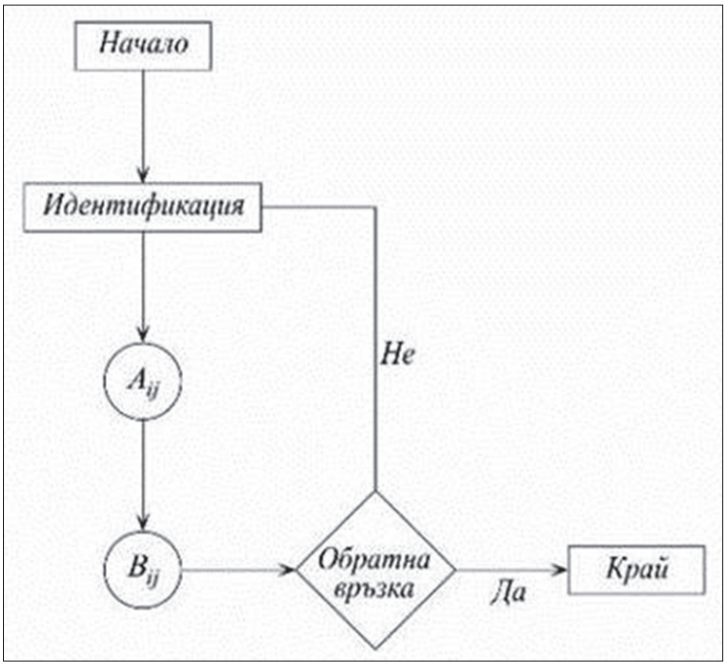
Фигура 1: Теоретична рамка на провеждането на предлагания от нас модел на супервизия в социално-педагогическото поле

Това обаче все още не е предлаганият модел, а описание как и при кои от проблемите се появява неотложна потребност от супервизия и се изисква намеса на супервизора. Тази намеса има за цел намаление на високият риск от професионално прегаряне в резултат от натрупан работен стрес. Следваща по ред задача е да се опише същинската процедура по прилагане на супервизия. Във фигура 1, тя е обозначена с „А“.

Същинският механизъм на предлагания модел по прилагането на супервизия в социално-педагогическата сфера се описва като социален алгоритъм. Това определение е заимствано от David Beer [43]. В предлагания модел това се извършва с цел, да не се ограничава прилагането от супервизора на релевантен стил, модел, техника. Този подход осигурява адаптируемост и гъвкавост. По този начин се дава възможност на супервизора да приложи онова, което е изпробвано като „добра практика“ и утвърден подход за решаване в конкретния случай, за да помогне за решаването на проблема. Това го превръща в модел с висока степен на адаптация спрямо конкретната ситуация и клиент.

Предлаганият конструиран за целите на изследването теоретичен модел на инвариантен социален алгоритъм обхваща взаимодействията при прилагане на супервизията, като изяснява последователността на тези процеси. Неговата иновативност е следствие на прилагането на супервизията в социално-педагогическата работа. Разнообразието от възможно използваеми теоретични постановки извеждат на преден план еклектичното му естество. Изискването за „разделяне“ (опростяване) – отграничаване на проблемите, определя прилагането на социалния алгоритъм не само като нужен, но и единствено релевантен с цел внасяне на яснота при представяне на предлагания от нас приложен подход за супервизията. С цел задоволяване на индивидуалните потребности на всеки супервизиран е необходимо да се разполага с широкоаспектен инструментариум за интервенции. За краткост може да се използва акроним при аналитичното описание за прилагане на социалния алгоритъм, като „Н. Е. Л. И.“ (Неологичен – Н; Еклектичен – Е; Логаритмичен – Л; Инструментален – И. (фигура 2).

Илюстрираният алгоритъм от фигура 2 дава представа за конкретните действия и последователност при реализирането на супервизия. С „начало“ се отбелязва първият контакт между супервизирания и супервизора. Той е специфичен и има някои особености. На първо място контактът започва преди същинското взаимодействие – среща между участниците. Така супервизорът може да направи своеобразна визуална диагностика и дори „интуитивна“ оценка за състоянието на супервизирания. Този етап завършва, когато разговорът засегне по същество кон-

Фигура 2: Социален алгоритъм

кретен професионален проблем. Тогава започва етап „идентификация“. Основно тук се използва диалог, но това не изключва употребата на други подходящи за случая средства и форми за контакт. Основна цел в този етап е да се идентифицира с максимална точност проблема на специалиста отбелязан с „А“. Търсят се причините и източника на проблема и описание на неговото естество. Тази трудна задача често изисква представената професионална тематика да се опростява. Това опростяване за достигане до съществено метафорично се обозначава като „логаритмуване“.

Тезата тук е, че проблемът се очертава и дефинира, чрез взаимодействието между специалист и клиент. Тогава извеждането на проблематични положения е на база възникналите представи и отношения у специалиста от взаимодействието с клиента. В най-общ план и за повече яснота се приема, че проблемът може да има различно естество, да е с неясен характер и да произтича от различни сфери на професионална дейност или жизнени ситуации. При професионалното взаимодействие супервизираният може да демонстрира различни състояния и да изразява разнообразен спектър на чувства – на безпомощност, нараненост, оби-

да или гняв, които показват как възприема проблема. Обратната връзка, която той получава в процеса на супервизия е основно, но не и единствено, средство за намиране на варианти или алтернативи за решаването чрез този тип професионална помощ.

Идентифицираният проблем се обозначава с „j“. Възможността конкретният специалист да има не само един клиент е налице и е вече описана. Това означава, че индексът „i“ за поредност на клиентите трябва да е заедно с индекса за проблем или се получава „Aij“ . Така става ясно в резултат на кое точно взаимодействие възниква проблем. Описва се възможността проблемите да варират в зависимост от клиента, условията, спецификата, обстоятелствата, възможностите, средата и т.н.

Когато е налице откриване и дефиниране на проблем, се включва конкретното предназначение за супервизия означено с „B“. Преход между проблема и предназначението на схемата няма, защото процесът не се прекъсва. Ако се прекъсне има риск от превръщане на специфичното взаимодействие в друго, което не е свързано със супервизията. По-рано уточнената възможност проблемите да варират, а според тях и предназначенията за супервизия, установяват необходимостта от съответните индекси, които да описват конкретната работа. Получава се „Bij“. Чрез възприемането и оценката на специалиста от взаимодействието му с клиента се очертава предназначението и параметрите на процеса на супервизия спрямо конкретния проблем и локализирането му.

Вследствие на специфичното социално-педагогическо взаимодействие между специалист и клиент се очертава същинският проблем или проблемна ситуация. Това може да произтича от дефицит на знания или умения, които водят до несъстоятелност по реализирането им в професионалната дейност. Стартирането на конкретно образователно, административно или подкрепящо предназначение на супервизия спрямо проблематиката има за цел да възвърне професионалния баланс в специалиста и да повиши увереността му в собствените възможности и ресурси за справяне в конкретната сфера на дейност.

Резултатът от супервизията се съдържа в етапите „обратна връзка“ и „край“, които са обособени отделно. Така се описва възможността от възникване на грешка в работата на супервизора. Същевременно се отбелязва и равнището на резултатност от работата на супервизора. А с „край“ се обозначава приключването на работата по конкретния проблем. Ефективен край се свързва с нивото на удовлетвореност на супервизирания, задоволеност на клиента, вследствие оценката на супервизора.

Работата при този модел с алгоритъм е динамична. Това се отнася и за предназначенията на супервизия и за проблемите, които изискват решение. Те варират и тяхната природа не е константна.

Организация на изследване

Стремежът е да се даде отговор на въпроса – Постижим ли е достатъчен полезен коефициент от работата на супервизията за социално-педагогическите специалисти от образователната и социалната сфера, работещи с деца и младежи с увреждания?

Цел на експеримента е да се апробира подходът за провеждането на супервизия, като се даде оценка на неговата ефективност.

Задачи:

1. Да се определи група за участие при апробиране на модел за супервизия.
2. Да се подбере инструментариум за оценка и измерване на влиянието на процес на супервизия върху тревожността и професионалното прегаряне, подходящ за целевата група.
3. Да се приложи подход с алгоритъм за супервизия и да се регистрират резултатите.
4. Да се измерят и сравнят равнищата на комбинирана тревожност и професионално прегаряне в началото и края на експеримента.
5. Да се анализират резултатите, получени при участниците в експеримента.
6. Да се направят изводи за ефикасността и различията за модела, чрез установените нива на комбинирана тревожност и професионално прегаряне.

Обект на изследване е процесът супервизия прилаган при социално-педагогически специалисти, работещи с деца и младежи с увреждания. По-конкретно се оценяват реалните равнища на професионално прегаряне (burn out) и тревожност.

Предмет на експеримента е проследяване ефективността на подхода за прилагане на процеса супервизия върху социално-педагогическите специалисти, работещи с деца и младежи с увреждания.

Методи

Въпросник на Чарлс Спилбъргър (STAI) за изследване на тревожността – Измерването на нивата на комбинирана тревожност в началото

и края на експеримента върху групата се осъществява с психометричен тест за оценка на тревожността като състояние и личностна черта (State-Trait Anxiety Inventory – STAI). Разработен от Ч. Спилбъргър и сътрудници през 1983 г. и адаптиран за български условия от Д. Щетински и И. Паспаланов. Въпросникът е само оценъчен и се състои от две отделни скали с общо 40 айтема. При анализа на резултатите от самооценката се има предвид, че общият показател по всяка от скалите може да се намира в диапазона от 20 до 80 бала. При това, колкото е по-висок общият показател, толкова по-високо е равнището на тревожност /ситуативна и личностна/.

Въпросник на К. Маслач (Maslach Burnout Inventory) – Измерването на нивата на професионално прегаряне в началото и края на експеримента върху определените групи се осъществява с психометричен тест на Маслач и Джаксън (Maslach Burnout Inventory) (Maslach & Jackson, 1981). Българският превод на въпросника е широко използван и апробиран от различни изследователи за социалната С. Дойкова (Дойкова, 2011, стр. 137), здравната сфера – Б. Ценова (Ценова, 1991, 2002, 2004), С. Алексиева и др. Честотата, с която респондентът преживява всяка една позиция, се оценява по седем точкова Ликерт скала с кодове. Включени са 22 айтема, които са разпределени в три субскали. Проследяват се: Емоционално изтощение (Е.И.) – Максимална възможна сума – 54 по скалата; Деперсонализация/дехуманизация (Д) – Максимална възможна сума – 30 по скалата; Редукция на личностните постижения/ намалена работоспособност (Р.Л.П.) – Максимално възможна сума – 48 по скалата.

Обработката на резултатите, статистическият анализ и съхранението на данните са извършени с IBM SPSS Statistics 19.0. За изработване на графиките е използван софтуерен пакет Microsoft Office Excel 2010.

Концепцията за провеждане на експеримент за апробиране на ефективността на модел за супервизия включва критерии и показатели за установяване на ефективност от прилагане на модел за супервизия и са степенувани, както следва: Критерий – Посоката на движение на съвкупността от равнищата на проявленията на показателите от психометричните инструменти. Показателите са разпределени в табличен вид, както следва: показатели за субскали на *въпросник (STAI) – таблица 2 и* показатели за субскали на *въпросник (MBI) – таблица 3.*

Таблица 2.

Субскала Показател/ниво	Бал по скала „Емоционално изтощение“	Бал по скала „Деперсонализация/ дехуманизация“	Бал по скала „Редукция на личностните постижения“
Ниско	0 – 14	0 – 4	Над 40
Средно	15 – 30	5 – 15	26 – 39
Високо	Над 30	Над 15	0 – 25

Таблица 3.

Субскала Показател/ниво	Бал по скала „Ситуативна тревожност“	Бал по скала „Личностна тревожност“
Ниско	0 – 30	0 – 30
Средно	31 – 44	31 – 44
Високо	Над 45	Над 45

Определяне на участници за експеримент

Групата специалисти, която представлява интерес е представена основно в две сфери – образование и социални дейности. Тяхната целева група е идентична, но дейността им се регулира от два отделни закона – ЗСП и ЗПУО. Това предполага, че съществуват определени различия между тях. Следователно групата участници в експеримента трябва да са от двете сфери, за да се провери нивото на ефективност от работата на супервизията. С оглед на дискутираният проблем двете групи – на заетите в образователната и заетите в социалната сфера – ще бъдат разглеждани като самостоятелни субизвадки. Експерименталната група обхваща 16 лица от образователната (ресурсни центрове) и социалната (социални услуги) сфера. Те са разпределени в две пропорционални групи и подбрани с еднакви качества, количества и са поставени при равни условия.

• Участници, работещи в Ресурсен център към МОН, са 8 лица, всички от женски пол, с образование висше и образователно-квалификационна степен магистър. Възрастовият диапазон на участниците е: до 35 години – 3 лица; от 35 до 55 – 5 лица. Всички участници са в директен професионален контакт с клиентите на услугата и имат стаж на позицията над три години.

• Участници, работещи в социална институция за деца с ментални увреждания, са 8 лица, всички от женски пол, с образование средно специално – 1. Висше – 7 – с образователно – квалификационна степен бакалавър – 5 и магистър – 2. Възрастовият диапазон на участниците е: от 35 до 55 – 6 лица, и над 55 – 2 лица. Всички участници са в директен

професионален контакт с клиентите на услугата и имат стаж на позицията над три години.

Резултати от експеримент

Резултати преди прилагане на супервизия

Данните демонстрират една сравнително добра картина по отношение на професионалното прегаряне преди участието на експерименталната група в процес супервизия (таблица 4). В наблюдаваната извадка не са идентифицирани високи нива по субскалите на въпросника за професионално прегаряне (MBI). Макар че участниците се определят поравно между ниско и средно ниво за параметър „емоционално изтощение“, при другите две субскали по-голямата част от експерименталната група попада в средните нива. Самоопределилите се респонденти, попадащи в тези средни нива на „деперсонализация“ (56.2%) и „редукция на личностните постижения“ (81.25%), се определят като критична маса. Носителят на този риск е възможността тези участници от експерименталната група, които попадат в средните нива по субскалите, по-лесно да попаднат във високите нива. Този общ резултат от въпросник за професионално прегаряне (MBI) за експерименталната група преди прилагането на модел за супервизия изобразява една спокойна, но и съдържаща рисков елемент картина.

Таблица 4.
Входни нива на професионално прегаряне (MBI) експериментална група

Субскали MBI	Ниско N, (%)	Средно N, (%)	Високо N, (%)	Общо
Емоционално изтощение	8 (50%)	8 (50%)	0 (0%)	16 (100%)
Деперсонилазация	7 (43.75%)	9 (56.25%)	0 (0%)	16 (100%)
Редукция на личностните постижения	3 (18.75%)	13 (81.25%)	0 (0%)	16 (100%)

Освен с въпросник за професионално прегаряне (MBI), измерване се извършва и с въпросник за комбинирана тревожност (STAI). Данните там са различни спрямо тези от въпросника за професионално прегаряне. Независимо че в наблюдаваната извадка преобладават средните нива на „личностната“ (37.5%) и „ситуативна“ (68.75%) тревожност, се вижда много ясно и високият процент на изследвани лица, които се определят с високи нива на тревожност (37.5%) и (18.75%) – таблица 5. Получените данни от въпросника за комбинирана тревожност (STAI) за експери-

менталната група предполагат повишено внимание при прилагането на модел за супервизия. Повишава се възможността за негативен резултат в случаи, когато поради специфичното взаимодействие в супервизия самооценката на участниците е застрашена.

Таблица 5.
Входни нива на комбинирана тревожност (STAI) експериментална група

Субскали STAI	Ниско N, (%)	Средно N, (%)	Високо N, (%)	Общо
Ситуативна тревожност	2 (12.5%)	11 (68.75%)	3 (18.75%)	16 (100%)
Личностна тревожност	0 (0%)	10 (62.5%)	6 (37.5%)	16 (100%)

Закономерно, след установяване на входните нива на професионално прегаряне (MBI) и комбинирана тревожност (STAI), се преминава към изпълнение на следващата поставена изследователска задача: Да се приложи модел с алгоритъм за процес супервизия на участниците от експерименталната група. Сесиите следват структурата на модела и алгоритъмът. Акцент се поставя върху индивидуалните сесии от гледна точка на обстоятелството, че те са най-честа, утвърдена и популярна форма на прилагане на супервизия. В рамките на експеримента са проведени по 4 индивидуални срещи с всяко лице в период от 40 дни. Всяка една среща е документирана. Те са описани в систематизиран вид и е представена общата картина от всички сесии за едно лице. По време на експерименталния процес се спазват етичните правила (етичен код) за работа. Водещ принцип е не накърняване на достойнството на специалиста, а конфиденциалност и възможност за създаване на достатъчно добра връзка между супервизора и супервизирания. След приключване на експерименталното тестване на предложения модел за супервизия, всички участници отново попълват въпросниците за професионално прегаряне (MBI) и комбинирана тревожност (STAI).

Резултати след прилагане на модел за супервизия

Крайните нива от въпросника за професионално прегаряне (MBI) от експерименталната група след прилагането на модел за супервизия са илюстрирани в таблица 6.

Таблица 6.
Крайни нива на професионално прегаряне (MBI) за експерименталната група

Субскали MBI	Ниско N, (%)	Средно N, (%)	Високо N, (%)	Общо
Емоционално изтощение	9 (56.25%)	7 (43.75%)	0 (0%)	16 (100%)
Деперсонилазация	4 (25%)	11 (68.75%)	1 (6.25%)	16 (100%)
Редукция на личностните постижения	2 (12.5%)	14 (87.5%)	0 (0%)	16 (100%)

Според данните при преобладаващ процент (56%) участници в експерименталната група са установени ниски нива на „емоционално изтощение“. Появява се респондент във високите нива при параметър „деперсонализация“. В по-конкретен план тази ситуация е интересна и изисква прецизно анализиране и разглеждане в дълбочина за разкриване на причинно-следствената връзка за този резултат. Но този специален случай не е предмет на нашия модел за супервизия. За нас представлява интерес специфичната професионална дейност на специалистите в работата с деца и младежи с увреждания. Същевременно се запазват средните нива по скалата „редукция на личностните постижения“. Тези данни за професионалното прегаряне при експерименталната група, след участието им в супервизия, очертават една различна от първоначалното ниво картина.

Резултатите от въпросника за комбинирана тревожност (STAI) са положителни – таблица 7.

Таблица 7.
Крайни нива на комбинирана тревожност (STAI) за експерименталната група

Субскали STAI	Ниско N, (%)	Средно N, (%)	Високо N, (%)	Общо
Ситуативна тревожност	3 (18.75%)	13 (81.25%)	2 (12.5%)	16 (100%)
Личностна тревожност	0 (0%)	11 (68.75%)	5 (31.25%)	16 (100%)

Има по-голям брой участници, попадащи в средните нива и по двете субскали, спрямо другите нива. Освен констатацията за преобладаващ процент участници в средно ниво за двете субскали спрямо цялата група (81.25%) и (68.75%). Има прибавяне и на този дял на респонденти, които попадат в ниските нива (18.75%).

Анализ на резултати преди и след прилагане на модел за супервизия

Анализът на общите резултати преди прилагане на модел за супервизия води към констатация, че преди прилагане на модел за супервизия експерименталната група попада преобладаващо в средните нива на професионално прегаряне (MBI) по всички субскали. Въпреки тази спокойна картина се уточни, че независимо от констатираните средни нива изследваните лица са в условие на риск. А това е така поради заплахата от преминаване във високите нива. Допълнителна тежест има този коментар, когато се прибави и друго становище. Специалистът, работещ пряко с деца и младежи с увреждания, има по-високо натоварване и е застрашен в по-висока степен от професионално прегаряне. Това обстоятелство е отразено и в други изследвания [11, 14]. Тази причина идва от естеството на работата му.

Тезата намира потвърждение в данните от въпросника за комбинирана тревожност (STAI), които са гранични. Там експерименталната група се определя в границите на средното и високо ниво на тревожност и по двете скали на въпросника. Те вече са тревожни, а това поставя въпроса за по-голямата нужда от подкрепа при тези специалисти, които работят пряко с деца и младежи с увреждания. Тази ситуация е определена и като липса на стремеж за бягство от стреса [2]. Тези високи нива по съответните субскали, отразяват предразположеността на респондентите за възприемане на сложни и неясни аспекти от определена ситуация като заплашителни. Следователно, според данните специалистите попадат в група, която вече е с включен защитен механизъм за предпазване на положителната си самооценка. Този факт е важен от гледна точка на прилагането на какъвто и да е вид подкрепа при този род специалисти. Защото освен, че е негативен за участниците от експерименталната група, резултатът косвено определя и евентуална предварителна защитна нагласа на изследваните лица към ситуации носители на заплаха за тях. А това е допълнително усложнение за професионалното взаимодействие осъществявано от външен източник на подкрепа.

Друго е положението след участието на специалистите в супервизия с предложения модел. Една преобладаваща част от участниците в експеримента са с добри показатели по съответните параметри на въпросниците за професионално прегаряне (MBI) и комбинирана тревожност (STAI). Потвърждава се изведеното, че супервизията овладява психичното напрежение [15]. Това е вследствие на работата на модела за супервизия. Доброто емоционално състояние е фактор за положите-

лен тонус и по-добро настроение. Макар връзката между настроение и професионално представяне да е неясна, тя съществува. Следователно, полученият резултат описва и подобряване на професионалното представяне на експерименталната група поради участието им в супервизия.

Дотук може да се определи, че:

- Има модел за супервизия и действието му понижава професионалното прегаряне и стреса на социално-педагогически специалисти, заети в социални и образователни услуги за деца и младежи с увреждания.
- Работата на модела за супервизия помага на специалистите, работещи с деца и младежи с увреждания, да овладеят работния си стрес.
- Участието на социално-педагогически специалисти, които работят с деца и младежи с увреждания в супервизия с предложения модел, действа положително върху тяхното професионално прегаряне и комбинирана тревожност.

В заключение тези изводи сами по себе си доказват, че съществува супервизия, която влияе върху определени личностни компоненти на социално-педагогическия специалист, който работи с деца и младежи с увреждания. Това е добър знак за изследването и очевидно положително мероприятие за участниците в експеримента. Даде се положителен отговор на изследователския въпрос. С това се постига целта на изследването. Обаче, за да е устойчив, а и полезен полученият резултат е необходимо да се предостави възможност за всички социално-педагогически специалисти, които работят с деца и младежи с увреждания да участват в процес супервизия. Същевременно това определя нуждата от създаване на обучителна рамка (програма) във ВУЗ за обучение и подготовка на лица за провеждане на супервизия, съобразена със специфичните български социокултурни фактори. Това, разбира се, е предпоставка за следващи изследователски търсения, чиито отговори са в посока професионалното благополучие на специалистите, които работят с деца и младежи с увреждания.

Литература:

1. Баева, М. (2009) *Педагогика на приобщаването – включващо образование*, УИ „Св. Климент Охридски“, София.
2. Богданов, Д. (2015) Професионален профил на възпитателя в домовете за деца, лишени от родителска грижа, *Автореферат*, обсъден за защита 2015.
3. Богданова, М. (2013) Супервизия, В: *Подбор и оценяване на персонал*, УИ „Св. Климент Охридски“, София.
4. Богданова, М. (2014) Синергичен модел за професионално ориентиране и консултиране на деца и младежи със специфични потребности, *СП „Педагогика“* Volume 87, Number 3, 336–357.
5. Бояджиева, Н. (2008) Супервизия и консултиране в социалната сфера, *СП „Превантивна педагогика“*, СУ „Св. Климент Охридски“, 335–340.
6. Бояджиева, Н. (2008) Супервизия и подготовка за консултиране в социалната работа, V *Национален конгрес по психология*, София, 31.10.–2.11. 2008, 1–4, Българско списание по психология, 721–729.
7. Василев, П. (2013) Супервизия в когнитивната терапия, ИК „МиМ“, 3–5.
8. Винер, Дж. Майзен, Р., Дакхем, Дж. (2006) *Супервизия Супервизора – практика в поиске теории*, изд. „Когито – центр.“, Москва.
9. Витанова, Н. Н. Митева, Н. Николов (2014) Разграничаване на Бърнаут синдрома от близки до него конструкти, *Научни трудове на Русенския университет*, том 53, серия 6.2, 26–33.
10. Владинска, Н., Н. Петрова (1994), Науката социална педагогика – за нейния предмет и обект, *СП „Педагогика“*, кн. 6.
11. Дичева, Е. (2013) Превенция на синдрома „бърнаут“ в работата на социалния работник, *СП „Управление и образование“*, ТОМ IX (4), Бургас, 152–158.
12. Ертелт, Б. Е. Шулц (2002) *Консултиране в образованието и професията*, София.
13. Житарова, Б. (2006) Ръководство по супервизия за работещи в сферата на социалните услуги, Издателско ателие „Аб“, София.
14. Игов, Ив. (2012) Рискови фактори в работата на учителите, *Трета пролетна конференция* на тема „Стресът в професията на учителя“, Варна, 24–25.03.2012 г.
15. Илиева, Б. (2011) Ефективност на социално-педагогическата работа в отделите за закрила на детето, *Автореферат*, предложен за защита на 08.07.2011 г.

16. Карагьозов, Ив. (2017) Предизвикателства и предпоставки за супервизията като алтернативна форма за овладяване на проблеми от професионален характер при специалистите от ресурсните центрове към министерството на образованието и науката, *СП „Педагогика“*, година LXXXIX, книжка 7, 2017, 940–962.
17. Кардашева, А. (2006) Социално-психологически аспекти на груповата супервизия като теория и практика, *Конференция Велико Търново*, изд. „Фабер“.
18. Кипер-Велмер, М. (2003) Супервизията непозната и близка същевременно, *Бюлетин ФИЦЕ*, Октомври.
19. Коларова, Ц. (2011) *Проблеми на социалните услуги в България*, изд. „Фабер“, София.
20. Крумова-Пешева Р. (2016) Супервизията в клиничната практика. *Сборник научни доклади от Втори национален конгрес по клинична психология с международно участие* „Психодиагностика и психотерапия“ 6–9 Октомври, том 2, София, 46–53.
21. Кузерман, Н. (2010) Модел на супервизия на специалистите в център за психосоциална рехабилитация на хора с психични увреждания в България, Социална работа – обучение и практика, *Сборник с доклади*, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 177–189.
22. Кузманова-Карталова, Р. (2013) *Социално-педагогическа работа с деца в риск*, изд. УИ „Св. Кирил и Методий.
23. Механджийска, Г. (2008) *Супервизията в социалната работа: Подкрепа, ръководство и развитие на помагащите специалисти*, изд. „Изток-Запад“, София.
24. Недялкова, Х. (2011) За някои основни компетентности на студентите по социална педагогика в процеса на практическото им обучение, *СП „Образование и технологии“*, кн. 2, Бургас.
25. Нунев, С. (1999) Супервизията при професионално-практическата подготовка на социалните педагози/социалните работници, *СП „Педагогика“*, 44–55.
26. Нунев, С. (1999) Тенденции и приоритети в професионално-практическата подготовка на социалните педагози/социалните работници, *СП „Педагогика“,* 30–42.
27. Нунев, С. (2013) Съвременни модели на супервизия в социалната работа, *Научни трудове на Русенски университет*, том 52, 8.1, Русе.
28. Нунев, С. (2014) Нагласи на социалните работници към провеждането на супервизия в социалните дейности, *Научни трудове на Русенски университет*, том 53, серия 8.1, Русе.

29. Пеев, И. (2003) Възможности за използване на балинт групите и супервизията в системата на лидерската подготовка в армията, *СП „Педагогика“*, кн. 8 , 23–34.
30. Петрова-Димитрова, Н. (2014) *Социална педагогика или педагогика на социалната работа*, изд. „Карина-Мариана Тодорова“, София.
31. Петрова-Димитрова, Н. (2014) *Супервизия в социалната работа*, София, изд. „Веда-Словена“, 36-45.
32. Петрова–Димитрова, Н. Супервизия в социалната работа с деца, жертви на насилие (www.sapibg.org), последно достъпен на 16.05.2019 г.
33. Ритър, С. (1995) *Ръководство по психиатрично сестринство. Принципи и процедури*, изд. Фондация „Невронауки и поведение“, София.
34. Симеонова, Р. (2010) Практическото обучение на студентите по социална работа в Уелс, Великобритания: Проблеми на социалната работа, Образование, практика, научни изследвания, 150–156.
35. Спиров, Б., М.Ферхойген, Д.Русева, Г.Симеонов (2010) Модел за супервизия в социалната работа с деца и семейства, *СПСПД ФИЦЕ – България*, Netherlands Youth institute, София.
36. Стефанова, М. (2014) Работа под супервизия добра мярка за поддържане на професионализма на социалния педагог, *Социална педагогика: Учебник за студенти*, Тракийски университет, ISBN 9789543053889, Стара Загора.
37. Ташкова, Д. (2010) Супервизия и подкрепящо обучение, Въведение в управлението: Мислиш ли, че си най-добрия?, *Фице България, София*.
38. Тодорова, Е. (1999) *Реалната помощ*, изд. „Албатрос“, София.
39. Цветанска, С. (2008) Комуникативни и приложни аспекти на супервизията в социалната работа, *Годишник на Софийския Университет* „Св. Климент Охридски“, Факултет по Педагогика, Том 100, Книга социални дейности, 113–140.
40. Циркова, Д. (2007) *Психологично консултиране на деца, юноши и родители*, изд. „Цен. За ПП.“, ISBN 9789549153262.
41. Юнг. К. (2011) *Практическа психотерапия*: Статии по проблеми на психотерапията и психологията на пренасянето, изд. „Леге Артис“, София.
42. Akesson, B.(2017), Expert understandings of supervision as a means to strengthen the social service workforce: Results from a global Delhi study B – *European Journal of Social Work*.
43. Beer, D. (2016), The social power of algorithms, *Information, communication & society*, Vol. 20, Numb. 1, 1–13.

44. Billingsley (1964) The Role of the Social Worker in a Child Protective Agency: a Comparative Analysis: *Society for the Prevention of Cruelty to Children*, Boston.
45. Bradd, T. Allied (2012) Health Clinical Supervision Guidelines, NSW government.
46. Brislin, R. W., Olmstead, K. H. (1973) An examination of two models designed to predict behavior from attitude and other verbal measures. Proceedings of the *Annual Convention of the American Psychological Association*.
47. Cousins, C. (2004) Becoming a social work supervisor: A significant role transition, *Australian Social Work*/June 2004, Vol.57, 2, 180–189.
48. Derek Milne, Helen Aylott, Helen Fitzpatrick, Michael V. Ellis (2008) How does clinical supervision work? Using a "best evidence synthesis" approach to construct a basic model of supervision, The clinical supervisor, 170–190.
49. Dyrbye, L.N., West, C.P. & Shanafelt, (2009) T.D. Defining Burnout as a Dichotomous Variable. *J GEN INTERN MED* 24, 440.
50. G. Leddick, E. Digest (1994) EDO-CG-94-08, April 1994, Models of Clinical Supervision.
51. Handon, R. (2020) Client Relationships and Ethical Boundaries for Social Workers in Child Welfare, https://www.socialworker.com/feature-articles/ethics-rticles/Client_Relationships_and_Ethical_Boundaries_for_Social_Workers_in_Child_Welfare/. (последно достъпен на 15.03.2019).
52. Hawkins, P. Shoet, R. (1993) *Supervision in the Helping Professions*. Open University Press, Philadelphia, 48–92.
53. Hollis-Taylor (1951) Social Work Education Report.
54. Holloway and Wolleat (2009) по K. Smith, A brief summary of supervision models, September.
55. Kadushin, A. (1976) *Supervision in social work*, Columbia University Press, ISBN – 0-231-03657-4.
56. Kilminster, S. M., B. G. Jolly (2000) Effective supervision in clinical practice settings: a literature review, Papers from the 9th *Cambridge Conference*, 827-840.
57. Lee, R. T., & Ashforth, B. E. (1990). On the meaning of Maslach's three dimensions of burnout. *Journal of Applied Psychology, 75*(6), 743–747.
58. McGilton et. All. (2016). An Integrative Review of the Structures and Processes Related to Nurse Supervisory Performance in Long-Term Care – Evidence Review.
59. Munson, Carlton E. (2002) *Handbook of Clinical Social Work Supervision*, NY. The Haworth Press, 3d ed. 96, 31–38.

60. NASW (2013) Best Practice Standards in Social Work Supervision, *National Association of Social Workers*.
61. O`Leary&M. Tsui (2012) The boundaries of the Social Work Relationship Revisited: Towards a Connected Inclusive and Dynamic Conceptualisation in *British Journal of Social Work*, 43(1), 135–153.
62. Simbula, S., Guglielmi, D. (2010) Depersonalization or cynicism, efficacy or inefficacy: what are the dimensions of teacher burnout?. *Eur J Psychol Educ* 25, 301–314.
63. Silva P. S. et. all (2017) Supervision in continuous teacher training. *Enseñanza & Teaching*, 35, 1–2017, 185–206, B – ISSN: 2386-3919 – e-ISSN: 2386-3927.
64. Stevenson, O. (1978) Social Service Teams: the practitioner's view, HMSO pp. 297-326.
65. Rushton, J. (2015) Volunteer peer supervision: In an ever-changing social service environment. B – *AOTEAROA NEW ZEALAND SOCIAL WORK* ISSUE 27(3), 2015.
66. Wester, K. (2010) Counseling Laboratories and Entry-Level Students: Pre-Practicum and Practicum Experiences in an On-Campus Clinic, Developing and Maintaining Counselor Education Laboratories, 2d ed., Editors. A. Keith Mobley, Ph.D. Jane E. Myers, Ph. D.

КУЛТУРНИ АСПЕКТИ НА МУЛТИКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЯ В УНИВЕРСИТЕТСКА СРЕДА

Мария Нейкова
Нов български университет

Резюме: Наред с безспорните предимства, които глобалното общество носи за всеки от нас, не липсват и предизвикателства, срещу които трябва да се изправим и да преодолеем заедно. Част от тях се отнасят до културните аспекти на вербалната комуникация и по-специално до разбирането за водене на дебат. Все по-често мултикултурната комуникация се осъществява в електронна среда, което поставя допълнителни изисквания към участниците в процеса и към преподавателя в университетска среда, който е приел нелеката задача да подготви своите студенти за успешна мултикултурна комуникация.

***Ключови думи**: културни аспекти, мултикултурна комуникация, дебат, университетска среда*

MULTICULTURAL COMMUNICATION IN UNIVERSITY SETTINGS: CULTURAL ISSUES

Mariya Neykova
New Bulgarian University

Abstract: Alongside the unquestionable advantages that global society brings for each of us, there are also challenges that we must face and overcome together. Some of them relate to certain cultural aspects of verbal communication and in particular to understanding the nature of conducting a debate. Increasingly, multicultural communication takes place online, which places additional demands on the participants in the process and on the lecturer in a university context, who has undertaken the difficult task of preparing their students for successful multicultural communication.

Keywords: *cultural issues, multicultural communication, debate, university context*

Съвременният живот поднася промени от всякакъв характер на хората където и да се намират, на каквато и възраст да са, без значение в каква професионална сфера се изявяват. Междукултурната комуникация играе все по-важна роля в най-разнообразни аспекти на ежедневието, работните и учебните дейности. Тя включва културното взаимодействие, непосредствените контакти между хората, като същевременно се влияе и от „стереотипни представи, националния манталитет и народопсихология“ (Георгиева, 2020) [1]. Например, един от сложните символи при междукултурната комуникация представлява българската роза – докато в световен план нейният аромат се счита за скъп и елитарен, то за руснаците розата и нейният аромат са символ на България и българската култура (вж. Георгиева, 2006) [2].

Същевременно, развитието на информационните и комуникационните технологии безспорно улеснява комуникацията в професионалните контакти и в личните отношения. Достига се обаче етап, в който онлайн общуването взема превес над общуването, предполагащо физическо присъствие. На практика се оказва, че и в двете форми на общуване се наблюдават тенденции, които са в определена степен културно обусловени.

Един от най-ярките примери в тази насока е воденето на дебат. Докато в някои страни това е умение, което се усвоява целенасочено и е част от учебната програма, то в българския учебен контекст, на училищно ниво, развиването на умения да се излага мнение или становище често се осъществява по инициатива на конкретния преподавател или като извънкласна дейност в клубове и кръжоци. Но дори и там, където тези умения се усвояват и прилагат в действие, със занимания, които развиват глобална компетентност (вж. Hadjikoteva, 2018) [3], това най-често се случва в присъствена среда. Днес обаче, в условия на COVID-19 епидемия и на следващото от нея онлайн или хибридно обучение, на учещите се налага да привикнат и към новите условия на онлайн общуването.

Сред многобройните ползи от усвояването на умения за водене на дебат се открояват уменията за говорене пред публика, търсене на информация, медийна грамотност. В програмите за чуждоезиково обучение, когато дебатът се води на изучавания чужд език, се развиват комплексно и аспекти на четирите езикови умения – за монологична и диалогична реч, за активно слушане и критическо четене, както и за писане при под-

готовката на изказването, а именно – водене на бележки и структуриране на кратък текст.

В съвременното глобално общество в университетска среда се срещат студенти от различни страни, носещи различен културен заряд. Конкретна програма, в която се обучават значителен брой международни студенти, е бакалавърската програма на Нов български университет „Приложни чужди езици за администрация и управление (на английски и втори чужд език)“. В нея учат студенти от България, но и от страни като Нигерия, Полша, Гърция, Израел, Виетнам и много други. Културните нагласи и очаквания в неизбежния процес на мултикултурна комуникация проличават най-ясно при вербалната комуникация, която в конкретния случай протича на общия език на тези студенти, а именно – английски език. В седми семестър на програмата е включен курс „Реторика и дебати (на английски език)“, който предполага както теоретична подготовка, така и практическа част, посветена на усвояване на умения за водене на дебат.

За целите на курса се използва адаптирана структура – формат и процедура на дебат, по Фрийли и Щайнберг (Freeley & Steinberg: 2009) [4]:

Формат

Утвърждаваща встъпителна реч – 90 секунди

Задаване на въпроси от опровергаващата страна – 60 секунди

Опровергаваща встъпителна реч – 90 секунди

Задаване на въпроси от утвърждаващата страна – 60 секунди

Утвърждаваща заключителна реч – 45 секунди

Опровергаваща заключителна реч – 45 секунди

Процедура

Дебатиращите излизат пред своите колеги по двойки. На случаен принцип – ези-тура, единият от участниците печели правото или да избере темата (от предварително определен списък), или страната, която ще защитава. След две минути време за подготовка дебатът започва. Всеки от двамата участници има общо една минута допълнително време за подготовка, което да се използва по време на дебата.

(по Freeley & Steinberg: 2009) [4]

Предимства

Така описаният по-горе дебат е подходящ за студенти, на които липсва солиден опит в дебатирането, или които имат основни познания.

Първоначално е целесъобразно преподавателят да предложи темите, като постепенно делегира правото на студентите да определят какви теми да разискват, без това да нарушава концепцията на курса. По този начин се върви към постигане на автономност на обучаваните, към самонасочвано и самоуправлявано учене.

Времето, с което студентите разполагат, за да изложат позиция, не е прекалено дълго, което ги приучва да подбират своите аргументи разумно, да се стремят към убедителност, без да се разпиляват.

Предизвикателства

Едно от предизвикателствата, пред които се изправят преподавателят и студентите в условия на мултикултурна комуникация, е синхронизирането на определени културни аспекти на различния образователен и най-вече културен контекст, от който идват обучаваните.

В някои случаи се наблюдава тенденция в утвърждаващата или опровергаващата встъпителна реч да се изброяват множество аргументи, без те да се развиват, обосновават или подкрепят с примери, което не създава усещането за убедителност, а по-скоро за разпиляност и липса на умение за приоритизиране (в тази група най-често попадат например българските студенти).

В други случаи се проявява тенденция към многословие, при което един аргумент обстойно се развива, перифразира и детайлизира, като се търси и очаква подкрепа от публиката – вербална или невербална (в тази група най-често попадат например нигерийските студенти).

И не на последно място, когато на студенти се падне ролята да защитават позиция, в която те самите не са убедени, то те следва да преодолеят своята вътрешна съпротива и може да срещнат трудности да представят убедителни аргументи в подкрепа на тази позиция (в тази група най-често попадат например гръцките студенти).

Разбира се, когато се наблюдават културно обусловени нагласи, очаквания и реакции, следва да се приеме, че това са по-скоро тенденции, а не правила. В днешния глобализиран свят на мултикултурна ко-

муникация, в който носителите на определена култура взаимодействат на различни нива с носители на други култури, границите неизбежно се размиват.

Възможни решения

Всеки дебат може да бъде последван от анализ в групата. Така мнението на състудентите – разбира се, поднесено конструктивно и без излишна критичност, със сигурност допринася за осмислянето на впечатлението от представянето на всеки от дебатиращите.

Тогава, когато следва да се защити позиция, която конкретният участник в дебата не подкрепя, то следва да се изтъкне, че по този начин се преодоляват проблеми като тесногръдие, неотстъпчивост и нежелание да се погледне проблемът от много страни. В същото време постепенно се върви към изграждане на емпатия и съпричастност.

Освен това, когато студентите сами предлагат теми за дебат, те заявяват какво ги вълнува, какво биха искали да споделят със своите колеги. Често тези теми са актуални, общочовешки или такива, които вълнуват младежката аудитория. Така се постига повишаване на мотивацията и ангажираността, като се създава усещане за ситуация, максимално близка до реалността.

Анализ

Културните аспекти на мултикултурната комуникация неизбежно присъстват в съвременната университетска среда. Срещата на различни култури не само не възпрепятства общуването, но способства за разширяването на мирогледа на младите хора.

Дебатът като учебна дейност се доказва с многобройни и разнородни ползи за обучаваните. Сблъсъкът на разнопосочни и предимно противоречащи си позиции на пръв поглед изглежда натоварващ, но в крайна сметка допринася за положителното развитие на участниците в процеса. Възпитават се качества като толерантност и отстъпчивост, отвореност към предложения и конструктивна критика. Студентите се приучват как да овладеят емоциите си, как да се отърсят от стереотипните си представи за своя опонент.

В присъствена форма дебатът като учебна дейност се прилага в образователната сфера – в програмата на отделни дисциплини или като

извънкласна дейност. Дебатиращите имат възможност да въздействат с вербални и невербални средства, както и да получат ясна обратна връзка от опонентите си и от публиката. В присъствена форма обаче, при така описания по-горе дебат, достъпът до разнообразни източници по темата е ограничен – за подготовката си участниците в дебата разчитат основно на своите фонови знания или на достъпа до онлайн ресурси чрез личните си носими устройства.

В онлайн форма, чрез електронни платформи за обучение, дебатът навлиза като учебна дейност едва отскоро. Съвсем очаквано, използването на невербални средства за комуникация се ограничава до изражението на лицето, а гласовите характеристики и интонацията на говорещия не са така ярки и въздействащи, както в присъствената форма. Възможностите за подготовка обаче, например при описания по-горе дебат, значително превишават тези в присъствената форма – по подразбиране всеки дебатиращ разполага с необходимата техника (стационарен компютър, лаптоп и пр.) и с надеждна интернет връзка. Така всеки участващ в дебата има бърз достъп до разнообразни източници, от които да почерпи идеи по обсъжданата тема.

Развиването на умения за убеждаване, за доказване и отстояване на позиция са фундаментални в съвременното общество. Още от най-ранна възраст децата влизат в разговори и в спорове в семейството, в които целят да докажат своята правота. В университетска среда студентите следва да придобият увереност да отстояват своята човешка, професионална и гражданска позиция, за което дебатът е несъмнено подходяща форма. Умението да се води дебат е комплексно – то предполага способност да се подберат адекватни на ситуацията аргументи, да се синтезира най-важното, да се подбере необходимият езиков ресурс и не на последно място – да се овладее емоцията. По този начин се създават условия за утвърждаване на основополагащи ценности и нагласи в условията на мултикултурна комуникация – избягване и преодоляване на конфликти, включително такива, породени от определени културни аспекти на поведението и изказа, а също така постигане на толерантност към чуждото мнение, но и смелост убедително да се отстоява собствената позиция.

Литература:

1. Георгиева (2020). Георгиева, И. Своеобразието на руските семейни традиции, отразено в пословици и поговорки, сп. Дзяло, 2020, бр. 18. http://www.abcdar.com/magazine/XVIII/Dzl_2020_br18_17_Irina_Georgieva_Ruski_semeini_tradicii.pdf . (достъпно 2021).
2. Георгиева (2006). Георгиева, И. Запахи в культурах Болгарии и России как компонент межкультурной коммуникации“, сп. „Чуждоезиково обучение“, 2006, бр. 4.
3. Hadjikoteva (2018). Hadjikoteva, M. Raising Intercultural Awareness, 2018, E-Newsletter, Issue 38, Year VII, https://www.beta-iatefl.org/wp-content/uploads/2019/05/BETA_E-Newsletter38F.pdf . (Retrieved 2021).
4. Freeley & Steinberg (2009). Freeley, A. J. & Steinberg, D. L. Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making. Australia, Wadsworth Cengage Learning.

НЕВРОПСИХОАНАЛИТИЧНО РАЗБИРАНЕ НА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ АФЕКТИВНИТЕ НАРУШЕНИЯ И ПСИХОМОТОРНИТЕ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ЕНДОГЕННИ ДЕПРЕСИИ

Диана Богданова
Медицински университет – София
Донна Астакова
Нов български университет

Резюме: Настоящият текст цели, в невропсихоаналитичен аспект, да изследва връзките между типа афективно нарушение и видовете психомоторни особености при ендогенни депресии. С оглед на това, тук се анализират съвременни проучвания, публикувани в електронната база данни на “ScienceDirect“, “PubMed“ и “Research Gate“. Представят се фрагменти от световноизвестни невропсихоаналитични концепции, преведени на езика на съвременната психиатрия, където депресиите се делят на *униполярни* и на *биполярни*. Въз основа на направения литературен обзор се стига до следните четири извода: I. При униполярни и при биполярни депресии има два полюса на психомоторни отклонения – с ажитация (ускоряване) и ретардация (забавеност); II. Зад процесите на ажитация и ретардация стои активация на различни невромозъчни структури и субстрати; III. Промените в описаните невромозъчни структури и субстрати се съпровождат от опреде-лена група психични механизми; IV. Зад системите от неврологични и психологични механизми се откриват два типа нарушения на привързаността – тревожно-избягващ и дезинхибиран стил. *В заключение:* при ажитираните депресии следва да преобладава тревожно-избягващ стил на привързаност с хипердопаминенергия, докато при ретардираните – дезинхибиран стил на привързаност с хиподопаминенергия. Тези изследвания дават основание да се приеме, че в генезата на двете разстройства, споделящи едни и същи симптоми, седят различни невро-биологични, психологични, социални и епигенетични фактори, налагащи различно медициране и терапевтиране. В бъдещи проучвания е необходима обективизация на субективните данни, с цел подобряване превенцията и лечението при депресия.

Ключови думи: *униполярна, биполярна депресия, меланхолия, психомоторика, привързаност, невропсихоанализа*

NEUROPSYCHOANALYTIC UNDERSTANDING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN AFFECTIVE DISORDERS AND PSYCHOMOTOR PATTERNS IN ENDOGENOUS DEPRESSION

Diana Bogdanova
Medical University of Sofia
Donna Astakova
New Bulgarian University

Abstract: The current paper aims, in a neuropsychoanalytic aspect, to study the relationships between the types of affective disorders in endogenous depression and the types of psychomotor disorders. Considering this, we are analyzing contemporary studies, published in the online databases of "ScienceDirect", "PubMed" and "Research Gate". We are presenting fragments of world-famous neuropsychoanalytic concepts, translated into the language of modern psychiatry, where depressions are divided into unipolar and bipolar. Based on the literature review, we come to the following four conclusions: I. In unipolar and bipolar depression there are two poles of psychomotor disorders – with agitation (acceleration) and retardation (delay); II. Behind the processes of agitation and retardation lies the activation of various neuromuscular structures and substrates; III. The changes in the described neuromuscular structures and substrates are accompanied by a certain group of mental mechanisms; IV. Behind the systems of neurological and psychological mechanisms lie two types of attachment disorders – anxiety-avoiding and disinhibited style. In conclusion: in agitated depressions the anxiety-avoiding style of attachment with hyper-dopaminenergy should prevail, while in retarded ones – disinhibited style of attachment with hypo-dopamineenergy. These studies suggest that the genesis of the two disorders, which share the same symptoms, include different neurobiological, psychological, social, and epigenetic factors that require different treatments and therapies. In future studies, objectification of subjective data is needed in order to improve the prevention and treatment of depression.

Keywords*: unipolar, bipolar depression, melancholy, psychomotor skills, attachment, neuropsychoanalysis*

Обхват и актуалност на проблема

Според Световната здравна организация (СЗО) *депресията* е психиатрично заболяване, поставящо света пред глобален актуален проблем [1]. Това заболяване се разпространява повсеместно, без значение от културно-етническата, възрастовата, расовата, половата, религиозната и политическата принадлежност на личността [2]. В най– тежките си форми то води до реализиране на суицид. До 2017 г. 793 милиона души по света са регистрирани с психиатрично заболяване (10% от населението на Земята). От тях 264 милиона (т.е. 3.4% от световното население) са с поставена диагноза *голямо депресивно разстройство*– MDD (2.7% са мъже и 4.1% – жени), а други 46 милиона – с *биполярно разстройство* (BP), при които 0.55% са мъже и 0.65% са жени [3].

На фона на цитираните данни на MDD и BP се приписват най–малко 60% от глобалния дял на извършваните самоубийства по света [4, 5, 6]. Прогностичните очаквания на СЗО са, че в близките години *депресията* ще се превърне от четвъртата във втората водеща причина за смъртността и инвалидността по света [7]. Според СЗО броят на извършените самоубийства всяка година възлиза на 800 хиляди души [1]. По изчисления на Бахман всеки 40 секунди някой някъде по света извършва суицид [8]. Феноменът на нарастване в коефициента за смъртността, поради реализирани самоубийства, се отдава повече на биполярната депресия (BP) и по-малко на случаите на униполярна депресия (MDD). За последната се твърди, че тя има по-слаба генетична унаследеност в сравнение с биполярната депресия, като при BP се открива, че е с 80% фамилна унаследяемост при първо поколение сред лица, диагностицирани с това заболяване [9]. При случаите, в които BP не се унаследява пряко от следващото поколение, се докладва за висок риск от развитие на друго психиатрично заболяване в семейството – най-често с дефицит на вниманието и хиперактивност [10, 11].

Видове депресии и депресивни епизоди

Световната клинична практика показва, че депресията според произхода си се класифицира като психогенна, соматогенна и ендогенна. Към групата на *психогенните депресии* се причисляват т. н. „реактивни депресии“, депресиите от професионално изчерпване и невротичните депресии, описани от Фройд, 1918 г. Към групата на соматогенните депресии се отнасят всички депресивни състояния, които възникват като вторична реакция на някакво тежко соматично страдание (напр. черепно-мозъчна травма, тумор в мозъка, инфекция или друго). Към групата

на ендогенните депресии се приписват депресиите, които имат наследствено обусловен характер, както е при униполярните, биполярните и късните (инволутивни) депресии [12]. Обект на интерес в настоящия труд са униполярните и биполярните депресии.

Първите от тях, в съвременните диагностични класификации, съгласно критериите на *Международна класификация на болестите– десета ревизия* [15], се наричат *рекурентно депресивно разстройство* (РДР), а вторите – *биполярно афективно разстройство* (БАР). Характерно за двата вида нарушения на настроението (РДР и БАР) е, че те споделят сходна симптоматика. Отличават се с висока честота на рецидиви. Определят се като хронични психиатрични състояния със субсиндроми, включващи когнитивни, психомоторни и функционални нарушения, както и разстройства в психо-социалните взаимоотношения и намалена трудоспособност [13]. Централен елемент в симптомообразуването им е *депресивният епизод*.

Следва да се уточни, че при всички видове депресии болестният период, в който човекът изпитва поне три от класическите депресивни симптоми – потиснато настроение (дистимия), забавен мисловен процес (брадипсихия), намалена до изчезваща двигателна активност (от хипобулия до абулия) и нарушена способност за преживяване на удоволствия (анхедония) – в продължение на минимум две седмици, се нарича *депресивен епизод* (ДЕ). В психиатричната литература, от гледна точка на нарушенията в афекта, ДЕ се класифицира като *меланхолен* (с дълготрайни чувства на вина) или като *немеланхолен* (с продължителни чувства на екзистенциална празнота). Спрямо нарушенията в психомоториката той се определя като *ретардиран* (забавен) или като *ажитиран* (ускорен). Според особеностите в мисленето се класифицира като *психотичен* (с налудности или с еднократни халюцинации) или като *апсихотичен* (без психотични симптоми). От гледна точка на тежестта на актуалните си симптоми или в зависимост от това, доколко е засегната самостоятелността на болния при дейности от ежедневието му, ДЕ се идентифицира като *лек, умерено-тежък* или *тежък*.

От казаното следва, че теоретично всеки депресивен епизод може да се идентифицира от психиатър като меланхолен или немеланхолен, с ажитирана или с ретардирана моторика, с психотично или с апсихотично мислене, с леко, умерено-тежко или тежко протичане. Представеното субтипизиране на видове депресии към момента не се прави. В психиатричните диагностични ръководства (МКБ-10 и DSM–IV-TR) съществува лек, умерено-тежък и тежък ДЕ при РДР и при БАР [14]. Разликите между описаните афективни разстройства се позовават на типа в про-

тичането на самия болестен процес (надлъжен срез), а не на актуалната клинична картина на депресивния епизод (напречен срез). Според диагностичните критерии на МКБ–10 [15] и на DSM–IV–TR [16] към групата на пациентите с РДР могат да се причислят всички онези депресивно болни, при които няма анамнезни сведения за прояви на мания или хипомания. Ако са налични данни за маниен или хипоманиен епизод при депресивно болния, то тогава се говори за *биполярно афективно разстройство*.

В най-новите критерии на DSM-5 [17] съществуват маркери, допускащи наличието на афективно състояние, наречено „mixed state“ или смесена депресия – DMX [18, 19]. В изискванията на DSM-5 при поставяне на диагноза DMX от психиатър следва да са налични пълните критерии за голям депресивен епизод и поне три от следните (хипо) маниакални симптоми трябва да се проявяват през по-голямата част от дните на депресивен епизод: *повишено настроение, абнормно повишено самоуважение или идеи за грандиозност, повишена приказливост, полет на идеите или субективно преживяване, че мислите „препускат“, безпричинно повишаване на енергията, повишено или прекомерно участие в рискови дейности и намалена нужда от сън* [17].

Към цитираните критерии съставителите на DSM-5 пишат, че състоянието на *смесена депресия* може да бъде, както част от униполярна, така и част от биполярна депресия тип I или тип II. Според редица клиницисти предвид описаните критерии за смесена депресия може да се твърди, че на практика DMX не само не се различава в клиничното си представяне при сравнение с *голям депресивен епизод*, но то не е строго патогномонично нито за MDD, нито за BP [21]. Други клиницисти подчертават, че потенциалът DMX да бъде неправилно диагностициран и медициран като чиста униполярна депресия е много по-голям, отколкото рискът MDD да се диагностицира и лекува неправилно като DMX [12]. Към това поредица специалисти по психично здраве споделят, че MDD следва да се лекува с антидепресанти, докато биполярните лица – с тимостабилизатори или антипсихотици [21, 22].

В процеса на работа се открива, че смесените характеристики при депресия се свързват с по-лошо клинично протичане и високи нива на съпътстващи заболявания, включително тревожност, личностови особености, злоупотреба с алкохол или вещества, травма на главата или други неврологични проблеми. От тази гледна точка смесените състояния се приемат за голямо терапевтично предизвикателство, особено в случаите, когато болните имат неблагоприятен отговор на медикаментозното лечение и изискват по– сложен подход от несмесените форми на депресия

[24, 25]. При терапията с антидепресанти при привидно униполярни случаи, които на практика се оказват латентно биполярни, се открива, че тя води до резистентен отговор към медикаментите, до влошаване на симптомите и до повишаване на суицидния риск. В този смисъл се счита, че е от жизнено важно значение да се идентифицират подпрагови маркери при идентифицирането на видовете депресии, споделящи сходна симптоматика.

Видове психомоторни нарушения и техните невробиологични деривати

В опит да подобрят ефикасността на лечението и превенцията над депресивните страдания множество автори разработват група от маркери за идентифициране на латентна биполярност при привидно униполярни депресии. Част от тези маркери включват ранно начало на първия ДЕ (преди 21 години), фамилна обремененост, повишена тревожност, психомоторна ажитираност, рисково поведение (злоупотреба със или силно влечение към екстремни спортове, хазарт, алкохол). От всички, идентифицирани през годините, маркери за *латентна биполярност* психомоторните нарушения и в частност, параметрите на походката се отличават като най-надеждни и обективноизмерими маркери за подпрагово разграничаване на видовете депресии [26]. При депресивно болни се открива, че психомоторните отклонения спрямо нормата могат да бъдат в две различни посоки – на ажитация (ускорение) и ретардация (забавяне). Въз основа на това Крепелин и неговите апологети настояват, че в практиката съществуват *ажитирани* и *ретардирани депресии* [27].

Ажитация

При ажитация на фона на депресия се твърди, че най-често се регистрират нарушения в серотонинергични структури на префронталната кора, мезокортикалните и мезолимбичните допаминергични пътища в мозъка и нарушения в амигдалата и прилежащата ѝ хипоталамо-хипофизно-надбъбречна ос [27, 28, 29]. На второ място по честота се установяват изследвания, докладващи за дисфункции във фронталния лоб и мутации в гена на катехол-О-метилтрансфераза (COMT), участващи при метаболизма на допамина и при активирането на катехоламин при психомоторна възбуда и пациенти с ажитация при шизофрения и ВР [32]. В тази посока скорошни изследвания на Хараланов и екип показват, че се регистрира ажитация при депресивни лица със стриатална хипердопа-

минергия, докато психомоторната ретардация се свързва с подлежащата нигростриатална хиподопаминенергия [33, 34, 35, 36, 22, 37, 38, 39].

Следва да се има предвид, че нигростриаталният път структурно и функционално се свързва с ключови области на сензомоторната мрежа. Мезо-кортико-лимбичният път пряко участва при свързаността с вентралната тегментална зона (VTA) и с основните области от мрежата за покой SAN (*salience network*). При нарушения на допаминенергетичната система на клинично ниво се очакват промени в психомоторната активация по отношение изпълнението на стереотипни и нестереотипни дейности от ежедневието. Същите дейности, включващи важни фрагменти от психомотриката, се обвързват и с „мрежата за възнаграждение“ в мозъка. За последната е известно, че тя участва в патогенезата и симптоматиката на депресията. Тя включва дорзалната предна цингуларна кора (dACC) и нейните връзки с предната инсула, както и премоторните дялове в двигателните области, вентролатералните, фронтостриаталните вериги и допамин-ергичните ядра, включващи серотонинергични, допаминенергични и норадренергични модулации [40].

При изследване на мрежата за възнаграждение се открива, че при ажитация сред лица с BP амигдалата има силно положителни метаболитни корелации с префронталните и вентралните стриатални области, докато хипокампът показва оскъдни нормални взаимоотношения в сравнение със здравите лица. За разлика от тях, при MDD амигдалата има значима отрицателна корелация с префронталната и предната цингуларна кора, докато хипокампусът е значително по-силно положително свързан със същите префронтални области [41]. Скорошни изследвания [42] репликират част от цитираните проучвания и подкрепят данните, според които допаминът и неговото сигнализиране участват в цитираното увеличаване и намаляване обема на функционалната свързаност (FC), както и активността на сензомоторната мрежа – SMN (хипотетично чрез SNc – свързания нигростриатален път) и в процесите, включени в „мрежата за покой“ – SAN (чрез свързания мезокортиколимбичен път и вентралната тегментална зона – VTA). За същия невротрансмитер (допамин) се знае, че той оказва значимо влияние както при намаляването на FC, така и в неговата активност и дейността на DMN– *default– mode network* [42]. В този смисъл се счита, че допаминът играе важна роля в обема на отделните невроанатомични структури и тяхната невропластичност.

Ретардация

При ретардираните форми на депресия се открива едновременно намаляване на таламуса и на сензомоторната мрежа (SMN) и нейната функционалност, като те граничат около нулевите стойности (може да се говори за „изключване“ на таламуса и на SMN). Този феномен се съпътства с успоредно редуциране в обема на субстанция ниагра и на базалните ганглии [43]. Освен това, при психомоторно забавяне на фона на депресия, се докладва за хиподопаминенергия в мезокортикалните и мезолимбичните структури. Известно е, че стриаталните допаминергични нарушения участват в патогенезата на MDD с психомоторно изоставане [44]. Открива се, че намалената топография на дясната парахипокампална извивка също корелира с психомоторна ретардация при MDD [45].

Няколко независими проучвания докладват, че изчерпването на допаминергичните влакна в *substantia nigra* води до шест съществени нарушения на движението и психомориката. На първо място по честота се цитира проявата на *акинезия* – липса на движение. На второ място се установява, че възниква т. нар. *брадикинезия* – изразява се в затруднения при иницииране на движения [44, 45]. На трето място по честота се докладва за наблюдаван *тремор* по време на покой, като треперенето изчезва с появата на движения. На четвърто място се открива, че може да има *ригидност* на движенията, като тя проличава най-силно в повишения мускулен тонус, съпровождан с тремор. При нарушения на допамин-енергичните влакна също се наблюдава застиналост на лицето (подобно на маска изражение). На пето място се докладва наблюдавана трудност в *съчетаването на* няколко прости *дейности* по едно и също време. На шесто място по честота при тези случаи на депресия се регистрира *микрография* – дребен почерк при писане и преписуване на изображения [44].

Следва да се има предвид, че описаните състояния на хипокинезия могат да се проявят както при психиатрични заболявания, така и при чисто неврологични страдания като епилепсия на темпоралния лоб, синдром на *Tourette*, постенцефалитен синдром, нарушения на теменния лоб (поради инсулт), при мозъчни травми или тумори. При всички случаи самата *хипокинезия* може да бъде резултат както от неврологично или мозъчно увреждане, така и от психологична хиподинамия. С последния термин се обозначава състояние, изразено в намалено движение през деня, с дефицити в локална мускулна активност. От дефиницията на основното понятие (депресия) се вижда, че хиподинамията и респективно психологично последвалата я хипокинезия и брадикинезия са налични

при депресивно болни [49]. Освен това, независимо от своя произход и в зависимост от това, дали и доколко кинетичните промени са ритмични, повтарящи се, случайни или дискретни, те могат да се класифицират също като *стереотипни* или *нестереотипни*. Към групата на стереотипните движения се отнасят особеностите на походката и локомоторното поведение.

Последните две десетилетия многократно се показва, че походката е един от най-чувствителните обективноизмерими маркери при изследване на видовете депресии. При нарушения на походката се констатират функционални промени в обема на долния мозъчен ствол, в гръбначния мозък и в малкия мозък. Регистрира се също участие на префронталната и премоторната зона от мозъчната кора на челния дял при депресия [50]. В подкрепа на цитираните изследвания множество изследователи предлагат междугрупови сравнения в дисрегулацията на допамина, наблюдавана при пациенти с депресия, с болест на Паркинсон или шизофрения [48, 49, 50, 51, 52, 53]. Открива се, че при трите заболявания (шизофрения, депресия и болест на Паркинсон) може да присъства един общ анхедоничен симптом [58]. Той се разглежда не само като загуба на способността да се изпитва удоволствие, а и като съвкупност, обхващаща сложни дефицити, свързани с разстройства на възнаграждението, които включват нарушаване на очакването, мотивацията и вземането на решения – процеси на получаване и приемане на награда [59]. Обективни изследвания върху походката при депресивно болни и здрави контроли показват, че клинично страдащите ходят значително по-бавно от недепресивните. Докладва се за нарушения в дължината на крачката, като тя е по-малка, с по-слабо олюляване при стъпване, по-малко люлеене на ръката и с по-ригидно вертикално движение на главата при депресивни лица [60, 26, 38, 39].

Като синтез следва да се отбележи, че при процесите на ажитация и ретардация участват различни префронтални, мезокортикални и мезолимбични структури, както и полярни нарушения в невротрансмисиите серотонин и допамин. При ажитация се регистрира хипердопаминенергия, а при ретардация – хиподопаминенергия. Полярните промени в невротрансмитера допамин налагат противоположно медикаментозно лечение в психиатричните среди. Последното бива възпрепятствано поради сходства в симптомите на ДЕ при РДР и БАР и поради особености в диагностичните ръководства. Съвкупността от това може да доведе до диагностично объркване, влошаване състоянието на пациента или в потежки случаи – до повишаване на суицидната готовност и до самоубийство.

Видове невропсихоаналитични механизми при ендогенните депресии

Поставена в полето на съвременната невропсихоанализа, допаминовата хипотеза за депресията, се свързва с темата за привързаността. Открива се, че по-ниските нива на привързаност корелират с по-ниски нива на допамин и вазопресин в определени мозъчни структури, включващи хипоталамо-хипофизно-надбъбречната ос, инсула, предна цингулатна кора и предния темпорален дял [61, 62, 63, 64, 65, 66]. Освен редуциране на допамин и на вазопресин (отговорни за стила на привързаност и за избора на партньор), се докладва за намалени нива на окситоцин при несигурно привързаните депресивни лица [67, 68]. Предвид направените открития следва да се допусне, че при ажитирани и ретардирани ендогенни депресии биха могли да се установят два различни унаследени модела на привързаност, съпътствани от техните невробиологични корелати.

Към момента на създаване на настоящия труд не е намерено проучване, което опитва да диференцира стила на привързаност при ажитирани и ретардирани депресии. За сметка на това са открити поредица изследвания, които свидетелстват, че при униполярните и при биполярните депресии се обособяват два основни модела на нарушения в привързаността. Толкова, доколкото въз основа на предходни изследвания [69, 70, 39] може да се приеме, че униполярните депресии са по-ажитирани от биполярните лица, то спрямо психомоторните нарушения следва да могат да се верифицират отделни стилове на привързаност при ажитация и ретардация. Скорошни проучвания свидетелстват, че при униполярни лица по– често се среща тревожно-избягващ стил на привързаност, съчетан с емоционално неглижиране от родителите [71, 72, 73, 74, 75]. За разлика от MDD при лица с BP данните са смесени. От една страна, при тях се докладва за тревожно-избягващ стил на привързаност [76, 77, 74], а от друга – за доминиращ тревожно-амбивалентен или дезорганизиран стил на привързаност [78, 79]. В допълнение на това се открива, че съществува отрицателна корелация между несигурния-тревожен стил на привързаност и хипертимния темперамент [77]. Теоретично основната разлика между двата стила на привързаност (избягващ и дезорганизиран) се изразява в това, че първият се формира на фона на отхвърлящо или неглижиращо поведение от страна на родителите към детето, докато вторият – амбивалентният стил се свързва с родителстване, при което агресията и свръхконтролът към детето се представят като форма на „нормативна грижа“ за него. Част от изследванията в тази посока съобщават

за свръхконтролиращи майки и емоционално отсъстващи бащи при пациенти с BP, а други – за наличие на свръхконтрол от страна на двамата родители към детето. В случая при биполярност по-често се съобщава за преживени физически и сексуални злоупотреби в детството, в сравнение с униполярните лица [76, 77, 78, 70].

Към горното, други проучвания показват, че меланхолният тип депресия се среща предимно при лица с BP, а не при MDD [85]. В тази посока, едно от изследванията на Паркър и сътрудници свидетелства, че депресивният епизод при BP се отличава от този при MDD по три основни признака. На първо място се посочва, че при биполярните лица има по-бавно протичане на мисловния процес от това при лица с MDD ($p<0.05$). На второ място – при BP се докладва по-голяма забавеност на волевите движения ($p<0.01$) и на трето – открива се, че при BP по-често се срещат психотични симптоми, отколкото при MDD [85]. Цитираното изследване се подкрепя от по-нови проучвания, в които се докладва, че лицата с униполярна депресия, с ранно начало (преди 25-г.в.) се характеризират с по-силна раздразнителност и демонстрират по-изявена тревожност, в сравнение с късно възникналите немеланхолни униполярни лица [86].

В контекста на психоанализата зад меланхолните депресии се твърди, че седят механизмите на изтласкването и проективната идентификация, докато при немеланхолните – механизмите на инкорпорация и на рационализация [87, 88]. Динамиката на цитираните психологични механизми предстои да се опише по-подробно на друго място. Към момента следва да се има предвид, че практиката подкрепя, че меланхолните лица се възприемат като лоши и виновни, заедно с това те се преживяват като всесилни или всемогъщи в своята лошота. Докато немеланхолните (наричани още *анаклитично-депресивни*) лица са склонни да се самоопределят като смазани от отсъствието на обекта. Те се преживяват като пасивна жертва или крехък, невинен субект, смазан от екзистенциалното усещане за празнота и нерефлексивност на света [87, 88]. При едните доминират чувства на вина, а при другите – усещания за екзистенциална празнота. Описаните чувства се свързват с две големи теми в психоанализата – за загубата на обекта и за Едиповия конфликт, анализирани по– рано от нас на друго място [89].

В момента важно е да се обърне внимание, че се откриват сходни резултати на нарушения в привързаността при лица с гранично личностово разстройство (BPD), където се съобщават данни за системни сексуални и физически злоупотреби в ранните години от битието на детето [90]. Интересно е, че някои изследвания влизат в противоречие с цити-

раните резултати, като показват, че има статистически значимо влияние на емоционалното неглижиране при развитието на ВР и отсъства значимо влияние на сексуалните и физическите травми от анамнезата на болния [91]. Заедно с типа на семейната система и нейната вътрешна динамика като други значими фактори, влияещи върху епидемиология на депресията, се отчита също ролята на културно-етническите и религиозните предиктори. Множество изследвания в същия дух съобщават, че нивото на религиозност има статистическо значимо влияние върху разпространението на депресивните разстройства. Намира се силна отрицателна корелация между религия и депресия в различни проучвания. Това означава, че лицата, които заявяват по-силна религиозна принадлежност или свързаност с „частичен“ (идеализиран) обект, споделят, че редовно участват в дейности, свързани с църквата, докладват за по-добри показатели на психично здраве, без изразени депресивни симптоми [92, 93, 94, 95].

Заключение

В обобщение, от анализираните изследвания могат да се направят следните изводи: I. При униполярни и при биполярни депресии има два полюса на психомоторни отклонения – с ажитация и ретардация; II. Зад процесите на ажитация и ретардация седят различни невромозъчни структури и субстрати; III. Промените във всички невромозъчни структури и субстрати се съпровождат от определена група психични механизми; IV. Зад системите от неврологични и психологични механизми се откриват два типа нарушения на привързаността – тревожно-избягващ и дезинхибиран стил. В заключение – при ажитираните депресии се предполага, че преобладава тревожно-избягващ стил на привързаност с хипердопаминенергия, докато при ретардираните – следва да се регистрира дезинхибиран стил на привързаност с хиподопаминенергия в хипоталамо-надбъбречната ос. Цитираните изследвания дават достатъчно основание да се приеме, че в генезата на двете разстройства, споделящи едни и същи симптоми, седят различни невробиологични, психологични, социални и епигенетични фактори. В бъдещи проучвания е необходима обективизация на субективните данни, с цел подобряване на терапевтичната и прогностичната превенция при депресия.

Литература:

[1] WHO, "Depression," Published online at www.who.int, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression, 2020.

[2] O'Connor W & Nazroo J, Ethnic differences in the context and experience of psychiatric illness : a qualitative study, London: National Centre for Social Research and Department of Epidemiology and Public Health, 2002.

[3] Ritchie H and Roser M, "Mental Health", Published online at OurWorldInData.org, Retrieved from: https://ourworldindata.org/mental-health, 2018.

[4] Persons J, Coryell W et al., "Mixed state and suicide: Is the effect of mixed state on suicidal behavior more than the sum of its parts?," Bipolar Disord., pp. 20(1):35-41. doi:10.1111/bdi.12538, 2018.

[5] Dome P, Rihmer Z et al., "Suicide Risk in Bipolar Disorder: A Brief Review.," Medicina (Kaunas), p. 55(8):403., 2019.

[6] Basha E, Mengistu B et al., "Suicidal Ideation and Its Associated Factors Among Patients with Major Depressive Disorder at Amanuel Mental Specialized Hospital, Addis Ababa, Ethiopia.," Neuropsychiatr Dis Treat, pp. 17:1571-1577, 2021.

[7] Devanand D, Reynolds C et al., "Therapeutic Strategies in Depression with Cognitive Impairment," American Journal of Geriatric Psychiatry, pp. 26(3): pp 18–20, 2018.

[8] Bachmann S, "Epidemiology of Suicide and the Psychiatric Perspective," Int. J. Environ. Res. Public Health, pp. 15, 1425; doi:10.3390/ijerph15071425, 2018.

[9] Wendland JR & McMahon FJ, Genetics of Bipolar Disorder. In: Behavioral Neurobiology of Bipolar Disorder and its Treatment, M. H. &. Z. CA, Ed., London New York: Springer Heidelberg Dordrecht, pp. 19-31, 2016,.

[10] Hodgins S, Faucher B et al., "Children of parents with bipolar disorder: a population at high risk for major affective disorders.," Review article Cild & adolescent Psychiatric Clinics, pp. Volume 11, Issue 3, P533-553, 2002.

[11] Miklowitz, D & Johnson, S, "Social and familial factors in the course of bipolar disorder: Basic processes and relevant interventions.," Clinical Psychology: Science and Practice, pp. 16(2), 281–296. https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.2009.01166, 2009.

[12] Stahl S, Morrissette D, et al., "Guidelines for the recognition and management of mixed depression.," CNS Spectr., pp. 22(2):203-219. doi: 10.1017/S1092852917000165. Epub 2017 Feb 28. PMID: 28421980., 2017.

[13] БПА, Международна класификация на болестите– десета ревизия (МКБ-10), София, 96–110, 2013.

[14] Manji H, Henter I and Zarate C, Bipolar Disorder: A Neurobiological Synthesis. In: Behavioral Neurobiology of Bipolar Disorder and its Treatment, M. H. a. Z. CA, Ed., London New York: Springer Heidelberg Dordrecht, pp. 331-341, 2016.

[15] Ghaemi SN., "Bipolar spectrum: a review of the concept and a vision for the future.," Psychiatry Investig., pp. 10(3):218-24, 2013.

[16] APA: American Psychiatric Association, Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed., Text Revision)., Washington: APA, 2000.

[17] APA, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5th ed., Arlington: APA, 2013.

[18] Weibel S & Bertschy G, "Mixed depression and DSM-5: A critical review," Encephale., pp. 2016 Feb;42(1):90-8. French. doi: 10.1016/j.encep.2015.08.006. Epub 2015 Oct 21. PMID: 26471516., 2016.

[19] Pacchiarotti I, Kotzalidis G, Murru A et al., "Mixed Features in Depression: The Unmet Needs of Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders Fifth Edition.," Psychiatr Clin North Am 43(1):59-68, 2020.

[20] Vieta E, Sánchez-Moreno J et al., "Subsyndromal depressive symptoms in patients with bipolar and unipolar disorder during clinical remission.," J Affect Disord.107(1-3):169-74, 2008.

[21] Haralanov S, Haralanova E, Bogdanova D et al., "Psychomotor bipolarity in "unipolar" endogenous depressions: clinical implications for optimal treatment and suicide prevention.," Bulg J Psychiatry., pp. 3(3):198-207., 2018.

[22] Haralanova E & Haralanov S, "Two Poles of Psychomotor Activation in Recurrent," ProMedic, pp. vol. 2: 55–59, 2021.

[23] Perugi G, Quaranta G, Dell' Osso L, "The significance of mixed states in depression and mania.," Curr Psychiatry Rep., pp. 16(10):486. doi: 10.1007/s11920-014-0486-4. PMID: 25135783., 2014.

[24] Perugi G, Pacchiarotti I et al., "Patterns of response to antidepressants in major depressive disorder: Drug resistance or worsening of depression are associated with a bipolar diathesis.," Eur Neuropsychopharmacol., pp. Jul;29(7):825-834. doi: 10.1016/j.euroneuro.2019.06.001. Epub 2019 Jun 18. PMID: 31227264., 2019.

[25] Fang J, Wang T et al., "Depression Prevalence in Postgraduate Students and Its Association With Gait Abnormality," IEEE Access, vol. 7, pp. 174425-174437, doi: 10.1109/ACCESS.2019.2957179., 2019.

[26] Kendler K & Jablensky A, "Kraepelin's concept of psychiatric illness.," Psychological Medicine., pp. Vol. 41, Iss. 6, 1119-26., 2011.

[27] H¨oppner J et al, "Influence of repetitive transcranial magnetic stimulation on special symptoms in depressed patients," Restorative Neurology and Neuroscience, p. vol. 28 (4). 577–585., 2010.

[28] Homberg J, "Serotonin and decision making processes.," Neurosci Biobehav Rev., pp. 36(1):218-36. doi: 10.1016/j.neubiorev.2011.06.001. Epub 2011 Jun 12. PMID: 21693132., 2012.

[29] Dallé E & Mabandla M, "Early Life Stress, Depression And Parkinson's Disease: A New Approach.," Molecular Brain (1), pp. 11–18, 2018.

[30] Sachs GS., "A review of agitation in mental illness: burden of illness and underlying pathology.," J Clin Psychiatry., pp. 67 Suppl 10:5-12. PMID: 16965190., 2006.

[31] Haralanov S, Terziivanova P, Psychomotor and dopaminergic bipolarity in unipolar depression: experimental findings, conceptual analysis and implications for treatment strategies. In: Columbus AM, A. i. p. research, Ed., New York: Nova Science Publishers Inc., 2015, p. 145–60.

[32] Haralanov S et al., "Affective and psychomotor disturbances in bipolar disorder.," Fortschr Neurol Psychiatr., 6:25–32., 2016.

[33] Haralanov S et al., "Revealing latent bipolarity in unipolar depressions: diagnostic and therapeutic implications.," GPNews., p. 17(3):5-8., 2016b.

[34] Haralanov S, Haralanova E, Terziivanova P, Bogdanova D et al., "Dopamine hypothesis of the psychomotor bipolarity in endogenous depressions: clinical implications for treatment selection and suicide prevention.," Fortschr Neurol Psychiatry, p. 8:58-68., 2018.

[35] Haralanov S, Haralanova E et al., Locomotor movement-pattern analysis as an individualized objective and quantitative approach in psychiatry and psychopharmacology: clinical and theoretical implications., In: Gargiulo PA & Mesones Arroyo HL, Ed., Switzerland: Springer International Publishing,, 2018.

[36] Haralanov S, Terziivanova P, Haralanova E, Bogdanova D et al., "Objective quantification of psychomotor dynamics during pharmacological treatment of unipolar depression.," Eur Neuropsychopharmacol, p. 29: S337–S338., 2019.

[37] Haralanov S, Haralanova E, Bogdanova D, et al., Integrative objectivetive quantification of individual locomotor behavior in depressive patients: Implications for their stratification and personalized treatment monitoring., In: Gargiulo PA, Ed., Switzerland: Springer Nature Switzerland AG, 2021, pp. 555-574.

[38] Cléry-Melin ML, Jollant F, Gorwood P, "Reward systems and cognitions in Major Depressive Disorder.," CNS Spectr., pp. 24(1):64-77. doi: 10.1017/S1092852918001335. Epub 2018 Nov 26. PMID: 30472971., 2019.

[39] Benson BE, Willis MW, Ketter TA, Speer A, Kimbrell TA et al., "Differential abnormalities of functional connectivity of the amygdala and hippocampus in unipolar and bipolar affective disorders.," J Affect Disord., pp. 168:243-53. doi: 10.1016/j.jad.2014.05.045. Epub 2014 Jun 2. PMID: 25069080; PMCID: PMC5109926., 2014.

[40] Conio B, Martino M et al., "Opposite effects of dopamine and serotonin on resting-state networks: review and implications for psychiatric disorders.," Mol Psychiatry., pp. 25(1):82-93. doi: 10.1038/s41380-019-0406-4. Epub 2019 Apr 5. PMID: 30953003., 2020.

[41] Martino M et al., "Abnormal Functional Relationship of Sensorimotor Network With Neurotransmitter-Related Nuclei via Subcortical-Cortical Loops in Manic and Depressive Phases of Bipolar Disorder.," Schizophr Bull., pp. 4;46(1):163-174. doi: 10.1093/schbul/sbz035. PMID: 31150559; PMCID: PMC6942162., 2020.

[42] Schrijvers D, Maas Y et al., "Psychomotor changes in major depressive disorder during sertraline treatment.," Neuropsychobiology., pp. 59(1): 34-42. doi: 10.1159/000205516. Epub 2009 Mar 6. PMID: 19270462., 2009.

[43] Han S et al., "Decreased static and increased dynamic global signal topography in major depressive disorder," Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry, pp. Volume 94, 30, doi. org/10.1016/j.pnpbp.2019.109665, 2019.

[44] Jenkinson N & Brown P, "New insights into the relationship between dopamine, beta oscillations and motor function," Trends in Neurosci., pp. Volume 34, Issue 12, 611–618, https://doi.org/10.1016/j.tins.2011.09.003, 2011.

[45] Lemos J, Friend D et al., "Enhanced GABA Transmission Drives Bradykinesia Following Loss of Dopamine D2 Receptor Signaling," Neuron, pp. Volume 90, Issue 4, 18 May 2016, Pages 824-838, https://doi.org/10.1016/j.neuron.2016.04.040, 2016.

[46] Serpytis P, Navickas P et al., "Gender-Based Differences in Anxiety and Depression Following Acute Myocardial Infarction," Arq. Bras. Cardiol., pp. 1(5):676-683-683, DOI: 10.5935/abc.20180161, 2018.

[47] Purves D, Augustine G et al., Neurocience. Third Edition, Sunderland, Massachusetts U.S.A.: Sinauer Associates, Inc. Publishers, 2004, pp. 371-450.

[48] Penny A, MacDonald et al., "The effect of dopamine therapy on ventral and dorsal striatum-mediated cognition in Parkinson's disease: support from functional MRI," Brain, pp. Volume 134, Issue 5, Pages 1447–1463, https://doi.org/10.1093/brain/awr075, 2011.

[49] Hemmerle A, Herman J, Seroogy K, "Stress, depression and Parkinson's disease," Experimental Neurology, pp. Volume 233, Issue 1, January 2012, Pages 79-86, 2012.

[50] Aarsland D, Påhlhagen S et al., "Depression in Parkinson disease – epidemiology, mechanisms and management.," Nat Rev Neurol, pp. 8, 35–4. https://doi.org/10.1038/nrneurol.2011.189, 2012.

[51] Marín-Lahoz J, Sampedro F et al., "Depression as a Risk Factor for Impulse Control Disorders in Parkinson Disease," Annals of neurology, pp. Vol. 86, Issue 5, pp 762-769., 2019.

[52] Cerri S & Blandini F, "An update on the use of non-ergot dopamine agonists for the treatment of Parkinson's disease.," Expert Opinion on Pharmacotherapy, pp. Vol.21, Issue 18, Pages 2279-2291, https://doi.org /10.1080/14656566.2020.1805432, 2020.

[53] Agüera-Ortiz L, García-Ramos R et al., "Focus on Depression in Parkinson's Disease: A Delphi Consensus of Experts in Psychiatry, Neurology, and Geriatrics," Parkinson's Disease, pp. vol. 2021, Article ID 6621991, 11 https://doi.org/10.1155/2021/6621991, 2021.

[54] Belujon P & Grace A, "Dopamine System Dysregulation in Major Depressive Disorders.," The international journal of neuropsychopharmacology, 20(12), 1036–1046. https://doi.org/10.1093/ijnp/pyx056, 2017.

[55] Treadway MT, Zald DH, "Reconsidering anhedonia in depression: lessons from translational neuroscience.," Neurosci Biobehav Rev, p. 35:537–555., 2011.

[56] Michalak J, Troje J et al., "Embodiment of sadness and depression–Gait patterns associated with dysphoric mood," Psychosomatic Med., pp. vol. 71, pp. 580-587, 2009.

[57] Oquendo M, Mann J, "The biology of impulsivity and suicidality.," Psychiatr Clin North Am., pp. 23(1):11-25. doi: 10.1016/s0193-953x(05)70140-4. PMID: 10729928., 2000.

[58] Beatson J, Taryan S, "Predisposition to depression: the role of attachment.," Aust N Z J Psychiatry., pp. 37(4):503. PMID: 12656963. 37(2):219-25. doi: 10.1046/j.1440-1614.2003.01126.x., 2003.

[59] Kim E, Pellman B, Kim J, "Stress effects on the hippocampus: a critical review.," Learn Mem., pp. 22(9):411-6. doi: 10.1101/lm.037291.114. PMID: 26286651; PMCID: PMC4561403., 2015.

[60] Sadino J, Donaldson Z, "Prairie Voles as a Model for Understanding the Genetic and Epigenetic Regulation of Attachment Behaviors.," ACS Chem Neurosci. 9(8):1939-1950., 2018.

[61] Kim E, Kim J, "Amygdala, Medial Prefrontal Cortex and Glucocorticoid Interactions Produce Stress-Like Effects on Memory.," Front Behav Neurosci., p. 13:210. doi: 10.3389/fnbeh.2019.00210. PMID: 31619974; PMCID: PMC6759673., 2019.

[62] Long M, Verbeke W et al., "A functional neuro-anatomical model of human attachment (NAMA): Insights from first– and second-person social neuroscience.," Cortex., pp. 126:281-321. doi: 10.1016/j.cortex.2020.01.010. Epub 2020 Jan 30. PMID: 32092496., 2020.

[63] Strathearn L, "Maternal neglect: oxytocin, dopamine and the neurobiology of attachment.," Journal of neuroendocrinology, pp. 23(11), 1054–1065. https://doi.org/10.1111/j.1365-2826.2011.02228.x, 2011.

[64] Pohl T, Young L, Bosch O, "Lost connections: Oxytocin and the neural, physiological, and behavioral consequences of disrupted relationships.,"

Int J Psychophysiol., pp. 136:54-63. doi: 10.1016/j.ijpsycho.2017.12.011. Epub 2018 Jan 9. PMID: 29330007; P, 2019.

[65] Faurholt M et al., "Differences in psychomotor activity in patients suffering from unipolar and bipolar affective disorder in the remitted or mild/moderate depressive state.," Journal of Affective Disorders, pp. 141, vol. 2-3, pp 457-463., 2012.

[66] Terziivanova P, Haralanov S, "Latent bipolarity in unipolar depression: Experimental findings, conceptual analysis and implications for treatment strategies.," Folia Med. (Plovdiv), pp. 282-288, 2014.

[67] Reis S & Grenyer B, "Fear of intimacy in women: relationship between attachment styles and depressive symptoms.," Psychopathology, pp. 37(6):299-303. doi: 10.1159/000082268. Epub 2004 Nov 23. PMID: 15564790., 2004.

[68] Ivarsson T, Granqvist P et al., "Attachment states of mind in adolescents with Obsessive-Compulsive Disorder and/or depressive disorders: a controlled study", Eur Child Adolesc Psychiatry, (11):845-53. doi: 10.1007/s00787-010-0120-x. Epub 2010 Jul 6. PMID: 20607573., 2010.

[69] Barnes J and Theule J., "Maternal depression and infant attachment security: A meta-analysis.," Infant Ment Health J., pp. 40(6):817-834. doi: 10.1002/imhj.21812. Epub 2019 Aug 15. PMID: 31415711., 2019.

[70] Picardi A et al., "Attachment in Patients with Bipolar and Unipolar Depression: A Comparison with Clinical and Non-clinical Controls," Clin Pract Epidemiol Ment Health, p. 15: 143–152. doi: 10.2174/1745017901915010143, 2019.

[71] Falgares G, Lo Gioco A et al., "Anxiety and depression among adult amputees: the role of attachment insecurity, coping strategies and social support.," Psychol Health Med, pp. (3):281-293. doi: 10.1080/13548506.2018.1529324. Epub 2018 Oct 9. PMID: 30299156., 2019.

[72] Morriss RK, van der Gucht E et al., "Lancaster G, Bentall RP. Adult attachment in bipolar 1 disorder.," Psychol Psychother. 82(3):267-77. doi: 10.1348/147608309X415309. Epub 2009 Mar 14. PMID: 19288978., 2009.

[73] Kökçü F and Kesebir S., "The relationship between attachment style, and temperament, personality and bipolar symptoms: a controlled study on bipolar patients and their children.," Turk Psikiyatri Derg., pp. 21(4):309-18. Turkish. PMID: 21125506., 2010.

[74] Harnic D, Pompili M et al., "Affective temperament and attachment in adulthood in patients with Bipolar Disorder and Cyclothymia.," Compr Psychiatry., 55(4): 999-1006, 2014.

[75] Cassidy J & Shaver P, Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications. Third edition., New York: The Guilford Press., 2018, pp. 249-265.

[76] Fisher H et al., "Childhood Maltreatment and Bipolar Disorder: A Critical Review of the Evidence," Mind & Brain, the Journal of Psychiatry, pp. 1–10, 2010.

[77] Creighton C, Jones A, "Psychological profiles of adult sexual assault victims.," J Forensic Leg,19(1):35-9, 2012.

[78] Maniglio R., "The impact of child sexual abuse on the course of bipolar disorder: a systematic review," Bipolar. Dior. vol.15, Issue 4; Pages 341–358, 2013.

[79] Parker G. et al., "The nature of bipolar depression: implications of the definition of mela-ncholia.," Journal of Affective Disorders, Vol. 59, Issue 3, 217-224., 2000.

[80] Parker G, Dusan K et al., "Distinguishing early and late onset nonmelancholic unipolar depressio," Journal of Affective Disorders, pp. Vol. 74, Issue 2, pp 131-138., 2003.

[81] Blatt S., Experiences of Depression: Theoretical, Clinical, and Research Perspectives., Washington: DC: American Psychological Association., 2004.

[82] Blatt S., Polarities of Experience: Relatedness and Self-Definition in Personality Development, Psychopathology, and the Therapeutic Process., Washington: DC: American Psychological Association., 2008.

[83] Богданова Д, "От депресията към психозата в романа "Престъпление и наказание" на Фьодор Достоевски," Сп. Психология Журнал, pp. vol.2 (10), 15-21, 2012.

[84] de Aquino Ferreira LF, Queiroz Pereira FH et al., "Borderline personality disorder and sexual abuse: A systematic review. 262:70-77, 2018.

[85] Watson S, Gallagher P et al., "Childhood trauma in bipolar disorder.," Aust N Z J Psychiatry., 48(6):564-70, 2014.

[86] Smith T, McCullough M, Poll J, "Religiousness and depression: evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events.," Psychol Bull. 129(4):614-36, 2003.

[87] Hank K & Schaan B, "Cross-National Variations in the correlation between frequency of prayer and health among older Europeans.," Res Aging., p. 30(1):36–54., 2008.

[88] Stanley M, Bush A et al., "Older adults' preferences for religion/ spirituality in treatment for anxiety and depression.," Aging Ment Health., p. 15(3): pp 334–43., 2011.

[89] Leurent B, Nazareth I et al., "Spiritual and religious beliefs as risk factors for the onset of major depression: an international cohort study.," Psychol Med., pp. 43(10): pp 2109–20, 2013.

БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ

ДЕСТРУКТИВНОСТЬ КАК КОММУНИКАТИВНАЯ КАТЕГОРИЯ

Мая Андриянова
Московский государственный лингвистический университет

Аннотация: Статья посвящена описанию коммуникативной категории деструктивности. На примерах российской художественной литературы описываются функции и тактики инвективной коммуникации.

Ключевые слова: *агрессия; деструктивность; инвективная лексика; инвективные тактики; инвективная коммуникация.*

DESTRUCTIVENESS AS A COMMUNICATIVE CATEGORY

Maia Andriianova
Moscow State Linguistic University

Abstract: The article focuses on the description of the communicative category of destructiveness. The functions and tactics of invective communication are described on the examples from Russian fiction prose.

Keywords: *aggression; destructiveness; invective vocabulary; invective tactics; invective communication.*

Дискурс агрессии включает в себя проблему выявления языковых параметров, содержащих в себе эмоциональную составляющую, в процессе коммуникативного общения.

За последние несколько десятилетий в лингвистике появилось новое направление – эмотиология. По мнению В.И. Шаховского, «эмотивность – это имманентно присущее языку семантическое свойство выражать системой своих средств эмоциональность как факт психики, отраженные в семантике языковых единиц социальные и индивидуальные эмоции» [9].

Исследования дискурсивных эмоций, форм вербализации эмоциональной информации, которые проводились в период конца XX в. – начала XXI в., позволили сделать вывод о том, что в коммуникативной ситуации любая языковая единица может приобрести статус эмотивной. Любое вербальное выражение имеет под собой содержательно-концептуальную базу: «Отрицать наличие эмоций в языке – значит вступать в противоречие с совершенно очевидным фактом», – писал В. В. Виноградов [1].

Центральное место в дискурсе агрессии и деструктивной коммуникации занимают деструктивные эмоции.

В данной работе мы будем опираться на определение деструктивности, данное Я. А. Волковой: «Деструктивное общение представляет собой тип общения, направленного на сознательное преднамеренное причинение собеседнику морального и физического вреда и характеризуемого чувством удовлетворения от страданий жертвы и сознанием собственной правоты» [2].

Исследования коммуникативной категории деструктивности опираются на положение о том, что эмоции, как форма отражения и трансформации действительности, являются пусковым механизмом агрессивного общения, что является его мотивационной основой [3]. Можно предположить, что эмоциональный стимул в деструктивном общении занимает ключевую роль: эмоции определяют степень деструктивности в коммуникации. Ю. В. Щербинина рассматривает два типа мотивации: в первом случае агрессия носит *защитный характер* – «агрессивное речевое поведение дает примитивную психологическую разрядку, снимает нервное напряжение, ослабляет негативное переживание» [12]. Вторая мотивационная основа агрессии представлена ситуациями, когда агрессивное общение является речевой деятельностью и воплощает агрессив-

ные намерения говорящего. В этом случае агрессию следует рассматривать как *инициативную спланированную активность* [12].

Если согласится с положением Е. И. Шейгал о понимании дискурса как *семиотического пространства,* включающего вербальные и невербальные знаки, ориентированные на обслуживание данной коммуникативной сферы [10], то можно сделать вывод о том, что эмоции выражаются как невербально, так и опосредованно, т. е. вербально.

Таким образом, дискурс агрессии, как и любой другой дискурс, формируется лингвистическими и экстралингвистическими знаками (вербальными и невербальными).

В дискурсе агрессии вербальная семиотическая система представляется грубой ненормативной и инвективной лексикой. Интерес к изучению инвективной лексики возник в конце 70-х начале 80-х гг. XX в. Ключевыми фигурами в изучении данного феномена являются Р. Аман [13] и Ф. Кинера [14]. Р. Аман одним из первых составил словарь баварских ругательств, а с 1995 г. в США под его редакцией издается журнал «Maledicta: The International Journal of Verbal Aggression», в котором собраны научные исследования, посвященные инвективам. В трудах Ф. Кинера рассматривается сущность инвективной коммуникации, главная цель которой, по мнению автора – принижение статуса собеседника. Инвективная коммуникация рассматривается в работах В. И. Жельвиса [5], А. В. Позолотина [8], Г. В. Дмитриенко [4], О. П. Королевой [6] и др.

Г. В. Дмитриенко определяет инвективу как «определенный культурно обусловленный и национально-специфичный векторно-направленный континуум вербальной агрессии по отношению к участнику коммуникации, к ситуации, предмету и процессу социально-речевого общения» [4]. В. И. Жельвис рассматривает данное понятие в узком и широком смыслах: «в узком смысле инвектива представляется как способ существования словесной агрессии… В широком смысле инвектива – любое словесно выраженное проявление агрессивного отношения к оппоненту» [5]. Следует отметить, что не всегда инвективная лексика носит деструктивный характер. Так, В. И. Жельвис утверждает, что не все коммуникативные функции инвективы реализуют агрессивную установку, и выделяет следующие дополнительные функции:

– контактоустанавливающая и криптолалическая функции инвективы, т. е. инвектива как средство установления контакта и узнавания друг друга членами данной микрогруппы, установление корпоративного духа общающихся;

- инвектива как средство дружеского подтрунивания или подбадривания;
- инвектива как искусство («виртуозная брань») – катартическая функция инвективы [5].

Ю. В. Щербинина также отмечает, что грубая лексика может не носить оскорбительного характера. Так, «в непрямом (эксплетивном) значении инвектива не транслирует агрессию, однако в ряде случаев создает негативную речевую атмосферу, дисгармонирует общение» [12]. Подразумевается, что у любой эмоции существует «две стороны: сторона говорящего (выражение эмоций) и сторона воспринимающего (высказывание эмоций). Эмотивное содержание высказываний и целых текстов вырабатывается с учетом представлений об обобщенной эмотивной семантике и о совокупности коннотаций, имеющихся в сознании коммуникантов и закрепляющихся в общественном сознании носителей языка» [9].

Следовательно, можно сделать вывод о том, что, если адресант не реагирует на деструктивные намерения адресата, мы не можем утверждать о деструктивном общении. Однако бывают иные ситуации, когда стилистически нейтральные слова могут стать деструктивными в определенном невербальном контексте.

Например, отрывок из произведения Б. С. Житкова:

– Шуточки? А ты *знаешь, что сейчас будет*? – и Башкин медленно стал заворачивать назад Колину руку (Житков, 1941).

Стилистически-нейтральное выражение *«знаешь, что сейчас будет»* в данном контексте подкрепляется невербальным агрессивным поведением *«…медленно стал заворачивать назад Колину руку».*

К прямым инвективным тактикам относятся оскорбление, угроза, возмущение, отсыл, издевка; к косвенным – ирония, игнорирование, намек, провокация.

К манипулятивным тактикам относятся эмоциональное давление, упрек, отказ от общения и др. [2].

В качестве примера реализации коммуникативной категории деструктивности мы избрали педагогическом дискурс.

Для педагогического дискурса наиболее частотны использования прямых тактик инвективной стратегии [7], таких как:

- оскорбление:

  «Ах, какие бестолковые!» – сказал учитель. – Слушайте, еще раз объясню». И после вторичного объяснения опять спросил: «Поняли?» (Архимандрит Пантелеимон, 1994).

- угроза:

  «– *Ну, так оставайтесь здесь, пока не выучите!* – сказал учитель, велел подать ему стакан воды и кусок ржаного хлеба и оставил его опять одного» (Погорельский, 1829).

  «– Ну-с, – сказал учитель, –сначала я посмотрю, ребята, *как у вас мозги работают насчет учебы»* (Малышкин, 1938).

- грубое требование / грубый отказ:

  «– *Иди к доске, раз уж ты разговорился, и приготовься отвечать»* (Распутин 1973).

Нужно отметить, что современный педагогический дискурс изменился и не допускает, в связи с демократизацией общества, подобных высказываний со стороны педагогов.

Также в педагогическом дискурсе присутствуют и косвенные тактики инвективной стратегии, такие как:

- ирония:

  «– Ну, уж это вы из другой оперы, Иван Иваныч, – сказал учитель» (Чехов, 1898).

- жалоба:

  «Только о себе заботится наше руководство», – сказал учитель рисования Матушкин (Бузулукский, 2016).

Таким образом, можно сделать вывод о том, что на основе проведенного анализа, коммуникативная категория деструктивности является одной из фундаментальных коммуникативных категорий, определяющих прагматику дискурса.

Список литературы:

1. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словахв русском языке //Труды ин-та рус. яз. АН СССР. М.; Л., 1950. Т. 2. С. 38–79.
2. Волкова Я. А., Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте: моногр. Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2014.
3. Волкова Я. А., Коммуникативная категория деструктивности: интердискурсивный аспект, 2019. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativnaya-kategoriya-destruktivnosti-interdiskursivnyy-aspekt
4. Дмитриенко Г. В., Вербальная инвектива в англоязычном лексическом субстандарте, автореф. Пятигорск, 2007
5. Жельвис В. И. Поле брани: сквернословие как социальная проблема в языках и культурах. – 2-е издание; перераб. и дополн. – М.: Ладомир, 2001. – 352с.
6. Королева О. П. Прагматика инвективного общения в англоязычном социуме. – Автореф. канд. филол. наук: 10.02.04. – Нижний Новгород, 2002. – 17 с.
7. Мулькеева В. О. Речевые стратегии конфликта и факторы, влияющие на их выбор. – Автореф. канд. филол. Наук: 10.02.04. – Санкт-Петербург, 2006. – 20с.
8. Позолотин А. Д. Инвективное обозначение человека как лингвокультурный феномен. –Дисс. канд. филол. наук: 10.02.19. – Волгоград, 2005. – 248 с.
9. Шаховский В. И. Диссонанс экологичности в коммуникативном круге: человек, язык, эмоции: моногр. Волгоград: изд-во ИП Поликарпов И. Л., 2016.
10. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса [Электронный ресурс]: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 – М.: РГБ, 2005 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки)
11. Щербинина Ю. В. Русский язык: речевая агрессия и пути ее преодоления М.:Флинта: Наука, 2004. 224 с.
12. Щербинина Ю. В. РЕЧЕВАЯ АГРЕССИЯ: Территория вражды. – М.: Форум, 2013. – 400 с. – Библиогр.: с. 366–388.
13. Aman R. Psychologisch-sprachliche Einleitung in das Schimpfen // Bayrisch-Österreichisches Schimpfwörterbuch. –München: Süddeutscher Verlag, 1972. – S. 113-128.
14. Kiener F. Das Wort als Waffe. Zur Psychologie der verbalen Aggression. – Göttingen, 1983. – 304 S.

Список источников:

1. Архимандрит Пантелеимон (Старицкий). Об истинном монархическом миросозерцании. Статьи и проповеди.// СПб. 1994. Т. 1. С. 12–24. URL: https://pravoslavie.ru/30253.html
2. Бузулукский А. Н. Учительницы (2015) // «Волга», 2016
3. Житков Б. С. Виктор Вавич. Книга вторая (1941) // Нобель Пресс, 2011. 176 с.
4. Малышкин А. Г. Люди из захолустья(1938)// Советская Россия, 1988, Москва. 352 с.
5. Погорельский А. Черная курица (1829), //Росмэн, М., 1999.
6. Распутин В. Уроки французского (1973)// Издательский дом Мещерякова, 2018, Москва, 64 с.
7. Чехов А. П. Человек в футляре (1898) Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М.: Наука, 1974–1982.

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE TOURISM INDUSTRY

Teodora Rizova
New Bulgarian University

Abstract: There are many bright examples of intercultural communication between various communities and representatives of different cultures within the sphere of the tourism industry.
The article hereby looks into different cultural dimensions and behaviour patterns studied by famous European researchers of the Intercultural Communication.
In the era of Globalisation people need a new type of communication, namely one that involves understanding others.

Keywords: *intercultural communication, culture, cultural dimensions*

МЕЖДУКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЯ В ТУРИСТИЧЕСКАТА ИНДУСТРИЯ

Теодора Ризова
Нов български университет

Резюме: Има много ярки примери за междукултурна комуникация между различни общности и представители на различни култури в сферата на туристическата индустрия.
Настоящата статия разглежда различни културни измерения и модели на поведение, изследвани от известни европейски изследователи на междукултурната комуникация.
В ерата на глобализацията хората се нуждаят от нов тип комуникация, а именно такава, която е с разбиране към другите.

Ключови думи: *междукултурна комуникация, култура, културни измерения*

People in the sphere of the tourism industry communicate on a daily basis in different languages, striving to learn more about each other, about each other's present day life and history, for each other's culture and traditions.

Therefore, it is exactly in the sphere of the tourism industry that we encounter prominent examples of intercultural communication. It happens where people representing different cultures communicate with each other.

Tourism is namely the area where such communication takes place.

What plays a central role in the basis of intercultural communication is the concept of culture.

Culture underlies everything we do, it reveals itself in both social and personal life, in our everyday life, in our customs and beliefs.

A very intriguing definition of culture was offered by Hoffstede and Pederson: „Culture is somewhat similar to the colour of your eyes: you cannot change it or hide it, and although you cannot see it is always visible for others with whom you interact."[1] The different definitions of the concept "culture" reflect different theories for assessment and perception of the human action.

It is well known that "culture" is a broad and complex concept which has many dimensions and this is why it is hard define.

Heert Hoffstede, one of the great names of the intercultural social psychology, talks about *"the collective programming of the mind that distinguishes the members of one group or category of people from other"* [2]

Based on this "programming" which is not genetically inherited, but acquired, a whole new system of valid meanings, habits, and evaluations inside this group, was created.

Depending on this, certain occurrences in some social groups are recognized and evaluated as success, while in others on the contrary can be taken for granted, perceived as something natural.

Stephan Dal, the famous European researcher of intercultural communication, sees the culture as a model structured in layers – das Zwiebelmodell[3]:

---

[1] HOFFSTEDE, H. and PEDERSON, P., *Exploring Culture*, Bulgarian edition, Sofia, "Classics and Style" PH 2003. (p. 226).

[2] HOFFSTEDE, H. *Software of the Mind*, Bulgarian edition, Sofia, "Classics and Style" PH 2001. (p. 9).

[3] STEPHAN, Dahl. *Culture and Culture Transformation*, ESSAY, 1997. (p. 2).

Each layer is determined by the other and, in the same time, is affected by it. He gives interesting examples, for instance in the inner layer of the diagram he presents are the objects, historical monuments, and also the rituals and the human behaviour.

Generally, we can say that these are visible or outward signs of culture. This is exactly what is firstly noticed when visiting a foreign country.

This is why, what initially impresses or guests (tourists), is our cuisine. What they usually like best is "shopska salata".

Another source of Admiration and astonishment for foreign tourists in Bulgaria is the ancient ritual "nestinarstvo" or "dance on burning charcoal" which has always been a mystery for both Bulgarians and foreigners.

But what impresses us –Bulgarians, when abroad?

In Germany, everyone patiently waits for the traffic lights' green in order to cross or pass.

In the USA, if a pedestrian steps on the car lane in a populated area all of the drivers of vehicles stop largely because they are surprised.

But there are many many countries, including Bulgaria, where this is not exactly so.

These are the exterior culture signs of a nation that form the first impression of each new arrival in a certain country.

I pay special attention to the concept of culture and everything regarding it, because it is the meaning that we imply in it that is important. This is especially essential for the tourism branch.

This is exactly where the impact of the new, of the foreign culture, takes place and many of the guests of a tourist destination, who are first-time visitors, undergo a cultural shock induced by the abrupt contrast between "native" and "foreign".

The contrast between the "known" and the "unknown" is a very delicate topic as concerning tourism, as well as, of course, in relation to intercultural communication.

But let me go back to the matter of culture in tourism – here, two distinctively outlined poles can be distinguished: during the active season in many tourist resorts genuine artworks are exposed and can be bought, native and European music stars concerts are organized, best theatrical performances are presented.

Tourists have the possibility to become acquainted with real art; at the same time, there is tendency to sacralise culture, which might seem ridiculous, but is also sound, as what is considered sacral, easily turns into a souvenir or populist retail for the tourists.

Because of this, the market is flooded with cheap souvenirs and the bound between the kitsch and art is totally blurred there.

Bulgarian icons, pictures of unknown artists, figurines, and everything that could catch the eye, turns into an item of trade, and a source of profit, i.e. the culture is commercialised in the tourism branch.

Culture is all around us. It is part of many spheres in our life.

In the scientific literature, in order to describe the different cultures and their specific signs, distinct "cultural dimensions" are used, for example in the publications of authors like Hoffstede (2001), Holl (1984), Trompenaars (1998) and others.

They explain these cultural dimensions as culture behaviour models that have formed, respectively, based on certain notions, values, and norms.

These cultural dimensions and our behaviour contribute to research work when comparing one culture with another, so that we more easily recognize the differences between them.

This is the only way for one grasp the challenge that they will have to face when making intercultural contacts, and to prepare more adequately, in accordance with the other culture.

Concepts like *value* and *norms* represent a base, central component of each culture.

The concept of "norms", for Turner and Trompenaars, covers the collective perception of a culture or a group, for what is "right" and what is "wrong", and this is postulated in written form, or via legislation, or oral information.

Values are determined by being placed on a scale starting with "good" and ending in "evil", similarly to the ideals shared in a group. They are indicative of what the individual and the group are aiming to:

"...the concept an individual or group has regarding the desirable."[4]

[4] TROMPENAARS, Fons and Charles HAMPDEN-TURNER. Riding the waves of culture, London: Nocolas Brealey, 1997. (c. 22).

That is why the values and the norms are used as milestones, helping us identify the priorities and the decisions in a foreign country.

All that affects our culture, our appurtenance to a certain ethnic group defines our cultural identity.

However, we should not forget that every person along with their cultural identity possesses an identity of their own, independent of the cultural identity.

The character trait, the behaviour, and the values of each person are defined by different factors, such as home, school, the circle of friends, and by separate personal qualities and experiences (personal identity) throughout their life.

The identity is not static; it changes depending on the experience and the social context of the individual lifestyle.

This is how, for example, the cultural identity changes according to the growing level of understanding in the intercultural environment.

In addition, when talking about comparisons, it is most logical also to tap the subject of cultural differences in different nations.

The tourism branch is a broad stage where cultural distinctions between people, representatives of different cultural communities, are demonstrated in a different context, every day.

The right attitude to the guests may only win them and motivate them and this will make them choose Bulgaria to be the destination of their holiday during the next season.

This is why, at a certain point, every one of us may turn out to be the personification of our culture in its entirety, even of our whole nation, in a multicultural environment.

But then a question arises: In what sense is a Bulgarian the representative of Bulgarian culture, and a German – of that of Germany.

Are they not individuals in the first place?

Great attention is paid to the many distinguished aspects in the intercultural communication, systematically developing the whole impression of a certain person. These include national character, perception of the world, values, cogitation, occupation, religion, behaviour model, social contacts, nonverbal communication, space and time perception.

Heert Hofstede and Pol Pederson deal with these cultural aspects, and human behaviour research, in their book “Exploring culture“(2000).

They claim that the globalization era changes the world and for this reason people need a new way of communication.

The intellectual challenge is to understand the essence of the national culture: the rules of the social game that differ in each particular country. It is an emotional challenge when one tries to "be in someone else's shoes" when in a "foreign" country. All of us are able to communicate with others, to learn from them, and to understand them.

Summing up what was said for culture so far, I dare draw conclusions for people engaged in tourism industry.

1. The personnel should be aware of their social status and the fact that they are different from the foreign guests. This is why an asymmetrical relationship arises between a guest and a host, since they are never equal.
2. In the globalizing world, the cultural distinctions are increasingly prominent, and most of the people seem to strive to preserve their cultural identity, trying to avoid melting down and depersonalization. Therefore, there is nothing wrong in being different; we should only develop a sense of tolerance, accepting the distinctions between each other.
3. When working in multicultural environment, people in tourism should not engage in making untimely evaluations of the behaviour of other culture representatives.
4. When working among different culture representatives, the high stress level that usually goes with the intercultural interactions is inevitable.

Following are the ways to lower this stress, suggested by Hoffstede and Pederson:

– To accept the ambiguity of the intercultural situations where we are not sure what others' expectations of us are, or what we can be expecting from them.
– To work toward limiting other intercultural barriers.
– To forgive and excuse others and ourselves for there is no evidences of fault.

It is recommended to agree with the suggestions and to test them in specific situations in our work in the tourist business.

References:

1. HOGAN, Kevin, *The Secret Language of Business: How to Read Anyone in 3 Seconds or Less*, Wiley, New Jersey, 2008, Bulgarian edition, Era, Sofia, 2008
2. HOFSTEDE, Geert, *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 1st edition, McGraw-Hill USA, 1997, Bulgarian edition, Classics and style, Sofia, 2001
3. HOFSTEDE, Gert Jan, PEDERSEN, Paul, HOFSTEDE Geert, *Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures*. Intercultural Press, 2002, Bulgarian edition, Classics and style, Sofia, 2003
4. STEPHAN, Dahl, *Culture and Culture Transformation*, ECE, 1997
5. TROMPENAARS, Fons, HAMPDEN-TURNER, Charles, *Riding the waves of culture*, London: Nocolas Brealey, 1997

ОНЛАЙН СЕМИНАРИ МЕЖДУ НБУ И КЪНЕТИКЪТ КОЛИДЖ, ДЕПАРТАМЕНТ „СЛАВИСТИКА“

Петя Александрова
Нов български университет

Резюме: В текста е представен опитът и изводите от два дистанционни семинара между Нов български университет и Connecticut College, САЩ, с участие на преподаватели и студенти от двете институции. Първият (пролетен семестър 2017-18) е на тема „Изкуства и власт“, вторият (пролетен семестър 2020-21) е на тема „Глобални форми на съпротива: казуси от САЩ и Източна Европа“.

Ключови думи: *дистанционни семинари, славистика, НБУ, Кънетикът Колидж, изкуства и власт, съпротива*

ONLINE SEMINARS BETWEEN NBU AND CONNECTICUT COLLEGE, SLAVIC STUDIES

Petia Alexandrova
New Bulgarian University

Abstract: The text share the experience and conclusions from two distance seminars between New Bulgarian University and Connecticut College, USA, with the participation of lecturers and students from both sides. The first one in spring semester 2017–18 was on the topic of "Arts & Authority", the second in spring semester 2020–21 was on the topic of "Global Sites of Resistance: Case Studies from the US and Eastern Europe".

Keywords: *Online seminar, slavic studies, NBU, Connecticut College, Arts and Authority, Resistance*

През 2017 г. Нов български университет подписа договор за сътрудничество (по-скоро писмо за намерение, Letter of Intent) с Connecticut College, САЩ (за по-кратко КК). Инициативата беше на базата на лични контакти между Петя Александрова от НБУ и Петко Иванов и Лора Литъл от департамента Slavic Studies на КК, но благодарение на нашата настойчивост и подкрепата от страна на университетите вече 5 години осъществяваме ползотворна професионална връзка за студентите, която се надяваме да продължи и занапред. Конкретни идеи не ни липсват.

В рамките на зададената тема ще се спра на опита от двата онлайн семинара, които сме провели. Обръщам внимание, че те са съответно преди и по време на извънредната ситуация около Ковид епидемията, което определя и някои разлики.

Първият дистанционен семинар с участие на преподаватели и студенти беше на тема „**Изкуства и власт“ (Arts & Authority)** и се проведе през пролетния семестър на 2017–2018.

Той оформи и конкретния най-адекватен модел на провеждане: шест дистанционни сесии веднъж седмично (в случая четвъртъците).

Работният език на семинара беше английски, но понякога се използваха също руски и български. Участващите студенти бяха 7 души от страна на НБУ и 6 от страна на КК, трима гост лектори от НБУ (Росица Генчева, Христо Панчугов и Методи Методиев) и двама модератори, съответно Петя Александрова от НБУ и Лора Литъл от КК.

Организационните детайли, с които трябваше да се съобразим:

– разликата във времето между щата Кънетикът и София наложи провеждането в следобеден час (от 16.10 до 17.25)
– разликата в академичните часове: на НБУ са 90 минути, на КК – 75 минути
– разликата в началото и края на семестрите на двата университета – съвпадението на учебната част беше между 29 март и 3 май.

Първата среща по презумпция се отделя за запознаване и представяне на проекта, на темите, по които ще се говори, и очакванията като резултат. Последните две сесии също логично се отделят за студентите – те представят своите презентации по избрани от тях подтеми от предложените, като задължителното условие е да работят в екип – един студент от КК и един студент от НБУ (при неравно количество участници понякога

са в екип по трима, но отново от двата университета). Презентациите са по 10 мин., следвани от обсъждане по 5 мин.

Темите, по които в този семинар се изнасяха лекции и се оформиха дискусии, бяха:

1. Старите символи и тяхното реактивиране:
   а) Парадът на Червения площад – еволюция, индивидуален проект.
   б) Символи на соца: Мухина – работник и колхозничка, девизи, комуналка.
   в) Метафори на соца: сърп и чук, храм на Христос Спасителя, небостъргачите.
   г) Ритуали на соца: ушанка, будьоновка, пионери, комсомолци.
   д) Музей на социалистическото изкуство.

По тази тема водещ беше Росица Генчева.

2. 1968 година. Цензурата в изкуството:
   а) Спрените филми. Палах.
   б) Феминисткото движение.Права.
   в) Социализъм и постсоциализъм.
   г) Автори, които не работят – Кундера.
   д) Сексуален тормоз. Уайнстайн, Кевин Спейси и други.

По тази тема водещ беше Методи Методиев.

3. Противодействие чрез изкуството:
   а) Утопии и антиутопии, фентъзи.
   б) Субкултури, експерименти и авангард.
   в) Акционизъм.

По тази тема водещ беше Христо Панчугов.

Темите, които бяха предложени на студентите, за да направят по тях проектите си, бяха:

1. НДК, Червеният площад.
2. Случаят Кирил Серебренников. Гогол център и театър. Висоцки, Таганка. БДТ, Товстоногов. Богомолов, Кулябин.

3. Съдбата на паметниците след социализма.
   Музеон, Музей за социалистическото изкуство.
   Паметник на Съветската армия.
4. Кундера и ДС. Георги Марков. Солженицин или Бродски.
5. Роман Полански и скандалите. „Матилда“ и Николай Втори.
6. Пуси Райът и Павленски. Кулик, Олег Мавромати.
7. Сорокин, Пелевин, Замятин, „Нощна стража“ и „Дневна стража“.
8. Виктор Цой, Земфира, Аквариум, Гребенщиков, Тод, Горан Брегович, Лейбах.
9. Руски самиздат. Български – „Мост“, „Глас“, „Комиксер“.
10. Окупиране. Протестни акции и изкуство. „Окупирай Уолстрийт“, Майданът, протестите срещу правителството на Орешарски.

От тези теми студентите избраха и направиха следните презентации:

1. Дисиденти.
2. Съветско пропагандно изкуство.
3. Протестни движения.
4. Виктор Цой.
5. Владимир Сорокин.

През 2018 г. техническите параметри за осъществяване на онлайн връзка бяха далеч от днешните. За семинара използвахме франкофонския кабинет на НБУ, който беше оборудван с преносими компютри и с камера, която да се свърже с компютъра на всеки, за да може да се вижда от всички участници на общ екран какво се показва от всеки един компютър в стаята.

Всъщност технически още тогава е било възможно през Мудъл ние да осъществим онлайн връзка, но за целта е било необходимо всички да бъдат записани като студенти (или преподаватели) на НБУ, за да имат достъп до системата, което не се случи. Предполагам, че е трудоемка и тромава практика, а и доста по-сложна за администриране. Ще вметна, че и обратното не се случи – на нас не ни бе предоставен достъп до системата на КК. Причините вероятно са огледални.

През 2018 г. ми изглеждаше невъзможно да се справя с осъществяването и поддържането на онлайн връзка без техническа помощ и разполагах с трима доброволци: един докторант от „Масови комуникации“ и двама студенти от „Кино и телевизия“. От неудобство, че ги ангажирам в извънработно време и безплатно, стигнах до следното соломоновско решение: възложих им да направят запис на семинара, от който след това да монтират материал, което сведе шестте сесии до 23 минутно видео.

То може да бъде гледано на: https://youtu.be/tixp3B_7JSU

Следващият съвместен семинар между КК и НБУ с участие на преподаватели и студенти беше на тема **„Глобални форми на съпротива: казуси от САЩ и Източна Европа“** през пролетния семестър на 2020–2021. Смени се терминологията – преди говорихме за дистанционен семинар, днес говорим за онлайн семинар. Срещите се провеждаха в Zoom, за да бъдат двата университета на неутрална онлайн територия (не в системите Мудъл). И вече никой не спомена за специална техническа поддръжка, всички имахме елементарен, но функциониращ опит по време на пандемията.

Графикът отново беше веднъж седмично (този път петък), късен следобед (отчиташе се часовата разлика, дори различното въвеждане на лятното време, което създаде известно объркване), отново в периода края на март – началото на май.

Темата за протестите/съпротивата/мигрантите се тълкуваше широко, за да се съобрази с интересите на студенти от различни програми и да се улеснят дискусиите между американски и български студенти. За американските студенти това беше и начин да се компенсира отложеното присъствено обучение на място по техните програми (ежегодното им пътуване до Русия).

Този път семинарът беше ръководен съвместно от петима преподаватели от двете институции (Петко Иванов и Айлийн Кейн от КК; Петя Александрова, Христо Панчугов и Методи Методиев от НБУ), като всеки модерираше по една 75-минутна сесия по конкретна тема. Студентите трябваше предварително да четат или гледат различни материали и бяха подготвени да участват в обсъждането на избраната тема с насочващи въпроси по време на сесията. Акцентът беше върху директния обмен на идеи, което поставяше студентите от КК и НБУ в диалогична ситуация.

Последната сесия беше съвместно представяне на презентации от студентите, работили в тандемни двойки или тройки от двете институции.

Крайната цел на семинарите беше споделянето на образователен опит, който да разшири глобалната визия и толерантност и междукултурната компетентност на студентите, а и на преподавателите. Според оценката на участниците семинарът беше успешен и те изразиха желание да участват в неговите продължения или подобни формати в бъдеще.

Ето как самите лектори формулират основния фокус на всяка една от сесиите след края на семинара:

1. Петко Иванов: „Протестите в руската политика: наръчник за потребителя“.

   „Лекцията разгледа начините, по които официално в Русия се представят през 21 век протестите, тези в страната и тези в чужбина. Вътрешните протести рутинно се представят като неруски, като се приписват на чужди конспирации (по -специално на сценариите за ненасилствена война) и маркират местните опоненти като чужди агенти. Протестите на други места, особено в САЩ, се използват във вътрешната политика на Русия за онагледяване на „опасностите от безредието“ и са идеологизирани като „краят на западната либерална демокрация“. Водещ въпрос за студентска дискусия беше: Могат ли революциите да се изнасят и внасят?“

2. Христо Панчугов: „Криза, лидерство и протести“.

   „Лекцията имаше за цел да обсъди съвременни проблеми, свързани с харизматичното лидерство, изобретената и реална криза и нейното въздействие върху обществото. Фокусът е поставен върху взаимодействието между чувство за социален стрес и изобретяване на лидерство около радикални решения на кризата. Бяха обсъждани възприятията и действията на хората и потенциалните бъдещи развития.“

3. Методи Методиев: „Паметници и ежедневие в България“.

   „Лекцията разглеждаше връзката между паметта и протеста, позовавайки се на примери, взети от българския контекст. Презентацията послужи за установяване на основите за общ разказ за паметта и протеста в Източна Европа, който може да бъде

произведен само в резултат на междунационални и междупоколенчески сътрудничества.“

4. Петя Александрова: „Съпротива с усмивка: Филмови комедии за бежанци и мигранти“.

   „Лекцията представи иронията като форма на съпротива в две източноевропейски филмови комедии: „Никога повече няма да вали сняг“ (Полша, реж. Малгожата Шумовска и Михал Енглерт, 2020 г.) и „Страх“ (България, реж. Ивайло Христов, 2021 г.). Анализирайки първия филм, студентите обсъдиха преодоляването на травмата от аварията в Чернобил и изследването на последствията чрез метафората за сняг. Обръщайки се към „Страх“, те говореха за етническата и расовата принадлежност и предразсъдъците в отношението към емигрантите сред местните по българската граница с Турция.“

5. Айлийн Кейн: „Гражданство: принадлежност и изключване в руската история“.

   „Акцентът беше върху „паспортизацията“ за руско гражданство и как тя е свързана с историята на Русия в контекста на миграции и общности извън официалните граници на Русия.“

Една съществена разлика при участниците от двата университета е, че тези от КК са само студенти по славистика, макар предложението за включване да беше отправено по-широко към целия университет. А от страна на НБУ студентите бяха от специалностите „Политически науки“, „Журналистика“, „Връзки с обществеността“, „История“. Първата група е далеч по-компактна и лесно взаимодействаща помежду си, както и с познатите за тях двама преподаватели, което определяше и по-голямата дисциплина и активно участие. Освен това очевидно дискусионната практика в лекционни курсове за американците е характерна и не ги затруднява.

Докато от НБУ студентите не се познаваха помежду си, включиха се и чужденци по програма Еразъм+ (заради задължителното владеене на английски). Нашите студенти понякога бяха и не толкова подготвени по темите (без навици предварително да четат за лекцията), по-срамежливи.

В посока на изводите бих казала също, че американските студенти бяха по-компетентни по въпросите, които се отнасят до историята и съ-

временния живот в Русия (все пак са студенти „Славистика“ с основен акцент „Русистика“), нашите студенти пък се чувстваха в свои води, когато ставаше дума за включване на български примери и на обща култура по европейските въпроси и казуси.

Друга особеност на семинара е формата на администриране. Тъй като взаимоотношенията между НБУ и КК не са през програмата Еразъм+ или други платформи на сътрудничество, за нашата страна те не се и финансират. В тази връзка е и липсата на достатъчно лостове да се включат нашите студенти, предвид навиците им да се „осчетоводява“ всяко участие. Единственият дотук употребен от мен начин за част от студентите (тези, при които имам и извънаудиторни курсове) е компенсиране с кредити. Колегите ми преподаватели използваха същата стратегия. Впрочем и на американските студенти семинарите се акредитират към различни курсове на сходен принцип, което дотук успява да мотивира и двете страни.

Крайният продукт бяха презентации, каквито студентите вече са свикнали да предават, иначе се затрудняват да направят нещо повече, примерно курсова работа (в рамките на 5 стр.) или проект. За сметка на това стават далеч по-отворени да участват в дискусии. Често разчитат на общата си предварителна подготвеност, а не на конкретна подготовка по темата, за което им се качват съответно статии. Например по моята тема във втория семинар бях дала линкове за гледане на 3 филма (при предварителна уговорка за авторски права, с трудности за набавянето с английски субтитри), но на единия никой не обърна внимание предварително и отпадна от обсъждането, а за другите два се бяха разпределили кой какво да гледа.

В перспектива бих променила тази монотонност, макар и удобна, на презентациите и бих провокирала студентите и към други резултати. Например заснемане на видео, размяна във воденето на дискусии от страна на студентите, включване на игрови елементи и др., за да излязат от зоната си на комфорт в учебните си практики. Но очевидно и двете страни имаше какво да си дадат и какво да получат един от друг, така че сме отворени за бъдещи активности.

Източници:

Към текста няма цитирания и снимков материал на следните основания:

– споделен е само конкретен практически онлайн опит

– липсва юридическо право за прилагане на презентации на студенти.

Разрешение от участниците е получено за монтирането на видеоматериал от първия дистанционен семинар, който може да бъде видян на:

https://youtu.be/tixp3B_7JSU

Изказванията на преподавателите от втория семинар са взети от отчета на Кънетикът колидж, направен за семинара.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА CRM СТРАТЕГИИТЕ В ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОННИЯ СЕКТОР В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Пламен Русков
A1 България
Иван Боевски
Нов български университет

Резюме: Изследването се концентрира върху начина на управление и изготвяне на CRM стратегии на операторите в телекомуникационния сектор в Република България спрямо позицията им на пазара. Направен е анализ на сектора, за да бъде изведена корелацията позиция-стратегия. Описани са етапите на развитие на клиенти от придобиването им до момента на прекратяване отношенията с оператора. На база на разгледаните сравнения са разгледани и начините, по които се адресират клиентите – продукти, комуникации, обслужване и програми за лоялност.

Ключови думи: *CRM стратегия, телекомуникации, привличане на клиенти, задържане на клиенти, изграждане на лоялност.*

THEORETICAL FRAMEWORK FOR TELCO CRM STRATEGIES IN THE REPUBLIC OF BULGARIA

Plamen Ruskov
A1 Bulgaria
Ivan Boevsky
New Bulgarian University

Abstract: The study focuses on the way of management and CRM strategy preparation in the telecommunication sector in the Republic of Bulgaria, according to company position on the market. An analysis of the sector has been made in order to derive the position-strategy correlation. The stages of development of clients from their acquisition to the moment of contract termination are described. Based on the considered comparisons, the ways in which the customers are addressed are also considered – products, communication, customer service and loyalty programs.

Keywords: *CRM strategy, telecommunication, customer acquisition, customer retention, customer loyalty*

Въведение

Пазарът на телекомуникациите е изключително динамичен, силно конкурентен и създава предпоставка за дигитална революция в сферата на CRM стратегиите – от една страна управление на данни и системи, от друга – създаване на изцяло нови дигитални продукти и услуги. На такъв тип пазар маркетинговата стратегия не би трябвало да се ограничава само до един аспект. Това налага изработване и имплементиране/внедряване на съвкупност от стратегии. Фокусирането върху клиента, неговите изисквания и възприятието за връзката „най-добро качество на най-ниска цена“ представлява основната причина за многоаспектността на маркетинговите стратегии. Осъзнатите рискове за обезценяване на основните парични потоци в следващите няколко години, както и бързо случващата се дигитализация, принуждават операторите непрестанно да търсят нови технологични решения и стойностни предложения, с които да привличат както повече клиенти, така и да развиват и задържат настоящите. Въпреки това, все още по-голямата част от приходите на телекомуникационните компании произлиза от продукти и услуги, които са предназначени за крайния потребител (B2C клиенти), а не толкова за продажба и интеграция в B2B клиенти. Това са така наречените „core” услуги или още „основни/ядрови“. по-конкретно това са телефонията, използването на мобилен и фиксиран интернет, телевизия и решения, свързани с комуникациите. Богатото портфолио от различни продуктови линии обуславя изключително силната нужда стратегическите, продуктови и CRM стратегии да работят в синхрон, за да могат операторите бързо и адекватно да отговорят на постоянно променящата се конкурентна среда, както и на високите изисквания и очаквания на самия пазар. Иновациите и новите пазарни ниши са предпоставка за обогатяване и развитие на CRM стратегиите в бранша, както и за финансовото разрастване на компаниите. Това неимоверно осигурява нужния ресурс те да бъдат фокусирани, с интерес индустрията да се развива все повече към това да прави живота на потребителите по-лесен и дигитален.

АНАЛИЗ НА ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОННИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ

Според Годишния доклад на Комисията за регулиране на съобщенията телекомуникационният пазар в България продължава да отбелязва ръст спрямо предходни години (2018, 2019 г.). В него се посочва, че основният двигател на позитивното развитие е повишеното търсене и

добро монетизиране най-вече на мобилния интернет и платената телевизия. Тенденциите се допълват от бавното и постепенно намаляване на броя на по-малките играчи в отделните сегменти.

В мобилния сектор основните оператори са три – А1 България, Виваком и Теленор. Дяловете им остават почти непроменени през последните години, като в зависимост от показателите, лидерското място варира. Например по брой абонати[1] лидер на пазара е А1 България с дял от около 38.5%, следван от Теленор с 33.4% и Виваком с 28.1%. Спрямо оборота от мобилни услуги, лидерството се държи от Теленор с дял от 41.2%, следван от А1 България с 33.7% и Виваком с 25.2% от приходите. Разпределението и по двата показателя изненадват и могат лесно и логично да бъдат обяснени. А1 България (преди това Мтел, Мобилтел и др.) е първият мобилен оператор в България и това е една от причините, която може да обясни най-големия брой абонати. От гледна точка на разпределение по оборот, Теленор е операторът, който се занимава основно с мобилни услуги, докато другите два разполагат с богато портфолио от телевизия и фиксиран интернет за домакинствата. Въпреки че през последните години се забелязва пазарно стабилизиране, конкуренцията във фиксирания сектор е жестока. Операторите са изправени пред предизвикателството да се справят и с по-малките, местни доставчици на интернет и телевизионни услуги, които могат да си позволят по-ниски цени и примамливи промоции. Това се дължи на факта, че излъчват канали, за които не са заплатили пълните права за съдържанието или прикриват брой абонати, за да може разходите им да са по-ниски. В последните години има засилени проверки и акции на държавни институции, които се опитват да се справят с пиратството на ТВ съдържание.

Нови пазари и иновации

Тенденциите показват, че основните услуги все повече ще се обезценяват и монетизирането на иновациите в мобилната и фиксирана мрежа ще бъде все по-трудно и предизвикателно. Това тласка операторите постоянно да разширяват и дигитализират портфолиата си от продукти и услуги, както и да навлизат на нови пазари. Примери за това могат да бъдат намерени дори и от обикновения потребител. А1 и Виваком през 2019 и 2020 г. стартираха предлагането на няколко основни финансови

[1] Анализът на операторите в България е публикуван в годишните доклади на Комисията за регулиране на съобщенията (2019), (2020).

услуги от типа на бързи кредити, кредитни карти и дигитален портфейл. По този начин се включват в касовите и безкасови операции, като улесняват тяхното използване за крайния клиент. Допълнение към това са възможността да закупиш онлайн винетка през A1, да се абонираш за различни застраховки за дома, телефона и автомобила, да заплащаш абонаменти за мобилни приложения към сметката на оператора и други. Все повече възможности за повишаване на годишния оборот на компаниите.

Друг пазар, на който се разпростират отскоро и трите оператора, е т.нар. ICT и cloud услуги, както и множество софтуерни решения в помощ на малкия и среден бизнес в страната – предлагане на IaaS, PaaS и SaaS и други. Този сектор се развива с високи скорости и решението на мобилните оператори да се включат в него може да се окаже силно печелившо.

Интересна стъпка за A1 България, когато през 2018 г. стартира свой собствен ТВ канал със спортно и ексклузивно съдържание. Това им позволи да допълнят добавената стойност към крайните си клиенти и да преминат към продажби на едро на този канал на другите доставчици. Друг аспект на развлекателната индустрия и сериозен паричен поток са музикалните приложения от типа на Spotify, Deezer, YouTube и други. Трите оператора надградиха мобилните си планове, като включиха точно такъв тип възможност.

Въпреки всички нови продукти и услуги на този пазар, не бива да се подценява фактът, че по-голямата част от тях използват мобилната мрежа точно на тези три оператора и технологичните иновации и дигитализация в тази насока се явяват един вид задължителен компонент, за да се случи всичко останало. Поради тази причина вече можем да говорим за 5G, което „отключва“ възможността за създаването на IoT (Internet of things) и достигане на по-високи скорости за обмен на данни. Инвестициите в развитие и подобрение на мобилната и фиксирана мрежа не са никак малки и монетизирането им е от съществено значение и фокус.

CRM СТРАТЕГИЯ СПРЯМО ПОЗИЦИЯТА НА ОПЕРАТОРИТЕ

Позицията на дадена компания на пазара е от съществено значение, тъй като тя до голяма степен определя типа на CRM стратегията, към която ще се насочи. За всеки един от показателите – брой абонати, оборот, приходи и др., може да се разграничи това дали една компания е лидер, или догонващ „играч“.

Продуктовата политика, както и дългосрочните стратегии на компанията се изграждат около позицията на пазара, защото целите, които тя си поставя, винаги са насочени към по-добро представяне по един или няколко от показателите. В повечето случаи останалите остават извън фокус и тяхното изпълнение се бюджетира без особен ръст или дори се запазва същото спрямо предходен период.

Присъщо за лидера на пазара са по-дългосрочните планове, които разгръщат потенциала не само на основните продуктови линии, но и винаги засягат разрастване, чрез иновации, навлизане на нови пазари, нови продуктови линии и ниши. Промоциите, които прави лидерът на пазара, са насочени към това да бъдат изтъкнати повече съдържанието на продуктите, по-доброто качество и ползи за клиентите. Избягва се продажбите да се реализират през по-ниска цена, тъй като основно маркетинговата комуникация е насочена към съществуващите клиенти и има риск от загуба на приходи.

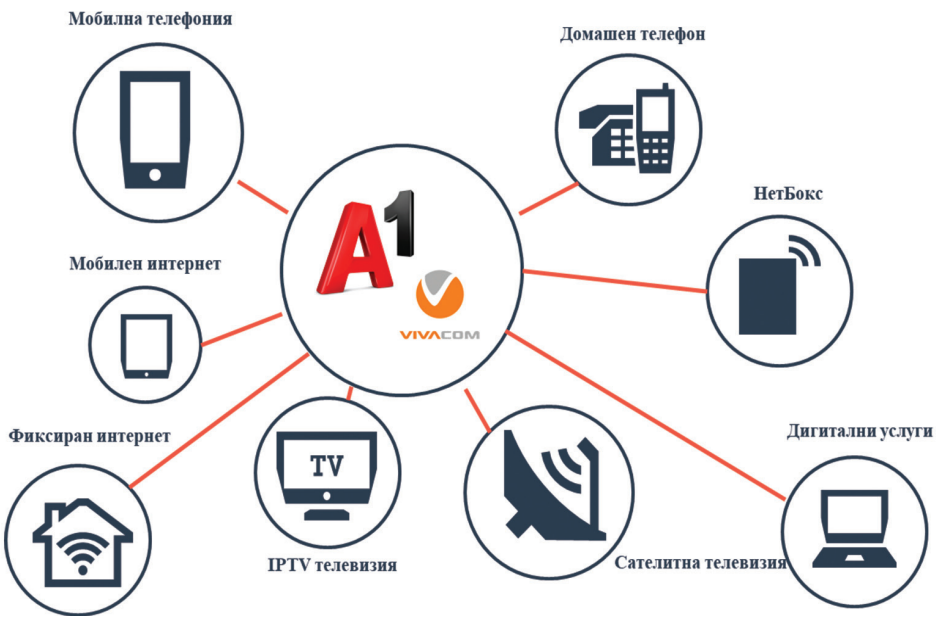
Присъщо за „догонващите“ компании на пазара е, че те търсят по-краткосрочни резултати и силно работят в това да привличат нови клиенти. По-рядко инвестират в нови продуктови линии и избързват в стратегическите си решения само и само да провокират пазара. Често това се случва най-лесно с намаляване на цени и маркетингова комуникация, в която фокус е ниската цена.

На българския пазар могат да бъдат съпоставени А1 България и Виваком, тъй като по показател брой абонати първият е лидерът на пазара, а вторият е догонващ, който провокира останалите. CRM стратегията, която има А1 България, е присъща за един лидер. Компанията развива активно съществуващата си клиентска база и се опитва да предложи все по-атрактивни продукти и услуги. С това крайната цел е запазване на настоящите потребители и повишаване на приходите и постигане на по-голяма удовлетвореност от страна на клиентите. Много ясно личи как в публичната маркетингова комуникация на мобилни продукти акцентът е по-доброто качество на продуктите, по-голямото количество на мобилен интернет, а цената остава като второстепенен акцент, който не е водещ. Като трети на пазара, Виваком има противоположна CRM стратегия. Те се опитват да привлекат все повече клиенти от другите два оператора чрез ценови промоции. Комуникацията е агресивна и масова, за да стигне до максимален брой крайни клиенти на конкурентите. Разбира се, третото място не означава, че операторът не работи и със съществуващите си клиенти, но тази стратегия на задържане не е на всяка цена и

толкова агресивно заложена. Въпреки това, през последните години се забелязва как в различните продуктови семейства – мобилни, фиксирани и т.н., операторите си позволяват за определен период да разменят своите CRM стратегии.

ПОРТФОЛИО ОТ ПРОДУКТИ И УСЛУГИ

Основното продуктово портфолио и на двата оператора е почти еднакво, което се дължи и на факта, че исторически при старта на нова услуга от една от компаниите, останалите се опитват във възможно най-кратки срокове да започнат предлагане на същата или аналогична услуга и за техните клиенти. Такива са мобилна телефония, домашен телефон, мобилен и фиксиран интернет, НетБокс, Сателитна телевизия, IP телевизия и други. В последните 2 години се включва голямо разнообразие от дигитални услуги – мобилна телевизия, клауд пространство дигитален портфейл и други.

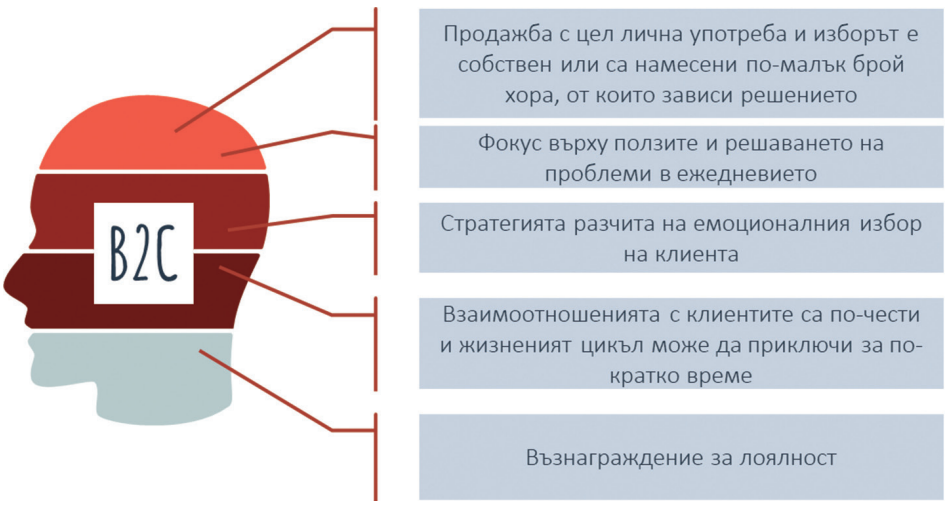

Фигура 1. Типове продукти

Целевият сегмент на всички тези услуги и за двата оператора са крайните частни или бизнес клиенти. Отношението и връзката с клиентите, което се изгражда, е в най-голяма степен „B2C“. B2C е съкращение

от „Business to Consumer“, което се превежда като „Потребителски пазар“. Потребителският пазар се състои от отделни лица и домакинства, които пазаруват стоки или услуги за индивидуална консумация, т.е. за лично потребление. В конкретния случай това може да бъдат домашен интернет и телевизия, мобилен телефон и др., но общото е, че са предназначени за лично ползване, без оглед на това дали чрез това лично ползване ще се осъществяват и служебни задължения.

Обикновено решението за покупка зависи от по-малък брой хора, дори в повечето случаи е от 1 човек. По този начин различните CRM стратегии разчитат на емоционалния избор на клиента. Отличителните качества на продуктите се разглеждат върху това какви проблеми решават в ежедневието на потребителите. Комуникацията се опитва да отговори на въпросите, от които конкретният клиент се интересува за даден момент, т.нар. „contextual marketing“. Това е един непрестанен диалог с потребителя. Броят на допирните точки на контакт е голям. Обикновено операторите се опитват да продължат тези постоянни взаимоотношения за по-дълъг период, тъй като към настоящия момент дългосрочните абонаменти за стандартни B2C договори са за 24 месеца, което ги прави по-рискови от B2B. Рискът от прекратяване на договор и не подновяване за нови 24 месеца е съществен. Поради тази причина и двата оператора имат лоялни програми, с които да възнаградят натрупаната лоялност от страна на потребителите.

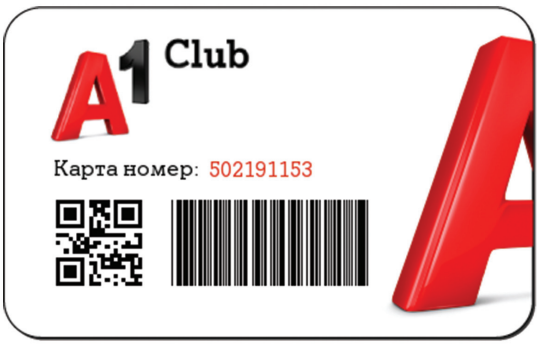

Фигура 2. B2C специфики

ЛОЯЛНА ПРОГРАМА

Настоящите програми за лоялност на А1 България и Виваком имат изградена сходна стратегия. В основата и на двете програми (А1 клуб и Виваклуб) е развита идеята за преференциални условия и отстъпки в обекти на бизнес партньорите на двата оператора, които да бъдат предоставени на техните собствени лоялни клиенти. Такъв тип отстъпки представляват интерес, защото, от една страна, са нещо по-специално, което потребителите получават, защото са клиенти на А1 или Виваком, а от друга страна, разнообразието от отстъпки към „не-телко“ продукти е голямо. По този начин се изгражда усещане за „пълно обгрижване“ от страна на оператора към ежедневието на крайния клиент.

А1 клуб предлага такъв тип отстъпки от партньори във всевъзможни индустрии – развлекателна, разкрасителна, авто-мото, туристически услуги и много други. Легитимацията се случва посредством А1 клубен номер, който може да бъде получен чрез SMS/e-mail, на сайта на оператора, в приложението. Съществува опцията клиентите да изтеглят своята дигитална клубна карта, на която е посочен този номер и е изобразен QR код и баркод. Това улеснява много потребителите, защото не се налага да носят със себе си физически пластики и постоянно да ги забравят. Размерът на отстъпката, който можеш да получиш с тази карта е еднакъв за всички клиенти. Всички оферти могат лесно да се разгледат на страницата на А1 в секция А1 клуб.

Фигура 3. А1 виртуална клубна карта

Виваклуб предлага аналогичен подход към своите лоялни клиенти, но с няколко разлики. Първата е във физическите клубни карти, които клиентите трябва да носят със себе си в обектите на партньорите. От няколко години представиха на своите клиенти възможността за дигитална

клубна карта. Втората разлика е, че разделят клиентите си на 3 нива на лоялност (Special, Premium, VIP).

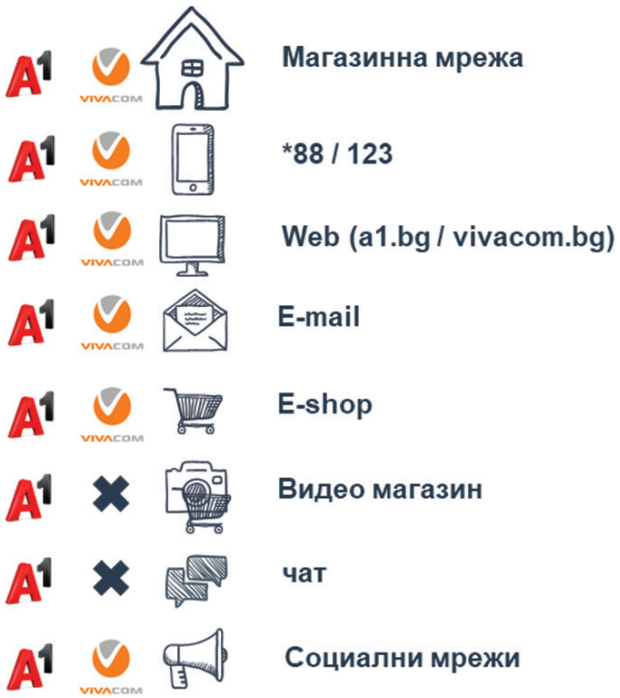
Фигура 4. Виваклуб физическа клубна карта

CRM СТРАТЕГИИ ПРИ ОБСЛУЖВАНЕТО НА КЛИЕНТИ

В същността на CRM стратегиите стоят процеси и системи, свързани с обслужването на клиенти, както и действията, чрез които цялата информация за клиентските профили да бъде събрана на едно място. Това е основата за изграждане на една стабилна и интегрирана многоканална комуникация към клиентите.

Телекомуникационният сектор разполага с едно голямо предимство – продуктите, които операторите предлагат се използват масово и ежедневно за всякакъв тип действия и интеракции. От друга страна тези устройства са средството, чрез което може да бъде събирана информация за поведението на потребителите.

В **обслужването на клиенти** операторите са изградили една стабилна мрежа от допирни точки, по които потребителите получават и предоставят информация, свързана с техните договори за продукти и услуги. И двата оператора разполагат с голяма мрежа от собствени търговски обекти из цялата страна. Те са основен контакт за продажби на нови услуги и преподписване на съществуващи. В допълнение клиентите и на A1, и на Виваком могат да се обадят на центъра за обслужване на клиенти, където да получат нужната информация. Забелязва се и сериозен фокус в дигиталните канали и социални мрежи. За разлика от Виваком, A1 разполага с видео дигитален магазин, както и онлайн чат със сътрудник. Тези две опции допълват официалния сайт и app на компаниите, както и все по-популярния електронен магазин. През последните години и двата оператора отчитат в своите годишни отчети ръст на интереса и отворените дискусии в социалните мрежи.

Фигура 5. Сравнителна таблица –
собствени канали за обслужване на клиенти

По тези канали за комуникация към компанията постъпва огромен обем от **информация**. Тя се обработва и складира, за да може предприятието да разполага максимално с нея и да изгради соята организационна, маркетингова, продуктова и CRM стратегия. Съществена роля за това играе CRM системата какви възможности за обработка и събиране на данни предлага. Чрез нея компаниите персонализират своите оферти към клиентите, събират обратна връзка и следят удовлетвореността. Виваком и А1 разполагат с допълнителни аналитични тулове, които изграждат предикшън модели. Този тип модели подпомагат продажбата на нови услуги, надграждане на съществуващи тарифни планове и задържане на рискови клиенти. Аналитичните модели определят каква е вероятността даден клиент да предприеме дадено действие за покупка или преподписване на тарифен план. Основно се изследва каква е промяната в поведението на клиентската база преди случване на дадено събитие. Например, ако разгледаме действие „прекратяване на договор“, се взи-

мат предвид множество индикатори как са се променили в поведението тези клиенти X месеца преди това. Обикновено моделите показват и кои индикатори оказват най-силно влияние – повишаване в сметката, входиране на жалба, наличие на технически проблем, липса на обхват и други.

СТРАТЕГИЯ ЗА ОФЕРИРАНЕ

Все повече операторите се опитват да подобрят своите CRM стратегии и техники, за да поддържат клиентската си база „жива“ и да продават все повече и повече услуги, които да вълнуват и интригуват потребителите. Един от начините да бъде постигнато това е именно управлението на жизнения цикъл на клиента или т.нар. „Customer Lifecycle Management“ от привличането на клиента до последния му ден. Разпознават се няколко етапа в жизнения цикъл на абонатите и на A1 България, и на Виваком – привличане, фаза на запознаване (welcome фаза), развитие на клиента и задържане.

Привличане (Acquisition)

И двата оператора основно комуникират и таргетират клиенти за придобиване посредством конвенционалните методи за реклама – радио, телевизия, билборд, брандиране на рекламни материали, магазини и комуникация лице в лице с крайния потребител. Проучване на McKensy (2013) за телекомуникационния пазар в Шри Ланка и Бангладеш показва, че в тези страни операторите използват информация за потреблението дори на клиенти на другите конкурентни компании. По този начин сегментират дори чуждите клиенти и насочват таргетирана и персонализирана CRM комуникация за тяхното привличане. В България този тип обработка на данни и кампании не са позволени и се следи стриктно както от Комисия за защита на потребителите, така и от Комисия за защита на личните данни. Виваком често насочват промоциите си така, че да засегнат точно тази фаза на привличане на клиенти от другите оператори. Имат силно телевизионно присъствие, за да предизвикат интерес у потенциалните абонати. Това „вкарва“ човекопоток в магазините им, където търговците всячески се опитват да затворят сделка и да си присвоят нов клиент. A1 също не пропускат възможността да придобият нови абонати, но тази фаза е по-присъща за продажбата на фиксирани и дигитални услуги, където по брой активни абонати не са на първо място.

Фаза на запознаване (Welcome phase)

След като веднъж клиентът вече е станал абонат на дадения оператор, започва един период на запознанство и опознаване. Започва диалогът между двете страни. В тази фаза е от съществено значение операторът да запознае клиента с основните начини, чрез които той може да получи информация за отстъпки, условия по договора, как може да сигнализира за затруднение или да изкаже задоволство от дадената услуга. И двата оператора следват почти идентични процеси за посрещане на нови клиенти. След успешното активиране на SIM карта, клиентите получават информационна кампания чрез SMS и e-mail за това, какво се включва в тарифния план, за който са се абонирали, какви допълнителни пакети за дигитални услуги има активни с безплатен тестови период, на кои номера могат да се свържат с центъра за обслужване на клиенти, както и по какъв начин могат лесно и бързо да проверят оставащите си минути, мегабайти, други отстъпки и стойности по издадени фактури.

Извършват се обаждания към клиентите с цел установяване на удовлетвореността от използването на услугите до този момент. По този начин се установяват неефективните процеси в много начален етап и се взимат мерки, за да не прерасне тази временна неудовлетвореност в тотално разочарование и клиентът да прекрати договора си.

Развитие на клиента (Customer development)

В тази фаза се наблюдават различия между двата оператора. Тя е най-дълга и започва обикновено 3-6 месеца след сключването на договор и продължава почти до последните 3 месеца от него. Това е период, през който много ясно личи каква е CRM стратегията на компанията. A1 България активно работи с настоящата клиентска база, като през този интервал от време се стреми, от една страна, да продаде липсваща услуга на дадения потребител (x-sell), от друга, да надгради и подобри условията на тарифата, която клиентът използва (up-sell). Двата типа CRM активности, свързани с оферирането, имат за цел да развият клиентите и това да доведе до повишаване на приходите от тях. Обикновено операторите използват този контакт с абонатите си, за да получат още една обратна връзка до колко са удовлетворени и биха препоръчали услугите им на познати и приятели (т.нар. tNPS). Виваком са една идея по-пасивни в тази фаза, защото те имат силен фокус върху привличането и на нови клиенти.

Задържане (Retention phase)

В края на жизнения си цикъл клиентите имат най-високи очаквания, тъй като пред тях стои решението дали да продължат съвместната си дейност с настоящия оператор, да преминат на друг, или изцяло да прекратят услуга, която вече възнамеряват да не използват. В тази фаза потенциалните загуби за компанията е най-голяма и има най-сериозно влияние върху приходите и представянето ѝ. Затова и различията между A1 и Виваком са най-очевидни тук. Лидерът на пазара (A1) има много повече какво да губи от Виваком. По-лесно е да вземеш клиенти от най-големия, отколкото да задържиш съществуващата си база. Поради тази причина A1 има дефанзивна CRM стратегия. Компанията въвежда две допълнителни, субфази, с които да запазва клиентите си по-успешно. Едната е свързана с това клиентите да получават обаждане с цел преподписване не в последния момент, а една идея по-рано. Другата субфаза се нарича "last minute defence". Тя се характеризира с това, че клиентите са в етап, когато вече си тръгват, т.е. дали са индикация, че няма да подновят отношенията си с оператора и той прави един последен опит за задържане. Изграждането на стабилна дефанзивна стратегия е от съществено значение за операторите, които са с най-голям пазарен дял. Виваком също разчитат на това клиентите им да преподписват договорите си, но все още основно разчитат на нови попълнения и нови клиенти.

КОМУНИКАЦИОННА СТРАТЕГИЯ

Комуникацията е основното средство, чрез което една компания може да реализира своята CRM и продуктова стратегия. Изгражда се логиката на използване на каналния микс така, че различните видове комуникация да се допълват и да бъдат изпратени в точния момент към точните хора. Съществуват два основни типа комуникация, в зависимост от това коя от двете страни е инициатор – реактивна (пасивна) и проактивна (активна).

С това голямо разнообразие от канали за A1 и Виваком реактивната комуникация може да настъпи по всяко време – при посещение в магазин, при обаждане към контакт центъра за обслужване на клиенти, при посещение на видеомагазин, при разглеждане на банери в сайтове, при отваряне на мобилното приложение и други. Тук водеща страна е клиентът и очакването му е да получи нужната информация. В допълнение на това, компаниите предлагат възможност сътрудниците, търговците и

дигиталните банери да предоставят непоискана реклама на продукт или услуга, която да подобри и надгради клиента. Разбира се, възможно е и до последния ден от договора си клиентът да не потърси съдействие или диалог с оператора. Затова Виваком и A1 използват проактивната маркетингова комуникация, която има за цел да инициира диалог с клиента и да предложи атрактивна нова оферта. Това може да се случи посредством SMS, e-mail, телефонно обаждане, изпращане на онлайн анкети, писма или записани автоматични гласови съобщения. В това забързано ежедневие хората намират все по-малко време да бъдат активната страна за поискване на информация и операторите инвестират все повече и повече средства в това да организират и развиват своето разнообразие от проактивни кампании към клиентите. Така те запознават потребителя с актуални продукти, услуги и промоции, които в повечето случаи са резултат от предварително анализиране на нуждите и прецизно микросегментиране на типа и профила на абоната.

ОБОБЩЕНИЕ

Съществува силна конкурентна среда в телекомуникационния сектор, като операторите развиват силна стратегия за управление на клиентите и продуктова политика. Могат да бъдат намерени много добри практики за събиране и анализ на големи масиви от данни с цел обогатяване на CRM стратегията на компаниите.

A1 България е компания, ориентирана към стратегии, които имат за цел да запазят и развият настоящата си клиентска база посредством много широка и силно диверсифицирана мрежа от комуникационни канали. Използват се похватите за възнаграждаване на клиентската лоялност посредством персонални оферти и лоялната програма A1 клуб. Виваком от своя страна са оператор, ориентиран към агресивна стратегия за привличане на нови клиенти, като не отстъпва по канален микс и разнообразие на допирни точки с клиентите.

Литература:

1. Комисия за регулиране на съобщенията, Годишен доклад (2019), (2020). https://crc.bg/files/Annual_Report_CRC_2019.pdf
2. A1 България, „Combined Annual Report 2019“, (2020). https://report2019.a1.group/en/
3. Виваком, „Интегриран годишен доклад 2019“ (2020). https://www.vivacom.bg/web/catalog/sustainable/
4. Николов, К. (2020). Телеком пазарът: A1 лидер по мобилни абонати, „Теленор“ – по мобилни приходи, а БТК. https://www.capital.bg/biznes/kompanii/2020/06/28/4084066_telekom_pazarut_a1_lider_po_mobilni_abonati_telenor_-/
5. Попов, Б. (2020). статия „A1 изпраща силна 2019 г.“ https://www.investor.bg/telekomunikacii/457/a/a1-izprashta-silna-2019-g-298497/
6. „Customer Lifecycle Management practices in the telecom sector in Sri Lanka and Bangladesh: Supply side perspective“ http://lirneasia.net/wp-content/uploads/2013/03/Customer-Lifecycle-Management-practices-in-the-telecom-sector-in-Sri-Lanka-and-Bangladesh-Supply-side-perspective.pdf

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ И МАРКЕТИНГОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ЯЗЫКУ БИЗНЕС-КОММУНИКАЦИЙ

Евгения Бирюкова
Елена Борисова
Ирина Боговская
ГАОУ ВО МГПУ

Аннотация: Статья посвящена вопросам привлечения достижений в сфере языкознания к подготовке специалистов в области деловых и общественно-политических коммуникаций: PR-менеджеров, райтеров, медиааналитиков, копирайтеров, профессиональных блогеров и др. Рассматриваются возможности использования знаний и компетенций носителей лингвистического образования при их профессиональном развитии на уровне магистратуры.

Ключевые слова: *язык бизнес-коммуникаций, лингвистическое образование, магистратура*

LINGUISTIC AND MARKETING COMPONENTS OF TEACHING SPECIALISTS IN BUSINESS ENGLISH COMMUNICATION SKILLS

Evgeniya Biryukova
Elena Borisova
Irina Bogovskaya
Moscow City University

Abstract: The article deals with questions of applying the achievements of language-teaching techniques to teach specialists in mass media communications: such as PR-managers, writers, media analyzers, copywriters, professional bloggers and others. The questions of applying skills and competence of the linguistic education carriers are treated at the professional level of master-courses.

Keywords: *business-communication language, linguistic education, professional level of master-courses*

Современное состояние коммуникаций характеризуется растущей ролью информационного воздействия на личность: человек получает большую часть информации через медиа, в частности, размещенные в Интернет. Это определяет его поведение и мировосприятие. Поэтому участники коммуникаций – а это сейчас почти всё активное население – должны владеть технологиями эффективного донесения до партнеров своей позиции. Это делает востребованным овладение навыками эффективной коммуникации в общественной и деловой сфере. Помимо профессионального аспекта глубокое понимание специфики воздействия сообщений на сознание адресата имеет и личностные параметры: человек, понимающий способы воздействия, получает возможность обеспечить определенную независимость от обращенных на него инструментов воздействия в виде рекламы, продвижения товаров и идей и т.п., что позволяет в большей степени организовать активность индивида в собственных интересах, а также способствует росту сознательности в гражданском обществе [2].

Мы предполагаем рассмотреть теоретические основы и практические наработки в области подготовки специалиста в сфере массовой деловой коммуникации на основе лингвистической магистерской программы «Иностранные языки в пространстве деловой межкультурной коммуникации» – руководитель программы доктор филологических наук профессор Бирюкова Е.В.

Материалом исследований послужили данные, собранные во время подготовки по программе магистратуры. Для обработки данных применялись методы психолого-педагогических исследований, лингвистической экспертизы, экспертизы рекламного сообщения и ряд других.

Целью магистерской программы «Иностранные языки в пространстве деловой межкультурной коммуникации» является подготовка специалиста для работы в сфере массовых коммуникаций, способного обеспечивать, оценивать и прогнозировать воздействие текстов на отечественную и зарубежную аудиторию, владеющего знаниями и навыками активной коммуникации в Сети на разных языках для продвижения организаций и фирм, создания положительного имиджа персоны и организации, отслеживания особенностей отражения их деятельности по материалам массовых коммуникаций. На данную программу поступают выпускники бакалавриата лингвистического и педагогического направлений, а также специалисты по рекламе и массовым коммуникациям.

Подготовка специалиста по языку бизнес-коммуникаций осуществляется в рамках:

- модуля «Теоретические основы лингвистики»,
- модуля «Маркетинговая лингвистика»,
- модуля «Межкультурно-коммуникативный»,

- модуля «Лингводидактика»,
- НИРМ (научно-исследовательской работы магистранта),
- производственной практики,
- научно-исследовательской практики,
- научных мероприятий.

Особое внимание в процессе подготовки специалиста в сфере массовой деловой коммуникации уделяется исследованию перлокутивных свойств русского и иностранных языков. На теоретических занятиях изучаются особенности продвигающих (маркетинговых, медийных) коммуникаций, на практических занятиях выявляются фрейминговый, ассоциативный, экспрессивно-эмотивный потенциал лексики, интонационные и фонетические особенности, синтаксические средства управления восприятием сообщений (композиция текста, средства актуального членения, использование служебных слов). Обращается внимание и на традиционно выделяемые средства выразительности – приемы, тропы – которые рассматриваются с позиций основных особенностей речевосприятия.

В рамках магистерской программы предлагается комплекс знаний в области перлокутивной и маркетинговой лингвистики, в основе которого лежит языковедческое, психолингвистическое и психологическое представление об основных способах воздействия вербального сообщения на адресата. Студенты магистратуры знакомятся с различными жанрами текстов СМИ, анализируют особенности лексической и грамматической семантики рекламных сообщений, текстов по связям с общественностью и т.п. Для коммерческой рекламы этот подход представляет собой подачу товара с выгодной для продавца, нередко неожиданной стороны. Так, например, известный слоган «Вы этого достойны» позволяет, используя значение слова «достоин», подать товар не с точки зрения его реальных потребительских качеств, а с позиции приемлемости для покупателя (несмотря на возможные препятствия в виде цены и т.п.) [1]. Широкое распространение для продвижения товаров и услуг в бизнес-сфере получили способы отразить в товаре представление о «своем, родном», о повышении статуса при обладании и т.п.

В рамках модуля «Теоретические основы лингвистики» изучаются дисциплины, которые дают общую теоретическую подготовку:

- «Методология современной лингвистики»,
- «Теория коммуникации»,
- «Введение в теорию и практику межкультурной коммуникации»,
- «Дискурсивные практики»,
- «Лингвистическая экспертиза текста».

В ходе изучения дисциплины «Теория коммуникации» магистранты знакомятся с основные условиями и факторами коммуникации; овладевают коммуникативными стратегиями и тактиками, способствующими эффективной коммуникации, в том числе в бизнесе.

На занятиях по дисциплине «Лингвистическая экспертиза текста» рассматриваются вопросы, связанные с использованием лингвистических знаний в сферах, где необходим анализ текстов (в криминалистике, в рекламе и медиа).

В рамках модуля «Маркетинговая лингвистика» предлагаются следующие дисциплины:

- «Социолингвистика»,
- «Лингвистическая прагматика»,
- «Особенности языка рекламы»,
- «Перлокутивная лингвистика»,
- «Лингвистические основы анализа и создания текстов».

Несмотря на то, что основной целью коммуникации является передача информации, всё более значимую роль приобретает в современном обществе, персуазивная или перлокутивная функция. Данная функция предполагает сформированность навыков эффективной коммуникации в общественной и деловой сфере: навыков убеждения, виртуозного владения средствами выразительности русского и иностранных языков, соответствующими приёмами составления продвигающих текстов (официальных текстов, PR-текстов, текстов в социальных сетях). Овладение технологиями эффективного общения для решения профессиональных задач обеспечивается выходом на визуальные составляющие рекламы, что связано с психологическими особенностями восприятия изображения, имеющими параллели в вербальной коммуникации (экспрессивные коллокации, параллелизм ассоциаций, представление действительности через картинку и через наименование, создание сходного эмоционального состояния визуальной и вербальной компонентами) [3].

Модуль «Межкультурно-коммуникативный (иностранный язык)» знакомит магистрантов с научным дискурсом как с разновидностью институционального общения, формирует культуру мышления, способность к комплексному анализу, развивает навыки и культуру устной и письменной речи в области межкультурной коммуникации, профессиональной и научной деятельности, обеспечивает готовность выпускников к осуществлению межъязыкового и межкультурного взаимодействия с носителями изучаемого языка в соответствии с правилами и традициями межкультурного профессионального общения, правилами речевого общения в иноязычном социуме. Содержание данного модуля реализуется в таких дисциплинах как «Практикум по межкультурной коммуникации», «Практи-

кум по профессиональной коммуникации», «Основы научной коммуникации», где особое внимание уделяется социолингвистическим и стилистическим характеристикам текста, экспрессивным синтаксическим конструкциям, коннотативным компонентам лексического значения: степени экспрессии, эмоциональной окраске, наиболее вероятным ассоциациям и т.п. Работа над текстом на иностранном языке, тем более, воздействующим, непременно предполагает точные представления о том, в каком тексте, в речи каких деятелей возможны те или иные стилистически маркированные слова [1].

В рамках модуля «Лингводидактика» происходит дальнейшее развитие языковых, интеллектуальных, креативных и познавательных способностей магистрантов, совершенствование навыков использования перлокутивного потенциала языковых средств и стратегий воздействия в разных дискурсивных практиках.

По итогам изучения каждого модуля проводится комплексный экзамен. Он включает не только традиционные вопросы по дисциплинам, но и задания, которые носят творческий характер. В ходе аттестации учитываются также результаты практики, научно-исследовательской работы магистранта, участие в научных и профессионально ориентированных мероприятиях, круглых стола, семинарах, конференциях. На экзамене студенты магистратуры представляют результаты собственной научно-исследовательской деятельности в рамках проблематики соответствующего модуля.

В ходе производственной практики – практики по получению профессиональных умений и опыта профессиональной деятельности – магистранты знакомятся с современной спецификой корпоративной коммуникации на сайтах, в публикациях и средствах массовой информации, анализируют архитектуру корпоративного сайта и особенности языковых средств, используемых для маркетинговой коммуникации. Как разновидность научно-исследовательской деятельности производственная практика имеет характеристики субъект-субъектного взаимодействия и выступает средством личностного и профессионального становления магистранта в процессе осмысления и переосмысления приобретенного опыта. Содержание практики способствует формированию профессиональных навыков в сфере практического райтинга, копирайтинга и PR, обеспечивает подготовку компетентного конкурентоспособного специалиста (PR-менеджера, маркетолога, райтера, копирайтера, дизайнера и др.), свободно владеющего своей профессией, способного работать в сфере массовых коммуникаций, принимать эффективные маркетинговые решения, формировать фирменный стиль кампании, обеспечивать, оценивать и прогнозировать воздействие продвигающих текстов на отечественную и зарубежную аудиторию.

Научно-исследовательская работа магистранта длится четыре семестра, тематика выпускных квалификационных работ формулируется с учетом направления подготовки и охватывает такие вопросы как: «Средства выражения эмоций в языке», «Имплицитная информация в связном тексте», «Массовая коммуникация: задачи, средства, особенности языка», «Язык социальной группы «студенты», «Стилистика и особенности общения в Сети», «Конфликтогенность межкультурной коммуникации», «Средства убеждения в современных медиа», «Особенности языка рекламного сообщения», «Особенности современного PR-текста», «Вежливость в разных условиях коммуникации», «Цитаты и прецедентные тексты в массовой коммуникации», Особенности описания языка в аспекте отражения активной речевой деятельности» и т.п.

Магистранты регулярно привлекаются для участия научных мероприятиях, связанных с изучением межкультурных маркетинговых коммуникаций. Ежегодно проводятся круглые столы с международным участием, читаются лекции по рекламе, маркетинговым коммуникациям и семиотике доктором маркетинговых коммуникаций и семиотики Христо Кафтанджиевым. В этом году для чтения лекций приглашена Р. Раймайр.

В рамках традиционного курса лекций «Маркетинговая семиотика» студенты ИИЯ МГПУ имеют прекрасную возможность не только вживую познакомиться с Христо Кафтанджиевым, но и почувствовать энергетику и обаяние мэтра европейской рекламы, услышать его комментарии к рекламным роликам. В ходе лекции профессор рассказывает, как нужно делать хорошую рекламу, знакомит магистрантов с ролью мифа в рекламе, с теорией нарративов и архетипическим обращением к силе. Одним из многочисленных достоинств лекции является большое количество оригинальных рекламных роликов, призванных проиллюстрировать теоретический материал и продемонстрировать, как на практике в рекламе воплощаются коммуникативные стратегии и подходы. У Христо Кафтанджиева хорошее знание русского языка, бесконечная любовь к роману «Мастер и Маргарита». Студенты с удовольствием слушают профессора, чему в немалой степени способствует употребляемая им экспрессивная лексика и удачно используемые выразительные сравнения.

Опыт реализации программы «Иностранные языки в пространстве деловой межкультурной коммуникации» свидетельствует, что аналитический характер заданий (работа с Биг Дата, тональный анализ, контент-анализ, анализ медиа с политической точки зрения, выявление конфликтогенного контента, определение манипулятивных приемов, средств воздействия и методов защиты и т.п.), креативные и проектные виды работ способствуют более глубокому осознанному овладению содержанием теоретических дисциплин, необходимых для дальнейшей практической де-

ятельности специалиста в области бизнес-коммуникаций. Вопросы, связанные с маркетинговой стороной деятельности (целевая аудитория, позиционирование марки, учет конкурентов) следует интегрировать в учебный процесс в увязке с рассмотрением особенностей восприятия сообщения в процессе коммуникации. Так таргетирование учитывается при описании выбора стилистически дифференцированных средств языка. Особое внимание уделяется не только прямому и косвенному таргетингу в процессе создания, редактирования, размещения, выявления продвигающих текстов, но и вопросам межкультурной коммуникации, что в свете данного подхода означает изучение возможностей локализации сообщения на разных рынках.

Таким образом, данный подход позволяет обеспечить формирование необходимых навыков у будущих специалистов по профессиональному PR или журналистике, переводчиков, лингвистов, педагогов, психологов, медиааналитиков, профессиональных блогеров и представителей других направлений, связанных с коммуникацией. Наряду с профессиональной подготовкой рекламистов: PR-менеджеров, райтеров, копирайтеров, маркетологов, дизайнеров перспективным оказывается обучение специалистов других профилей основам воздействия в массовой коммуникации, что позволяет им в полной мере овладеть перлокутивными свойствами русского и иностранных языков (фрейминговым, ассоциативным, экспрессивно-эмотивным потенциалом лексики, синтаксическими средствами управления восприятием сообщений, интонационными и фонетическимим особенности текста), осознанно использовать технологии эффективного общения в общественной и деловой сфере в публичной активности, работе в Сети, поддержке имиджа фирмы, при переводе или реферировании, в преподавании иностранных языков и т.п.

Следует отметить, что внимание к иноязычным и инокультурным сообщениям, обеспечиваемое программой, делает ее интересной и для граждан других стран, заинтересованных в коммуникациях с Россией.

Литература:

1. Бирюкова Е.В., Борисова Е.Г., Боговская И.В. «Владение продвигающими технологиями как составляющая профессиональной успешности специалиста по иностранным языкам» // Маркетинговая лингвистика в цифровую эпоху: Сб. науч. статей. – М.: Языки Народов Мира, 2021. – С. 122–126.
2. Борисова Е.Г. Алгоритмы воздействия / Е.Г. Борисова. – М.: ЛО «Московия», 2005.
3. Борисова Е.Г. Коллокации. Что это такое и как их изучать / Е.Г. Борисова. – М.: Филология, 1995.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СОВМЕСТНОЙ МАГИСТЕРСКОЙ ПРОГРАММЫ «БИЗНЕС-КОММУНИКАЦИИ» В БГПУ ИМ. М. АКМУЛЛЫ

Гульнара Кудинова, Гузель Курбангалеева
ФГБОУ ВО «БГПУ им. М.Акмуллы»

Аннотация: В статье описываются некоторые особенности реализации совместной с Новым болгарским университетом двудипломной магистерской программы, связанные с дистанционным обучением. БГПУ им. М. Акмуллы активно развивает инновационные формы дистанционного обучения, опираясь на передовой мировой опыт, в том числе на опыт НБУ. Анализируется опыт взаимодействия и прогнозируются перспективы дальнейшего сотрудничества.

***Ключевые слова**: бизнес-коммуникации, дистанционные формы обучения, двудипломная магистерская программа, Новый болгарский университет, Башкирский государственный педагогический университет им. М.Акмуллы.*

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE JOINT MASTER'S PROGRAM "BUSINESS COMMUNICATIONS" AT THE BSPU NAMED AFTER M. AKMULLA

Gulnara Kudinova, Guzel Kurbangaleeva
FGBOU VO "BSPU named after M. Akmulla"

Abstract: The article describes some features of the implementation of a joint two-degree master's program with the New Bulgarian University related to distance learning. BSPU named after M. Akmulla actively develops innovative forms of distance learning, relying on the best international experience, including the experience of the NBU. The experience of interaction is analyzed and the prospects for further cooperation are predicted.

Keywords: *business communications, distance learning, two-degree master's program, New Bulgarian University, Bashkir State Pedagogical University named after M. Akmulla.*

В последние годы в России и за рубежом растёт популярность электронного обучения, повышается интенсивность использования дистанционных образовательных технологий в высшем образовании. Различные формы академической мобильности обучающихся на основе использования информационно-коммуникационных технологий с участием различных образовательных организаций, в том числе из разных стран, в мировой практике в настоящее время активно развиваются. Весьма полезный опыт в этой области мы приобрели в результате тесного сотрудничества с Новым болгарским университетом.

В апреле 2016 года после длительного подготовительного периода был подписан договор о совместной двудипломной магистерской программе с Новым болгарским университетом. С тех пор ежегодно в Институте филологического образования и межкультурных коммуникаций БГПУ им. М. Акмуллы проводится набор на данную программу, которая называется «Бизнес-коммуникации» и создана на основе успешно существующей в течение 10 лет в НБУ на факультете дистанционного, электронного и продолжающего обучения магистерской программы с одноименным названием.

Важным обстоятельством, которое приходится учитывать при разработке совмещенных межгосударственных образовательных программ, является необходимость приведения их в соответствие с нормами действующего законодательства Российской Федерации и Республики Болгария и принятых в странах государственных требований к стандартам магистерского образования, и это касается как правил зачисления на обучение и организации учебного процесса, так и форм и статуса выдаваемых документов об образовании. Вполне закономерно, что стороны соглашения обязаны обеспечивать соответствие совместной деятельности законодательным требованиям. При этом вузы гарантируют наличие правовых возможностей для выполнения взятых на себя обязательств, предоставление кадрового обеспечения, наличие необходимых разрешительных документов и иных обстоятельств, обеспечивающих законность образовательной деятельности.

Область профессиональной деятельности магистров программы «Бизнес-коммуникации», как мы её видим в БГПУ им. Акмуллы: менеджмент в фирмах и корпорациях с международным участием, современное лингвистическое образование, межкультурная коммуникация и новые информационные технологии.

Бизнес-коммуникации – это многообразие форм делового сотрудничества, которые в последние десятилетия превратились в настоящую

технологию ведения бизнеса. Современные бизнес-коммуникации представляют собой самостоятельную управленческую функцию, эффективное выполнение которой возможно только при профессиональном подходе. Та или иная модель бизнес-коммуникаций наилучшим образом подходит к укреплению репутации и позитивного имиджа компаний, поскольку соединяет в себе преимущества всех технологий работы с целевыми аудиториями: маркетинга, рекламы, PR.

Программа ориентирована на подготовку магистров для следующих видов профессиональной деятельности: консультативно-коммуникативной; информационно-лингвистическая; организационно-управленческая.

Основными задачами профессиональной деятельности магистра по программе «Бизнес-коммуникации» являются:

- в области консультативно-коммуникативной деятельности:
  - проведение деловых переговоров, конференций, симпозиумов, семинаров с использованием нескольких рабочих языков;
  - разработка и применение тактик разрешения конфликтных ситуаций в сфере межкультурной коммуникации;
  - проведение информационно-поисковой деятельности, направленной на совершенствование профессиональных умений в сфере межкультурной коммуникации;
  - составление глоссариев, методических рекомендаций в профессионально ориентированных областях межкультурной коммуникации;
- в области информационно-лингвистической деятельности:
  - обработка русскоязычных и иноязычных текстов в производственно-практических целях;
  - экспертный лингвистический анализ звучащей речи и письменных текстов на любом языке в производственно-практических целях;
- в области организационно-управленческой деятельности:
  - планирование деятельности и руководство коллективами, решающими образовательные и лингвистические задачи;
  - проведение информационно-поисковой деятельности, направленной на совершенствование профессиональных уме-

ний в области методики преподавания, перевода и межкультурной коммуникации;

– организация деловых переговоров, конференций, симпозиумов, семинаров с использованием нескольких рабочих языков;
– организация процессов по формализации лингвистического материала в соответствии с поставленными задачами.

Программа предполагает овладение профессиональными компетенциями в области менеджмента, международного делопроизводства, межкультурной коммуникации, предусмотрено углубленное изучение двух языков (болгарского и английского).

Форма обучения на базе БГПУ им. М.Акмуллы – заочная (с дистанционными технологиями). Занятия проводятся ведущими преподавателями БГПУ им.М.Акмуллы и НБУ. Кроме того, до недавнего времени практиковались очные лекции преподавателей НБУ для магистрантов и бакалавров БГПУ. Так, доктор Татьяна Федь приезжала на недельную стажировку и провела ряд занятий по Болгарскому языку и деловой коммуникации на болгарском языке, которые были записаны на видео и вошли в фонд видеолекций БГПУ по данной программе. За последние годы преподаватели НБУ трижды приезжали в качестве приглашённых лекторов в наш вуз: доцент Ирина Георгиева и ассистент Кристина Томова также провели интереснейшие занятия со студентами БГПУ им. М. Акмуллы по болгарскому языку, выступили с научными докладами на научно-практических конференциях и дали мастер-классы для преподавателей.

Между нашими преподавательскими коллективами осуществляется постоянное взаимодействие и обмен учебно-методической и научной литературой. Так, доцентами Галиной Куртевой и Гузель Курбангалеевой написаны совместные научно-методические статьи [3, 4]; доцент Ирина Георгиева опубликовала статью в одном из научных сборников БГПУ им. Акмуллы. Студенты Института филологического образования и межкультурных коммуникаций изучают болгарский язык по учебнику «Здравейте!» авторского коллектива преподавателей-болгаристов НБУ Галины Куртевой, Кръстинки Бумбаровой и Стефки Бъчваровой (София, 2013) [5].

Срок обучения по данной магистерской программе в БГПУ – 2,5 года, в НБУ – срок обучения короче, тем не менее удалось согласовать варианты учебных планов двух вузов и составить протоколы о взаимном признании целого ряда дисциплин.

Уникальность и инновационность программы «Бизнес-коммуникации» заключается в том, магистранты, обучающиеся по данной программе, могут провести один учебный семестр за рубежом в университете-партнере, а в случае успешного выполнения программы и защиты магистерской диссертации получить два диплома: диплом государственного образца БГПУ им.М.Акмуллы и диплом магистра университета-партнера НБУ с европейским приложением.

Таким образом, в третьем семестре в течение трёх месяцев для магистрантов БГПУ планируется языковая стажировка в Новом болгарском университете (г. София), однако в настоящее время, в связи с пандемией, эта часть программы также переведена в дистанционный формат. Программа, таким образом, предполагает использование технологий дистанционного обучения не только в учебном процессе, но и при прохождении практик и стажировок.

Совместная двудипломная магистерская программа «Бизнес-коммуникации» ориентирована на подготовку квалифицированных и востребованных специалистов в сфере лингвистического образования и международных деловых связей, владеющих современными теоретическими и методическими знаниями в области межкультурной коммуникации, диалога культур, делового общения, славистики, а также навыками их практического применения для решения профессиональных задач.

Важно заметить, что отличительными особенностями данной программы являются её динамичность и практикоориентированность; гибкость и адаптируемость под конкретную задачу.

Программа, как это представлено в варианте БГПУ им. М.Акмуллы, включает 3 модуля (собственно лингвистический, лингвострановедческий, экономический) и представляет собой комплекс курсов, демонстрирующих глубинную связь теории коммуникации, языкознания и практики преподавания русского / иностранных языков (Основы теории коммуникации, Практикум по культуре речевого общения на иностранном языке и др.). Ряд дисциплин предполагает овладение профессиональными компетенциями в области международного делопроизводства, межкультурной коммуникации (Международное документоведение и делопроизводство, Практикум по языку деловой коммуникации, Сопоставительное изучение культур и практика межкультурного диалога, Реклама в международном коммуникативном процессе, Бизнес-коммуникация в контексте диалога культур и др.), предполагается углубленное изучение славянских языков (болгарского, а в дальнейшем, возможно, – польского, чешского и др.).

В части наполнения учебных курсов и дисциплин также осуществляется постоянное взаимодействие и обмен между преподавательскими коллективами, которые участвуют в реализации программы. В преподавании дисциплин лингвистического модуля коллеги из НБУ помогают нашему коллективу с учебниками по болгарскому языку и деловой коммуникации на болгарском; в преподавании лингвострановедческого модуля происходит обмен опытом: успешному проведению занятий по болгарской лингвокультурологии способствуют научные публикации ведущих преподавателей НБУ Ирины Георгиевой, Галины Куртевой, Татьяны Федь и др. [1, 2, 6]

Образовательная программа реализуется не только при активном применении электронного обучения и дистанционных образовательных технологий, но и с использованием МООК. Каждому магистранту оказывается содействие в выборе и реализации индивидуальной образовательной траектории, используя образовательное и научное пространства БГПУ им. М. Акмуллы и вузов-партнеров. Успешному применению ИКТ способствует обмен опытом со специалистами НБУ.

Важно отметить, что наши выпускники востребованы в различных сферах деловой коммуникации и могут работать в государственных и частных структурах, осуществляющих международную деятельность (делопроизводитель, помощник руководителя в области международного сотрудничества, переводчик, консультант в сфере международной деловой коммуникации и др.); в образовательных учреждениях всех уровней – школе, системе дополнительного образования, училище, вузе (педагог, преподаватель, учитель русского /иностранных языков, преподаватель специальных дисциплин и др.).

Республика Башкортостан нуждается в специалистах в области международной деятельности: это частные туристические фирмы и государственные предприятия, осуществляющие деловое сотрудничество с зарубежными партнёрами. Активизируются в последние годы также международные связи с славянскими государствами Европы – Болгарией, Чехией и Польшей.

В апреле 2021 г. договор с Новым болгарским университетом (Болгария, София) пролонгирован на следующие 5 лет. За прошедшие пять лет сотрудничества по данной программе два диплома получили трое студентов БГПУ им. М.Акмуллы: Кристина Ахметшина, Айгуль Шамсутдинова и Андрей Шаронов; несколько студентов изъявили желание поступить на данную программу в этом году (приём ещё ведётся).

Как подтверждает опыт реализации описанной модели, образовательный процесс двудипломного образования на основе совмещенных образовательных программ должен носить двусторонний симметричный характер. К сожалению, у БГПУ пока не было опыта обучения болгарских студентов с целью получить второй диплом Башкирского государственного педагогического университета. Перед нашим вузом стоит важная и ответственная задача заинтересовать и привлечь студентов НБУ новыми возможностями, интересными перспективами и хорошими условиями обучения и проживания в Республике Башкортостан. При этом опыт сотрудничества с НБУ показывает, что выбор разнопрофильных двудипломных образовательных программ является привлекательным для абитуриентов с точки зрения будущего трудоустройства, а обучение с пересекающимся перечнем дисциплин не приводит к существенной перегрузке обучаемых.

Литература:

1. Георгиева, Ирина. „Времето“ в руската и българската фразеологична картина на света“, Годишник на департамент „Чужди езици и култури“, Т. 1, НБУ, 2018, 48–65.
2. Георгиева, Ирина. Своеобразието на руските семейни традиции, отразено в пословици и поговорки. – В Списание /електронно/ „Дзяло“, бр. 18, 2020.
3. Курбангалеева, Г.М., Куртева, Г. The category of definiteness in the Bulgarian language and its asquition by Russian-speaking students / Категория определённости в болгарском языке и специфика её освоения русскоязычными студентами. // Педагогический журнал Башкортостана, 2015, № 1 (56), 97–102.
4. Курбангалеева Г.М., Куртева Г. Категория числа в болгарском языке и особенности её усвоения русскоязычными студентами // Проблемы лингвистики, методики обучения иностранным языкам и литературоведения в свете межкультурной коммуникации: материалы V международной научно-практической конференции (26-27 марта 2015 г.).
5. Куртева, Галина, Бумбарова, Кръстинка, Бъчварова, Стефка, Здравейте! Учебник по български език за чужденци. – София: Нов български университет, 2013.
6. Федь, Татьяна. Обучение иностранным языкам как основная составляющая учебных программ в Новом болгарском университете (г. София, Республика Болгария) – традиционное и новаторское // «100 години чуждоезиковообучение в УНСС». Сборник от юбилейна международна научна конференция. Октомври 2020 – София, 2021, – С 245–253.

АНТРОПОНИМИКА И «БИЗНЕС-КОММУНИКАЦИИ». ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Радослава Илчева
Институт литературы Болгарской АН

Резюме: В статията се обосновава практическата необходимост от познания в областта на руската антропонимика в специалността «Бизнес-комуникации». Разглеждат се следните аспекти на руските имена с оглед включването им в преподаването на руски език като чужд: граматичен, комуникативен, юридически, сравнителен, културологичен.

Ключови думи: *руски език като чужд, преподаване, антропоним, деминутив, хипокористика, патроним, фамилия*

ANTRHOPONYMY AND BUSINESS COMMUNICATION. PRACTICAL ASPECTS

Radoslava Ilcheva
Institute for Literature BAS

Abstract: The article states the practical need for knowledge in the sphere of Russian anthroponymy in the "Business communication" major. The following aspects of Russian names are examined, considering the need for their inclusion in the teaching of Russian as a foreign language: grammatical, communicational, juridical, comparative, culturological.

Keywords: *Russian as a foreign language, teaching, anthroponym, Diminutive, Hypocorism, Patronymic, Surname (family name)*

У меня два амплуа – кабинетного ученого-литературоведа в Институте литературы Болгарской АН (это моя постоянная работа) и преподавателя-почасовика русского языка как иностранного в Новом болгарском университете. Поскольку, несмотря на специфику каждой из этих областей, их нельзя отграничить в повседневной деятельности, мне часто приходится сочетать полезное с … полезным.

Одна из моих любимых исследовательских сфер – это функционирование собственного имени в художественном произведении, в творчестве определенного автора, в литературном быту, в культурном срезе конкретного исторического периода. Многолетние изыскания привели меня к выводу о существовании хотя и не всегда четко вычленяемого, но тем не менее неизменно присутствующего *антропонимического дискурса* в литературных и паралитературных текстах. Он возможен благодаря феномену – социальному, культурологическому, лингвистическому, собственного имени. Высокая информативность антропонима, его неслучайность в произведении становятся дополнительным, но подчас весьма эффективным средством разгадывания авторского замысла. Например, анализ динамики противопоставления двух имен – Евгений и Владимир, в творчестве А.С. Пушкина позволяет предположить, каким было не названное автором личное имя полковника Бурмина из повести «Метель» [4, с. 57]. Или, чтение с «антропонимической» лупой поэмы «Полтава» подсказывает, почему мстительная жена Кочубея лишена имени, а его дочь – «грешная дева», переименована из Матрены[1] в Марию [3].

Параллельно с этими кабинетными идеями я пришла к наблюдению, что потенциал антропонимов все еще остается невостребованным (или не до конца востребованным) на уроках русского языка как иностранного. Я убеждена, что различные параметры русской антропонимики (как и ономастики вообще) должны занять свое место в учебном процессе, разумеется, с учетом возраста обучаемых, степени владения ими языком, конкретных целей и задач обучения и проч. Антропонимика – ценное подспорье в обучении русскому языку, благодатный материал для преподавателя. Ведь трудно найти человека, безразличного к имени. Прибавьте к этому латинское крылатое выражение nomen est omen

[1] Имя жены Кочубея – Любовь Федоровна, было хорошо известно Пушкину, но его присутствие в тексте бы подорвало монолитность художественного образа. Поэт также знал, что дочь Кочубея, которая стала героиней его поэмы под именем Мария, в действительности звали Матрена и сам указал на этот факт в Примечании 3 после основного текста.

(имя – судьба/предзнаменование)[2] и считайте, что вы уже заинтересовали учащихся.

Это, пожалуй, в наибольшей степени относится к бизнес-коммуникации, когда люди общаются в целях достижения тех или иных интересов фирмы, делового партнерства и т.п. В этом плане полезно знать, как подойти к собеседнику, как стать для него «своим» на подсознательном уровне. А если учесть и роль корректного использования имени в деловом общении, то включение антропонимического сегмента в процесс обучения становится необходимым. Ведь правильное употребление имени не только неотъемлемая часть бизнес-этикета, подчас позволяющая обходить острые углы, но и предпосылка успешного сотрудничества. Наша цивилизация давно вышла из того младенческого состояния, когда имя воспринималось как alter ego человека, но ошибочно произнесенное имя по-прежнему задевает. И если сказанные к месту пословицы и поговорки в плане налаживания контактов иногда способны заменить собой пару рекомендательных писем, то неправильно использованное или даже искаженное имя собеседника может свести на нет эффект дюжины таких писем.

Присутствие имен носителей языка в учебных текстах выполняет очень важную задачу – переключить внимание учащихся на русскую языковую волну. Конечно, на разных уровнях обучения наличие антропонимов характеризуется разными особенностями. Все же, думается, можно выделить следующие аспекты:

1) грамматический. Он объединяет несколько отдельных и вместе с тем взаимосвязанных компонентов:

- ***фонетический***. В основном это различия в звуковой оболочке русских и болгарских имен одинакового происхождения, вытекающие из замены звуков, их выпадения, перестановки ударения (Степа́н – Сте́фан, Фёдор – Тодор, Святослав – Светослав; Афанасий – Атанас, Дмитрий – Димитър, Василий – Васил; Владѝмир – Владимѝр, Оле́г – О́лег, Евдокѝя – Евдо́кия, Веронѝка – Веро́ника, Денѝс – Де́нис).
- ***словообразовательный***. Для русских имен характерны сокращенные, ласкательные, уменьшительные, фамильярные производные формы имени (дериваты), которые используются главным образом в неофициальной обстановке и, в отличие от болгарских аналогов, не могут претендовать на антропоними-

[2] Ср. с русским выражением *По имени и житие.*

ческую автономность. Среди них особо выделяются гипокористики (слова, выражающие ласкательность) и деминутивы (слова, выражающие уменьшительность). Особо следует оговорить употребление уменьшительных суффиксов, их универсальность как для существительных собственных, так и для существительных нарицательных: -к в уничижительном или в нейтральном значении (Ленка, Гришка, Катька, Ванька; картинка, банька); –очк/ечк (Ирочка, Ванечка; лавочка, точечка), -уш/юш (Павлуша, Катюша; дорогуша), -еньк/оньк (Настенька, Любонька: реченька, кухонька) в ласкательном значении[3].

Следует уделить внимание такому специфическому компоненту русской антропонимической формулы как отчество. В отличие от болгарского патронима, который по словообразовательным суффиксам совпадает с фамилиями, образованными от личных имен и по желанию своего носителя может использоваться как фамилия[4], русский патроним – это оформленное при помощи специальных суффиксов (-ович/евич, -овна/евна) имя отца.

– ***морфологический***. На примере собственных имен можно в очередной раз припомнить особенности склонений русских существительных (Иван, Игорь, Евгений, Петрович – братан, словарь, гений, москвич; Татьяна, Анастасия, Марья, Костя, Шура, Петровна – поляна, линия, плясунья, земля, мишура, княжна; Суламифь – верфь). То же самое можно сказать и о прилагательных, в том числе и притяжательных (Калюжный – дружный; Вяземский – дружеский; Степанов – отцов, Никитина – мамина).

Вообще в плане морфологии много занимательных антропонимических казусов и их нужно активно включать в преподавание, потому что они ненавязчиво расширяют рамки языковой компетенции учащихся, стимулируя их интерес.

Так, на примере существительных 3 склонения – личного имени *Любовь*, сохраняющего при склонении О и нарицательного существительного *любовь* с беглым О, можно показать способность языка исполь-

[3] Можно привлечь и суффиксы с другим значением, например,–ах/ях (Натаха, рубаха), -ух/юх (Настюха, вековуха), -ан/ян (пахан, Костян). Имена и, в частности, фамилии позволяют заглянуть в историю суффиксов. Так, по мнению Е. Водолазкина [1], увеличительный сегодня суффикс -ище в старину был уменьшительным: фамилия *Радищев* восходит к уменьшительному имени *Радище* (Родион).

[4] Ср. Виктор Петров (отчество) Иванов (фамилия). Литературовед Стоян Илиев Димитров известен как Стоян Илиев.

зовать морфологию в целях различения смысла в случаях омонимии (добиваться любви Любови). Можно привлечь и смыслоразличительную функцию единственного и множественного числа: Афина Делиониди и греческая столица Афины (Афина побывала в Афинах).

Здесь можно рассказать, на радость обучаемым, о несклоняемых русских фамилиях типа Седых, Коротких, Живаго, Хитрово; о тенденции последних десятилетий не склонять фамилии, совпадающие с названиями животных. Последнее представляется логичным: одно дело встретить Козел[5] Алексея, а совсем другое – Козла Алексея. Можно упомянуть о ставших несклоняемыми фамилиях украинского происхождения: если в XIX в. спрашивали у Короленки, то сейчас спрашивают у Короленко. Необходимо подчеркнуть, что, в отличие от мужских, иностранные женские фамилии не склоняются: машина Джона Смита – машина Джулии Смит.

Думается, студентам будет любопытно почувствовать разницу в грамматическом «поведении» русского топонима и омонимического антропонима в Творительном падеже: знакомиться со Львовом (городом) – знакомиться со Львовым (человеком); Тучи сгустились над Пушкином (городом) – Тучи сгустились над Пушкиным (поэтом). Можно указать на разные окончания в Творительном падеже у одинаково звучащих, но разного происхождения, русских и иностранных фамилий: восхищаться Чарли Чаплином – восхищаться Володей Чаплиным. Пожалуй, стоит уделить внимание отапеллятивным фамилиям, которые при произнесении вслух отличаются от соответствующих существительных нарицательных, но на письме могут вызвать недоразумения[6].

Уместно упомянуть и имена, первоначально варианты одного и того же антропонима, которые с течением времени стали автономными. В некоторых случаях все довольно прозрачно, имя осознается носителями языка в своей целости, хотя небольшая разница в написании и произношении может создать проблемы на бюрократическом уровне: Наталья – Наталия, Марья – Мария, Софья – София. В других случаях напряжение нарастает: Ксения – Аксинья – Оксана; Елена – Алёна. Их аналоги – венгерский Илона и английский Нелли, давно не связываются с древнегреческим «первоисточником». А бывает, что только специалисты знают, что речь идет о вариантах одного и того же имени. Напри-

[5] Некоторые носители этой фамилии утверждают, что ударение падает на первый слог – Ко́зел.

[6] Ребенок Александра – это и ребёнок по имени Александра, и актриса Александра Ребено́к.

мер, преномен греческого происхождения Георгий (в переводе земледелец) на русской почве дал две формы с нулевой взаимозаменяемостью: Егор в крестьянской среде и Юрий в княжеской среде.

В преподавании РКИ стоит учитывать и ту зыбкость между существительным собственным и существительным нарицательным, которая проявлялась в разные периоды XX века в тесной связи с историей страны: название элементарной частицы *электрон* и хронологический термин *эра* получили статус личного имени в период антропонимического бума (20-ых-30-ые гг.)[7]; наоборот, женское имя Катюша в годы Великой отечественной войны стало названием бесствольных систем полевой реактивной артиллерии.

2) коммуникативный. Как было уже сказано, правильное использование имени в зависимости от конкретной ситуации является важной предпосылкой для успешного или хотя бы беспроблемного общения. В зависимости от отношения к человеку изменяется употребление антропонима. Постепенно обучаемые понимают, почему Александр Александрович Степанов в одной ситуации Александр Степанов, в другой – Александр Александрович, в третьей – Сан Саныч, в четвертой – Саша/Шура/Саня/Сэн (Степанов), даже Сашка/Сашенька/ Шурочка/Санек. Или в каком контексте Сергей Савельевич Петров просто Петров, в каких – Савельевич или Савельич; в каких – Сережа, Сереженька, Серега, а то и Серый. Или, когда Мария Ивановна Сидорова – Марьванна, Маша, Машенька, Машка, Машутка, Маня, Маруся, Маруля, Муся и т.д. Студентам можно даже указать на окказиональное использование матронима[8] в целях оскорбления – Александр Валерьевич (отец Петр, мать Валерия, т.е. обозвать по матушке).

О роли корректного употребления имени в бизнес-коммуникации было уже сказано. Добавим только, что иногда фамилия дает информацию о регионе, выходцами из которого были предки русского бизнес-партнера или даже он сам: фамилии на ударные суффиксы -ых/их (Белых, Коротких) указывают на происхождение из Сибири; на -енко (Иващенко) – с Украины, на -ович/евич (Шверубович, Алексиевич) – из Белоруссии, на -ньш (Калниньш) – из Латвии[9].

---

[7] Отделение Церкви от Государства после Октябрьской революции и отказ от вековой практики имянаречения, вызвали небывалое и не всегда удачное имятворчество.

[8] Производное имени матери.

[9] В этой сфере классической является монография В.А. Никонова «География фамилий» (М., 1988).

3) юридический. Имя легитимирует своего носителя перед обществом и Законом как определенную личность, обладающую гражданскими правами и обязанностями. В связи с этой функцией факт присвоения имени получает юридическое значение и подлежит регистрации в соответствующих документах. В этом плане, как указывает А.В. Суперанская, «правильное написание имен – важная проблема, не только орфографическая, но и юридическая. Ведь имена пишутся в документах и, к сожалению, не всегда во всех случаях одинаково. Идентификация отдельных форм имен и поиски их наиболее правильного написания отнимают, порой, много времени и сил» [7, с. 9]. В группу бюрократического риска входят носители фамилий, имен или отчеств с двояким правописанием (Семенова – Семёнова, Наталия – Наталья, Геннадиевич – Геннадьевич), поскольку с юридической точки зрения не ясно, идет ли речь об одном человеке или о разных людях. По приблизительным оценкам одну только «опасную» букву Ё в паспортных данных имеют три процента россиян и с юридической точки зрения они живут на минном поле [5]. Все это, как и способы транскрибирования русских имен, нужно учитывать в оформлении деловых документов.

Нельзя допускать в бизнес-коммуникации подмены иностранного имени автохтонным вариантом. *Тодор Достоевски* в некоторых болгарских изданиях конца XIX в. и *Малгожата Тэтчерова* в чешской периодике 70-ых гг. XX в. сегодня воспринимаются как своего рода экзотика, ибо понятно, о ком идет речь. Но не так обстоит дело с именами простых людей – их изменение чревато проблемами и не только бюрократическими. Об этом предупреждала классик российской ономастики А.В. Суперанская: заменяя имена одного ряда именами другого ряда, мы переносим человека из одного культурного окружения в другое, хотя и родственное [6][10].

4) сравнительный. При знакомстве болгарских учащихся с русской антропонимикой нельзя пренебрегать и различиями между болгарским и русским репертуарами имен. Если для русского именника характерна высокая концентрация личных имен при разнообразии фамилий, то болгарский именник, наоборот, располагает богатым набором личных имен за счет частотности многих фамилий. Последнее объяс-

[10] В качестве примеров А.В. Суперанская приводит украинизацию имен русских, проживающих на Украине, когда теряется не только имя, но и инициал: Елена – Олена, Алексей – Олексій, Дарья – Одарка, Ефрем – Окрім, Анна – Ганна, Николай – Микола.

няется тем, что большинство болгарских фамилий по происхождению – дедичества.[11]

Отношения личного имени, его деминутивов и гипокористик в русской традиции и ономастической практике строго регламентированы, чего нельзя сказать о болгарских именах. Не только патроним может выступать в функции фамилии, а для членов семьи его носителя и стать фамилией[12]. Любой деминутив или гипокористика могут стать полноправным, юридически закрепленным именем. Димитър, Димо, Димчо, Митко, Митьо; Екатерина, Катерина, Катина, Катюша, Катя, Ката – разные имена, хотя их «первоисточник» легко угадывается.

Специально следует оговорить неправомерную смену места ударения в некоторых русских фамилиях: 30-40 лет назад литературоведы старшего поколения произносили Кара́мзин, а не Карамзи́н. Да и сегодня мало кто правильно произносит псевдоним выдающегося историка-слависта Георгия Гуцы (1802-1839) – Юрий Вене́лин: все говорят Юрий Венели́н[13].

Особенно занимательной как для болгарской, так и для русской аудитории представляется омонимия некоторых болгарских женских имен, по своему происхождению деминутивов, и русских мужских гипокористик или деминутивов – Ваня, Славка, Гена, Димка, Петя и т.д.

5) культурологический. В любой дисциплине существует базовый набор знаний и набор таковых для продвинутых. Привлечение культурологического аспекта в преподавании РКИ относится ко второму типу. Этот аспект предполагает высокую степень владения языком и наличие фоновых знаний, связанных с историей и культурой России. По этой причине он реализуется прежде всего в системе высшего образования. Не пренебрегая остальными аспектами, в студенческой аудитории целесообразно рассматривать антропонимы на стыке лингвистики,

---

[11] Дедичество – именование, произведенное от имени деда. В определенный период (30-ые – 70-ые гг. XX в.) новорожденных в Болгарии часто регистрировали не по имени отца и его фамилии, а по имени отца и имени деда по отцу. В результате у представителей этого поколения фамилия не совпадает с фамилией родителей.

[12] Если Иван Лазаров Иванов, из-за высокой частотности фамилии Иванов, выбрал как официальное именование Иван Лазаров, то его супруга по мужу – Лазарова, а дети – Лазаровы.

[13] Народ выразил свою благодарность автору эпохального для болгарского самосознания исследования «Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам» (1829), превратив его псевдоним в личное имя – Венели́н, Венели́на.

литературоведения, культурологии, социологии, этнологии, истории, т.е. обнажать если не все, то большинство посланий, несомых ими. Высокая концентрация личных имен, характерная и по сей день для русского именника, объясняется не только модой на имена, но и многовековой традицией имянаречения по Святцам, что сильно ограничило возможности выбора личного имени. Разнообразие русских фамилий со своей стороны является следствием перекрещения различных словообразовательных типов с сословными, этническими, географическими и т.д. факторами.

Особо на этих уроках можно поговорить о статусе патронимов и фамилий в историческом плане, о полуименах, указывающих на зависимое положение их носителей[14], об имени, как о вербальном обереге (прямое имя; второе имя), об обрусении иностранных фамилий (фон Визен – Фонвизин, Гамильтон – Хомутов, Остенек – Востоков), об обратном процессе перевода русской фамилии на латинский язык в семинариях в XVIII – XIX вв. (Надеждин – Сперанский)[15], о династических именах, о собственных именах фольклорных и литературных персонажей и проч.

Имя имеет свое важное место не только в процессе общения с русскоговорящими, но и в процессе обучения РКИ. В идеальном случае русская антропонимика может войти в учебные планы как спецкурс. В реальном – она вводится небольшими вкраплениями в учебный материал, в унисон с основными его темами. По существу, настоящая статья является обобщением работы, которая уже много лет ведется на занятиях в Новом болгарском университете. Я постаралась выделить те ее практические аспекты, которые представляются важными с учетом болгарской аудитории и молодой, но перспективной специальности «бизнес-коммуникации».

---

[14] Полуименами называли не только холопов и крепостных крестьян. Согласно средневековому этикету они использовались в челобитных. «Государю великому князю Семиону Бекбулатовичю всеа Русии Иванец Васильев с своими детишками, сЫванцом да с Федорцом, челом бьют» – так обращался в 1575 г. грозный царь Иван Васильевич IV к назначенному им самим бутафорскому правителю Симеону Бекбулатовичу [2]. «Детишкам» же было, соответственно, 21 год и 18 лет.

[15] Пример наоборот – писатель Борис Полевой (настоящая фамилия Кампов).

Библиографический список:

1. Водолазкин Е. История в фамилиях: от Гаврилы Тряси Солома до наших дней. [Электронный ресурс]. URL: https://familii.ru/onomastika/антропонимика/1167-2008-05-26-03-07-55 (Дата обращения: 02.10.2021).
2. Послание Ивана Грозного Симеону Бекбулатовичу (1575). [Электронный ресурс]. URL: http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000112/st010.shtml (Дата обращения: 29.09.2021).
3. Илчева Р. «Полтава» от А.С. Пушкин. Опит за антропонимичен прочит.// Приятели за науката. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. Т. Балкански. В Търново, 2009, с. 131–146.
4. Илчева Р. Пушкин и Евгений. Болгарская русистика, 2004, № 1–2, с. 51–57.
5. Куликов, В. Фамильное проклятие. В Верховном суде заступились за несчастных обладателей «неправильных» имен и фамилий – Российская газета от 15.09. 2009. [Электронный ресурс]. URL: http://www.rg.ru/2009/09/15/fio.html (Дата обращения: 16.08.2021).
6. Суперанская, А.В. Опасность близкородственного двуязычия. [Электронный ресурс]. URL: https://familii.ru/onomastika/антропонимика/1163-ukronomastika (Дата обращения: 05.10.2021).
7. Суперанская, А.В. Современный словарь личных имен. Сравнение. Происхождение. Написание. М., 2005.

ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА И ПРЕВОД

КОНЦЕПЦИЯ ГЕРОЯ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ЕЁ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЛИЧНОСТИ

Нэлля Щедрина
Московский государственный областной университет

Аннотация: Статья посвящена проблеме героя в произведениях современных авторов в русской литературе. В процессе обучения раскрытие её способствует формированию таких компетенций, которые влияют на выработку ценностных ориентиров личности. Рассматриваются повести и романы конца 1990-х – начала 2000-х годов писателей А. Варламова, А. Иванова, З. Прилепина.

Ключевые слова: *герой, русская литература, формирование компетенций, А. Варламов, А. Иванов, З. Прилепин*

THE CONCEPT OF THE HERO IN MODERN RUSSIAN LITERATURE AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF THE VALUE-SEMANTIC COMPETENCE OF THE INDIVIDUAL

Nellia Shchedrina
Moscow Region State University, Russian Federation

Abstract: The article is devoted to the problem of the hero in the compositions of modern authors of Russian literature. In the process of learning, its disclosure contributes to the formation of such competencies that affect the development of personal value orientations. The stories and novels of the late 1990s – early 2000s by writers A. Varlamov, A. Ivanov, Z. Prilepin are considered.

Keywords: *hero, Russian literature, competence formation, A. Varlamov, A. Ivanov, Z. Prilepin*

Ценностно-смысловые компетенции – это компетенции, связанные с ориентирами человека, его способностью видеть и понимать окружающий мир, находиться в нем, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать установки для своих действий и поступков, принимать решения. Такие компетенции очень важны в учебной деятельности, во время получения знаний на лекциях и семинарских занятиях, в том числе, по литературе, потому что принимают участие в формировании личности.

Литература – не только средство познания мира, но и сила, учавствующая в преобразовании жизни. И безусловно, в таком нестабильном мире, в котором мы живем, человеку нужны идеалы, точки опоры, которые может дать произведение литературы. И обучающийся обращает внимание при чтении на присутствие героя в нем. Он характеризуется, в первую очередь, по своим поступкам, формам поведения и общения, наружности, близком окружении, по мыслям, чувствам, намерениям. Все эти проявления имеют доминанту, которую М.М. Бахтин в статье 1920 года «К философии поступка» назвал «ядром личности», писал об онтологической единственности поступка и ответственности личности. Что касается ориентиров, то они многоплановы и разнородны. Поведение человека может быть направлено на ценности религиозно-нравственные, моральные, познавательные, эстетические. Они связаны и со сферой инстинктов, и с телесной жизнью,и со стремлением к славе, авторитету, власти.

Социокультурная ситуация последней трети XX – начала XXI века обусловила появление в литературе героя, мироощущение которого связано с распадом привычных связей, ломкой традиционных устоев, названного исследователями маргиналом, человеком, находящийся в промежуточном, пограничном положении, утратившим прежние социальные связи и не приспособившийся к новым условиям жизни. Таким типом явился Петрович из произведения В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени» (1998), несостоявшийся писатель, не напечатавший ни строки.

Близок к ему Леонид Королев из произведения А. Ильичевского «Матисс» (2006), но Королев в отличие от Петровича появился в литературе спустя почти десять лет. Он тоже переживает кризис поступка. Но в нем уже нет тотальной обреченности и «тупика». Этот тип уже ищет в жизни Смысл и Истину. А. Ильичевский хочет вернуть Королева к системе представлений, в которой сохраняются прежние ценности.

Появление героя, обращенного к сфере чувств, чистоте искренности, связанного с бунинско-тургеневской линией, проникнутого нравственным максимализмом, духовностью, тяготением к православной традиции мы видим в рассказах-новеллах 1980-1990-х гг. Алексея Варламова, написанных в русле психологической разработки «героя нашего времени». Как Саввушка из повести «Здравствуй, Князь!» (1992), так и Павел – герой сравнительно недавно вышедшего из печати произведения «Душа

моя Павел» (2018), находятся в гуще решения проблем текущей жизни и осмысления прошлого. Это тот самый Павел, персонаж, который, поступив в МГУ и попав с сокурсниками «на картошку», затем стал очевидцем событий 1990-х, как и сам Варламов, не склонный называть эти годы безвременьем. Скорее всего такому типу свойственны черты героя – протагониста.

Современного писателя и автора сценариев Алексея Иванова читатель знает по произведениям, в которых раскрываются мало исследованные и не воспроизведенные до настоящего времени в исторической прозе сюжеты: «Сердце Пармы», «Золото бунта», «Тобол».

Другая ипостась творчества Иванова – это стремление последовательно отразить современную действительность, а в ней – судьбу молодого поколения времен самого автора, начиная с раннего произведения – «Общага-на-Крови» (1992), – и до последнего на эту тему – «Пищеблок» (2018). В первом отражена студенческая жизнь, вообще, и жизнь в общежитии, в частности. Для его обитателей это место стало не только домом, но и смыслом существования. Роман довольно жестокий, в нем реальность того, как общага ломает людей, перемалывает их, оставляя после себя лишь обломки. Падение без возможного поднятия на ноги юных героев: Отличника, Игоря и Ваньки, Лели и Нелли, предчувствие трагической развязки. Сюжет незамысловат – главные герои, постоянно отуманенные винными парами, – оказываются под угрозой выселения. Чтобы избежать этого, им нужен мир, любой компромисс с властями общаги – студсоветом и комендантом. В студсовете же властвуют люди с уголовными наклонностями, они прочно спелись с комендантом и фактически держат в руках судьбы студентов. Дело доходит даже до того, что однажды юная девушка, не выдержав издевательств и домогательств, выбрасывается из окна.

Писатель воссоздал печальную картину современной жизни, в которой все решают деньги и сила. Неразрешимость была иллюзорной и раньше, Иванов намеренно ужесточает ситуацию до предела, запирая своих героев в узком мирке общежития. Воля автора становится тут слишком заметной – очевидна метафора: общага – страна, жизнь – тюрьма, а выход – смерть.

Продолжил писатель изображение жизни и быта молодого поколения в этой же обстановке, написав в 2007 году роман «Блуда и МУДО». Название шокирует, в нем «зашифрована» жизнь и деятельность педагогов Муниципального учреждения дополнительного образования (МУДО) в городе Ковязине. Блудой же является образ жизни «заведения кружководов», возглавляемый главным героем Борисом Моржовым, который скорее флиртует с коллегами, нежели по-настоящему работает. Наступает лето, педагогам предлагают выехать в пионерлагерь, а они не желают,

и, чтобы этого не произошло, Моржов всеми правдами и неправдами пытается добыть ложные сертификаты о якобы посещающих кружки детях. Он выстраивает свою философскую систему категорий и понятий, в том числе «фамильона» (свободной любви), ведущую к распаду традиций семьи, человеческих отношений. Писатель реагирует на изменения в современном обществе, обостряет проблемы общественной жизни, привлекает внимание к воспитанию молодежи.

В 1995 году Алексей Иванов обратился к положению современной школы, где сам когда-то работал, написав роман «Географ глобус пропил», увидевший свет лишь в 2003 году по причине остроты поставленных вопросов. Сюжет довольно прост: биолог Виктор Служкин идет работать учителем географии в школу, которая стала для него миром, увиденным глазами современника, не переставшего быть мальчишкой. Перед нами человек, не имеющий профессиональных навыков, не отягощенный педагогическими догмами и, благодаря этому, не утративший чистоты и непосредственности восприятия и реакции молодого учителя. Собственно, и учителем-то его можно назвать с очень большой натяжкой, разве только по официальному статусу, время от времени вполне справедливо оспариваемому его непримиримым врагом завучем-формалистом Угрозой (Розой) Борисовной.

Поход на реку Ледяную, о которой ученикам рассказывал с любовью учитель является кульминацией романа. Сегодняшние школьники, отправившись на него, резко взрослеют, сталкиваясь с серьезными проблемами и опасностями. Напряженность повествования достигает накала в момент, когда Служкин с ученицей Машей вынуждено наблюдают за тем, как остальные ребята переплывают Долгановский порог – место на реке, где с легкостью может погибнуть даже взрослый, умелый и знающий человек. Однако они проходят его, и эта победа по праву принадлежит Служкину, который на протяжении всего предшествующего повествования ведет «неправильную» для учителя жизнь.

Педагогическая практика географа дается автором поначалу с резко отрицательной стороны: на уроках орет, дерется, «режется» со своими питомцами в карты (к тому же проигрывает), оценки выставляет, исходя из сторонних «политических» соображений, в ученических тетрадях по ходу проверки делает недопустимо вольные записи, матерится и напивается в обществе учеников. На пике своей педагогической деятельности подвергает детей смертельному риску и почти соблазняет 14-летнюю девочку, свою ученицу.

Такой тип героя вызвал и нарекание, но в тоже время и симпатии. Примечателен тот факт, что в книге должность Служкина, которую от занимает как учитель, пишется с заглавной буквы. Этим автор хочет возвысить его над серой массой педагогов, показать богатый трагигомический

и иронический потенциал персонажа, проявленный, например, на уроке «Экономическое районирование СНГ», или, когда он называет учеников «красной профессурой», «зондеркомандой», «отцами».

Задача Алексея Иванова сводилась к тому, чтобы заострить внимание общества на актуальнейших сегодня проблемах школьного образования: зарплате, призвании учителя, нехватке кадров, потере уважения к педагогу. Роман написан очень просто и вместе с тем очень пронзительно. Автор рассказал обычную историю обычного человека, но она стала историей про каждого. Такого героя до Виктора Служкина сложно было отыскать в современной литературе.

В романе «Пищеблок», опубликованном в конце 2018 года, А. Иванов отдал дань современной моде, использовав жанр, близкий и к приключенческому произведению, и к фантастике, предназначенный устрашить, напугать, шокировать читателя, которому предстоит погрузиться в советскую действительность времен Олимпиады-1980.

Действие разворачивается в пионерском лагере «Буревестник» на берегу Волги в окрестностях Самары (до 1991 года город назывался Куйбышев). В лагерь прибыла очередная смена пионеров, вожатые из числа студентов. На территории лагеря проживает в отдельном доме ветеран Гражданской войны Серп Иваныч Иеронов, пионер союзного значения.

Всё идёт своим чередом, пока один из пионеров не оказывается свидетелем того, как его сосед по комнате пьёт кровь у спящего мальчика. Автором моделируются жизнь и быт «правильных» пионеров, носящих пионерские галстуки, в будущем готовящиеся повелевать своими соратниками.

Метафора вампиризма использована писателем для отображения законов советского времени и для разоблачения в романе повелителей вампиров и «стратилатов»-властелинов. Герои размышляют о том, что вампиры испортили изначально хорошую идею коммунизма, равноправия, братства. Наверное, государство и власть устроены так, что наверху стоят стратилаты. Они пьют кровь из приближенных к ним пиявцев. Пиявцы пьют кровь из тушек – из всех остальных. Стратилаты живут долго и счастливо. Пиявцы живут недолго, но счастливо. Старые вампиры-коммунисты сгорели в 1980 году. Появились новые стратилаты.

Алексей Иванов в красках и со знанием дела рисует пионерский быт и атмосферу олимпийского года, мастерски выводит подростковый сленг, традиции и мифологию пионерлагерей, развивая в этих колоритных декорациях динамичный фантастический сюжет. Однако «Пищеблок» – внешне простая и весёлая история – поднимает, как и предыдущие романы Иванова, глубокие и сложные вопросы. О взаимоотношениях детства и пионерии, – уже никому сегодня не нужной и формальной– об идеалах, жить по которым удобно только вампирам, об устройстве общества, когда пра-

вильные, но мёртвые идеологические модели вступают в противоборство с живой жизнью, никак не поддающейся регулированию. Есть в книге ностальгические моменты, связанные с советским, пионерским детством, но не искаженном с точки зрения сегодняшнего осмысления.

Разговор с читателем о нашем современнике Алексей Иванов ведет на протяжении уже почти трех десятков лет. Появились на эту тему также романы «Псоглавцы» (2011) и «Комьюнити» (2012).

Но есть книга, в которой он пишет о зрелом поколении людей, на долю которых выпала Афганская война, распад СССР и полный крах страны в те самые 1990-е годы. События «Ненастья» (2015) начинают разворачиваться в нулевых, но автор будет возвращать нас к предшествующим десятилетиям. В романном времени действие происходит в 2008 году в провинциальном городе Батуеве. Повествование строится на воспоминаниях Германа Неволина, носящего прозвище «Немец», обычного водителя ничем не привлекательного человека, разве только тем, что он – бывший афганец. Читатель с самого начала ощущает некую раздвоенность в душе героя – между желаемым и действительным, между мечтой и реальным поступком.

Судьба Неволина – драма целого поколения парней, чьи боевые заслуги не оценило новое правительство страны, драма тех, про кого захотели забыть, а вернувшиеся с войны повзрослевшие юноши, мстили за это– громили рынки, организовывали свои группировки, пытались вырвать силой то, что им положено по праву. Алексей Иванов говорит не только о единстве афганцев, но и о расслоении среди них: одни верны идее– никого не предавать и, благодаря силе и организованности, попытаться добиться того, что им положено заслуженной правдой, а если нет, то силой выбить из государства и возвыситься над остальными. Но есть и те, кто после пережитого не могут выбраться из своей душевной тюрьмы. К ним относится и Герман Неволин.

Книга строится на контрастах. Пасмурное межсезонье провинциального города и тропический зной Афганистана, брутальные главные действующие лица и трепетная героиня Татьяна Куделина, оказавшаяся рядом с ними в это ненастье. Внутренний мир героев, самых обыкновенных людей, в которых ничего выдающегося нет, но он интересен автору. А в персонажах, находящихся в центре внимания писателя, важно раскрыть причины того, как и почему они стали такими. Сергей Лихолетов, заводила, лидер, которому все по плечу, никто ему не указ, он никого не боится. Но пуле дуре все равно кто перед ней.

Герман Неволин, оказавшийся на обочине жизни после войны в Афганистане, готов жить в ненастье, носить его в душе, но только ему, находящемуся в таком состоянии, дано совершить поступок, похитить мешки с деньгами у охранников банка. Отсутствие опоры и ясности жизненной

позиции не могло привести к оптимальному решению. Герман Неволин (в самом имени и фамилии заложен парадокс) всем желает лучшего, с виду и сам вроде добрый, но внутри озлобленный, так и не поставивший точку в своих благородных поступках. Финал полон краха, несмотря на этоне все потеряно, остается надежда, как и с Виктором Служкиным из «Географа». И можно вести речь об открытом финале произведений.

Как видим, событий и героев в книгах Алексея Иванова много, повествование всегда развивается динамично, сюжет логичен, без излишеств. Есть и философские раздумья, когда читателю дается передышка, чтобы поразмышлял и повспоминал. Писатель проявил себя хорошим рассказчиком, каждый его персонаж говорит своим языком, речь индивидуализирована. Алексей Иванов отлично сознает, что годы, к которым обращается в своих романах, кардинально изменили жизнь людей в XXI веке во всех отношениях, для его персонажей необходимы другие условия для самореализации.

Критики в начале 2010-х годов отмечали, что по воле обстоятельств современный герой слился с «маленьким человеком», приобретя еще и скептицизм, и инфантилизм, по этим причинам потерял активность жизненной позиции и возможность добиться осуществления своих целей.

Современный писатель Захар Прилепин пришел в литературу без «духовного опыта», но с опытом жизненным, получив его в горячих точках: «Патология» (2004) роман о Чеченской войне, «Некоторые не попадут в ад» (2018) – о войне на Донбасе.

Во многих рассказах, в романах «Санькя» (2006), «Черная обезьяна» (2011) его герой вполне реальный, узнаваемый, хотя положительные и отрицательные качества в нем так сплетены воедино, что читателю в них разобраться нелегко, как, порой, и писателю – дать ответ на поставленные вопросы. Наиважнейшей проблемой для З. Прилепина является жизнь современной молодежи, её взгляды, находящиеся в становлении.

Такого героя вывел он в романе «Санькя» с необычным названием: так его называли бабушка и дедушка. В книге в основном действие происходит в Москве в начале двухтысячных годов. Организация, в которой состоит Саша Тишин, называется «Союз созидающих». Под предводительством её лидера Костенко они захватили здание городской администрации с целью переворота. Главный герой из вполне благополучной семьи, отец преподаватель ВУЗа до внезапной кончины. Через видения этого молодого человека даны в книге события, раскрывающие причину, по которой его друзья и он сам оказались в «Союзе созидающих».

По мнению автора, да и самих действующих лиц, причина в безотцовщине, которая означает не только потерю или отсутствие отца, но и в том, что дети при живых родителях чувствуют себя сиротами. Подростки предоставлены сами себе, в семье каждый из них переживает драму оди-

ночества. Поэтому Сашины друзья-соратники– Лешка Рогов, Веня, Негатив, девушки Яна и Верочка– вступают скорее стихийно, чем сознательно в организацию, название которой звучит иронически. Ни о какой созидательной деятельности речи нет, они устраивают погромы и ведут разрушительные действия, ничем полезным не занимаясь – не учатся, не работают, а выполняют указания старших по союзу, не думая о будущем.

Поиски жизненной опоры именно в человеке, который мог бы для Саши быть старшим, другом и наставником, начинаются в силу сложившейся ситуации после смерти отца. Появившийся на пути Саньки Алексей Безлетов только на время становится ему близким. Все претенденты на отца отвергаются самим героем.

В безнадежности замены отца как дорогого человека или старшего брата кроется один из главных трагически неразрешимых конфликтов произведения. В сознании героя эта драма ощущается не только как своя личная, но и как драма поколения, представители которого воспитаны в своем большинстве в неполноценных семьях.

И только однажды, во время похорон отца, когда Саше предстояло вести труп в деревню, чтобы отец лежал на родной земле, где еще жили его родители, бабушка и дедушка Саши, а катафалк не мог из-за бездорожья туда доехать, сыну пришлось волочь гроб отца на себе, он впервые начинает задумываться о том, как и чем живут люди в деревне, да и в России, в отличие от Москвы.

Роман заканчивается безнадежно трагически, как и «Ненастье» А. Иванова. Поставленные писателями проблемы остаются не разрешимыми.

В творчестве З. Прилепина есть сборники рассказов: «Грех» (2007), «Ботинки, полные горячей водки» (2008), «Семь жизней» (2016), в которых важные для автора романа «Санькя» вопросы имеют продолжение.

В книге «Восьмерка» (2011), состоящей из 8 произведений, есть повесть «Допрос», где главной темой является насилие над человеком, когда в столкновение приходят две силы. Интеллигентного мальчика Новикова вместе с другом Лешкой арестовывают по ложному обвинению в убийстве, истязают в участке. Опер издевается над ними, выливает всю злость, которая по жизни накопилась, считает, что современная молодежь «портит» мужскую породу, не способна даже себя защитить, нация «от них гниет», упоминается о гомосексуальности. В итоге ребят отпускают, «дела не шьют», оскорбленный Новиков этому не рад, хочет отомстить за незаконное оскорбление и несправедливое избиение.

Но автор подчеркивает, что справедливости быть не может, говорит о процветающем беззаконии над человеком, покрываемом безнаказанностью свыше, о причинах распада семейных ценностей, о появлении однополых браков. Судьбы персонажей чаще всего не завершены, а автор вы-

ступает подчас размышляющим идеологом, отчетливо проступает его морализаторская позиция: призыв к мужчинам иметь твердую жизненную позицию, а не доходить до самоубийства. Много в повести также наставлений для отцов семейства. Проза З. Прилепина как «самоучитель» психологических ситуаций, построенная на автопсихологизме.

И все же его герои не ожесточаются после перенесенных жизненных тягот или трагического военного опыта, а пытаются обрести смысл жизни.

Подводя итог наших рассуждений о современном герое в произведениях А. Варламова, А. Иванова, З. Прилепина, можно сделать вывод, что писатели затрагивают вопросы, которые волнуют тех, кому не безразлична судьба подрастающего поколения и поколения, призванного стать основой, стержнем будущего для России. Они изображают в своих книгах действительность такой, какой она им представляется и ищут ответы на вопрос: Какой он, сегодняшний современник, живущий с ними рядом? И каким, по их морали и нравственным принципам, он должен быть?

Из героев, о которых шла речь, трудно выстроить определенную типологию, целесообразнее вести речь о развитии в них тех качеств, которые уже проявлялись ранее у сложившихся типов в литературе. В отличие, например, от маргиналов конца 1990-х годов сегодняшние герои во многом бездеятельны, тоже конформисты, тоже рефлексирующие личности, но есть и те, кто отстаивают честь и достоинство в условиях беспредела, осознают ценность жизни, позитивно к ней настроены, имеют силы и знания, но не находят в себе мужества для их воплощения, им не достает усилий для достижения целей, хотя их поступки направлены больше на улучшение современной действительности, нежели на её разрушение. И вина не столько в них самих, сколько в обществе, которое перестало обращать внимание на реализацию возможностей молодого поколения, а само поколение во многом предоставлено себе.

Появление новых произведений о нашем современнике, перспективы развития сегодняшнего литературного процесса могут способствовать созданию ориентиров и выработке ценностно-смысловых компетенций обучающегося.

РАЗПОЗНАВАНЕ НА КУЛТУРНИТЕ АСПЕКТИ ПРИ ЧУЖДОЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ ЧРЕЗ ВИЗУАЛНИТЕ ИЗКУСТВА

Вяра Николова
Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Антонина Куцарова

Резюме: В статията е представен един от начините за опознаване на културните аспекти на страната, чийто език се изучава. Процесът на обучение предполага използването на различни допълнителни ресурси, извън само и единствено стандартния формат на учебника и учебната тетрадка. В търсене на по-активно мотивиране на студентите да изучават определен чужд език и да развиват своите знания и умения относно културата на страната, в която се говори съответния чужд език, обвързахме сухия граматичен материал с продукт на визуалното изкуство – киното.

Ключови думи: *чуждоезиково обучение, език и кино, културни аспекти в ЧЕО*

IDENTIFICATION OF CULTURAL ASPECTS IN FOREIGN LANGUAGE STUDIES THROUGH VISUAL ARTS

Vyara Nikolova
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Antonina Kutsarova

Abstract: The article presents one of the ways to study the cultural aspects of the country whose language is being studied. The learning process involves the use of various additional resources, in addition to the standard format of the textbook and the workbook. In search for more active motivation of students to study a certain foreign language and to develop their knowledge and skills regarding the culture of the country in which a foreign language is spoken, we have linked an unenlivened grammatical material with the product of visual art – cinema.

Keywords: *foreign language studies, language and cinema, cultural aspects in FLS*

През последното десетилетие визуалното изкуство забележимо проникна в много области на нашия живот. Днес съвременната култура се описва предимно като визуална. Визуалните изкуства са история за всичко, което се възприема с поглед.

Изобретяването и разпространението на киното, последвано от телевизията и видеото, развитието на художествените възможности на различни видове звукови и визуални представления, свързани с най-новите технически средства на медийните технологии (включително компютъризацията и интернета), навлезли във всички сфери на нашата култура и ежедневие – всичко това са разновидности на една цяла екранна или аудиовизуална култура [1].

Образът, визията, се превърна във важен фактор в образованието, включително висшето образование, допринасяйки за интердисциплинарното взаимодействие, хуманизирането на техническите науки, формиране на ново мислене и естетическо възпитание на студентската аудитория. Тази техника завладява публиката и прави урока запомнящ се.

В днешно време един от най-популярните видове визуални изкуства, използвани при преподаването на чужди езици, е видеото.

Автентичните видеоматериали, тоест тези, които са предназначени за самите носители на езика, предлагат по-голямо разнообразие от езикови и речеви модели, включително различни регионални акценти, обща и специфична лексика, идиоми и т.н., при това в един реален контекст, който симулира потапяне в езиковата среда. Те предоставят широки възможности за овладяване на чуждоезиковата култура. При избора на видеоматериал обаче е необходимо да се вземе предвид нивото на езикова подготовка на учащите, тъй като по-голямата част от автентичния материал е насочен към слушатели на средно и напреднало ниво [2].

Компетентното въвеждане на аудиовизуалните учебни помагала в уроците по чужд език спомага за повишаване на ефективността на преподаването.

Бъдещата пълноценна комуникация на чужд език се основава на процеса на успешно формиране на уменията за възприемане, разпознаване и разбиране на изучавания език.

Аудиовизуалните материали осигуряват образно представяне на ситуацията, позволяват да се види артикулацията на изговаряните звуци, което улеснява процесите на възприемане и разбиране на чуждоезиковата реч [3].

Използването на аудиовизуални помагала в уроците по чужд език е ефективен начин за стимулиране на образователния процес.

В часовете за развитие и усъвършенстване на слушателските умения на студентите се използва дистанционно слушане (непряко слушане: радио и телевизионни предавания, звукозаписи, филми), при което студентите се научават да слушат и възприемат речта на чужд език. Освен това има непряко потапяне в езиковата среда, което допринася за по-успешно развитие на вербалните комуникационни умения, спомага за премахването на езиковата бариера.

Съвременните технологии значително улесняват използването на визуалните изкуства и по-конкретно на аудиовизуалния метод за преподаване в часовете по чужд език.

Има възможност да се гледат не само специализирани образователни филми, но и игрални филми и сериали, които предизвикват по-голям интерес сред студентската аудитория, като по този начин осигуряват допълнителна мотивация за изучаване на чуждия език [3].

В настоящата презентация под видеоматериали следва да се разбират художествени филми и по-специално сериали.

Студентът получава представа как езикът, който изучава, се използва в реалния живот, вижда поведението на носителите на езика в условията на естествено общуване. Освен това видеопоредицата изпълнява познавателна функция, като запознава обучаваните със страната на изучавания език, нейната история, култура, ежедневие и т.н.

Работата с видеоматериала включва три етапа:

– подготовка (работа с новия езиков материал, преподаване на вероятностно прогнозиране, развитие на краткосрочна и словесно-логическа памет и др.);
– непосредствено гледане на материала;
– проверка на нивото на разбиране на информацията и затвърждаване на новите умения и способности.

Като конкретен пример за прилагане на визуалните изкуства и използване на аудиовизуалния метод се предлага работа с поредицата „Как станах руснак“.

„Как станах руснак“ е руски комедиен телевизионен сериал, чиято премиера се състоя на 2 ноември 2015 г. по канала СТС. Накратко сюжетът е следният: Алекс Уилсън, журналист от American Post, пише провокативна статия за американски конгресмен, след което е принуден да напусне страната за известно време. Шефът му го изпраща в дълго-

срочна командировка в Русия – в московския клон на вестника, където той всеки ден не само че ще изучава изумителната руска действителност, но постепенно ще опознае загадъчната руска душа. Пристигайки в Москва, покрай редакционните си задачи, Алекс започва да води личен блог, където всеки ден се опитва да отговори на въпроса „какво означава да си руснак?“

Алекс е борец за истината, принципен и честен човек, свикнал да живее по американския начин и съответно „съгласно закона“. Отначало е предубеден и предпазлив към Русия, но с времето се адаптира, осъзнавайки, че тук действат други правила.

Всяка серия завършва със статия на Алекс за Русия, като в тези статии той разказва на сънародниците си за живота на руснаците и показва на самите руснаци техните предимства и недостатъци, погледнати отстрани.

Също така Алекс има своята любовна история в Русия: още през първия си ден той среща Аня, в която се влюбва от пръв поглед, и накрая разбира какво значи да обичаш по руски.

Критериите за избор на сериал са следните:

1. продължителност на всяка серия (25-30 минути);
2. завършеност на сюжета;
3. обхващане на почти всички сфери на живота;
4. различни нива на сложност на лексикалния пласт;
5. композиционна конструкция на всяка серия (смислово завършена композиционна структура на всяка серия – публикация в блога с изводи по конкретни житейски ситуации и по-специално разясняване на специфичните особености на дадени устойчиви фрази и словосъчетания);
6. наличие на информационно съдържание (отражение на руската лингвистична и културна реалност).

На етапа на подготовката се предлагат следните видове упражнения:

1. превод с речник и обсъждане на новите думи (списъкът с думи се съставя от преподавателя въз основа на аудиовизуалния материал);
2. извадете и напишете думите, които очаквате да чуете в работния фрагмент, както и думите, които не присъстват в него;

3. изслушайте предложените прилагателни/глаголи, назовете съществителни, които се използват с тях;
4. формулирайте значенията на думите, образувани от познати елементи;
5. изслушайте отделни изразителни форми и предложете ситуации на чужд език, в които те могат да бъдат използвани;
6. слушайте и повтаряйте фрази, чийто обем надвишава 10 думи;
7. изслушайте фразата и добавете към нея още няколко, свързани по смисъл;
8. изслушайте фразите, съдържащи реалии, фразеологични единици, съкращения, предложете техен вероятен превод;
10. предложете тема на фрагмента, по който се работи, въз основа на изработения материал, подчертайте ключовите думи, предложете варианти за развитие на ситуацията.

На етапа на гледане на поредицата (на отделна серия) може и да не е удачно да се изпълняват каквито и да било упражнения (ако студентите са на напреднало ниво), тъй като студентите трябва да се съсредоточат върху разбирането и възприемането на получената информация, да следят артикулацията и речта на героите, да се потопят в предложената езикова среда и да получат относително пълна представа за съвременната реалност. Ако студентите са на начално или средно ниво, заслужава си учебното гледане на филма да се провежда на части, като след всяка пауза се прави обсъждане и разбор.

Докато гледат цялата серия, на студентите може да се предложи да отбелязват непознатите или неразбираемите думи и изрази за последващото им обсъждане, или, ако нивото на езиковата подготовка на студентите позволява, може да им се предложи да напишат думите, свързани с определена тема.

На етапа на проверка на нивото на разбиране на информацията и затвърждаване на новите умения и навици може да се използват следните упражнения:

1. маркирайте вярно-невярно твърдение;
2. прочетете резюмето и вмъкнете липсващите думи, които съответстват на значението на гледания материал;
3. изберете между две или три заглавия на серията най-подходящото, коментирайте избора си;
4. подчертайте смисловите откъси в гледаната серия, озаглавете ги;
5. пресъздайте диалог от гледаната серия;

6. преразкажете диалога/монолога от серията под формата на монолог/диалог;
7. оценете гледаната серия (информативност и новост);
8. обсъждане на проблемните въпроси, повдигнати в серията;
9. отговори на въпросите по серията;
10. изберете единствения правилен отговор от няколко предложени варианта.

Гледането на серията (сериала) завършва с упражнения, които ще позволят да се оцени нивото на пълно и критично разбиране на аудиовизуалния материал:

1. отговорете на въпросите (свързани със съдържанието като цяло и конкретни подробности);
2. напишете резюме / анотация / рецензия;
3. подчертайте смисловите откъси и ги озаглавете;
4. оценете постъпките на героите;
5. организирайте дискусия въз основа на различните ценностни преценки за материала.

Поетапни задания като методичен похват:

1. Подготовка за гледане – комуникативни задачи:
   а) погрешни стереотипи или как да разчитаме реалността [6],[7],[9];
   б) предварителни мотивационни задачи за гледане на серията.

2. Задачи преди, по време на и след гледане:

а) задачи по съдържанието на филма;
б) създаване на подобна ситуация;
в) изказване на мнение за серията;

3. Задачи след гледане.
а) развитие на граматически умения;
б) развитие на лексикални умения;
в) развитие на комуникативни умения;
г) предоставяне на езикова и културна информация за Русия [6] [8] [9] [10] [11].

Използването на аудиовизуален материал ще разнообрази процеса на преподаване при формиране на умението слушане с разбиране и възприемане на материала на чужд език. Художествените филми са допълнителна мотивация за изучаване на чужд език и допринасят за своеобразната популяризация на езика, разчупването на погрешни представи за културните особености и битуващи стереотипи.

Литература:

1. Кириллова, Н. Б. Аудиовизуальные искусства и экранные формы творчества: [учебное пособие] / Н. Б. Кириллова. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. – URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/35268/1/978-5-7996-1046-3.pdf/ (дата обращения: 10.09.2021).
2. Кайбуллаева Зульфира Темуровна Использование аудиовизуальных средств при обучении иностранному языку // Достижения науки и образования. 2018. № 19 (41). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-audiovizualnyh-sredstv-pri-obuchenii-inostrannomu-yazyku (дата обращения: 10.09.2021).
3. Шкрабо, О. Н. Аудиовизуальный метод в обучении иностранному языку в высшей школе / О. Н. Шкрабо. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2013. – № 12 (59). – С. 543-545. – URL: https://moluch.ru/archive/59/8540/ (дата обращения: 10.09.2021).
4. Михайлова, Я. Д. Кинематограф как вид аудиовизуальности / Я. Д. Михайлова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2017. – № 29 (163). – С. 97-100. – URL: https://moluch.ru/archive/163/45202/ (дата обращения: 10.09.2021).
5. Использование аудиовизуальных средств при обучении иностранному языку. Выпускная квалификационная работа по специальности 44.03.01 Педагогическое образование, профиль «Образование в области иностранного языка». – URL: https://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/22966/1/RSVPU_2016_389.pdf
6. Георгиева, Ирина. Народопсихология и ее отражение во фразеологии. М., Вестник РосНОУ, Сб. «Современная коммуникавистика».
7. Георгиева, Ирина. Алкоголь как часть русский праздничной картины мира. Сб.: Современные тенденции в изучении русского языка, культуры и истории. Изд. Комплекс – УНСС, София, 2020, 45–53.
8. Георгиева, Ирина. Алкалоидите като част от руската празнична култура. – В: Списание за университетска култура „Следва“, София, 2020, 77–84.
9. Георгиева, Ирина. Своеобразието на руските семейни традиции, отразено в пословици и поговорки. – В: Списание /електронно/ „Дзяло“, бр. 18, 2020.
10. Георгиева, Ирина. Русские фразеологизмы со значением времени. – В: Русистика: вчера, сегодня, завтра. София, 2018, С. 63–72.

11. Георгиева, Ирина. „Времето“ в руската и българската фразеологична картина на света“, Годишник на департамент „Чужди езици и култури“, Т.1, НБУ, 2018, С., 48–65.
12. Меснянкина, Елена. Креативное использование слов в демотивационных постерах интернета. Сб.: Современные тенденции в изучении русского языка, культуры и истории. Изд. Комплекс – УНСС, София, 2020, 100–108.
13. Меснянкина, Елена. Каламбур в новых юмористических интернет-жанрах., Сб. Русистика: вчера, сегодня, завтра. София, 2018, 138–145.

ЖЕЛАНИЕТО У ПУШКИНОВИЯ ДОН ЖУАН

Морис Фадел
Нов български университет

Резюме: Текстът изследва спецификата на желанието в Пушкиновата „малка трагедия“ „Каменният гост“. Внимание е отделено и на темата за възвишеното, както и на тази за изкуството в произведението.

***Ключови думи**: желание, възвишено, изкуство*

THE DESIRE IN PUSHKIN'S DON JUAN

Maurice Fadel
New Bulgarian University

Abstract: The text explores the specifics of desire in Pushkin's "little tragedy" "The Stone Guest". Attention is also paid to the theme of the sublime, as well as to that of art.

Keywords: *desire, sublime, art*

Пушкиновият Дон Жуан за разлика от други версии на мита има една устойчива линия на любовно поведение: той се интересува от жени, които вече са в отношения с други мъже. „Свободните жени“ не го вълнуват. В началото на „Каменният гост“ той с удоволствие разказва за увлечението си по омъжената Инеса. Развратната Лаура е с любовник, когато Дон Жуан я посещава. Доня Ана е вдовица, отдадена на скръбта си по убития от прелъстителя командор.

Желанието у Пушкиновия Дон Жуан не е точно свързано с обекта, към който изглежда насочено. То не е обърнато към другия, каквото обикновено е желанието, а към предизвикателството на забраната, към обстоятелството, че жената, до която се домогва персонажът, е омъжена или принадлежи на друг мъж. И не се удовлетворява, когато жената бъде постигната, а когато тя бъде доведена дотам, че сама да наруши забраната.

Ала не само омъжената или намиращата се в любовни отношения жена е обект на Донжуановото желание. Има една друга забрана, която персонажът се опитва да предизвика, и тя ни отвежда към смисъла на края на историята. В началото на Пушкиновата трагедия Дон Жуан е представен като изгнаник, който неправомерно се завръща в Мадрид. Кралят го е отдалечил от столицата, защото героят е извършил убийство. Тук несъмнено прозира автобиографичния контекст: сложните отношения на Пушкин с императора, изгнанията му. Но не само тук – пиесата толкова силно се свързва с биографията на автора, че се създава впечатление, че това не е случайно, че е съзнателно търсен похват. Публичният образ на Пушкин включва човека на множеството любовни авантюри. Вероятно тази черта от образа на поета е поддържана не без помощта му. Пушкин си е съставял Донжуановски списък и се е хвалел с него. Например в писмо към Вяземска, написано през 1830 г., когато е създадена трагедията „Каменият гост“, той казва: „Женитбата ми с Натали (казвам в скоби, че това е сто и тринадесетата ми любов) е решена“[1].

[1] „Моя женитьба на Натали (это, замечу в скобках, моя сто тринадцатая любовь) решена“, писмо на Пушкин до В. Ф. Вяземска, 28. 04. 1830 г. https://rvb.ru/pushkin, посетено на 24. 10. 2021 г., преводът е мой – М. Ф.

Има обаче и една по-пределна, по-крайна точка, към която желанието за предизвикателство на забраните се е устремило: смъртта. Дон Жуан поканва мъртвия съпруг на Доня Ана, командора, на срещата си със неговата жена, което води до прочутата финална сцена със смъртоносното за прелъстителя здрависване с командора. Всъщност смъртта започва ненатрапчиво да присъства още от самото начало на текста. Дон Жуан говори за „печалния взор“ и „тихия и слаб“ глас на Инеса, който прилича на гласа на болна. Любовното желание на Дон Жуан е желание към смъртта.

Ала това не означава, че той желае смъртта. По-скоро иска да я предизвика, надявайки се, че тя ще го отмине. В първата сцена персонажът заявява „…В Мадрид от никого не се боя“[2]. Но малко след това е уверен, че кралят няма да му отреже главата, загдето се е завърнал в столицата, нарушавайки неговата заповед. По същия начин Дон Жуан кани мъртвия командор на любовната среща със съпругата му, без да очаква, че той ще дойде. Тази смелост и в същото време тайния страх, тази едновременна устременост и надеждата, че тя все пак няма да се осъществи, е типична за желанието. Желанието не е целеполагане. За разлика от целта, която включва обекта в понятието, както подчертава Кант, то не търси идентичност между обекта и понятието[3]. Желанието блуждае около обекта, без да иска непременно да го постигне.

Отдалечеността на обекта на желанието го прави възвишен. В „Каменният гост“ обаче, както и в много други версии на историята за Дон Жуан, възвишеното напуска своята дистанция спрямо субекта. Това напускане е съвсем мимолетно, защото срещата на персонажа с командора означава смърт за прелъстителя. Командорът идва, за да го отведе със себе си. Обектът на желанието е постижим само с цената на изчезването на желаещия субект.

Ала срещата е не толкова с командора, колкото с неговата статуя. Пушкин настоява, че статуята не е просто „фигура на…“, а има самостоятелна стойност. Пиесата се нарича „Каменният гост“. „Статуята

[2] „Я никого в Мадрите не боюсь“, А. С. Пушкин, „Каменный гость“, library.ru, посетен на 24.10.2021 г., преводът е мой – М. Ф.

[3] Вж. И. Кант, „Критика на способността за съждение“, С., 1993 г.

кимва в знак на съгласие“, „Влиза статуята на командора“ – гласят авторските ремарки[4]. „O statua gentissima / Del gran’Comendatore…“ – четем в епиграфа към произведението. В последните години на живота си Пушкин е силно загрижен за въздействието на изкуството върху живота. В „Медният конник“ – поема, писана три години след „Каменният гост“, през 1833 г., статуята на Петър Първи преследва лудия Евгений из Петербург. В стихотворението „Аз паметник издигнах си неръкотворен“, създадено шест години след пиесата, през 1836 г., лирическият говорител се надява „неръкотворният паметник“, който си е създал, да го избави от тлението. В „Каменният гост“ статуята идва, за да накаже безразсъдния Дон Жуан.

Късният Пушкин е свързвал изкуството не с красотата и съзерцанието, а с възвишеното – със страха, силата и справедливостта. Той си го е представял като по-мощно от живота, способно да напуска своята отделеност от него и директно да се намесва в протичането му. Както за Бланшо, за Пушкин изкуството е идентично с опита за смъртта, но авторът на „Медният конник“ е искал да придаде на изкуството насилствената намеса на смъртта в съществуването ни. Вероятно той е бил отчаян човек, който не е виждал опорите в живота.

Дон Жуан престава да бъде измамник и прелъстител, не когато признава пред Доня Ана, че е влюбен за първи път, а когато разбира, че статуята няма да отдръпне от него каменната си десница. „Аз умирам – свършено е“ – това са думи на един вече трагичен герой, който става такъв, когато осъзнава случващото се с него[5]. Трагичният подход към Дон Жуан е отклонение на Пушкин от начините, по се които описва персонажа. Жанрът, в който се представя той, е преди всичко комедията, както е у Тирсо де Молина и Молиер.

[4] „Статуя кивает головой в знак согласия“, „Входит статуя командора“, А. С. Пушкин, „Каменный гость“, library.ru, посетен на 24.10.2021 г., преводът е мой – М. Ф.

[5] „Я гибну – кончено“. Пак там.

Литература:

1. Бланшо, М., „Литературното пространство“, С., 2000
2. Кант, И., „Критика на способността за съждение“, С., 1993
3. Пушкин, А. С., „Каменный гость“, library.ru

ПОЭТИЧЕСКИЙ ТЕКСТ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ПО РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Татьяна Лапутина
Московский городской педагогический университет

Аннотация: статья посвящена проблемам изучения поэтического текста в преподавании русского языка как иностранного; в ней предлагается описание методики проведения занятия на материале стихотворения М. Цветаевой «Ока».

Ключевые слова: *поэтический текст, коммуникативная компетенция, метафора*

POETIC TEXT IN THE CLASSROOM ON RUSSIAN AS A FOREING LANGUAGE

Tatiana Laputina
Moscow City Pedagogical University

Annotathion: The article is devoted to the problems of studying the poetic text in teaching Russian as a foreign language; it offers a description of the methodology of the lesson based on the material of the poem by M. Tsvetaeva “Oka”.

Keywords: *poetic text, communicative competence, metaphor*

Внимание к поэтическому тексту в методике преподавания РКИ связано с возможностями художественного текста способствовать достижению ряда образовательных целей, среди которых не только формирование социокультурной и лингвострановедческой компетенций, но и расширение запаса языковых средств, развитие познавательной активности и повышение мотивации к изучению языка.

Использование интересного, соответствующего уровню сформированности их речевых знаний и умений, аутентичного поэтического текста на занятиях по русскому языку со студентами мотивирует их к дальнейшему совершенствованию в иностранном языке, что не может не сказаться на познавательной деятельности студентов [3: с.185].

Современный процесс обучения русскому языку как иностранному нацеленный на формирование коммуникативной компетенции, ориентирующейся на умение использовать средства языка в естественной коммуникации, использует комплекс средств, призванных развить мотивацию обучающихся к естественному речевому общению, среди которых особую роль играет поэтический текст. Актуальность привлечения оригинальных поэтических текстов на занятиях в иноязычной связана с тем, что аутентичные поэтические тексты дают представление о реальных грамматических конструкциях, с помощью которых носители языка выражают свои чувства и мысли [2: с.247].

Поэтическое слово, становясь носителем не только семантической, но и эмоциональной информации, становится объектом художественного познания. Организованная на занятии лексико-семантическая работа обучающихся не может не вызвать у них творческий отклик на содержание слова в поэтическом тексте, связанный с постижением переносных значений слова и мотивов русской поэзии, которые могут приобретать не только традиционные семантические коннотации.

Внимание к уровню языковой подготовки обучающихся конкретным целям обучения становится необходимым условием для включения поэтических текстов в учебный процесс. Согласимся с Е.Г. Штырлиной, обращающей внимание на то, что поэтический текст является актуальным прежде всего на продвинутом этапе обучения, потому что требует от учащихся сформированных лингвистической, культурологической и коммуникативных компетенций [4: с.229]. Обратимся к

описанию методики проведения занятия на материале цикла стихотворений «Ока» М. И. Цветаевой.

1. *Предтекстовая работа* включает беседу об авторе стихотворения и вводный комментарий о живописной русской реке Оке, несущей свои воды по Среднерусской возвышенности и о природе этого края. Начать беседу можно с вопросов:Известно ли вам имя русской поэтессы Марины Цветаевой? Какие её стихотворения вы знаете?
2. Знакомо вам название одной из русских рек Ока? Что вы знаете об этой реке?
3. Знаете ли вы имена других русских поэтов и писателей, которые упоминали о реке Ока в своих произведения?

Живописная река Ока тесно связана с биографией Марины Цветаевой. В Тарусе на берегу Оки поэтесса провела детство. Таруса стала для нее источником творческого вдохновения, которое нашло отражение в написанных здесь стихотворениях и включенных в первые её сборники «Волшебный фонарь» и «Вечерний альбом». Красота бескрайних далей, открывающаяся с её высоких берегов, никого не может оставить равнодушным, поэтому сюда всегда приезжали русские художники, музыканты, писатели и поэты в поисках вдохновения. Опираясь на карту течения Оки, можно совершить «речную прогулку» с обучающимися, следуя по течению сильной русской реки, исток которой находится у деревни Александровка в Глазуновском районе Орловской области, а устье – в Нижнем Новгороде, где она впадает в Волгу. На своём пути Ока принимает воду десятков притоков, наиболее крупные из них: река Москва, Клязьма, Угра, Нара, Протва.

В поисках ответов на вопросы обучающиеся обратятся таким образом к культурно-маркированной лексике, являющейся источником социокультурной информации о стране изучаемого языка. Ряд исследователей отмечает важность обращения к культурно-маркированной лексике, представляющей интерес в ходе работы с аутентичными текстами, в том числе художественными, что «позволяет не только приобрести новые знания о культуре страны изучаемого языка, но и более глубоко постичь замысел автора [1: с.233].

Следуя карте, можно рассказать о памятных местах, связанных с жизнью и деятельностью знаменитых людей. Нельзя не вспомнить о том, что в селе Константиново на Оке родился русский поэт Сергей Есенин, для которого природа родного края стала неиссякаемым источником вдохновения. Жители села Константинова берегут память о знаменитом поэте, сохранив дом Есениных, где родился поэт, земскую школу, где он учился, церковь Казанской Божьей Матери. В Константиново в настоящее время создан комплекс Государственного музея-заповедника С.А. Есенина, где ежегодно проходят праздники Поэзии. Также с рекой Окой связано творчество замечательного русского художника В.Д. Поленова, кисти которого принадлежат картины «Долина Оки», «Ока. Вечер.», «Часовня на берегу Оки» и многие другие, передающие необычайно живописные виды великой реки, красоту и безмятежность средней полосы России. **Иллюстрации пейзажей художника, представленные на занятии, помогут воочию в этом убедиться.** Для усиления эффекта присутствия на берегах Оки оправдано использование видеофрагментов [2: с. 248].

Притекстовая работа заключается в непосредственном первичном чтении и выполнении заданий, направленных на понимание текста и анализ грамматических конструкций. Представим некоторые из них:

1. Найдите в тексте стихотворений цикла строки, представляющие описание реки Оки. Какими эпитеты использует поэт? Какие слова и словосочетания передают представление о течении реки?
2. Как вы понимаете выражение *«К Богу идут облака; // Лентой холмы огибая, // Тихая и голубая // Плещет Ока*)»? Подберите синонимы к слову *идти*. Сравните с выражениями: *человек идёт, время идёт, занятие идёт*. Какое значение слова называется переносным?
3. Определите значение прилагательного *золотые*, которое употребляется в переносном значении в словосочетании *золотые майские жуки*. Сравните с выражениями: *золотое кольцо, золотые часы, золотое сердце, золотые руки*.

4. Как лирическая героиня относится к тем годам, которые она провела на берегу Оки в городе Таруса? «…*где утро было рай // И полдень рай и все закаты*!»,
5. Познакомьтесь с синтаксической конструкцией *Ах, золотые деньки! или Ах, золотая дорога!* которая выражает восхищение говорящего, также употребляется в разговорной речи. *Самостоятельно* приведите примеры предложений с этой конструкцией.
6. Знакомы ли вам слова, входящие в состав словосочетаний *заливные (луга), трепет архангельских крылий, на жаровне варенье, к взрослому миру презренье*? Определите их значения.
7. Что значит выражение *По Оке минувшее плывёт*?

Марина Цветаева создаёт точные и узнаваемые пейзажные зарисовки реки Оки. Её взгляд замечает протяженность реки, петляющей среди равнины, (*К Богу идут облака; // Лентой холмы огибая, // Тихая и голубая // Плещет Ока*) и медленное её течение (*Всё так же сонными лугами // Лениво движется Ока*), а также цвет воды (*Где вы, луга заливные // Синей Оки?)* и тропинок, окаймляющих синее и голубое водное пространство (*Милый луг, тебя мы так любили, // С золотой тропинкой у Оки…*). Образ Оки в одноименном цикле стихотворений М. Цветаевой воплощается в описании заливных лугов с растущей на них куриной слепотой и снующими между стволами сосен майских жуков, вереницы плотов, плывущих по реке:

Что мне теперь трепет архангельских крылий?

Мой утраченный рай в уголке.

Где вереницею плыли

Золотые плоты по Оке [5].

Прилагательное *золотой* наряду с прилагательным *синий* становится доминирующим эпитетом цветовой семантики в описании синей Оки, лениво движущейся сонными лугами и огибающей лентой холмы (с *золотой* тропинкой у Оки; *золотые* майские жуки). Дни, проведённые на Оке в Тарусе, становятся дорогими сердцу лирической героини: «Ах, *золотые* деньки! / Где уголки потайные, / Где вы, луга заливные / Синей Оки?».

Метафора *По реке минушее плывёт* снимает противоречия, связанные с ощущением утраты дней детства, «где утро было рай // И полдень рай и все закаты!». Воспоминания о детстве, подобно водам Оки, не прекращающей своего течения, обращены в вечность: течёт река Ока – живы воспоминания о детстве.

Послетекстовые задания и вопросы направлены на закрепление понимания поэтического текста обучающимися:

1. Как вы думаете, как автор стихотворения относится к детству?
2. Какие слова в переносном значении использует поэт, чтобы передать очарование природой родного края?
3. Как вы понимаете метафору: «По реке минувшее плывёт»?

Таким образом, поэтический текст на уроках русского как иностранного способствует формированию коммуникативной компетенции, расширяя представление не только о культуре изучаемого языка и естественном употреблении языковых средств, но и о замысле автора бесценных поэтических строк.

Литература:

1. Верещагина А.Н. Верещагина О.Н. Анализ культурно-маркированной лексики при работе с текстом на занятии по русскому языку как иностранному /А.Н. Верещагина, О.Н. Верещагина // Проблемы современного филологического образования: Сборник научных статей. Выпуск XVII / Отв. ред. В.А. Коханова, М.: МГПУ, Ярославль: Ремдер 2019. – С. 232–237.
2. Лапутина Т. В. Котова М.А. Обучение чтению в иноязычной аудитории (на материале русской поэзии // Проблемы современного филологического образования: Сборник научных статей XI Всероссийской научно-практической конференции. Москва – Ярославль, 2021. – С. 247–253.
3. Лапутина Т. В. К вопросу о формировании коммуникативной компетенции на занятиях по русскому языку на подготовительном факультете / Т. В. Лапутина // Международное образование и сотрудничество: сборник научных трудов, Москва, 30 апреля 2021 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Техполиграфцентр», 2021. – С. 185–189.

4. Штырлина Е. Г. К вопросу об изучении поэтических текстов на занятиях по русскому языку как иностранному / Языки России и стран ближнего зарубежья как иностранные: преподавание и изучение: Материалы Междунар. научно-практической конференции, Казань, 16–18 ноября 2016 года / Под общей редакцией Т.Г. Бочиной, А.Ш. Юсуповой, Л.Р. Ахмеровой. – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2016. – С. 228–232.
5. Цветаева М.И. Собр. соч.: В 7 т. М.: Эллис Лак, 1994.

ПРАВОСЛАВНАЯ КУЛЬТУРА В РОМАНЕ Е. ВОДОЛАЗКИНА «ЛАВР»: РЕЦЕПЦИЯ В ПОЛЬШЕ И ПЕРЕВОД НА ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК

Татьяна Кананович
Гданьский университет

Резюме: В статье рассматриваются стратегии перевода названий реалий, связанных с православной культурой. Делается вывод о неоднородности этой группы лексики: названия реалий могут быть культурно простыми и культурно сложными. В случае вторых даже экзотизирующие (сохраняющие чуждость) стратегии перевода могут оказаться недостаточными. Тогда единственной оптимальной стратегией перевода является комментарий переводчика.

Ключевые слова: *православная культура, названия реалий, адаптация, экзотизация, комментарий переводчика*

ORTHODOX CULTURE IN E. VODOLAZKIN'S NOVEL „LAURUS": RECEPTION AND TRANSLATION IN POLAND

Tatiana Kananowicz
University of Gdansk

Abstract: In the article the author analyses strategies of translation of culture specific elements connected with Orthodox culture. The conclusion is drawn, that this group of words is not homogenous. They can be devided into primary and secondary from the cultural poit of view. In case of the last even foreignisation can be inadequate. Thus, the only appropriate strategy of translation are translator's notes.

Keywords: *Orthodox culture, culture specific elements, domestication, foreignization, translator's notes*

Роман Е. Водолазкина «Лавр», вышедший в России в 2012 г., был с восторгом встречен российскими критиками и читателями, а в 2015 г., когда появился перевод романа на польский язык, – также и польскими. Вокруг романа выстраивается и научный дискурс: исследуется его лингвокультурный потенциал, хронотоп, интертекст и проч. [2, 5, 7, 11, 12, 13 и др.]. В Польше организуются научные семинары и конференции, связанные с романом и творчеством Е. Водолазкина. Например, в 2015 г. в Институте восточнославянской филологии Ягеллонского университета в рамках семинаров «Славянский калейдоскоп» прошла дискуссия о романе «Лавр»[1]. В мае 2018 г. опять же в Ягеллонском университете состоялась II международная научная конференция «Знаковые имена современной русской литературы»[2]. Она была полностью посвящена творчеству Е. Водолазкина, а на конференции присутствовал и сам автор.

Одной из черт романа, отмечаемой повсеместно польскими профессиональными и не совсем профессиональными критиками, является его русскость, состоящая не в последнюю очередь в насыщенности романа элементами православной культуры, ср.:

«Лавр» – это роман, погруженный в контекст, – в религиозную и государственную культуру Е. Водолазкина. Тропинки значений разветвляются на глазах читателя, создавая сеть многочисленных ссылок и прочтений. Этот роман обучает тех, кто не знает, и ведет диалог с теми, кто уже приобрел соответствующие знания»[3].

«Мне понравилось то, как представлена средневековая Русь – начиная с описания эпохи и заканчивая представлением менталитета. Впечатляет также глубокий психологический анализ главного героя и других персонажей»[4].

«Этот роман, как и сама Россия, меланхоличен, несколько мрачен, полон тайн и обладает необыкновенной притягательной силой»[5].

---

[1] http://www.ifw.filg.uj.edu.pl/instytut/wydarzenia/-/journal_content/56_INSTANCE_Ymd6/1717115/106734645

[2] http://mpgu.su/novosti/ii-mezhdunarodnaya-nauchnaya-konferentsiya-znakovyie-imena-sovremennoy-russkoy-literaturyi-yagellonskiy-universitet-g-krakov-polsha/

[3] http://www.tramwajnr4.pl/2015/05/laur-rosyjska-przypowiesc-o-wszystkim.html. Здесь и далее перевод цитат с польского языка выполнен автором статьи.

[4] https://www.gloskultury.pl/wieloglosem-o-laur-jewgienij-wodolazkin/

[5] http://kasiek-mysli.blogspot.com/2015/06/laur-jewgienij-wodoazkin.html#ixzz5SEfSPAS3

Именно этим аспектом мы и займемся в настоящей статье, подвергая анализу польскую трансляцию избранных элементов православной культуры, представленной в романе. Говоря о польской трансляции, мы имеем в виду переводческую серию: профессиональный перевод романа, выполненный Эвой Скурской, а также 5 непрофессиональных переводов фрагментов романа, выполненных студентами Гданьского университета – участниками 9-го Конкурса переводчиков, который ежегодно организуется Кафедрой языкознания и переводоведения Института русской филологии и востоковедения Гданьского университета.

Благодаря переводческой серии мы можем:

1) увидеть разнообразие переводческих стратегий относительно избранных единиц перевода и даже дополнить существующие классификации таких стратегий благодаря возможности наблюдать трансляцию одной и той же единицы разными способами;
2) на основании ошибочных переводческих решений выявить «критические» места, раскрывая при этом культурологический потенциал текста;
3) оценить выбор и указать оптимальную переводческую стратегию (подробнее о переводческой серии см. [9]).

Православная культура в романе многоаспектна, – это и сам жанр романа – роман-житие, построенный по агиографическому канону, и письменная культура Древней Руси, к которой отсылают многочисленные фрагменты романа [7, 12], и монастырская культура, с которой знакомит нас автор [5], а также связанные с православием праздники, ритуалы, обряды, герои (монахи, святые, юродивые и др.).

Нами будет проанализирована трансляция лишь одной из единиц перевода – так называемых названий реалий. Для анализа были выбраны не все присутствующие в тексте единицы такого типа. При выборе мы руководствовались степенью семантической сложности понятия, к которому отсылает данное наименование, и степенью сложности трансляции. Анализ будет построен от наиболее простых к наиболее сложным случаям.

Следует оговорить также используемую в работе терминологию. Для называния стратегий перевода (переводческих решений) мы используем термины, выработанные переводоведением. Прежде всего это названия глобальных переводческих стратегий – адаптация и экзотизация [15], во-вторых, – это названия частных переводческих стратегий. К частным экзотизирующим стратегиям относятся трансфер, транскрипция, комментарий переводчика; к адаптирующим – собственно перевод,

функциональное соответствие (эквивалент), описание [6]. Порядок анализа таков: после вынесенной в подзаголовок единицы перевода приводится контекст ее употребления в оригинале (по изданию [1]), далее следует таблица с пронумерованными переводческими решениями. Первые пять отсылают к студенческим работам, шестая графа – это переводческая стратегия, предложенная профессиональным переводчиком (по изданию [16]).

Монастырь

«8 мая 1441 года в Кирилло-Белозерском **монастыре** семья отслужила благодарственный молебен».

	монастырь	**стратегия перевода**
1	monastyr	экзотизация
2	monastyr	экзотизация
3	monastyr	экзотизация
4	monaster	экзотизация
5	monaster	экзотизация
6	monaster	экзотизация

Польский язык может предложить переводчику два способа наименования данного понятия: адаптирующий – *klasztor* и маркированный чуждостью (экзотизирующий) *monaster*/ *monastyr* со значением ‘klasztor w kościele prawosławnym i greckokatolickim’[6]. При этом лексемы *monaster*/ *monastyr* достаточно популярны в сознании носителей польского языка, о чем свидетельствует и единомыслие переводчиков, и результаты поиска слова в поисковике Google. Слово имеет словарное толкование в польской Википедии, его приводит Польский толковый словарь PWN, встречается оно и в переводных словарях, также и в интернет-словарях. Ни один из переводчиков не употребил слова *klasztor*, сохраняя чуждость и отсылая читателя к православию.

Благодарственный молебен (отслужить)

«8 мая 1441 года в Кирилло-Белозерском монастыре семья отслужила **благодарственный молебен**».

[6] https://sjp.pwn.pl/sjp/monaster;2568274.html

	отслужить благодарственный молебен	**стратегия перевода**
1	odprawić nabożeństwo dziękczynne	адаптация
2	uczestniczyć w nabożeństwie dziękczynnym	адаптация
3	odprawić modlitwę dziękczynną	адаптация
4	odprawić nabożeństwo dziękczynne	адаптация
5	uczestniczyć w dziękczynnym molebniu	экзотизация
6	uczestniczyć w dziękczynnym nabożeństwie	адаптация

Как и в случае выше, в польском языке имеются и адаптирующий, и экзотизирующий способы трансляции: *nabożeństwo*/ *msza*/ *modlitwa dziękczynna* и, как видно из таблицы, *molebień*. Последняя лексема не входит в активный словарный запас среднестатистического носителя польского языка: она не отмечается в толковых словарях, не дается в переводных словарях, нет ее и в авторитетном словаре иностранных слов польского языка В. Копалиньского [14]. Результаты поиска в поисковике составляют 0. Ее можно встретить исключительно в текстах, посвященных православной культуре[7].

В этом случае сохраняющий чуждость перевод требует б**о**льших интеллектуальных усилий со стороны переводчика, обращения к православным текстам / литературе о них на польском языке.

Притвор

«До сорокового дня после родов она не ходила в церковь и ожидала очищения своей плоти. Когда плоть ее очистилась, она пошла на раннюю службу. Пав ниц в **притворе**, лежала несколько часов и просила для своего младенца лишь одного: жизни».

	притвор	**стратегия перевода**
1	babiniec	адаптация/экзотизация
2	przedsionek	адаптация
3	przedsionek	адаптация
4	przedsionek	адаптация
5	kruchta	адаптация
6	przedsionek	адаптация

[7] http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1761:sprawozdanie-z-konferencji-naukowej-jezyk-nabozenstw&catid=60&Itemid=49

Простое, казалось бы, слово со значением «пристройка перед входом в храм»[8], «западная часть православного храма у входа, где по уставу совершаются некоторые части богослужения и требы (обручение, лития и др.)» [10, с. 201], скрывает значительную и значимую для понимания текста романа семантику, ср.: «в древнем храме в притворе стояли оглашенные и кающиеся» [там же], вообще все те, кто в храм войти не мог – люди иной веры, еретики и проч. В храм не могли входить и недавно родившие женщины (ср.: «В притворе даётся женщине очистительная молитва родительнице в 40-й день после родов, без неё невозможно входить в храм»[9]), а таковой была мать Арсения. Лексема получила в переводе три соответствия. Все они относятся к разряду функциональных эквивалентов, – называют часть храма по функции, которую она выполняет, и при первом рассмотрении все три кажутся немаркированными с точки зрения чуждости. При этом *przedsionek* является эквивалентом-генерализацией, поскольку отсылает к передней части любого здания / помещения, ср.: ‘niewielkie pomieszczenie oddzielające wnętrze budynku od wejścia’[10], а *kruchta*, так же, как и *babiniec*, – собственно функциональным эквивалентом, ср.: *kruchta* – ‘przedsionek kościoła’[11], *babiniec* – ‘staropolska nazwa kruchty’[12]. Но если ближе присмотреться к слову *babiniec*, то окажется, что несмотря на его видимую «польскость» оно все же маркировано чуждостью – исторически, поскольку в других своих значениях (а их даже Википедия насчитывает несколько – по отношению к синагогам, костелам и церквям) отсылает не к функции в архитектурном отношении, а к культурной функции, ср.: «Babińcem nazywane jest także pomieszczenie w cerkwi prawosławnej lub greckokatolickiej. Jego pochodzenie jest podobne do tego w synagodze. Chodziło o zakaz wejścia kobiet do nawy, gdzie odbywało się nabożeństwo. Jest to jedno z trzech pomieszczeń występujących w cerkwi»[13]. Таким образом, наиболее удачным представляется именно данный эквивалент. Даже если польский читатель не отдает себе отчета в его функции, он понимает, что место матери Арсения по каким-то причинам было именно там. Таким образом, и здесь возможно транслировать понятие без полной потери чуждости.

---

[8] https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80

[9] https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80

[10] https://sjp.pwn.pl/sjp/przedsionek;2509996.html

[11] https://sjp.pwn.pl/szukaj/kruchta.html

[12] https://sjp.pwn.pl/doroszewski/babiniec;5410907.html

[13] https://pl.wikipedia.org/wiki/Babiniec

Преподобный (Кирилл)

«Приложившись после молебна к мощам **преподобного** Кирилла, Арсений с родителями отправились домой, а Христофор, его дед, остался в монастыре».

	преподобный	**стратегия перевода**
1	wielebny	адаптация (ошибка)
2	czcigodny	адаптация (ошибка)
3	święty	адаптация-генерализация
4	św.	адаптация-генерализация
5	święty patron klasztoru	адаптация (актуализация другого значения)
6	święty	адаптация-генерализация

В русском языке ситуация с этим словом неоднозначна: с одной стороны, мы имеем дело с подлинно православным наименованием, поскольку преподобный – это «святой монах» [10, с. 97], «разряд святых, подвиг которых заключался в монашеском подвижничестве» [3]. С другой стороны, это и своеобразный маркер чуждости: ‘титул для обращения к священнику, используемый в католицизме и протестантизме’[14]. Для первого значения Википедия предлагает соответствие *święty mnich*, наряду с другими – *święty mnich męczennik/ błogosławiony* (для преподобномученика), *stylita* / *słupnik* (для столпника), *pustelnik* (для затворника)[15]. Для второго соответствиями в польском языке будут лексемы *czcigodny* / *wielebny*. Интернет-словарь Glosbe перечисляет следующие соответствия (без дифференциации значений): *wielebny*, *święty mnich*, *czcigodny*, *duchowny*, *przewielebny*, *szanowny*. Эта семантическая сложность слова *преподобный*, а также таким образом сконструированная словарная статья предположительно и ввели в заблуждение переводчиков, которые перевели эти слова как *wielebny* и *czcigodny*. Адаптирующая генерализация *święty*, которую мы видим в остальных случаях, также не представляется адекватной с интересующей нас точки зрения: при таком переводе пропадает не только большая часть православной культуры, представленной монашеством, но и частично меняется значение. Странно и то, что никто не воспользовался соответствием, которое пролило бы свет на то, кем

[14] https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D1%8B%D0%B9_(%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB)

[15] https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%9Awi%C4%99ty_mnich

на самом деле был преподобный Кирилл, – святым монахом. В одном из переводов слово *преподобный* было отнесено к одной из функций, которую Кирилл Белозерский выполнял по отношению к монастырю. Да, он действительно был и основателем, и настоятелем (архимандритом, игуменом), и святым покровителем (*patronem*) монастыря. Но не это значение актуализировано в тексте.

Старец (Никандр)

«На следующий день завершался седьмой десяток его лет, и он решил спросить у **старца** Никандра, как ему быть дальше».

«В принципе, ответил **старец**, мне нечего тебе сказать».

	старец	**стратегия перевода**
1	starzec	адаптация-генерализация
2	starzec	адаптация-генерализация
3	boży szaleniec	описание (ошибка)
4	starzec	адаптация-генерализация
5	starzec	адаптация-генерализация
6	starzec	адаптация-генерализация

Ситуация с этим словом похожа на предыдущую. Это не просто слово, это концепт, отсылающий к уникальному феномену православной культуры – старчеству, ср.: «В древнехристианской и древнерусской традиции старцами называли опытных, имевших духовные и аскетические познания иноков. Эти опытные монахи через некоторое время могли становиться учителями молодых, новоначальных иноков. Их часто называли отцами, наставниками, учителями, восприемниками, старшими или старцами. Все эти имена означали глубокий духовный и аскетический опыт, сыновнее уважение. В монастыре старец обычно не имеет власти, не входит в управление монастырем. Он не избирается никем, только лишь его духовный навык, молитвенный образ жизни делает его старцем. Старец невольно притягивает к себе всякую душу, ищущую Бога, так как в нем самом ощущается присутствие Божие» [8, с. 18].

О том, что это не совсем обычное слово, свидетельствует, как это ни странно, единственный ошибочный перевод – *boży szaleniec*. Несмотря на то, что в польском языке существует соответствие *starzec* (в данном случае – «ложный друг переводчика»), что-то помешало одному из переводчиков им воспользоваться, – он «споткнулся». Остальные воспользовались существующей лексемой, которая, конечно же, концептом

в польском языке не является и обозначает просто пожилого мужчину. Единственным оправдывающим объяснением легкости, с какой переводчики «перешагнули» через весь утрачиваемый смысл, может быть то, что данное соответствие уже вошло в польскую культуру через польский перевод «Братьев Карамазовых» Ф.М.Достоевского (*starzec Zosima*). Трудно сказать, насколько такое предположение оправдано. В любом случае для читателей романа Е. Водолазкина Никандр будет, скорее всего, просто старым монахом, к которому по каким-то причинам Христофор, а потом и Арсений приходят за советом.

Первое причастие

«Эти семь дней его мать не ела мяса, чтобы подготовить новорожденного **к первому причастию**».

	первое причастие	**стратегия перевода**
1	pierwszy sakrament	адаптация-генерализация
2	pierwszy sakrament	адаптация-генерализация
3	pierwszy sakrament	адаптация-генерализация
4	pierwsza komunia	функциональный адаптирующий эквивалент
5	pierwsza eucharystia	функциональный экзотизирующий эквивалент
6	pierwszy sakrament	адаптация-генерализация

В данном случае мы имеем три эквивалента: 1) адаптацию-генерализацию *pierwszy sakrament*, 2) функциональный адаптирующий эквивалент *pierwsza komunia*, 3) функциональный экзотизирующий эквивалент *pierwsza eucharystia*. Ни один из этих эквивалентов не является вполне приемлемым, поскольку или вводит в заблуждение польского читателя, или приводит к когнитивному диссонансу.

Дело в том, что в тексте романа речь идет о причащении младенцев в православии (и в восточнокатолических церквях) во время крещения. В католической традиции все три таинства отделены друг от друга временем: крещение происходит в младенчестве, причащение – в возрасте 7–10 лет, а миропомазание (конфирмация) (bierzmowanie, chryzmacja) – в возрасте 13–18 лет. При этом существует и так называемое первое миропомазание, совершаемое при крещении (namaszczenie krzyżmem), но оно не считается отдельным таинством. Более того, использованное Е. Водолазкиным русское словосочетание, в отличие от польского дослов-

ного перевода *pierwsza komunia*, не устойчиво, – не имеет статуса фразеологической единицы.

Появление в переводе генерализации *pierwszy sakrament* (первое таинство) можно объяснить когнитивным диссонансом, с которым столкнулись сами переводчики. Читая в тексте о том, что мать сразу после родов готовила Арсения к первому причастию, они, по-видимому, решили, что это как-то странно, не по-польски, и на всякий случай использовали генерализацию – *первое таинство*. Но не учли того, что в польской культуре первым таинством является крещение. Таким образом, в переводе изменяется значение. Функциональный адаптирующий эквивалент – *pierwsza komunia* – несмотря на возможный когнитивный диссонанс (как это? младенец? ну, может, у них так принято) – конечно же, является лучшим решением, поскольку не изменяет исходного значения. Наиболее оптимальным является перевод *pierwsza eucharystia*, – использование греческого заимствования коннотирует чуждость.

Нумерация глав

	ѧ ѣ	**стратегия перевода**
1	оригинальная запись без пояснений	трансфер
2	нумерация глав отсутствует	пропуск
3	нумерация глав отсутствует	пропуск
4	**A, B, C**	функциональный эквивалент
5	**A, B, C**	функциональный эквивалент
6	**ѧ [1] ѣ [2]**	трансфер + описание

Автор называет / нумерует главы буквами славянского (древнерусского) алфавита, которые, как известно, записанные под титлом, имели и числовое значение. Глава вторая озаглавлена буквой В, поскольку буква Б такого значения не имела. Этот момент проясняется в романе не сразу, на 84-ой странице:

«Наконец, буквы имели числовое значение.

Буква **ѧ** под титлом обозначала единицу, **ѣ** – двойку, **г** – тройку.

Почему **ѧ**, после идет **ѣ**, удивилась Устина. Где же, спрашивается, **б**?

Обозначение чисел следует греческому алфавиту, а в нем этой буквы нет».

Вооруженный этим знанием профессиональный переводчик выбрал следующее переводческое решение: оставляя в нумерации глав букву, внизу он приводит ее числовое соответствие. Это, несомненно, наилучшая стратегия. Пропуск и функциональный эквивалент нейтрализуют чуждость.

Азбука: значения букв

Эта единица перевода представлена только в профессиональном переводе. Во фрагментах, которые переводили студенты, ее не было.

Е. Водолазкин отсылает нас к значениям, герерируемым названиями славянских букв. Одной из самых известных версий такой расшифровки является так называемое «Посланием к славянам» [4], ср.:

«*Я знаю буквы:*
Письмо – это достояние.
Трудитесь усердно, земляне,
Как подобает разумным людям –
Постигайте мироздание!
Несите слово убежденно –
Знание – дар Божий!
Дерзайте, вникайте, чтобы
Сущего свет постичь!»

Славянские буквы «говорят», и вот что они «говорили» героине романа Устине: «Больше всего Устине нравилось, что у букв есть имена. Она произносила их про себя, и губы ее постоянно шевелились. Аз. Буки. Веди. Обломав ветку, писала имена букв на утоптанной земле двора и на лесных тропинках. Глаголь Добро. Имена давали буквам самостоятельную жизнь. Они давали им неожиданный смысл, который завораживал Устину. Како Людие Мыслете. Рцы Слово Твердо».

Как видно из текста, некоторые значения совпадают с трактовкой «Послания» (*я знаю буквы*), а некоторые – это собственное смыслогенерирование Устины (*говори добро*; *думайте, как люди*; *говори твердо / убежденно*). В польском тексте все эти значения пропадают несмотря на то, что переводчица использовала экзотизирующую стратегию – транслитерацию, ср.:

„Najbardziej podobało jej się to, że litery mają nazwy. Wymawiała je po cichu, stale poruszając ustami. Az. Buki. Wiedi. Łamała gałązkę i pisała nazwy liter na udeptanej ziemi podwórza i na leśnych ścieżkach. Głagol. Dobro. Nazwy dawały literom samodzielne życie. Nadawały im niespodziewany sens, który oczarowywał Ustinę. Kako. Ludie. Myslete. Rcy. Słowo. Twerdo".

Как следует из проведенного анализа, православная культура вошла в польские тексты в значительно обедненном варианте: большинство использованных переводчиками стратегий относятся к адаптирующим, хотя – как видно из всего разнообразия переводческих соответствий – в польском языке существуют способы для более полной ее трансляции, – нужно только уметь искать (*молебен – molebień, притвор – babiniec*).

Анализ показал также, что единица перевода, называемая названиями реалий, отсылает нас к неоднородной группе слов, которые могут обозначать культурно простые (*молебен*, *монастырь*) и культурно сложные реалии, отсылающие к концептам (*преподобный*, *старец* и др.). В случае вторых даже экзотизирующие стратегии не гарантируют оптимальной трансляции. Если имеющиеся в языке перевода соответствия вызывают познавательный диссонанс, могут вводить в заблуждение, обедняют восприятие текста, – введению их в текст должен сопутствовать переводческий комментарий. Именно такой должна быть стратегия перевода в случае оговоренных выше культурно сложных единиц: *старец*, *первое причастие*, а также при переводе названий букв славянской азбуки и генерируемых ими смыслов.

Если уж мы вспомнили о переводческом комментарии как стратегии перевода, можно было бы взглянуть на те комментарии, которые предлагает профессиональный переводчик. Всего таких комментариев в книге 20, причем 13 из них комментируют названия реалий, связанных с православной культурой: *Покров*, *паникадило*, *кафизма*, *титло*, *риза*, *архиепископ*, *епископ*, *Успенский пост*, *царские врата*, *мытарства*, *просфора*, *схима*, *куколь*. Все они переводятся при помощи транскрипции, сохраняя чуждость. Совершенно очевидно, что переводчица стремилась включить в текст перевода и познавательную функцию, но делала это не совсем последовательно. Чтобы не перегружать текст перевода, можно было бы отказаться от комментирования культурно простых реалий, значения которых часто понятны из контекста (*паникадило*, *кафизма*, *риза*, *куколь*), а сосредоточиться на культурно сложных.

Список литературы:

1. *Водолазкин Е.* Лавр. Неисторический роман. М., 2017.
2. *Гримова О.А.* Нарративная интрига в романе Е.Г. Водолазкина «Лавр» // Narratorium. 2014. №1 (7), http://narratorium.rggu.ru/article.html?id=2633119, доступ: 30.12.2018.
3. *Живов В.М.* Святость. Краткий словарь агиографических терминов. https://azbyka.ru/svyatost-kratkij-slovar-agiograficheskix-terminov#n31, доступ: 31.12.2018.
4. *Зиновьев А.В.* Тайнопись кириллицы. Владимир, 1998.
5. *Иванова Е.А.* Лингвокультурологический потенциал романа Е. Водолазкина «Лавр» // «Мир русского слова». 2014. №3. С. 66–71.
6. *Кананович Т.* Художественный перевод: единицы и стратегии перевода // Актуальные задачи лингвистики, лингводидактики и межкультурной коммуникации: VII Международная научно-практическая конференция: сборник научных трудов / ред. кол. Н.С. Шарафутдинова, Е.П. Соснина, Л.В. Корухова, Н.Н. Тарасова. Ульяновск, 2017. С. 85–95.
7. *Неклюдова О.А.* Карта контекстов. Роман Е. Водолазкина «Лавр» // «Вопросы литературы». 2015. № 4. С. 119–130.
8. *Руденская Т.В.* Русское старчество как духовный феномен православия // «Вестник ОГУ». 2011. № 1(120). С. 15–21.
9. *Синявская-Суйковска Т.* Конкурс переводчиков: методология оценки конкурсных работ // Теоретико-практическое изучение русского языка и его сопоставительно-типологическое описание: доклады и сообщения: МАПРЯЛ 2014 / отв. ред. Г. Гочев. Велико-Тырново, 2014. С. 324–328.
10. *Скляревская Г.Н.* Словарь православной церковной культуры. М., 2008.
11. *Солдаткина Я.В.* Развитие отечественного историософского романа: Б.Л. Пастернак «Доктор Живаго» и Е.Г. Водолазкин «Лавр» // Солдаткина Я.В. Современная словесность: актуальные тенденции в русской литературе и журналистике. М., 2015. С. 77–85.
12. *Трофимова Н.В.* Традиции древнерусской литературы в романе Е.Г. Водолазкина «Лавр» // «Rhema. Рема». 2016. № 2. С. 7–20.
13. *Шуринова Н.С.* «Мертвый язык» как средство воскрешения субъективности «другого» в романе Е.Г. Водолазкина «Лавр» // «Новое прошлое. The New Past». 2016. № 4. С. 99–110.
14. *Kopaliński W.* Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. Warszawa, 1998.
15. *Lewicki R.* Obcość w odbiorze przekładu. Lublin 2000.
16. *Wodołazkin J.* Laur / tłum. Ewa Skórska. Warszawa, 2015.

СБОРНИКЪТ С НОВЕЛИ „ХЕКАТОМИТИ“ НА ДЖОВАНИ БАТИСТА ДЖИРАЛДИ ЧИНЦИО В КУЛТУРНИЯ КЛИМАТ НА КОНТРАРЕФОРМАЦИЯТА

Петя Петкова-Сталева
Нов български университет

Резюме: Джовани Батиста Джиралди Чинцио с цялото си творчество се вписва в културния климат в периода на Контрареформацията, като сборникът му с новели със заглавие „Хекатомити“ кореспондира с театралните му произведения и теоретичните разработки. Сборникът, по модел на „Декамерон“, е структуриран като „разказ в разказа“ и се създава повествователна ситуация с разказвачи и слушатели, които поетапно си разменят ролите. Този модел ни пресъздава акта на разказване, запечатан в писмена форма заедно с разказаните новели. Извеждането на поуката като основна цел на повествованието е показателна: първоначалният подтик да се разказва е да се смекчи досадата от дългия път, в който се отправя голяма група хора, за да се спаси от върлуващата чума, след друго историческо събитие, белязало вечния град Рим – плячкосването от 1527 г. Но реалната цел на разказването е да се даде поука, особено на младите, както се анонсира в Предговора на произведението. При формирането на разказващата дружина, която е малка част от спасяващите се от чумата, всичко е строго регламентирано, има водеща фигура, която диктува правилата, всичко е подчинено на спазване на правилата, което отговаря на духа на времето.

***Ключови думи**: новели, сборник, разказвачи, поука*

THE COLLECTION OF NOVELS „HECATOMITI“ BY GIOVANNI BATTISTA GIRALDI CINZIO IN THE CULTURAL CLIMATE OF THE COUNTER-REFORMATION

Petia Petkova-Staleva
New Bulgarian university

Abstract: Giovanni Battista Giraldi Chinzio with all his work fits into the cultural climate of the Counter-Reformation, as his collection of short stories entitled “Hecatomiti” corresponds to his theatrical and theoretical works. The collection, modeled on Decameron, is structured as a “story within a story” and creates a narrative situation with narrators and listeners who gradually exchange roles. This model recreates the act of narration, sealed in writing together with the narrated short stories. The teaching of the lesson as the main purpose of the narrative is indicative: the initial impulse to tell is to alleviate the annoyance of the long journey of a large group of people to escape the plague, after another historical event that marked the eternal city of Rome – the looting of 1527. But the real purpose of the narrative is to teach a lesson, especially to the young, as announced in the Preface to the work. In the formation of the storytelling group, which is a small part of the survivors of the plague, everything is strictly regulated, there is a leading figure who dictates the rules, everything is subject to compliance with the rules, which corresponds to the spirit of the times.

Keywords: *short stories, collection, narrators, lessons*

Втората половина на XVI век, известна в общокултурния процес като Късен Ренесанс, а в областта на изкуството – като маниеризъм, е белязана от няколко много важни събития за италианския полуостров. Първото предопределя политическата му карта, която с мирния пакт от 1559 г., подписан в Като Камбрези, настанява трайно властта на испанската корона – директно в Неапол, Сицилия и Милано, и индиректно в останалата част на страната. Другото важно събитие е Тридентският събор (1545-1563 г.), чиято основна цел е да се противопостави на протестантското движение, като се реорганизира и укрепи Римокатолическата църква, а периодът е известен като Контрареформация. Съборът взима цяла серия решения, които предопределят религиозните практики, като засилва дисциплината в църквата. За нашето изследване обаче е важно как всичко това рефлектира върху духовния и културния живот през периода, който ни интересува.

Важна роля за обновяването на духовния климат в обществото играе създаването на серия нови религиозни ордени – йезуити, капуцини, урсулинки, театинци, барнабити, които, от една страна, служат за консолидиране и стриктно прилагане на предписанията на църквата, от друга, те се превръщат в основното звено, което ще се грижи през следващите векове за възпитанието на младото поколение. Това предопределя и образованието на бъдещите управници, чиито възпитатели са основно йезуити. Освен това, училищата на комуните, създадени още в предренесансовия период, за да отговорят на необходимостта от образование както за младежите, така и за девойките, са заменени с религиозни, управлявани от съответните ордени – йезуитите за младежите, а урсулинките за девойките. Засилва се ролята на духовенството в социалния живот на обществото, включително със създаването на Светата инквизиция, която се опитва да упражнява контрол във всички сфери на културата. Налага се цензура, като се появява и Индекс на забранените книги. Преследват не само тези, които ги пишат и разпространяват, но дори тези, които ги четат [5 (347)]. Някои, като „Декамерон“, които не са директно забранени, се сдобиват с нови пречистени издания, които да отговарят на повелите на църквата. Творците дават различен отговор на тази нова атмосфера: някои искрено се потапят в нея с убеждението, че изкуството трябва да бъде отговорно и да служи на вярата със способността си да влияе на читателите. Следователно насладата от изкуството трябва да бъде подчинена на ползата, която носи. В този период се създават цяла серия предписания, които трябва да са в основата на произведението на изкуството, стъпващи основно върху преоткритата „Поетика“ на Аристотел, широко коментирана в многобройните академии. Други, в же-

ланието си да се изплъзнат от строгия контрол, отреждат на изкуството само хедонистична функция, като го лишават от всякаква сериозност и отдават основно значение на формата. Като плод на играта на въображението, произведението на изкуството цели да предизвика почуда и наслада у читателя, а не да му влияе относно морал и вяра. Тези противостоящи си тенденции рефлектират и върху новелистичната продукция. От една страна, се създават сборници, чиято основна цел клони към поуката и ползата, които могат да донесат освен с разказаните новели като тематика, и с модела на поведение и стройната подреденост на повествователната си ситуация. От друга, се залага на хедонистичното начало като акцентът в тези творби е поставен върху насладата и забавлението, което отчасти е причината други занимания – рецитиране на стихове, песни, кратки комедии и игри – да изместват в една или друга степен разказването на новели, които или тематично ще залагат основно към шегата и приключенията, или жанрово към приказката. Всъщност и двете тенденции битуват едновременно в сборниците с новели от този период, като разликата е в акцента, който поставят отделните творци – поука и полза или забавление и наслада. В този културен климат е потопен и авторът, който бихме искали да представим с една от творбите му – сборникът с новели „Хекатомити“.

Джовани Батиста Джиралди Чинцио (1504-1573 г.) е свързан изцяло с Ферара, родния му град, който се е утвърдил като важен културен център, управляван от херцозите Естенси. Първите си интереси в областта на литературата проявява още като студент в университета във Ферара, където учи медицина, но посещава също така и лекции по логика, физика, философия на морала, реторика. По-късно самият той преподава там философия и реторика. Доста дълъг период от живота му е свързан с властващата фамилия Естенси: първоначално като възпитател на Алфонсо ди Есте, син на Ерколе II, а впоследствие като сенатор и секретар на херцога. Участва няколко пъти в литературни спорове, като този с ученика му Джамбатиста Пиня му коства мястото на секретар. Мести се в Мондови, където отново преподава в университета, а след това в Торино, Павия и отново в родната Ферара. Литературните му интереси обхващат както създаването на произведения, така и теоретичното им осмисляне. Едната посока е театърът, като се опитва да измести имитацията на гръцкия театър към латинския, в частност този на Сенека в опит да съчетае класицизма с морализма, проповядван от Контрареформацията. Първоначално в един теоретичен труд – „Размишления относно писането на комедии и трагедии“ (1543 г.), а след това в деветте си трагедии („Орбеке“, „Дидона“, „Алтиле“, „Клеопатра“, „Антиваломени“, „Аре-

нопия“, „Селене“, „Еуфимия“, „Епития“) търси катарзис чрез ужаса и християнската милост на безмилостни случаи, в изобилието на ужасяващи компоненти се крие намерението да се открояят по линия на контраста примерите на добродетелност. В историята на театъра Джиралди има заслугата, че разделя трагедията на действия и уточнява ролята на всяко едно в развитието на драматичния сюжет. В трагедията „Алтиле“ внася нов важен елемент – щастливия край, като по този начин превръща творбата в трагикомедия. Повечето му трагедии са поставяни в херцогския двор, а някои дори написани по поръчение на херцога [Срв. 6]

Произведението му, което ни интересува, обаче е сборникът с новели със заглавие „Хекатомити“, публикуван в два тома по време на престоя му в Мондови през 1565та, макар започнат почти три десетилетия по-рано. Заглавието идва от гръцки и означава „сто разказа“, което е очевидна препратка към „Декамерон“, използван за модел и от този автор.

GLI ECATOMMITI
ovvero
CENTO NOVELLE
di
GIO.BATTISTA GIRALDI
CINZIO
nobile ferrarese
(ХЕКАТОМИТИ
или
СТО НОВЕЛИ
на
ДЖО.БАТИСТА ДЖИРАЛДИ
ЧИНЦИО
благородник от Ферара)

Заглавието очертава определен хоризонт на очакване: сто новели, както във всепризнатия модел, от автор с благородно потекло от Ферара.

Всъщност новелите са 113, а творбата, структурирана като „разказ в разказа“, се състои от Предисловие, следвано от отделно Встъпление, в което са вписани десет новели, десет декади, всяка включваща по десет новели, плюс още три сравнително къси новели, разказани по време на коментарите от разказващите герои в трета, пета и шеста декада. В първото издание между пета и шеста декада е имало и три диалога, посветени на отглеждането и възпитанието на децата, които ще отсъстват в

следващите издания, включително използваното от нас за този анализ от 1853-1854 г. [6].

В началото има епиграф на латински език, който очертава целта на сборника:

> “vitia damnare, vitae ac moribus consulere, sacrosanctae auctoritati ac summae ecclesiae dignitati honorem habere“
>
> (да се осъдят пороците, да се допринесе за живота и нравите, да почете свещената власт и върховното достойнство на Църквата)

Целта на творбата е напълно в тон с новата атмосфера, която цари в периода на довършването ѝ. Декларираното желание да се осъдят пороците, като се допринесе за нравите, възхвалявайки църквата, не е попречило сборникът да попадне в Индекса на забранените книги, публикуван в Парма през 1580 г. (Фоà, 2001).

Между епиграфа и Предисловието отново намираме явен цитат от „Декамерон“, тъй като започва доста сходно:

COMINCIANO
GLI ECATOMMITI
di
G. B. Giraldi
i quali sono cento avvenimenti narrati da una nobile brigata
di uomini e di donne in un lor viaggio.
[2 (7)]
(ЗАПОЧВАТ
ХЕКАТОМИТИ
на
Дж. Б. Джиралди,
които са сто случки, разказани от благородна дружина
от мъже и жени при едно тяхно пътуване.)

Допълва се хоризонтът на очакване: тук новелите са наречени случки, разказани от благородна дружина от мъже и жени по време на тяхно пътуване. Образът на пътя като олицетворение на живота преминава като червена нишка през цялото произведение. Заради променливостта и непостоянството на житейските ситуации човекът често губи „правия път“ и не знае как „да излезе от лабиринтите“ (срв. Джиралди, 1853, а: 7-8), което ни препраща към началото на Дантевия „Ад“.

В Предисловието изцяло доминира образът на автора-разказвач, който в първо лице се обръща към потенциалните си читатели, а това са

основно младите без достатъчно опит, които трябва да научат от съветите на мъдрите и от разказаните примери как да преодоляват трудностите. Целта е да донесе полза не само на хората от неговото време, но и на тези, които ще дойдат след тях, като по този начин се набляга на важността на писмения текст, който ще може да се прочете както от хора, които са далече и не могат да чуят гласа, така и от идните поколения (срв. Джиралди, 1853, а: 7-8). Отново се очертава добре познатата постановка още от Бокачо: в писмена форма се излагат мислите и разказите на други, като това преразказване поддържа жива новелата:

> „… mi pare, che la brigata, dalla quale nacquero questi cento ragionamenti, che di scrivere mi apparecchio, nei piacevoli, negli amorosi, nei gravi, nei giocosi, nei felici, e negli infelici avvenimenti raccontati, non mirassero ad altro, che a giovare agli uomini, e in ogni maniera mescolare in guise l'utile col dolce, e il piacevole col grave, che non fosse cosa da lor detta, che a qualche sorte di gente non potesse giovare. [2 (8-9)]
>
> (… струва ми се, че дружината, от която се родиха тези сто разсъждения, които се каня да напиша с разказаните приятни, любовни, тежки, игриви, щастливи и нещастни случки, не целят друго, освен да донесат полза на хората, и във всеки случай да смесят така полезното със сладкото и приятното със сериозното, че да няма казано от тях нещо на някои хора да не бъде от полза.)

Допълва се хоризонтът на очакване относно тематиката на новелите, които ще се разказват, като отново се набляга на желанието като се смеси полезното с приятното, така че всичко казано да послужи някому. Всъщност смесването на полезното с приятното е почти константа при италианската новела от самото ѝ зараждане, като разликите през различните времеви периоди е на кое от двете е поставен акцентът. При Джиралди на първо място се цели ползата от разказаното, макар дружината да разказва, за да смекчи досадата от пътя по море.

Поводът за пътуването и следователно за сформирането на разказващата компания също препраща към „Декамерон": чумата като бедствие, от което почти няма спасение. Но преди чумата има конкретно историческо събитие, което по косвен път е допринесло за появата ѝ – 1527 г., въпреки героичната съпротива на римляните, немските войски влизат в Рим и го плячкосват, след като установяват, че крепостта, където са папата и висшите духовници, е на практика непревземаема. Разказът за жестокостта на войниците е покъртителен: освен че плячкосват в продължение на месеци всичко наред, войниците пленяват останалите мъже, насилват жените, като в много случаи ги убиват пред очите на съпрузи и бащи. Не може да се намери спасение и в църквите, защото нахлуват и

там, като посягат и на символите на вярата. А причина за всичко това са злобата и омразата, породени от ереста на Лутер и последователите му:

„…non uomini, ma fiere, e non meno nimici d'Iddio, che delle genti mortali, bramosi di far sempre peggio…“ [2 (15)]

(… не мъже, а зверове, а не по-малко врагове на Бога, отколкото на смъртните хора, жадуващи да вършат все по-зло…)

В описаната смразяваща обстановка на жестокости, глад и вирлуваща чума дружина от благородни мъже и дами е намерила приют и сигурност в един от дворците на влиятелната римска фамилия Колона. Тъй като чумата продължава да се разпространява, господарят Колона решава да напусне Рим и да отиде във Фонди със семейството си, където обаче няма място за цялата дружина, тъй като вече доста хора са се преместили там. Следователно дружината се събира и започват да обсъждат какво да правят: някои от най-възрастните искат да останат докрай в родината си. Тогава взима дума Фабио – първият член на дружината, чиято роля в повествованието започва да се очертава още от Предисловието:

„… Fabio avea il nome, che per la matura età, e per la cortese sua natura, e per lo saggio parere, era di grande autorità appresso tutti gli altri…“ [2 (21)]

(Името му беше Фабио, а същият поради зрялата възраст и благородната си природа, и заради мъдрите мисли, имаше голям авторитет пред всички останали…)

Фабио апелира да се замине, защото оставайки с нищо няма да могат да помогнат на бедната си родина, а само ще продължават да гледат болката и мъките. Наложителното заминаване е продиктувано и от развихрящата се чума, от която е още по-трудно да се опазят, освен ако не заминат, както им е показал техният покровител, под чиято защита са били до неговото заминаване:

“…per non ci lasciar morire, come se tante bestie fossimo, senza ragione e senza discorso alcuno.“ [22 (1)]

(…за да не се оставим да умрем сякаш сме някакви животни, без причина и без никакво слово.)

Думите на Фабио имат своя ефект: след като няколкото опониращи старци склоняват на молбите на младите, дружината решава да замине, като напусне не само Рим, но и Италия в посока Марсилия, и да се завърне в родината си, когато положението се нормализира. Съобщават за решението си на своя покровител, който им осигурява два големи и удобни кораба, акостирали в Чивита Векия. Така петък сутрин благород-

ната дружина с помощта на покровителя си занася всичко необходимо на корабите, за да може в неделя да се качи на тях с Божията помощ, да поемат към Марсилия, като пътуването предвижда спиране на определени места, а именно: Таламоне, Пиомбино, Вада, Ливорно, Порто Венере, Генуа, Савона, Ница, Тулон и последно Марсилия.

Следва „Въведение“, в което ще се сформира компанията на разказващите, тъй като дотук имаме аморфно представена дружина от благородни римляни, между които има мъже и жени, стари и млади, но нищо не е определено с точност. Както е обичайно при повечето сборници с новели, всяка отделна част има кратък анонс за това, което следва. „Хекатомити“ не прави изключение, а за „Въведението“ първата дума, както е и за цялата творба, е отново глаголът „започвам“, който носи внушението за „начало“ и „промяна“:

„Comincia

L’INTRODUZIONE AGLI ECATOMMITI

Nella quale si dimostra che solo fra li amori umani, è quiete in quello il quale è fra marito e moglie, e che ne’ disonesti non può esser riposo.“ [2 (23)]

(Започва

ВЪВЕДЕНИЕТО НА ХЕКАТОМИТИ,

В което се доказва, че само при човешката любов спокойствие има в тази, която е между съпруг и съпруга, и че в безчестната не може да има покой.)

Анонсът всъщност дава идея за какво ще се разговаря, но не и кои ще са разказвачите, което предстои да се узнае. Цялата дружина се отправя към корабите, като на единия се качват благородните дами и господа, а на другия – останалата част от семействата. След като минава обядът, всеки си търси занимание, но група младежи се чувстват като в капан сред побелели старци и жени, от една страна, а от друга – крайно почтени млади дами, омъжени и вдовици. След Фабио сега се появяват още девет имена: Понцио, Ауло, Масимо, Фламинио, Куинто, Семпронио, Курцио, Флавио и Лучо. Като се преструват, че искат да осигурят повече спокойствие на останалите, се местят в другото корабче, като взимат с тях и Фабио, който макар да е по-възрастен, не е по-малко весел и шеговит от младежите. Известно време се забавляват с игри и шеги, за да се спасят от досадата на пътуването с кораб, тъй като около тях има само море и небе и съответно очите няма на какво да се насладят, както отбелязва Понцио, като допълва:

„… solo dalle nostre lingue ci può venire qualche alleviamento. Perciò io giudicherei che fosse bene, quando anco a voi paresse, che spendessimo questo tempo che ci avanza insino a sera, in favellare di qualche cosa piacevole, la quale potesse esser grata a tutta la brigata.“ [2 (24)]

(… само от езиците ни може да дойде някаква разтуха. Затова аз бих отсъдил, че ще е добре, ако и на вас така се струва, да прекараме времето, оставащо до вечеря, да си приказваме за нещо приятно, което ще се хареса на цялата дружина.)

Всички харесват идеята да се разказва, но веднага изниква въпросът „какво“: един по един младежите отклоняват поканата да определят темата, по която да се говори, включително и Фабио, най-възрастният от групата, с извинението, че не трябва да му прехвърлят тази тежест. Накрая Фламинио склонява да предложи, при условие че Фабио говори първи. Темата, която Фламинио предлага, е естествено любовта, но поточно как може в любовта да се намери покой. Естествено темата сама по себе си предизвиква допълнителни коментари с цитати на философи от миналото като Сократ и Платон и припомняне на изображения, символизиращи различните видове любов, докато не се уточни, че ще се говори за любовта между мъжа и жената. Не липсват и закачки между младежите, тъй като се познават добре и знаят кой кого обича.

Всъщност разсъжденията вървят във вид на диалог между Фабио и младежите, като на моменти се изразяват и противоположни мнения:

– Фабио възхвалява любовта на духовните лица, като говори за съзерцанието на красотата: опонира му Фламинио като припомня, че сред духовниците има немалко, които се обръщат към плътските удоволствия, описани от редица автори;
– Фабио възхвалява любовта между съпрузите като единствена честна и носеща покой: опонира му Понцио, а за пример привежда ред мислители от миналото, които съветват младежите да не се женят. Фабио му отвръща да се радва, че няма жени, които да го чуят какво говори за тях, защото биха се превърнали в негови врагове;
– Коментарите се въртят и около качествата на жените – добрите и лошите, злите, алчните – като коментарът на Фабио е, че от поведението на мъжа зависи как ще се държи жената, след като могат да се опитомят дори дивите зверове;
– Фабио е ревностен защитник на „почтената“ любов между съпрузите, защото само в нея може да се намери спокойствие и се противопоставя на младите, като се очертава носител на мора-

лизаторския тон, защитавайки тезата, че човек трябва да се води от разума си, а не от апетита.

Оформя се дискусия във вид на диалог, в която опонентите оборват чуждите тези или защитават своите с примери от миналото, от историята и великите мислители. Усещането е за крайно театрализирана ситуация: имаме ограниченото пространство на кораба за декор и на сцената десет мъже дискутират. Спорът сякаш няма край, когато се намесва един от младежите, Флавио, с различно предложение: вместо да се влиза в спор, всеки да покаже с пример своето становище, защото така най-добре може да се разбере дали действията на хората са правилни или грешни, а разказът може да бъде голяма поука. Всички единодушно подкрепят идеята на Флавио, като решават да дадат думата първо на Фабио: така започва разказването в рамките на Въведението на творбата в една изключително мъжка компания, като редът на разказване следва този на първоначалното съобщаване на имената на младежите:

„Cominciano

DIECI NOVELLE

Intorno agli amori disonesti de' giovani verso le femmine impudiche; le quali novella sono per introduzione agli Ecatommiti." [2 (54)]

(Започват

ДЕСЕТ НОВЕЛИ

За непочтената любов на младежи към безсрамни жени; тези новели са за въведение към Екатомити)

Анонсът на разказването отново се открива с глагола „започвам", като предстоящите разкази са определени като „новели", макар в предложението на Флавио да се говори за „примери", които обаче не могат да се приравнят към средновековните екземплум, като се има предвид воденият светски разговор. Всяка новела, а така ще бъде и през следващите десет дни разказване, е номерирана и предшествана от кратка рубрика, която анонсира съдържанието. Стандартно новелите приключват с края на съответната случка или история, а коментарите към нея предшестват следващата с изключение на последната за всеки ден. Темата на разказване в този предварителен ден е обичайна за множеството трактати, написани през XVI век – любовта и жената, но тук приема малко по-различен ракурс, зададен като тон от първия разказвач, Фабио, който като продължение на дискусията обявява, че ще говори за придворните дами, ако могат да се нарекат жени, като ще е трудно в една новела да се разкаже за пороците им. Зададеният тон буди дискусия след всяка новела, отново представена като диалог, а вътре в самите новели се появяват с

обръщения като „скъпи другари“ или реплики като „както вие казвате“ и „както вие вярвате“, което допълнително създава контакт между говорещия и слушателите му.

Междувременно слънцето клони към залез, което предполага и края на разсъжденията. Отново по предложение на Флавио, денят завършва с песен, като Фабио си „връща“ задето го е натоварил първи да разказва. Стигнали са вече и първата спирка в Таламоне и след вечеря жените, останали на другия кораб, се интересуват как младежите са прекарали деня. След като узнават, че са разсъждавали по предложена тема, Ливия им казва:

> „Ma se queste mie compagne e questi altri uomini saranno del parer mio, non vi lasceremo dimane partir da noi, e ci piglieremo anche noi piacere de' vostri ragionamenti.“ [2 (145)]
>
> (Ако тези мои дружки и другите мъже бъдат на моето мнение, няма да ви оставим утре да си тръгнете от нас, а ще си доставим и ние удоволствието от вашите разсъждения.)

Всички подкрепят идеята на Ливия и се разбират на следващия ден след обяда да прекарат времето в приятни разговори, като отново се набляга на ползата на първо място, съчетана с почтена наслада:

> „… fu conchiuso che il seguente giorno dopo desinare si ragionasse di qualche dilettevole materia, che porgesse ad ognuno utile con onesto diletto.“ [2 (145)]
>
> (… бе решено на следващия ден след обяда да се разсъждава по някаква приятна тема, която да донесе на всеки полза с почтена наслада.)

Така компанията се удвоява, тъй като дамите също са десет: Орция Ливия, Порция, Вирджиния, Челия, Фулвия, Джулия, Лукреция, Камила и Корнелия. Присъединяването на дамите обаче не променя спорещия характер на дружината, като този път спорът е кой да разказва – дали мъжете или дамите, тъй като няма да стигне времето да говорят всички. И отново стигат до Фабио – главния в мъжката компания, който окончателно задава реда на разказване през следващите десет дни, като приема да ръководи дружината след многото отправени молби. Всеки ден ще разказват петима мъже и пет дами, като изтеглят имената първо за нечетните, а след това и за четните дни, като този ред не се променя до края за произведението. Разбират се и всеки ден да приключва с песен, като отново Фабио ще трябва да определя кой да пее, а също така ще задава темите за разказване. Първия ден всеки ще разказва за каквото иска, като от разказаните новели в края на първия ден Фабио ще извлече темите за следващите пет, а впоследствие ден за ден ще определя кой да измисли тема. От този момент сборникът продължава по установения ред: су-

трин се потегля с корабите, след обяда се разказва до следващата спирка, където ги посрещат, тъй като са известени за пристигането, след вечеря отново се забавляват и пеят, а след това всички се оттеглят да спят. Преди поредната новела се коментира предишната, като първите дни коментарите са представени диалогично, а впоследствие се преразказват. При определени теми, освен разказаните новели, са включени допълнително разсъжденията на Фабио, които имат определено нравоучителен тон. През цялото пътуване има словесна престрелка между Фламинио, крайно критично настроен срещу жените, и Фулвия, която му опонира, като развеселяват допълнително дружината. С пристигането в Марсилия приключва морското пътешествие и остават там в очакване да се успокоят нещата в Рим. Завръщат се в родината си след като войската на френския крал Франсоа де Валоа освобождава града.

Повествователната рамка на „Хекатомити“ заема повече от една трета от текста, въпреки големия брой разказани новели, като всъщност многото разсъждения и споровете около задаваните теми са причина за нарастването на обема ѝ. Усещането е, че авторът се е опитал да слее в едно сборник с новели и трактат в диалогична форма, типична за периода.

Новелите в голяма степен повтарят темите на „Декамерон“, като е показателно използването на глагола „разсъждавам“ при въвеждането, тоест новелите заместват отчасти разсъжденията, явяват се тяхно потвърждение или ги пораждат:

- Въведение: спокойствие може да осигури единствено любовта между съпрузите;
- Първа декада: всеки разсъждава по предпочитана от него тема;
- Втора декада: разсъждава се за тези, които са обичали тайно или против волята на родителите си с щастлив или нещастен край;
- Трета декада: разсъждава се за неверността на съпрузи и съпруги;
- Четвърта декада: разсъждава се за тези, които с цел облагодетелстване и печалба са залагали капани, като са получавали накрая заслуженото заради злобата си;
- Пета декада: разсъждава се за верността на съпрузи и съпруги;
- Шеста декада: разсъждава се за жестове на великодушие;

– Седма декада: разсъждава се относно различни остроумия и отговори, използвани за предотвратяване на опасност или срам;
– Осма декада: разсъждава се за неблагодарността;
– Девета декада: разсъждава се за различни житейски случки, в които водещ е късметът;
– Десета декада: разсъждава се благородни жестове.

Като основна тема изпъква любовта, която се обсъжда, освен във Въведението, още в три декади. Отсъства жизнерадостната любов, позната от „Декамерон“: тук тя е подчинена на нормите и всяко отклонение от тях подлежи на порицание. На практика срещу двата дни от Бокачовото произведение, в които се разказва за любовта с щастлив и с нещастен край, тук имаме четири дни, като центърът е изместен в съвсем друга посока: след възхвалата на съпружеската любов и осъждането на безчестната любов, в две отделни декади отново тема е съпружеската любов, като са отделени верността и неверността на съпрузите, а през втората декада са концентрирани новели, където любовта противно на волята на родителите е довела до трагичен край.

Две декади са посветени на великодушните и на благородните жестове, като в шестата декада действието на повечето новели се развива във Ферара, родния град на автора, а героите са представители на управляващата фамилия Естенси. Отсъствието на посвещение към сборника авторът компенсира с много хвалебствия както за града, така и за управниците му, с които е бил тясно свързан в продължение на много години, изречени от разказвачите на второ ниво, тоест дружината. Всъщност и в другите декади има немалко новели, ситуирани във Ферара и почти всеки път има възхвала:

> “In Ferrara, città, benchè più nuova di molte altre della Italia, nondimeno al pari di tutte le alter nobile ed illustre, sì per la bontà e per la giustizia de’ signori che la reggono, sì per la qualità del sito, per gli superbi palagi, per l’abbondanza del paese, per le virtù e per li felici ingegni che in essa fioriscono, fu un giovane…“. [2 (305)]
>
> (Във Ферара, град, макар по-нов от много други в Италия, не по-малко наравно с другите благороден и прочут, както заради добрината и справедливостта на господарите, които го управляват, така и заради качеството на мястото, превъзходните дворци, изобилието на околностите, добродетелите и щастливите умове, които в него процъфтяват, имало един младеж…)

Шестата декада започва и свършва във Ферара, като половината новели са ситуирани там, а герои са Алфонсо и синът му Ерколе, при които служи Джиралди. Фабио разказва две новели: вмъква една в коментарите преди новела 4 и завършва деня отново с възхвала:

> "L'avere cominciato il ragionamento d'oggi Quinto, dalla cortesia di Ercole primo, duca di Ferrara, mi ridusse a memoria un cortesissimo atto del medesimo; e se a me fosse toccata il novellare dopo lui, lo vi avrei subito narrato." [2 (365)]
>
> (Тъй като Куинто започна разсъжденията днес с великодушието на Ерколе I, херцог на Ферара, ми изплува в паметта един много великодушен жест на същия; и ако беше мой ред да разказвам след него, щях веднага да ви го разкажа.)

Този великодушен жест е подходящ за финал на разказването този ден, още повече, че в първата новела жестът е бил спрямо един човек, който не му е бил враг, докато в този случай към повече, които са заговорничели срещу него, като им спасява живота и имането.

Като обичайни теми за италианската новелистика не са подминати остроумието и находчивите отговори, които преобръщат ситуацията, а сред героите са самият Данте, възхвален като човек с остър ум, сред най-добрите от времето си; изключителен поет, Лоренцо Великолепният, който е и сред героите проявили великодушие, Микеланджело Буонароти, възхваляван заради изкуството, което е създал.

Обратите на съдбата, от които трудно може да се избяга, също намират своето място като обичайни сюжети в ренесансовите новели.

Нова тема е тази за злонамерените капани, които някои хора залагат на други, за да се облагодетелстват и да спечелят, като накрая получават заслуженото наказание за своето вероломство. Отново по линия на контраста се търси поука от разказаното, тоест какво трябва да се избягва. Също така темата за неблагодарността, на която е посветен цял един ден, не се среща преди Джиралди в новелистиката. Много е вероятно опитът от личните му спорове на литературни теми с негов бивш ученик да са му подсказали да я включи в сборника си.

Отсъстват като герои в новелите представителите на духовенството, с изключение на една новела в шестата декада, където се разказва за проявеното великодушие на главния герой – папа Лъв X, син на Лоренцо Великолепния. Този факт е много показателен за цялостното звучене на

произведението с първоначалната възхвала на църквата и порицание на протестантската ерес, както я определя авторът.

Интересен факт е, че в сборника никъде не се говори открито за достоверност на разказите. Единствено когато действащите лица са почти съвременници или добре познати исторически личности от близкото минало на автора се появяват реплики като „както знаете“ или „както е добре известно“. Няма позоваване на източници, които да са сочени за сигурни. Естествено, всичките герои имат онзи минимум от характеристики, които са функционални за действието, а достоверността е оставена на заден план в полза на защитата на дадена теза или внушение, което се цели.

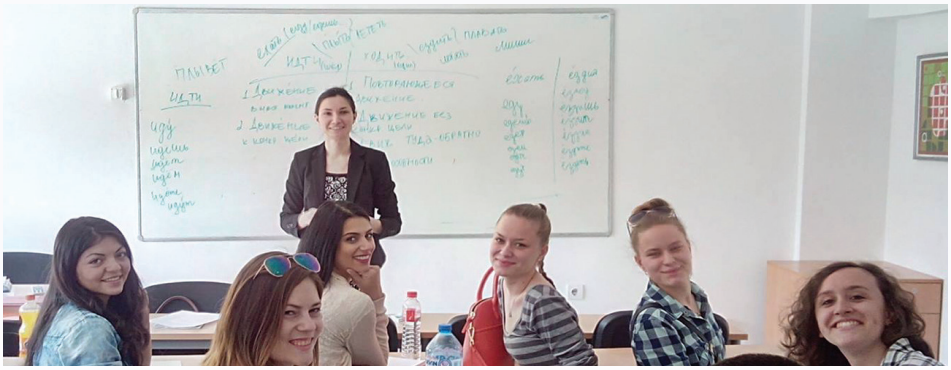
Някои от новелите имат същия или сходен сюжет с трагедиите на Джиралди, като липсват сведения кой от двата текста – повествователният или театралният е сътворен по-рано (срв. Фоà, 2001): „Орбеке“, „Алтиле“, „Антиваломени“, „Аренопия“, „Селене“, „Еуфимия“, „Епития“. И в двата случая обаче Джиралди залага трагичното по-скоро в една невинаги оправдана жестокост на действията, която води до трагедия, която не винаги е неизбежна. Две от новелите са използвани от Шекспир: новела 7 от третата декада за „Отело“ и новела 5 от осмата декада за „Мяра според мяра“, стигнали до острова най-вероятно през френски превод, което свидетелства за интереса към произведението.

Функцията на повествователната рамка в „Хекатомити“ се доближава до тази в „Декамерон“, тоест внася ред според теорията на Ветцел, но в същото време дискутира този ред. Всъщност след тоталното безредие, провокирано от плячкосването на Рим и последвалата чума, пътуването е напълно програмирано до най-малкия детайл, както и разказването е напълно регламентирано, така че да не се очакват никакви изненади. Въвеждането на този ред обаче е временно, защото от самото начало дружината планира завръщане в родината си, когато бъде възстановен редът и там. С други думи няма аспирация за обновяване, а само за възстановяване на съществуващите порядки.

Сборникът дълго време е цитиран основно поради факта, че предоставя сюжети за две Шекспирови произведения, всъщност заслужава внимание, тъй като е показателен за пътя на развитие на новелата през периода на Контрареформацията.

Литература:

1. **Ветцел, 1989**: Wetzel, H. *Premesse per una storia del genere della novella. La novella romanza dal Due al Seicento*. – In: La novella italiana. Atti del Convegno di Caprarola 19-24 settembre 1988. Salerno editrice, Roma, 1989, pp. 265-281.
2. **Джиралди, 1853, а:** *Giovan Battista Giraldi. Raccolta di novellieri italiani. Gli Ecatommiti ovvero Cento novelle di Gio. Battista Giraldi Cinzio, nobile ferrarese*, volume primo, Cugini Poma e comp. Editori, Torino, 1853.
3. **Джиралди, 1853, б:** Giovan Battista Giraldi. *Raccolta di novellieri italiani. Gli Ecatommiti ovvero Cento novelle di Gio. Battista Giraldi Cinzio, nobile ferrarese*, volume secondo, Cugini Poma e comp. Editori, Torino, 1853.
4. **Джиралди, 1854:** Giovan Battista Giraldi. *Raccolta di novellieri italiani. Gli Ecatommiti ovvero Cento novelle di Gio. Battista Giraldi Cinzio, nobile ferrarese,* volume secondo, Cugini Poma e comp. Editori, Torino, 1854.
5. **Петронио, Марандо, 1978:** G. Petronio. A. Marando. *Letteratura e società: Storia e antologia della letteratura italiana con testimonianze e documenti, volume 2*. Ed. Palumbo, Firenze, 1978.
6. **Фоà, 2001:** Foà S. *Giraldi, Giovan Battista*. – Dizionario biografico degli Italiani, Enciclopedia Treccani – Volume 56 (2001) – http://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-battista-giraldi_(Dizionario-Biografico)/

МЕТОДИКА И ЧУЖДОЕЗИКОВО ОБУЧЕНИЕ

ПРЕПОДАВАНИЕ ДЕЛОВОГО РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В БОЛГАРСКИХ ВУЗАХ

Димитрина Лесневска
Университет национального и мирового хозяйств, София

Аннотация: В статье рассматривается преподавание делового русского языка как иностранного в болгарских вузах. Учитываются условия пандемии и особенности дистанционного иноязычного обучения. Комментируется востребованность русского делового языка и русского делового этикета в рамках русского языка в качестве международного и глобального. Акцент ставится на особенности обучения деловому русскому языку как инославянскому в болгарской аудитории. Анализируется преподавание делового русского лингва франка в сфере туризма и делового русского языка в сфере бизнеса – цели, содержание, методы, формы и средства обучения.

Ключевые слова: *деловой русский язык, деловое общение, деловой этикет, деловой русский язык для бизнеса, русский язык как иностранный, русский язык как международный, русский язык как глобальный*

TEACHING BUSINESS RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN BULGARIAN UNIVERSITIES

Dimitrina Lesnevska
University of National and World Economy, Sofia

Abstract: The article discusses the teaching of business Russian as a foreign language in Bulgarian universities. The conditions of the pandemic and the features of distance foreign language learning are taken into account. Russian business language and Russian business etiquette are in demand within the framework of the Russian language as an international and global one. The emphasis is placed on the peculiarities of teaching business Russian as another Slavic language in the Bulgarian audience. Russian lingua franca teaching in the field of tourism and business Russian language teaching in the field of commerce is analyzed – goals, content, methods, forms and means of teaching.

Keywords*: business Russian language, business communication, business etiquette, business Russian language for commerce, Russian as a foreign language, Russian as an international language, Russian as a global language*

В условиях пандемии и дистанционного иноязычного обучения востребованность знания русского делового языка и русского делового этикета возрастает при отсутствии живой деловой коммуникации (непосредственного живого диалога). При дистанционном обучении иностранных языков оформилась дисциплина «Деловой этикет дистанционного обучения» с описанием возможностей цифровой среды и включением разных платформ в онлайн-формате [1].

Письменная деловая речь занимает большое место в интернете, усиливается роль знания и применения культуры речи, как на родном, так и на иностранном языке, в том числе русском для болгар. В современной лингводидактике разработана межкультурная парадигма иноязычного образования на принципе диалога равноправных культур – иноязычной (русской) и культуры данной страны [2].

В болгарской русистике утвердился межкультурный, функционально-стилистический подход к обучению РКИ, в частности русскому деловому языку. Применяется коммуникативный метод иноязычного обучения, базирующийся на принципах функциональности и коммуникативности. В настоящее время особое внимание уделяется этикету делового дистанционного обучения на русском языке (телефонные разговоры, общение в интернете и с использованием мобильного телефона), а также изучению норм деловой письменной речи (деловая переписка, коммерческая корреспонденция) [3].

В эпоху глобализации и выдвижения русского языка как международного и глобального (лингва франка) утверждается обучение русскому языку как международному в иноязычной аудитории. На прошедшей недавно XI Международной научной конференции «Русский язык и культура в зеркале перевода» Высшей школы перевода (факультета) МГОУ им. М.В. Ломоносова (08.07 – 12.07.2021 г., г. Салоники, Греция) особый акцент в методической секции был поставлен на преподавания РКИ в качестве международного. В своем докладе «Обучение русскому языку как международному» профессор А.Л. Бердичевский обратил внимание на обучение русскому языку как иностранному в качестве Lingua franca (языка-посредника при общении людей различных культур) при внекультурном состоянии как средству сосуществования на основе компетентностного подхода [4].

Русскому языку как глобальному был посвящен Круглый стол, который состоялся 10 мая 2019 г. в UNIDO, Вена, Австрия. Обсуждался вопрос обучения русскому языку как языку сосуществования – языку-

посредника («внекультурное состояние»). Организаторами круглого стола являлись профессор А.Л. Бердичевский и доцент Н.Н. Фефелова Был подчеркнут отрыв изучения лингва франка от контекста определенной культуры или политической системы [5]. Разграничиваются понятия «мировой», «международный», «глобальный»: русский язык – международный/ мировой язык, но только в некоторых сферах – глобальный, а глобальный язык – английский язык [6].

В настоящее время русский язык становится востребованным в сфере туризма. Это связано с потоком русскоязычных туристов из России и других славянских стран, которые не владеют западными языками [7].

В болгарских вузах преподается деловой русский лингва франка в сфере обслуживания с учетом близости русского и болгарского языков. Большое внимание уделяется преодолению отрицательной интерференции и использование положительной интерференции при обучении деловому этикету в сфере туризма [8].

Обучение русскому языку-посреднику при общении людей различных культур в болгарской среде в сфере глобального обслуживания имеет свои традиции и особенности. Деловой русский язык в сфере туризма изучается в Болгарии как инославянский.

Рассмотрим обучение деловому русскому языку в сфере бизнеса в неязыковых болгарских вузах. Дисциплина «Деловой русский язык в сфере профессиональной коммуникации» хорошо разработана в славянской лингводидактике [9]. При обучении деловому русскому языку в сфере бизнеса в болгарской аудитории разграничиваем устный официально-деловой (переговоры) и письменный официально-деловой стиль (коммерческая корреспонденция) [10]. В процессе преподавания применяется метод сопоставления русских и болгарских речевых клише в устной деловой речи и в эпистолярии. Деловой русский язык в сфере бизнеса преподается как инославянский в болгарской среде [11] с учетом близости двух славянских языков – русского и болгарского. Особое внимание при преподавании уделяется русскому языку как языку институционального общения [12]. Деловая журналистика также включена в курс обучения РКИ в болгарских вузах [13].

Дистанционное обучение деловому русскому языку в болгарской среде имеет свои особенности. Методологической основой преподавания является опора на принципы обучения русскому языку в инославянской среде: принцип опоры на родной язык, принцип учёта первого иностранного (английского) языка. Итак, формирование компетентности в

области делового русского языка и делового русского этикета в процессе обучения русскому языку как инославянскому и международному, универсальному (лингва франка) – первостепенная задача славянских методик преподавания русского языка в вузах, в частности болгарской лингводидактики.

Литература:

1. Басова М.В. Дисциплина «Деловой этикет» в иноязычной аудитории // Русский язык и культура в зеркале перевода: юбилейная международная научная конференция (г. Салоники (Греция), 8–12 июля 2021 г.): материалы конференции. – Москва: Издательство Московского университета, 2021. – С. 190–202.
2. Бердичевский А.П. Модели обучения русскому языку в XXI веке // Русистика без граници. – Т. 2, кн. 2, – 2018. – С. 49–54.
3. Лесневска Д.С. Русский язык делового общения в болгарской русистике // Сб. Язык. Право. Общество. Сборник статей V Международной научно-практической конференции. г. Пенза, 22–25 Мая 2018 г – Пенза: Изд. ПГУ, 2018. – С. 263–265.
4. XI Международная научная конференция «Русский язык и культура в зеркале перевода» 8–12 июля 2021 года, Уранополис, Греция, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова – Высшая школа перевода (факультет) // Русистика без граници http://www.rusistikabg.com Хроника – 03.08.2021
5. Круглый стол «Русский язык как глобальный», 10 мая 2019, UNIDO, Вена, Австрия // Русистика без граници http://www.rusistikabg.com Хроника – 06.05.2019.
6. Валуйцева И.И. О понятиях глобального и международного/мирового языков // Вестник Московского государственного областного университета. – Серия: Лингвистика. 2016.– № 2. – С. 33–40.
7. Павленко А. Русский язык как лингва франка в зарубежной сфере обслуживания // Мир русского слова. – 2016. – № 1. – С. 23–32.
8. Лесневска Д.С., Лесневска Р.В. Изучение и продвижение русского языка в Болгарии // Русистика без граници. – 2018. – т. II, кн. 1. – С. 85–94.
9. Фалина В.А. Деловой русский язык в сфере профессиональной коммуникации: Учеб. пособие / ФГБОУ ВО «Ивановский государственный энергетический университет имени В.И. Ленина». – Иваново, 2017. – 124 с.
10. Лесневска Д. Синтактични особености на българските и руските делови писма (в съпоставителен план) // Български език. ИБЕ

БАН. – Пети форум «българска граматика». – Приложение, 2019. – С. 134–141.

11. Лесневска Д., Лесневский Я. Прагмалингвистични особености на епистоларния дискурс (върху материал от българската и руската търговска кореспонденция) // Сборник 75 години съюз на учените в България – в полза на науката и образованието. Национална научна конференция. – София: СУБ, 2019. – С. 31–36.
12. Гусейнова И.А. Русский язык как язык институционального общения // Язык в глобальном контексте: Современная языковая ситуация как следствие процесса глобализации: Сб. Науч. Трудов. – РАН. ИНИОН. – М., 2018. – С. 61–72.
13. Мельник Г.С., Виноградова С.М. Деловая журналистика: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2010. – 304 с.

ОБУЧЕНИЕ ПО РКИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Елена Стоянова
Шуменский университет им. Епископа Константина Преславского

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые особенности обучения русскому языку как иностранному в условиях информационной образовательной среды. Наличие большого количества дигитальных ресурсов открытого доступа, несомненно, оказывает положительный эффект на формирование коммуникативной компетенции учащихся. С другой стороны, переход к цифровой образовательной среде обусловливает изменение роли преподавателя в учебном процессе, повышение значимости самостоятельной работы обучаемых, а также приводит к модификации и увеличению количества учебных электронных ресурсов, разнообразие форм которых требует тщательного анализа и подбора при организации образовательного процесса.

Ключевые слова: *информационная образовательная среда, дигитальные ресурсы, русский язык как иностранный*

TRAINING IN RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Elena Stoyanova
Konstantin Preslavsky University of Shumen

Abstract: The paper is devoted to some of the features of teaching Russian as a foreign language in an information educational environment. The presence of a large number of open accesses of digital resources undoubtedly has a positive effect on the formation of students' communicative competence. On the other hand, the transition to a digital educational environment leads to a change in the role of the teacher in the educational process, an increase in the importance of independent work of students, and also leads to a modification and an increase in the number of educational electronic resources, the variety of forms of which requires careful analysis and selection when organizing the educational process.

Keywords: *information educational environment, digital resources, Russian as a foreign language*

«Безграмотными в XXI веке будут не те, кто не умеет читать и писать, а те, кто не умеет учиться, разучиваться и переучиваться»

Элвин Тоффлер

Ни для кого уже не новость, что человеческое общество вступило в новую фазу своего развития – информационную или цифровую. На этом этапе при изменившейся технологической парадигме усиливается роль информации и информационных технологий в жизни человека. В последнее время начинают активно говорить и о смарт-технологиях, которые на более высоком уровне объединяют и преломляют достижения информационных, цифровых, информационно-коммуникационных и конвергентных технологий, вместе взятых. В основе технологического комплекса лежит коммуникация, она становится глобальной, информационные сети пронизывая пространство, изменяют возможности хранения, передачи и получения информации, а также способы взаимодействия людей. Начинается видоизменение и самого цивилизационного кода. Можно сказать, пользуясь метафорой Э. Тоффлера, что нас накрыла «третья информационная волна» [18], хотя мы к ней были еще не совсем готовы.

Информационная революция бросает вызов системе образования. Информацинные технологии все глубже проникают в жизнь человека, а информационная компетентность все более определяет уровень его образованности. Ее функционирование оказывается под воздействием технологического процесса и его достижений. В свете научно-технологического прогресса уже ставится вопрос о необходимости опережающей функции образования [26], повышения его качества и востребованности образовательных услуг и его перехода на новую образовательную парадигму. Ускорение процессу цифровизации в образовании придает и мировой эпидемиологический кризис, обусловивший удаленные формы обучения.

В настоящее время активизируется электронное обучение, базирующееся на цифровых технологиях и цифровом контенте. Начинают разрабатываться теоретические и методологические основы электронной дидактики и лингводидактики, которые актуальны и для обучения РКИ в цифровом формате [2; 9; 10; 15; 19; 20; 27 и др.].

Другой стороной вопроса являются сами обучаемые – поколения Y и Z, формирование которых произошло в условиях информационно-

коммуникационных и цифровых преобразований. Их жизнедеятельность связана с реально-дигитальной средой. Они на интуитивном уровне овладевают информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ). Новое поколение уже имеет свои физиологические особенности (например, клиповое мышление, недолгосрочная концентрация), которые необходимо учитывать в процессе их обучения. Они обладают рядом умений: быстро мыслить, находить и перерабатывать большие объемы информации, самосовершенствоваться. Эффективность образовательного процесса при обучении подобного рода обучаемых обеспечивается посредством поиска креативных инструментов и технологий и, в частности, за счет применения цифрового формата.

Цифровой контент свободного доступа становится основой и связующим звеном новой разрабатываемой философии образования – Smart education, или букв. умного образования, которое понимается как гибкое обучение в интерактивной образовательной среде, основанное на конвергенции образовательных институций, информационного ресурса и самих обучаемых [33]. Такое образование является модернизацией образовательного процесса на основе смарт-технологий, на базе которых создаются единые репозитории (хранилища) без временных и пространственных ограничений.

Таким образом, уровень развития современных технологий, использование ИКТ в образовательном пространстве, активизация электронного обучения становятся основой перехода на новую парадигму образования, отвечающую новым требованиям эпохи. Подобные задачи стоят и в предметной сфере РКИ. На первый план, при этом, в переходный период выдвигается создание и использование электронных ресурсов в образовательном процессе, что ведет к формированию так называемой цифровой образовательной среды. Цифровая образовательная среда понимается как «совокупность информационно-коммуникационных систем, предназначенных для обеспечения различных задач образовательного процесса, включающая программно-аппаратные средства для обеспечения эффективного взаимодействия всех участников образовательного процесса» [2: 392].

Целью статьи является рассмотрение особенностей обучения по РКИ в условиях информационной образовательной среды и систематизация различных типов цифровых ресурсов, которые могут быть реализованы в образовательном пространстве РКИ. Для этого решаются следующие задачи: установлении специфики цифрового контента, его типологизация, а также обобщение опыта применения имеющихся ресурсов открытого доступа на занятиях по русскому языку. Говоря о пробле-

мах цифрового обучения, мы не будем касаться электронных средств обучения, с помощью которых технологически организуется учебный процесс. Наше внимание будет сосредоточено прежде всего на содержательной стороне обучения, т.е. на открытых образовательных ресурсах в сфере РКИ, электронном контенте, который можно и нужно использовать на занятиях при любом формате обучения.

В настоящее время *открытое образование*, базирующееся на дистанционных технологиях, становится реальностью. Оно понимается как «система образования, обеспечивающая возможность выбора обучаемым программы, преподавателя, графика и форм обучения в одном или нескольких учебных заведениях вне зависимости от места их расположения и места жительства обучаемого» [2: 211]. Активно создаются *массовые открытые онлайн-курсы* (МООК) или *массовые открытые дистанционные курсы* (МОДК), формируются *открытые образовательные ресурсы* [6: 135–146; 7: 340–351 и др.]. Таким образом, постепенно накапливается опыт в разработке и создании цифровых ресурсов открытого доступа. Подобные ресурсы представляют собой открытую совокупность информационных материалов, предназначенных для обеспечения различных задач образовательного процесса.

С образовательным ресурсом в сфере РКИ в первую очередь мы связываем свойство и функцию электронного ресурса обеспечивать содержательную сторону обучения языку. Содержание обучения в значительной части своего объема включается в контент электронного образовательного ресурса, применение которого регулируется при использовании ресурса в учебной среде.

Образовательные цифровые ресурсы по цели использования в учебном процессе можно разделить на:

- информационно-справочные ресурсы (осуществляют общую информационную поддержку процесса обучения);
- учебные ресурсы (обеспечивают учебный процесс и представляют собой систематизированный материал в рамках данной учебной дисциплины);
- ресурсы общекультурного характера (предназначены для формирования и расширения культурной среды: виртуальные путешествия, экскурсии и др.) [1].

В образовательном пространстве РКИ традиционно выделяются такие виды электронных ресурсов, как: электронные УМК, учебники, учебные и учебно-методические пособия, электронные дидактические, демонстрационные материалы для сопровождения занятий; тесты; элек-

тронные справочники и словари; нормативные и правовые документы в области организации учебного процесса; электронные библиотеки и базы данных [2: 393]. Учитывая специфику цифрового обучения, данную классификацию видов электронных учебных ресурсов, необходимо дополнить электронными ресурсами для индивидуальной или групповой самостоятельной работы обучаемых как важного компонента цифрового учебного процесса:

- обучающие программы, электронные тренажеры, электронные пособия для самостоятельной работы, задания и вопросы для самоконтроля и/или взаимного группового контроля;
- электронные коллекции обучающих аудио-, фото– и видеоматериалов для создания целостного образа изучаемого объекта;
- онлайн-переводчики.

Образовательная цифровая среда создается преподавателем и действует под его контролем. Немаловажное значение для формирования коммуникативной компетенции обучаемых имеет целенаправленное использование интернет-пространства Рунета, что, безусловно, способствует погружению в виртуальную языковую среду, созданную носителями языка. Преподаватель выступает посредником, тьютором при работе с цифровым ресурсом.

Коммуникативные цели обучения по РКИ достигаются с помощью текста, несущего в себе определенный лингвокультурный образ. Учебным текстом, при этом, считается любой фрагмент информации, «любой факт культуры иностранного языка, целесообразный для учебной коммуникации и имеющий знаковую функцию» [5: 76]. Цифровой текст как учебный материал имеет ряд специфических характеристик, связанных со способами представления учебного контента и обеспечивающих аудиовизуальное восприятие информации в контексте индивидуальных ментальных особенностей обучаемых. К ним можно отнести следующие текстовые особенности: информационная насыщенность и информативность текста, гипертекстовость и киберобразность.

Информационная насыщенность и информативность понимаются как качественные и количественные показатели наличия информации в цифровом ресурсе, содержательная сторона и объем потенциальной информации в тексте. В отличие от традиционного ресурса в цифровом этот показатель увеличивается в разы.

Термин *гипертекст* как совокупность взаимосвязанного письменного или изобразительного материала вводит Теодор Нельсон в докладе «Файловая структура для сложного, меняющегося и окончательно не-

определимого» [32]. Сейчас в понятие гипертекстовости вкладывается восприятие и понимание текста по принципу интерфейса со внешним связыванием. В Новом словаре методических терминов и понятий гипертекстовость или гипертекстовая информация объясняется как «представление информации в таком виде, когда определенные единицы текста объясняются, «раскрываются» с помощью специальных процедур, т.е. они являются ссылками на другие тексты, документы, схемы, таблицы, видео– и звуковые фрагменты; принцип хранения «вложенной» информации [2: 56].

Немаловажное значение имеет эмотивное воздействие, которое оказывается на обучаемого посредством киберобраза, создаваемого электронным текстом (ресурсом) на основе визуальных и звуковых его компонентов и лингвокультурного кода. Киберобраз воспринимается в качестве средства обучения и естественного средства воздействия на обучаемых [4].

Далее мы остановимся на некоторых видах цифровых ресурсов открытого доступа, разработанных российскими и зарубежными специалистами.

С 2018 года Институтом русского языка и культуры МГУ им. М. В. Ломоносова начинается каталогизация цифровых ресурсов. Уникальность создаваемых и планируемых каталогов цифрового контента позволяет учитывать целевую направленность ресурса и его предназначение в учебном процессе, тематику, уровень владения РКИ, а также продоставляет возможность дополнительного размещения в каталогах известных или разработанных ресурсов. Предстоит еще работа по наполнению Медиатеки – коллекции медиатекстов, созданию каталога образовательных и справочно-информационных ресурсов и др. На наш взгляд, этот огромный труд коллег должен послужить основой репозитория в области РКИ. При подготовке доклада, наряду с собственными наблюдениями и опытом применения цифровых ресурсов на занятиях по РКИ, нами использовался и этот каталог.

В рамках федеральной целевой программы «Русский язык» на 2016–2020 гг. проводится исследование по изучению состояния русскоязычных образовательных Интернет-ресурсов, связанных с преподаванием русского языка, оценки их эффективности и прогнозирования развития. В рамках проекта был осуществлен мониторинг 300 русскоязычных образовательных интернет-ресурсов, связанных с преподаванием русского языка [12: 82–86]. Составлен рейтинг образовательных Интернет-ресурсов.

Данные о цифровых ресурсах по РКИ представлены на информационном сайте Фонда Русский мир, в рубрике Образование которого размещен Сборник сайтов о культуре России, а также в разделе Библиотека русского мира есть ссылки на действующие проекты, в том числе и на Международный информационно-просветительский проект «Современный русский». Данный проект реализуется с 2007 года по инициативе ректора Омского государственного педагогического. В рамках этого проекта действуют несколько направлений: Русский язык для всех, Русский язык для журналистов, а также Русский язык как иностранный. Для преподавателей РКИ несомненный интерес представляют материалы, связанные с совершенствованием педагогического мастерства, повышением квалификации и организацией учебного процесса (*Хочу преподавать РКИ, Полезные сайты и порталы, Литература по РКИ*). В рубрике *Методическая копилка* представлены лекции, фрагменты практических занятий, видеоролики по ключевым коммуникативным темам. Есть коллекция аудио– и видеоматериалов в рубрике *Стихи и песни на русском языке*.

В интернет-пространстве уже создан ряд образовательных онлайн-платформ открытого типа. Среди них: *Лекториум, Открытое образование, Образование на русском, Универсариум, Степик* и др., большинство из них ориентировано на осуществление образовательных курсов в определенной сфере. В 2014 году ассоциацией российских вузов была создана *Национальная платформа открытого образования* (НПОО) [13], цель которой – создание и продвижение открытого образования как нового элемента системы высшего образования в России. На ней предлагаются массовые онлайн-курсы ведущих российских вузов по базовым дисциплинам. Унифицирование и каталогизация электронных образовательных ресурсов и сервисов для всех уровней и ступеней среднего образования происходит на Федеральном портале «Российское Образование» [28] в рамках проекта федерального центра информационно-образовательных ресурсов (ЦИОР), на сайте представлена Коллекция цифровых образовательных ресурсов.

Образовательные цифровые ресурсы открытого доступа по РКИ предлагаются ведущими вузами России (Гос. Институт русского языка им. А.С.Пушкина, РУДН, МГУ, Томский государственный университет и др.) и располагаются на их **платформах**, **порталах** открытого образования и **сайтах**. Комплексное представление разного рода образовательных ресурсов осуществляется на веб-порталах. Большой популярностью пользуется интернет-портал «Образование на русском» Института Пушкина, Русист [16], справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ и

др. Сайт «Учим русский» [23] Белорусского государственного университета предлагает материалы (словарь, тексты, диалоги, упражнения, модули) в тематической рубрикации, при этом электронные образовательные ресурсы по русскому языку создаются самими студентами под руководством преподавателя.

Обмен дидактическим и демонстрационным материалом возможен на Сайте iSLCollective "Internet Second Language Collective" [30], а также на сайте *УРЯ – учим русский язык* [21] и на учительских порталах [24; 25] и сайтах для учителей: *Педсовет*; *Копилка уроков*, где есть рубрика русский язык [11].

В последнее время большое распространение получают **блоги** преподавателей, **текстотеки** или онлайновые корпусы текстов. В учебный процесс активно внедряется **электронный учебник** (учебное пособие) как новое средство обучения. Электронным учебником, по определению И. Ю. Низовой, называется средство обучения на компьютерном диске, хранящем и представляющем аудио-, видео-, текстовую и графическую информацию [14]. Посредством такого учебника осуществляется „аудиовизуальное моделирование языковой среды“, решаются задачи повышения мотивации обучаемых и индивидуализации обучения. Цифровые учебники предназначены как для самостоятельной работы в интерактивном формате и могут служить в качестве тренажеров для обучаемых, так и использоваться в цифровой образовательной среде под контролем преподавателя. При этом, регламентация учебного процесса (введение нового материала – имитация – манипулирование – речь) подчиняется образовательным задачам – обучению русскому языку в ограниченном числе ситуаций.

Примерами действующих электронных учебников или учебных пособий с мультимедийным приложением являются: интерактивный курс **Успех+** [22] для начинающих разработан преподавателями СПбГУ (Г. Г. Малышев, О. И. Глазунова, М. У. Бохер, А. С. Орлова, Д. Ю. Букин и Т. И. Попова); Учебный мультимедийный комплекс по развитию русской речи на страноведческом материале – **Русский язык, история и культура России** в кибертекстовом представлении в учебных пособиях по РКИ, созданный коллективом авторов: А. А. Акишина, Т. Е. Акишина, А. П. Бубнова, А.В. Тряпельников [3]; мультимедийное пособие для изучения русского языка как иностранного на начальном этапе „**Краски**“, авторами которого являются С. Берардии и Л. Буглакова, преподаватели Болонского университета [8]; сетевой учебник **Learn Russian** [31] для начинающих (уровень A1 и B1), построенный на методическом принципе – «edutainment (обучение через развлечение)» и др.

При повышении роли самостоятельной работы в цифровой среде появляется необходимость в разного рода **тренажерах**, позволяющих автоматизировать знания и умения без контроля преподавателя. Это возможно при использовании ряда ресурсов, например, сетевой лингвотренажер по видам глагола, по глаголам движения [29] и др.

Современный интернет предлагает богатый спектр справочного материала: онлайн библиотеки, словари, информационные порталы, фото-, аудио- и видеоколлекции, виртуальные туры по городам, музеям и выставкам и др.

Таким образом, обучение русскому языку на современном этапе уже невозможно без применения электронных средств. Учитывая современную ситуацию, цифровые ресурсы по РКИ открытого доступа становятся важными инструментами учебного процесса и способствуют погружению в виртуальную языковую среду. Их использование происходит под контролем преподавателя и во время самостоятельной работы. Разнообразие видов электронных материалов и их постоянное пополнение приводит к необходимости анализа дигитального ресурса и адаптации к условиям конкретной образовательной среды.

Литература:

1. Азимов Э. Г. Информационно-коммуникационные технологии в обучении РКИ: состояние и перспективы. Русский язык за рубежов. №6. 2011. С. 45–55. / URL: http://journal.pushkin.institute/archive/archive/2011/6_(229)
2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. современный словарь методических терминов и понятий. Теория и практика обучения языкам. М.: Русский язык. Курсы, 2018.
3. Акишина А. А., Акишина Т. А., Бубнова А. П., Тряпельников А. В. История России в событиях и судьбах: Учебное пособие с мультимедийным приложением. М., 2010.
4. Акишина А.А., Иванова О.В., Тряпельников А.В. Кибертекст и киберобраз в билингвальном обучении русскому языку / URL: https://cyberleninka.ru/article/n/kibertekst-i-kiberobraz-v-bilingvalnom-obuchenii-russkomu-yazyku
5. Арутюнов А.Р. Теория и практика создания учебника русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1990. – 166 с.
6. Бадарч Д., Токарева Н.Г., Цветкова М.С. МООК: реконструкция высшего образования // Высшее образование в России. 2014. № 10. С. 135–146.

7. Бартош Д., Гальскова Н., Харламова М., Стоянова, Е. 2020. Цифровые средства в обучении иностранным языкам: отбор и типологизация. // Чуждоезиково обучение. Volume 47, 4, София, 2020. С. 340–351.
8. Берардии С., Буглакова Л. Краски / URL: http://resources.cliro.unibo.it/progetti/corsi/Russo_Kraski_ENG/index.htm
9. Бовтенко М.А. Компьютерная лингводидактика: Учеб. пос. М., 2004.
10. Гарцов Д.А. Электронная лингводидактика в системе инновационного языкового образования: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 2009.
11. Копилка уроков / URL: https://kopilkaurokov.ru/russkiyYazik
12. Кудинова Г. Ф., Кудинов И. В., Курбангалеева Г. М. О мониторинге русскоязычных образовательных интернетресурсов по русскому языку. – Международная научно-практическая конференция «Электронные ресурсы открытого образования по русскому языку: лучшие практики» (7–8 декабря 2017 года, Москва): сборник статей / отв. ред. В. Н. Климова. М.: Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2018. – 172 с. С. 82–86.
13. Национальная платформа открытого образования / URL: https://openedu.ru
14. Низовая И. Ю. Теория и практика создания электронного учебника по русскому языку как иностранному. Диссертация ….к.п.н. Москва, 2001.
15. Руденко-Моргун О. И. Принципы моделирования и реализации электронного учебно-методического комплекса по русскому языку на базе технологий гипермедиа. Автореферат … доктора педагогических наук. М., 2006.
16. Русист / URL: http://rusist24.rudn.ru/index.php
17. Сысоев П. В. Информатизация языкового образования: основные направления и перспективы // Иностранные языки в школе. 2012. № 2, с. 2–9.
18. Тоффлер, Элвин. Третья волна. Перевод на русский язык: А. Мирер, И. Москвина-Тарханова, В. Кулагина-Ярцева, Л. Бурмистрова, К. Бурмистров, Е. Комарова, А. Микиша, Е. Руднева, Н. Хмелик. М., 2004. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. URL: https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4821/4848
19. Тряпельников А. В. Цифровой формат в преподавании РКИ:новые понятия и термины компьютерной лингводидактики. // Русский язык за рубежом. № 1/2012. С.46–51.
20. Тряпельников А. В. Интеграция информационных и педагогических технологий в обучении РКИ (методологический аспект). М., 2014.
21. УРЯ – учим русский язык / URL: http://www.urya.ru/

22. Успех+ / URL: http://elementaryrussian.spbu.ru/
23. «Учим русский» / URL: http://rus.lang-study.com/
24. Учительский портал / URL: https://www.uchportal.ru/load/30
25. Учителя.com. / URL: https://uchitelya.com/
26. Хангельдиева И. Г. Цифровая эпоха: возможно ли опережающее образование? // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 20. Педагогическое образование. 2018. № 3
27. Хортон У., Хортон К. Электронное обучение: инструменты и технологии / пер. с англ. М. : КУДИЦ-ОБРАЗ, 2005.
28. Федеральный портал «Российское Образование» / URL: http://edu.ru/
29. Interactive Java Examples / URL: http://www.alphadictionary.com/rusgrammar/java.html
30. iSLCollective “Internet Second Language Collective” / URL: https://ru.islcollective.com/
31. Learn Russian / URL: http://learnrussian.rt.com
32. Nelson Ted. Complex information processing: a file structure for the complex, the changing and the indeterminate" in Association for Computing Machinery: Proceedings of the 20th National Conference. Ed. Lewis Winner. 1965, 84–100, Cleveland (Canada): ACM. DOI:10.1145/800197.806036
33. Smart education – новая философия образования. // Экономика и жизнь. «Ваш партнер-консультант» № 50 (9366) 2010. / URL: https://www.eg-online.ru/article/120870/

НЕКОТОРЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ДОКУМЕНТАХ ГОДОВОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Светослав Арсениев
Университет национальной и мировой экономики

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые особенности перевода документов годовой финансовой отчетности компаний. Затронуты вопросы ономасиологического и семасиологического подхода для преодоления терминологической межъязыковой асимметрии. Проанализированы отдельные примеры терминологических эквивалентов.

Ключевые слова: *терминологические эквиваленты, ономасиологический и семасиологический подход, международные счетоводные стандарты*

SOME TERMINOLOGICAL EQUIVALENTS IN THE ANNUAL FINANCIAL STATEMENTS DOCUMENTS IN RUSSIAN AND BULGARIAN

Svetoslav Arseniev
University of National and World Economy

Abstract: The article examines some features in the translation of documents for the annual financial statements of companies. The issues of onomasiological and semasiological approach for overcoming terminological interlanguage asymmetry are touched upon. Separate examples of terminological equivalents are analyzed.

Keywords: *terminological equivalents, onomasiological and semasiological approach, International Accounting Standards*

Деятельность коммерческих организаций за рубежом возможна при строгом соблюдении ряда требований, которые принимающее государство предъявляет к иностранным компаниям. Предоставление сведений о финансовом состоянии компании – одно из требований. Документы годовой финансовой отчетности компании за предыдущие периоды дают четкое представление о ее финансовых результатах.

В соответствии с болгарским законодательством перевод документов годовой финансовой отчетности требуется для участия в тендерах, открытия и деятельности торговых представительств иностранных компаний, участия в болгарских компаниях разной юридической формы. Как правило, переводу подлежат все части годовой финансовой отчетности (бухгалтерский баланс, отчет о финансовых результатах, отчет об изменении капитала и отчет о движении денежных средств). Полученная таким образом информация имеет важное значение для обеспечения деятельности компаний на территории других государств.

Указанные обстоятельства в полной мере относятся к российским компаниям, осуществляющим деятельность в Болгарии и к их финансовой документации. Вопросы годовой финансовой отчетности в Российской Федерации юридически урегулированы в Федеральных законах № 402-ФЗ [Федеральный закон «О бухгалтерском учете» № 402-ФЗ], и № 208-ФЗ [Федеральный закон «О консолидированной финансовой отчетности» № 208-ФЗ]. Правовые вопросы, касающиеся налогообложения компаний, работающих в иностранных государствах, урегулированы в соглашениях об избежании двойного налогообложения (СИДН), которые заключаются между отдельными странами. СИДН между Российской Федерацией и Республикой Болгария было заключено в 1993 г., вступило в силу в 1995 г., действует в настоящее время [Арсениев 2020а: 252].

Образцы анализируемых документов годовой финансовой отчетности (за 2020 г.) – Бухгалтерский баланс (ОКУД 0710001), применяются с 1 июня 2019 года, утверждены Приказом Минфина РФ от 02.07.2010 N 66н [Приказ Минфина 02.07.2010 N 66н.].

Особую важность приобретает вопрос точного перевода бухгалтерских документов, эквивалентной передачи на болгарский язык терминов, содержащихся в российской документации годовой финансовой отчетности. Это связано с определенными трудностями, вызванными наличием «в языке-источнике устоявшихся терминов и выражений, употребляемых в узкой сфере» [Барабаш, Мещерякова 2013: 153]. Переводческая практика требует постоянного развития и усовершенствования «...в условиях динамично развивающегося процесса международной интеграции в области экономики, торговли, туризма, науки, образования...» [Пенчева 2016: 61].

Типы эквивалентности, сформулированные В.Н. Комиссаровым в «Теории перевода (лингвистические аспекты)» (1990) хорошо известны. Перевод документов финансовой отчетности следует отнести к пято-

му типу эквивалентности, к которому В.Н. Комиссаров относит перевод с максимальной «степенью близости содержания оригинала и перевода, которая может существовать между текстами на разных языках...» [Комиссаров 1990: 78]. Особое значение, которое придается точности перевода финансовых документов с исходного языка на язык перевода, непосредственно связано с отношениями между оригиналом и переводом, для которых характерны «1) высокая степень параллелизма в структурной организации текста; 2) максимальная соотнесенность лексического состава: в переводе можно указать соответствия всем знаменательным словам оригинала; 3) сохранение в переводе всех основных частей содержания оригинала. К четырем частям содержания оригинала, сохраняемым в предыдущем типе эквивалентности, добавляется максимально возможная общность отдельных сем, входящих в значения соотнесенных слов в оригинале и переводе» [Комиссаров 1990: 79].

Понятие эквивалентности применимо как ко всем типам языковых единиц, так и по отношению к целостному процессу перевода, с т.з. текста как «функционирующего единства» [Василева 2020: 19]. Рассмотрение же терминов как единиц перевода придает эквивалентности иное значение. На первое место выходит понятийное содержание термина, а не его дополнительные значения или возможные коннотации, в связи с чем усилия переводчика направлены, в первую очередь, на максимально полную передачу смысла.

Вопросы терминологической эквивалентности в переводе находят место в работах многих зарубежных (Т. Кабре, Р. Арнтц, В. Лейчик, С. Шелов, А. Ачкасов) и болгарских (А. Пенчева, Н. Димитрова, С. Василева) исследователей. Как отмечают А. Ачкасов и Т. Казакова, термин имеет две взаимосвязанные базовые характеристики – термин потенциально моносемантичен (однозначен), и, во-вторых, значение термина не зависит от контекста, следовательно, в идеальном случае, термин потенциально также должен иметь моносемантичный эквивалент, не зависящий от контекста [Ачкасов, Казакова 2018:103]. В качестве примера авторы приводят определение, данное терминологической эквивалентности в стандарте ISO 1087-1:2000 – «отношение между десигнациями в разных языках, репрезентирующими одно и то же понятие» [цит. по Ачкасову, Казаковой 2018:103]. Такой уровень эквивалентности возможен лишь в процессе гармонизации терминосистем и предполагает «...сопоставление систем понятий, их иерархической и полевой организации (изоморфизм / анизоморфизм терминосистем), согласование объема и содержания понятий и закрепление лексических субстратов (десигнаций), именующих гармонизированные понятия» [Ачкасов, Казакова 2018:103].

Наличие международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и международных счетоводных стандартов (МСС), регулирующих алгоритм, структуру и терминологию финансовых отчетных доку-

ментов, предполагает именно подобную гармонизацию счетоводных терминосистем, и, как результат, закрепление указанных лексических субстратов. Все же имеются расхождения, связанные с разной направленностью и различным объемом экономик.

Достаточное количество счетоводных терминов на русском языке имеют прямые соответствия в болгарском языке. Обычно перевод однокомпонентных терминов (существительных) не связан с особыми трудностями (например, *поток– поток, инвестиции – инвестиции*). Это относится и к двухкомпонентным терминам, построенным по модели «прилагательное + существительное» (например: *совокупное предложение – съвкупно предлагане, инвестиционная деятельность – инвестиционна дейност*). Они зачастую переводятся методом пословного перевода.

Больший интерес представляет передача двух– и более компонентных терминов, как в случаях наличия терминологического эквивалента, так и в случаях отсутствия эквивалентного термина, когда переводчик осуществляет поиск или же создает эквивалент, с возможностью превращения последнего в терминологический эквивалент. Таким образом, как отмечает Т. Кабре в комментариях по IV главе своей работы «Terminology and Lexicography Research and Practice», наряду с переводчиками, которые «... специализируются на переводе, могут также быть переводчики, обученные систематической терминологии, которые фактически работают как терминологи» [Cabré 1999: 230]. Поиск соответствия и создание эквивалента представляет, согласно А. Ачкасову и Т. Казаковой «...компромисс между ономасиологическим и семасиологическим подходами к решению проблемы межъязыковой асимметрии терминов». В процессе поиска эквивалента используются приемы и техники, присущие ономасиологическому и семасиологическому подходам. Ономасиологический подход характеризует переводоведческие исследования, направленные на установление эквивалентности, при этом анализируется понятийное содержание термина, формулируется его дефиниция. В случае отсутствия подходящего эквивалента в языке перевода для создания эквивалента используются такие техники, как заимствование, калькирование, описательный перевод. Семасиологический подход определяет термины как разновидность лексических единиц: главное отличие терминов заключается в высокой степени конкретизации значений.

Приведенные далее примеры эквивалентов будут рассмотрены с точки зрения применения техник ономасиологического или семасиологического подходов, как и с позиций гармонизированных счетоводных терминологических систем.

Основной объем бухгалтерской терминологии сосредоточен в бухгалтерском балансе. Принимая во внимание структуру его формирования, следует начать с рассмотрения двух частей («Внеоборотные активы» и «Оборотные активы») раздела «Активы»:

внеоборотные активы	**нетекущи активи**
оборотные активы	**текущи активи**

Эквивалентность достигается в указанном случае на терминологическом уровне – терминам в русском языке соответствуют термины болгарского языка, являющиеся их терминологическими эквивалентами. Действует принцип терминологической гармонизации, т.е. критерии терминологической эквивалентности требуют совпадения терминов не только по объему значения, но и по положению в счетоводных терминологических системах двух языков. Отличия между ними в соответствующих российских и болгарских документах связаны с различной структурой статей, учитывающих различия в профильной ориентированности российских и болгарских компаний. При этом модель антонимичности терминов *внеоборотные активы* и *оборотные активы*, выраженная прилагательными, повторяется и в болгарских терминах с использованием прилагательных с антонимическим значением – *текущи* и *нетекущи*.

Анализ понятийного содержания терминов *результаты исследований и разработок* и *продукти от развойна дейност* на предмет установления эквивалентности следует осуществить по отдельным компонентам. В данном контексте значение компонентов *результаты* и *продукти* совпадает. Для определения значения компонентов *исследования и разработки* и *развойна дейност* следует обратиться к Международному счетоводному стандарту 38, IAS 38, в официальной версии Министерства финансов РФ [IAS 38: 21]. В пункте 126 стандарта дано определение затрат на *исследования и разработки*. В официальной версии на болгарском языке тот же пункт определяет затраты на *научноизследователска и развойна дейност* [МСС 38: 24]. Установленная эквивалентность базируется на дефинированности терминов в гармонизированных счетоводных терминосистемах, основывающихся на действующих в государствах одинаковых счетоводных стандартах.

результаты исследований и разработок	**продукти от научноизследователска и развойна дейност**

В поиске эквивалента термина *материальные поисковые активы* следует использовать приемы, характерные для ономасиологического подхода – анализ понятийного содержания термина и формулировка его дефиниции на языке перевода. Определение этой статьи баланса дано Министерством финансов РФ, в которой устанавливается «... порядок формирования в бухгалтерском учете и раскрытия в бухгалтерской отчетности организаций... пользователей недр ... информации о затратах на освоение природных ресурсов. Настоящее Положение применяется организациями, осуществляющими затраты на поиск, оценку месторождений полезных ископаемых и разведку полезных ископаемых...» [Положение по ...]. Объемы запасов полезных ископаемых России и Болгарии различаются

весьма существенно. Поэтому статья, связанная с полезными ископаемыми, имеет место в балансе российских компаний и совершенно неуместна в болгарском. Анализ комплекса работ, указанных в документе Минфина, подсказывает способ уточнения дефиниции термина (включение соответствующих видов деятельности), при этом сохраняется компонент *материальные активы*.

материальные поисковые активы	**материални активи, свързани с търсене, проучване и оценка на полезни изкопаеми**

Эквивалентность другого термина *запасы* достигается использованием лексико-семантической трансформации – конкретизации (семасиологический подход):

Запасы	**материални запаси**

Значению термина *запасы* в этой части бухгалтерского баланса соответствуют именно *материални запаси*, что подразумевается и не требует дополнительного уточнения в силу устоявшихся правил структурирования данного документа в РФ. Перевод на болгарский язык требует конкретизации значения, которая «...необходима в связи с различающейся дифференциацией понятий в разных языках» [Томанова, 2009, 22]. В РББРСЭТ приведены 27 значений термина *запасы*. Конкретизация в данном случае достигается заменой существительного мн.ч. словосочетанием (существительное мн.ч. и согласованное определение) для достижения требуемой эквивалентности [Арсениев 2020b: 142].

Необходимость дальнейшей работы в области выявления существующих расхождений в счетоводной терминологии на русском и болгарском языках очевидна. Создание оперативно обновляемого онлайн-справочника может послужить для дальнейшей систематизации опыта, накопленного переводчиками, работающих в этой области. Эти усилия позволяют продвинуться вперед на пути более полной гармонизации терминосистем русского и болгарского языков (в рамках МСФО и МСС) и обеспечения максимальной эквивалентности в переводе документов финансовой отчетности.

Литература:

1. Арсениев С. (2020a) Примеры переводческой эквивалентности в текстах соглашений об избежании двойного налогообложения на болгарском и русском языках. Москва: И-т мировых цивилизаций.
2. Арсениев С. (2020b) Эквивалентность терминов документации годовой финансовой отчетности в переводе с русского на болгарский язык. В: 175 лет. Юбилей Абая Кунанбаева. Атырау: SvetoCopy.

3. Ачкасов А, Казакова Т. (2018) «Перевод терминов» как паллиативное понятие. В: Языкознание. № 7 (85)/2018.
4. Барабаш О., Мещерякова О. (2013) Юридический текст: проблема интерпретации и перевода. В: Известия высших учебных заведений. Поволжский регион № 3 (27)/2013
4. Василева С. (2020) Текстолингвистични особености на публицистични текстове с икономическа тематика на немски език в сравнение с български. София: ИК УНСС.
5. Комиссаров В. (1990) Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва, Высшая школа 1990 г. – М.: Альянс, 2013.
6. Международен счетоводен стандарт (МСС) 38 Нематериални активи. Електронен ресурс: https://audit-bg.com/wp-content/uploads/dokumenti/MSS38.pdf
7. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 38 «Нематериальные активы». Електронен стандарт: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2015/02/main/ias38.pdf
8. Пенчева А. (2016) РЕТУР (RETOUR) – иновативен ресурс за обучение по руски език в сферата на туризма. В: Руските и българските делови текстове – езикови особености и проблеми на превода. София: Руско делово слово.
9. Положение по бухгалтерскому учету «Учет затрат на освоение природных ресурсов» (ПБУ 24/2011). Електронен ресурс: https://minfin.gov.ru/ru/document/?id_4=15244-polozhenie_po_bukhgalterskomu_uchetu_uchet_zatrat_na_osvoenie_prirodnykh_resursov_pbu_242011
10. Приказ Минфина России от 02.07.2010 N 66н (ред. от 19.04.2019) «О формах бухгалтерской отчетности организаций» (Зарегистрировано в Минюсте России 02.08.2010 N 18023) (с изм. и доп., вступ. в силу с отчетности за 2020 год). Електронен ресурс: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_103394/
11. Томанова С (2009) Междуезиково взаимедействие в превода. От руски на български и от български на руски език. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“
12. Федеральный закон «О бухгалтерском учете» № 402-ФЗ Електронен ресурс: https://www.minfin.ru/ru/document/?id_4=15014-federalnyi_zakon_ot_06.12.2011__402-fz_o_bukhgalterskom_uchete
13. Федеральный закон «О консолидированной финансовой отчетности» № 208-ФЗ Електронен ресурс: https://www.minfin.ru/ru/document/?id_4=10336-federalnyi_zakon_ot_27.07.2010__208-fz_o_konsolidirovannoi_finansovoi_otchetnosti
14. Cabré T. (1999) Terminology: theory, methods and applications. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Речници:

1. РББРС – Русско-болгарский и Болгарско-русский словарь. 2007, Чобанова Р., 60 000 лексикални единици.
2. РББРСЭТ – Русско-болгарский и Болгарско-русский словарь словарь экономических терминов. 1990, под ред. Виноградова В. и Алева Ф. 40 000 термина.

АКТУАЛЬНОСТЬ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ С НАВЫКАМИ В ИНФОРМАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ СЕГМЕНТЕ

Галина Злотникова
Московский государственный лингвистический университет

Аннотация: Проблема обеспечения информационной безопасности в разрезе эффективной системы управления стоит достаточно остро в период нестабильной экономики. Проблема обучения специалистов, является одной из главных проблем развития экономики в целом, и продиктовано необходимостью обеспечения национальной безопасности.

***Ключевые слова*:** информационная безопасность, экономическая безопасность, экономическое развитие

THE RELEVANCE OF TRAINING SPECIALISTS WITH SKILLS IN THE INFORMATION AND ECONOMIC SEGMENT

Galina Zlotnikova
Moscow State Linguistic University

Abstract: The problem of ensuring information security in the context of an effective management system is quite acute in a period of unstable economy. The problem of training specialists is one of the main problems of the development of the economy, and is dictated by the need to ensure national security.

Keywords: information security, economic security, economic development

Современные реалии мира таковы, что перед руководителями различных уровней в компании стоит острая необходимость обеспечить защиту информации по всем направлениям деятельности вверенной ему компании.

Информация важна и с точки зрения ее достоверности, и, необходима, для принятия эффективных управленческих решений. В том или ином виде информация охватывает все направления и грани деятельности организации. Для изучения и обеспечения информации, важно оценить и понять роль специалистов, обеспечивающих безопасность и защиту информации в компании.

Защита информации – это непрерывный, комплексный процесс совершенствования, планирования, проектирования, оценки и функционирования систем информационной безопасности, который должен мотивировать поведение сотрудников, контролировать возможные риски, поддерживает и создает культурные ценности, необходимые для достижения стратегических целей компании.

В структурных подразделениях управления формируется информация для выполнения следующих основных целей:

1. Составление периодической внутренней информации для принятия управленческих эффективных решений. На основе информации должны приниматься решения, причем, с определенной степенью регулярности. Например, ежедневно принимаются решения по установлению розничных цен на продукцию. Ежедневные отчеты о валовой прибыли, прибыли от продажи продукции, прибыли до налогообложения являются одним из примеров информации, на основании которой принимаются решения по ценообразованию в компании.
2. Выявление, на основе текущей информации, основных угроз и возможных рисков для их классификации и ранжирования по степени реальных угроз.
3. Составление нерегулярных (специальных) отчетов для управленческих решений. В них формируется информация для обеспечения решений в ситуациях, которые возникают без определенной периодичности или представляют собой прецедент. Например, решение компании об использовании системы анализа деятельности было основано на анализе данных о затратах, специально собранных для принятия именно этого решения.

4. Составление достоверной внешней отчетности, предназначенной для инвесторов, органов государственной власти и других пользователей.

Информация для каждой из целей может быть сформирована в системе контроля и учета и представлена различными способами. Необходимо обрабатывать информацию исходя из практических потребностей различных внешних и внутренних пользователей и исходя из особенности деятельности экономического субъекта.

В функции контроля можно включить следующие основные функции:

– подготовку информации для принятия проблемных решений
– сбор информации и ее архивирование
– ориентация менеджмента на исковые отклонения.

Для успешного решения финансово-экономических проблем предприятия в современных условиях необходимо планировать финансовый результат, обозначать его реальные границы, намечать пути достижения главной цели компании.

Для того чтобы успешно осуществлять подготовку информации для принятия эффективных решений нужны специалисты, совмещающие в себе способность сбора, обработки информации, владеющие навыками по информационной безопасности, которые бы могли предоставить достоверную, проверенную информацию для управленческого персонала.

По степени важности профессиональные навыки и умения, при подготовке специалистов, совмещающих навыки нескольких специальностей:

– профессиональные навыки;
– профессиональная этика;
– аналитические способности;
– коммуникационные способности;
– умение слушать и разделять различную информацию.

По сравнению с представителями других профессий для подготовки специалистов по информационной безопасности понятие профессиональной этики является особо важным. В процессе своей деятельности данные специалисты часто сталкиваются с различными проблемами, ка-

сающимися соблюдения ими правил профессиональной этики. На них может быть оказано давление, чтобы посредством подтасовки информации или цифр представить недостоверную информацию. Менеджеры подразделений могут быть заинтересованы в искажении информации таким образом, чтобы затраты на неэффективные процессы или значительная избыточная мощность не были отражены в различных отчетах.

Перспективы развития по подготовке грамотного персонала – специалистов по экономико-информационной безопасности, а в частности, по анализу и прогнозированию рисков на основе инноваций в информационной сфере значительно снизят различные риски в деятельности экономического субъекта и повысят эффективность деятельности экономического субъекта.

В настоящее время достаточно остро встает вопрос о подготовки специалистов способных профессионально и эффективно сформировать систему минимизации рисков, противостоять мошенничеству и коррупции, повысить уровень конкурентоспособности и экономической стабильности.

С ростом различных компаний на рынке импорто-замещения возросли требования на профессиональном рынке к потенциальным сотрудникам с позиции работодателей, а вузы, к сожалению, не могут обеспечить рынок труда необходимым количеством специалистов по обеспечению безопасности в этом направлении.

Студенты, выпускаемые российскими вузами, зачастую, оторваны от реальности, и, качество образования оставляет желать лучшего. Вузы, способные качественно подготовить специалистов в сфере информационно-экономической безопасности очень мало. На рынке труда спрос на кадры данной специальности актуален на протяжении многих лет.

Многие специалисты имея два образования: экономическое и по информационной безопасности далее переходят на самообразование, исходя из приобретенных практических навыков.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что направление подготовки специалистов по информационно-экономическому направлению должно иметь гибкий подход и постоянно корректироваться исходя из направлений цифровой экономики.

Литература

1. Малышев Ю.А., Кутергина Г.В., Аввакумов В.Ю. Формирование системы мониторинга / Аудит и финансовый анализ [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.intralex.ru.
2. Секрет фирмы [Электронный ресурс] // kommersant.ru – 2021.09.08.
3. Мельник М.В., Герасимова Е.Б. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие / 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2017. – 208 с.

ЛИЧНОСТНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ КИРГИЗСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Женишкуль Хулхачиева
Московский государственный лингвистический университет

Аннотация: В статье рассматривается вопрос обучения языкам стран СНГ в МГЛУ как важный аспект педагогической науки и практики государств – участников Содружества, что связано с возрастающим интересом к языкам и культуре стран СНГ, в том числе киргизскому. Данная проблема расматривается в контексте личностно-деятельностного подхода, направленного на развитие творческого потенциала личности с учетом интересов, планов, ценностей в общем контексте жизни, а в итоге – для целенаправленной учебной деятельности. Такой подход к изучению иностранного языка позволяет активизировать внутренние резервы студента и рассматривать процесс обучения как основу формирования всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: *языки стран СНГ; киргизский язык; учебная деятельность; личностно-деятельностный подход*

PERSONAL-ACTIVITY APPROACH IN TEACHING KYRGYZ AS A FOREIGN LANGUAGE

Zhenishkul Khulkhachieva
Moscow State Linguistic University

Abstract: The article considers the issue of teaching languages of the CIS countries in the MSLU as an important aspect of pedagogical science and practice of the CIS member states, which is connected to the increasing interest in the languages and culture of the CIS countries, including Kyrgyz language. This problem is considered in the context of a personal-activity approach aimed at developing the creative potential of the individual, taking into account interests, plans, values in the general context of life, and as a result – for purposeful educational activities. This approach to learning a foreign language creates an opportunity to activate the student's internal reserves and consider the learning process as the basis for the formation of a comprehensively developed personality.

Keywords: *languages of the CIS countries; Kyrgyz language; educational activity; personal-activity approach*

В настоящее время обучение любого языка стран СНГ как иностранного рассматривается как важный аспект педагогической науки и практики наших государств. В первую очередь это связано с тем, что в политическом, экономическом и гуманитарном постсоветском пространстве растет интерес других народов к языкам и культуре стран СНГ, в том числе киргизскому. При этом в процессе преподавания киргизского языка как иностранного, формируются психолингвистические методы и принципы, в первую очередь, принцип активного общения, а также лингвострановедческое и лингвокультурологическое направления исследования языка.

Приятно отметить, что изучению киргизского языка посвящено много научных трудов. Например, Култаева У. Б. «Методика преподавания киргизского языка как иностранного» (2003), Мамбетова З. Ж. «Научно-теоретические основы предмета лингвострановедения» (2007), Биялиев К. А. «Методика обучения киргизскому языку представителей других национальностей в высших учебных заведениях» (2007), Добаев К. Д. «Лингвистические основы обучения киргизскому языку в русскоязычной школе» (2009), Сыдыкова Ч. «Лингвокультуролигическая специфика кыргызского и русского речевого и неречевого поведения (2012), Акматова А. М. «Научные основы составления учебников по киргизскому языку для школ с русским языком обучения» (2010), Сыдыков А. Н. Этнолингвистическая специфика лексики кыргызского и русского языков (2013), Кулчабаев Д. К. «Лингвистические основы развития устной речи студентов при обучении киргизскому языку как инстранному» (2018).

Наряду с научными трудами написано большое количество учебников и учебных пособий для обучения киргизскому языку как не родного и иностранного, например, Ахматов Т. К., Давлетов С. А., Ш. Жапаров «Учебник кыргызского языка для русских групп вузов» (2007), Омуралиева С., Кундузакова С. А. «Мы изучаем кыргызский язык. Учебное пособие для начинающих. Часть 1 и 2 », (1993), С. Т. Балбакова, Б. К. Деркембаева и др. «Дил билги» (кыргызский язык для начальных групп русских факультетов вузов) (2008), М. М. Сыдыкбаева, Т. А. Каюмова, Ж. Ж. Амирова «Кыргызский язык для иностранных студентов» (2010 г.), Осмонкулов А., Т. Козубекова, Ж. Т. Ибраимова «Кыргызский язык для юристов »(2009), А. Биялиев «Кыргызский язык» (учебник для студентов других национальностей в ВУЗах, 2012 г.) и др.

Также в методике преподавания киргизского языка как иностранного развивается методика обучения во внеязыковой среде. Например, только Московском государственном лингвистическом университете

(МГЛУ) издано более десяти, учебников и учебных пособий: Байтерекова Ж. С. и др. «Практический курс киргизского языка» (учебник, 2009), Байтерекова Ж. С. «Культура речи: основы речевого этикета киргизского языка» (учебное пособие, 2010), Байтерекова Ж. С. «Упражнения по развитию навыков устной речи для работы в мультимедийной аудитории «Лингвапарк» (методическое пособие для студентов МГЛУ, изучающих кыргызский язык как иностранный, 2012), Биялиев К. А. и др. «Киргизский язык и культура» (хрестоматия, 2009), Байтерекова Ж. С. «Кыргызский язык для стран СНГ» (учебник, 2012), Хулхачиева Ж. С. «Практикум по культуре речевого общения. Кыргызский язык (учебное пособие, 2017), **Хулхачиева** Ж. С. «Краткий киргизско-русский идеографический словарь» (2020), Абдырахманов Т. А., Хулхачиева Ж. С. «Кыргызстан: история, экономика, культура, география» (учебное пособие, 2021), Хулхачиева Ж. С., Куттубаева Г. А., Сыдыков А. Н. «Лексикология киргизского языка» (учебное пособие, 2021).

Практика преподавания киргизского языка как иностранного показала необходимость рассматривать это явление в контексте личностно-деятельностного подхода. Как известно, основы этого подхода были заложены в трудах известных ученых Л. Рубинштейна (1973) и А. Н. Леонтьева (1983), в которых личность рассматривается как субъект деятельности, формирующийся в общении с другими людьми.

С. Л. Рубинштейн пишет: «В психическом облике личности выделяются различные сферы или области черт, характеризующие разные стороны личности; но при всем своем многообразии, различии и противоречивости основные свойства личности, взаимодействуя друг с другом в конкретной деятельности человека и взаимопроникая друг в друга, смыкаются все же в реальном единстве личности» [Рубенштейн 1973, с. 622].

По словам ученого, все учебно-методические решения при обучении языку (организация учебных материалов, методов, приемов, технологий, заданий и т. д.) основываются на личности студента – с учетом его потребностей, интересов, мотивов, способностей, активности, интеллекта и других личностно-психологических характеристиках. Однако С. Л Рубинштейн обращает внимание и на другую сторону : «...если в обучении принимать во внимание только личностный аспект, то изучение закономерностей психической деятельности в процессе овладения языком, а также действий и поведения человека в целом, будет заблокировано. Поэтому вторым важным аспектом овладения языком должен быть аспект деятельности» [Рубенштейн 1973, с. 248].

Теория деятельности и подходы к ее изучению подробно приведены в работах А. Н. Леонтьева (1983). Основные положения этой теории предусматривают определение объективности и мотивации деятельности, ее организацию, в том числе предмет, средства, методы, технологии и результаты. Таким образом, метод деятельности означает создание реальных практических условий обучения в учебной среде при организации умения обучающегося использовать иностранный язык в процессе обучения с учетом личности обучающегося и его способности к обучению.

В целом личностно-деятельностный подход в процессе обучения направлен на развитие творческого потенциала личности с учетом интересов, планов, ценностей в общем контексте жизни, открывая путь для целенаправленной учебной деятельности. Такой подход к изучению любого предмета, особенно иностранного языка, позволяет организовать занятия, в течение которых студент получает знания, необходимые для его будущей работы.

Язык живет в человеческом сознании как «зашифрованный» механизм. Умение использовать язык – значит использовать этот механизм в речевой деятельности. Речевую подготовку можно понимать как процесс развития способности автоматизировать переход от языка к речи. Свободное владение языком означает не только уметь строить грамматически правильные конструкции, но и уметь выражать свои мысли ясно, лаконично и красиво.

Как и другие языки, киргизский язык является единственным средством создания, формирования и сохранения идей в индивидуальном сознании. Однако сам язык живет и развивается в общественном сознании, в сознании людей, которые на нем говорят. В. фон Гумбольдт был первым, кто систематизировал представление о языке как картине мира, что в дальнейшем привело к формированию и развитию множества теорий в этой области. Вот что пишет ученый: «Каждый язык очерчивает границу вокруг людей, которым он принадлежит ... Изучение иностранного языка должно быть освоением новой точки отсчета в предыдущем превалирующем глобальном миропонимании индивида» [Гумбольд 1985, с. 370].

Продолжая мысль Гумбольдда ученый Б. Уорф пишет: «Каждый язык представляет собой огромную модель – систему, отличную от других, в которой существуют культурно-предписанные формы и категории, посредством которых личность не только общается, но также анализи-

рует природу, замечает или игнорирует отношения и явления, направляет свои рассуждения и строит мир своего сознания» [Уорф 1956, с. 252].

Таким образом очевиден факт, что в языке отражены и реальность, и ментальные особенности, и человеческий опыт.

Конечно, в процессе изучения языка как иностранного очень важно наличие языковой среды, которая влияет на успех учебного процесса. В этом случае процесс обучения осуществляется с учетом всех особенностей страны, в которой изучается иностранный язык. Известно, что процессу овладения языком можно обучать как в среде, так и вне ее, в зависимости от ситуации. Если изучение языка осуществляется вне среды, то возникает необходимость в организации воздействия языковой среды, в которой задействованы различные виды деятельности, моделируются интересные жизненные ситуации, что в свою очередь приводят к хорошим результатам в обучении языку как иностранному.

Как поставлен процесс преподавания киргизского языка Московском государственном лингвистическом университете? Обучение основано на личностно-деятельностном подходе. Занятия проходят в Центре киргизского языка и культуры им. Чингиза Айтматова, где помимо учебного процесса со студенттами проводятся разные мероприятия для успешного изучения и популяризации киргизского языка. Это научно-практические конференции, форумы, семинары, круглые столы, встречи, в работе которых принимают участие известные ученые, писатели, деятели науки, культуры и искусства Кыргызстана и России. И везде активное участие принимают наши студенты. Многие мероприятия проводятся совместно с Посольством Кыргызской Республики в России, представителями киргизской диаспоры, вузами-партнерами из Кыргызстана и др. Благодаря этому организовываются поездки студентов, изучающих киргизский язык, в Кыргызстан.

Познакомившись со страной и ключевыми фразами, как *тоо* – гора, *комуз* – комуз, *ата-баба* – предок, *аксакал* – старец, *бата берүү* – благословение, *элдин уулу бол* – будь сыном народа, иностранный студент в то же время знакомится с ценностями общественного сознания, ценностями народа, образом жизни. Соответственно киргизский язык, как и другие иностранные языки, помимо общеобразовательной функции, выполняет еще и социально-педагогические функции.

Еще одна особенность, определяющая специфику изучения языка как иностранного, связана с характером мотивации учебной деятель-

ности учащихся [Леонтьев 1972, с. 6]. Мы стараемся проявить желание у студентов интересу к возможности общаться, говорить на киргизском языке, выражать свое мнение, петь песни на этом языке. Тем самым, у них появляется мотивация. Однако в то же время существует психологическая основа для снижения уровня учебной мотивации на уроках фонетики и грамматики в учебном процессе. Поскольку процесс изучения языка требует упорного труда, студенты сталкиваются со множеством проблем. Если успеха нет, мотивация замедляется.

Характер аудитории также очень важен при обучении киргизскому как иностранному языку – не говоря уже о индивидуально-психологических характеристик студентов с разным уровнем поликультурного, социокультурного и общего образования. Возникает острая социально-психологическая и дидактическая проблема, которая связана с ментальными особенностями взглядов и представлений о мире группы студентов из разных культур, разного традиционного воспитания. Безусловно, общение на занятиях должно быть открытым, понятным и интересным для всех студентов в группе. Как известно, сложность обучения иностранному языку заключается в том, чтобы научить студентов выражать свои мысли по любой интересующей теме, используя необходимые языковые инструменты, для овладения коммуникативной деятельностью.

Еще один важный вопрос – это практические результаты изучения языка в России. Мотивация к изучению киргизского языка представляет собой сложную структуру, т.е. структуру взаимодействия, взаимодополняемости внешних социальных, личностных мотивов и мотивов внутренней личной активности, которые влияют на процесс и результаты изучения языка. Опыт работы Центра киргизского языка и культуры имени Чингиза Айтматова Московского государственного лингвистического университета показывает, что при личностно-деятельностном подходе к изучению киргизского языка и культуры можно добиться хороших результатов. Как пример могу привести, что мои выпускники работают в Посольстве Российской Федерации в Кыргызской Республике, в МИДе России и высших учебных заведениях Москвы.

В процессе обучения мы стараемся создать все условия для того, чтобы каждый студент стал гармонично развитой, высокообразованной личностью, деловым, ответственным и перспективным специалистом.

Наши выпускники и становятся таковыми, свободно владеющими двумя иностранными языками (английским/немецким и киргизским),

что является их дополнительным преимуществом на внутреннем и международном рынке труда. Можно отметить, что знание киргизского языка позволяет легко понимать и другие тюркские языки.

Следовательно, способность использовать язык в своей собственной практике означает уметь писать и понимать устные тексты, то есть понимать все значения, в том числе, свободно создавать свои собственные тексты; передавать одну и ту же идею по-разному; адекватно реагировать на ситуацию действительности посредством речевых движений; способность различать правильно и неправильно сформулированные утверждения в соответствии с ситуацией разговора, понимать сказанное и правильно использовать слова в зависимости от ситуации.

Вышеперечисленные положения являются основными характеристиками, определяющими специфику обучения киргизскому языку как иностранному, и в то же время, как обозначено в начале нашего выступления, показывают, что личностно-деятельностный подход соответствует этим условиям обучения.

В контексте личностно-деятельностного подхода объектом обучения должна быть речевая деятельность: аудирование, говорение, чтение и письмо. Это означает, что речевая деятельность должна быть обусловлена коммуникативными и познавательными потребностями студента, а также его мотивацией. Таким образом, в процессе изучения киргизского языка и осознания ценностей профессионально важной и универсальной культурной реальности средствами киргизского языка возникает педагогическая и психологическая ситуация в формировании потребности учащегося в изучении языка. Такой подход также означает, что предмет речевой деятельности, содержащий мыслительное и смысловое содержание обучения, должен быть специально организован. Коммуникативно-познавательная потребность студента становится для него мотивом речевой деятельности.

Умение использовать иностранный язык означает описывать реальную ситуацию через тексты на изучаемом языке на определенном этапе обучения и воссоздавать и создавать на этих текстах реальную ситуацию, а также вербальное (речевое) поведение в рамках программных тем, беседа ситуаций и лексико-грамматических минимумов. Умение формировать и понимать вербальное поведение других людей.

Таким образом, в контексте личностно-деятельностного подхода изучение иностранного языка состоит из двух диалектически связанных

процессов: с одной стороны, преподавания или обучения преподавателем, который искренне заинтересован в общении, принятие студента в качестве партнера и, с другой – овладение этим языком студентами.

Этот же подход предполагает, что студент является центром знаний, в зависимости от его интересов и уровня образования, а учебная деятельность корректируется преподавателем. Следовательно, цель урока заключается во взаимосвязи личности и ее деятельности и формируется с позиции каждого отдельного студента.

Все вышеизложенное показывает, что личностно-деятельностный подход к обучению киргизскому языку как иностранному направлен на активизацию внутренних резервов студента и оптимизацию его учебной деятельности, и поэтому может рассматриваться как необходимое условие повышения его эффективности.

Список литературы:

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Рус. яз., 1990. 246 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) / под.ред. Г.А. Золотовой. М.: Наука, 1972. С. 46.
3. Гумбольд В. Язык и философия культуры: Пер. с нем. М.: Прогресс, 1985. 465 с.
4. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. М.: Изд-во МГУ, 1973. 248 с.
5. Костомаров В. Г., Митрофанова О. Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. М.: Русский язык, 1988. 155 с.
6. Леонтьев А. А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному. М.: изд-во МГУ, 1970. 88 с.
7. Леонтьев А. А., Рябова Т, В. Психологические вопросы обучения иностранцев русскому языку. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 232 с.
8. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М.: Рус. яз., 1989. 276 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М., 1973.

10. Сыдыкбаева М. М. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи чет тили катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери. Бишкек, 2017. УДК: 37.02(575.2) (043.3).
11. Уорф Б. Л. Язык, мысль и реальность: избранные произведения Бенджамина Ли Уорфа / Под ред. Дж. Б. Кэрролла. Кембридж: MIT Press, 1956. С. 246–270.

ПРАГМАТОНИМИЯ, ЭРГОНИМИЯ БРЕСТЧИНЫ В ЗЕРКАЛЕ АССОЦИАТИВНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Людмила Годуйко
Мария Ермолова
Брестский государственный университет имени А.С. Пушкина

Аннотация: В статья анализируются результаты психолингвистического эксперимента, направленного на экспликацию особенностей восприятия имен собственных текстильных изделий и швейных предприятий представителями языкового сообщества Брестчины, на раскрытие ассоциативного потенциала отдельных сегментов регионального ономастикона. Обосновывается удачность обращения к названному научному методу для изучения воздействия рекламного имени на его целевую аудиторию. Охарактеризованы различные типы реакций, которые демонстрируют ассоциативную связь прагматонима / эргонима и называемого им объекта, которые раскрывают многовекторность семантики рекламного имени и объединяются в разноплановые ассоциативные ряды, формируют ассоциативные поля.

Ключевые слова: *рекламное имя, прагматоним, эргоним, адресант и адресат коммерческой номинации, ассоциативный эксперимент, реакция на название-стимул, ассоциативный ряд, ассоциативное поле.*

PRAGMATONYMY, ERGONYMY OF "BRESTCHINA" IN THE MIRROR OF ASSOCIATION EXPERIMENT

Lyudmila Goduyko
Mariya Ermolova
Brest State A.S. Pushkin University

Abstract: The article focuses on the analysis of the results of a psycholinguistic experiment aimed at explicating the peculiarities of the perception of proper names of textile products and clothing enterprises by representatives of Brest region linguistic community and at revealing associative potential of individual segments of the regional onomasticon. The success of referring to the specified scientific method of studying the impact of an advertising name on its target audience is substantiated. Various types of reactions demonstrating associative relationship between a pragmatonym / ergonym and the object it names, which reveal multi-vector semantics of the advertising name, combine into diverse associative arrays and form associative fields are characterized.

Key words: *advertising name, pragmatonym, ergonym, addresser and addresse of commercial nomination, associative experiment, reaction to name-stimulus, associative array, associative field.*

К одной из наиболее значимых сфер в жизни современного социума относится бизнес, а успех в нем зависит в том числе от эффективности речевой деятельности (обмена текстовой информацией) участников бизнес-коммуникации. Примером коммерческого текста (правда, свернутого, сжатого до ключевых единиц [1]) может служить **рекламное имя**. Данным термином вслед за И.В. Крюковой объединяют разряды онимов (прагматонимов, т.е. словесных товарных знаков; эргонимов, т.е. названий коммерческих деловых объединений людей; гемеронимов, т.е. названий СМИ; геортонимов, т.е. названий фестивалей, конкурсов, концертов), которые роднит принадлежность к языку рекламы [2, с. 145–146].

Создание коммерческой номинации – непростая, тонкая работа, которой в идеале должны заниматься специалисты в области лингвомаркетинга. Современные исследования отмечают важность перехода от наблюдения за внешними формами проявления языка рекламы в речевом общении к анализу, интерпретации внутреннего мира адресата рекламного воздействия, к изучению ценностного отношения коммуникантов (они порождают, воспроизводят и воспринимают, интерпретируют языковые единицы в процессе межличностного взаимодействия в разнообразных видах и формах деятельности) к действительности [3, с. 44].

На практике прагматоним, эргоним, предложенный производителем товара, учредителем коммерческого делового объединения, не всегда оказывается удачным, более того – может дать совершенно противоположный эффект, негативно сказаться на имидже именуемой продукции, предприятия. Среди **ошибок**, чаще всего допускаемых номинаторами, называют следующие: 1) затрудненность визуального восприятия рекламного имени; 2) неправильный выбор шрифта; 3) сложность произношения; 4) смысловая нагруженность или отсутствие семантики в названии; 5) непрозрачность его семантики; 6) типичность коммерческой номинации; 7) неинформативность / неудачная мотивированность прагматонима, эргонима; 8) несоответствие месту, времени, концепции и т.д.; 9) негативные ассоциации [4, с. 47–51].

Чтобы понять, насколько «получилось» рекламное имя, какие ассоциации оно вызывает, необходимо протестировать название, посмотреть на него глазами не именующего субъекта (адресанта), а **адресата коммерческой номинации**. Одним из методов исследования особенностей восприятия рекламного имени, его коммерческой и коммуни-

кативной эффективности (последняя, по мнению М.Е. Новичихиной, определяется особым семантическим потенциалом, заложенным в слове и обусловливающим возможность его использования в качестве коммерческого названия [5, с. 4]), является ассоциативный эксперимент.

Ассоциативный эксперимент дефинируют как особый метод исследования мотивации личности и как прием, направленный на выявление ассоциаций, сложившихся у индивида в его предшествующем опыте. Испытуемый должен отвечать на определенный набор слов-стимулов как можно быстрее любым пришедшим ему в голову словом (ассоциацией) [6, с. 56]. Под ассоциацией понимают «связь, образующуюся при определенных условиях между двумя и более психическими образованиями (ощущениями, двигательными актами, восприятиями, идеями и т.п.); действие этой связи – актуализация ассоциации – состоит в том, что появление одного члена ассоциации регулярно приводит к появлению другого (других)» [7, с. 11].

Любой образ объекта действительности и любое понятие, зафиксированные в сознании, имеют свой ассоциативный аналог. Ассоциативный эксперимент позволяет выявить те ментальные образы мира, которые присущи представителям того или иного этноса, и на современном этапе выступает наиболее разработанной техникой психолингвистического анализа, который вскрывает объективно существующие в психике носителя языка семантические связи слов, языковые стереотипы – все то, что помогает впоследствии обобщить «специфические черты менталитета» [8, с. 6]. Несмотря на определенные недостатки рассматриваемого научного метода (например, в направленном эксперименте исследовательские задачи в определенной степени ограничивают выбор испытуемых, задают ему определенный вектор), он выступает наиболее разработанным методом психолингвистического анализа смысловой стороны языка, который выявляет семантические характеристики отдельных значений языковых единиц, ассоциативные связи между словами / группами слов и позволяет судить о специфике индивидуального языкового сознания, о субъективно-аффективной оценке социальных феноменов, строить языковую картину мира [9, с. 204].

Поэтому вполне закономерно, что данный вид эксперимента востребован в нейминге (профессиональной разработке названия товара, услуги, компании), в лингвомаркетинге, обращенном к единицам «продающего» текста – его заголовку, слогану и т.д., к интересующим нас рекламным именам (прагматонимам и эргонимам) отдельного региона

Беларуси. Целью проведенного ассоциативного эксперимента (путем анкетирования) было изучение воздействия рекламных имен на адресата, выявление ассоциативного потенциала названий текстильных изделий и номинаций швейных предприятий Брестчины. В эксперименте принимали участие студенты и преподаватели филологического факультета Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина, учителя школ Брестской области (30 человек).

Анкета состояла из заданий, репрезентирующих основные типы ассоциативного эксперимента: 1) свободный, при котором респондентам не ставятся никакие ограничения на ответы (например: «Запишите, пожалуйста, первую пришедшую на ум словесную реакцию(-и) на каждое имя собственное»); 2) направленный, в котором испытуемый на слова-стимулы отвечает реакциями определенного семантического класса (например: «На какую целевую группы потребителей, на Ваш взгляд, ориентировано каждое имя собственное? Ответ(-ы) выберите из следующего списка (ответов может быть несколько): а) дети; б) подростки; в) мужчины; г) женщины; д) статусный, “особенный” потребитель; е) массовый потребитель;; ж) социальная группа, для которой характерно / важно...; з) не могу определить, потому что…»; и) иное, а именно...»).

Задания анкеты (в соответствии с ее основными задачами) объединяются в два блока. Наименования-стимулы **первого блока** предполагали анализ того, насколько точно прагматонимы, эргонимы, функционирующие в ономастическом пространстве Брестчины, указывают на именуемый объект, в частности, на его вид, целевую аудиторию. Так, среди реакций на задание «Отнесите каждое название к названиям швейных предприятий или названиям текстильных изделий» отмечены случаи: 1) совпадения реального номенклатурного термина (он указывает на родовую принадлежность именуемого объекта) в рекламном имени и предположений респондентов о том, с каким денотатом соотносится коммерческое название (точнее, его проприальная часть, оформленная с помощью кавычек), например: ***«Пчелка»*** – «название текстильного изделия» (и на самом деле – *ткань х/б для столового белья, ситец*); ***«Рыжкова М. И.»*** – «название швейного предприятия» (в реальности – тоже *швейное предприятие*); 2) несовпадения, что вполне закономерно для прагматонимов, эргонимов с широкими смысловыми, ассоциативными связями, например: ***«Гармония»*** – «наименование швейного предприятия» (в действительности – *ткань для сто-*

лового белья, бязь); ***«Крыніца Палесся»*** (белорусское ‘криница / родник / источник Полесья’) – «название текстильного изделия» (в реальности – *швейная фабрика*); 3) расширения круга потенциально возможных объектов рекламной номинации, например: ***«Шарлотта»*** – «наименование текстиля» и «название швейного предприятия» (на самом деле – *спальный комплект, сатин*).

В задании «На какую целевую группы потребителей, на Ваш взгляд, ориентировано каждое имя собственное?..» (см. выше) на названия-стимулы отмечены реакции: 1) единственные, точнее однозначные, массово представленные в ряде анкет (названия-стимулы весьма прозрачно коррелируют со своим потенциальным потребителем, прямо или опосредованно указывают на него), например: ***«Тренд сезона»*** *(швейная фирма)* – «социальная группа, для которой характерно / важно *быть в тренде*»; ***«Diva»*** *(швейная фирма*) – «женщины»; ***«Чистюля»*** (*ткань х/б для столового белья)* – «массовый потребитель»; ***«Лучшие Костюмы Бреста»*** *(швейное предприятие)* – «статусный, “особенный” потребитель»; 2) множественные, например: по пять различных реакций дали онимы-стимулы «***Война бесконечности»*** (*спальный комплект*) и ***«НАШАМОДА»*** (*швейное предприятие*) – «дети», «подростки», «мужчины», «массовый потребитель» и «статусный, “особенный” потребитель»; три реакции вызвало название ***«Орион»*** (*ателье*) – «дети» (возможно, испытуемый не знает значение исходного апеллятива), «мужчины» и «статусный, “особенный” потребитель; две реакции зафиксированы на эргоним ***«Строчная помощь»*** *(ателье*) – «мужчины» и «массовый потребитель» и др.

Выполняя задания **второго блока** (типа *«Запишите ассоциации, которые вызывает у вас каждое имя собственное»*), респонденты написали свои первые реакции на предложенные названия-стимулы. В результате массового опроса получился набор ответов, отличающихся частотностью, на каждое название-стимул. Такой упорядоченный по частотности набор реакций на слово-стимул называется **ассоциативным полем стимула**. В центре, ядре ассоциативного поля находятся наиболее многочисленные, типичные реакции, а на периферии – единичные, индивидуальные. В качестве примера приведем ассоциативное поле прагматонима *ткань для столового белья, бязь* ***«Вясёлка»*** (белорусское ‘радуга’): «радуга» – 10 (цифры означают количество респондентов, выделивших данный ассоциат); «журнал» – 6 (в Беларуси с 1957 г. издается ежемесячный журнал для детей *«Вясёлка»*); «раз-

ноцветный» – 2; «игрушка», «для детей», «детское», «свадьба» (в белорусском языке брачный обряд, праздник по этому поводу обозначается созвучной анализируемому рекламному имени лексемой *вяселле*), «радость», «позитив», «магазин», «спальный комплект», «белорусский хор», «музыкальный коллектив», «мальчик», «пчела» – по 1. Как видим, наряду с вполне типовыми ответами, в ассоциативное поле входят реакции индивидуальные, окказиональные.

Между-словом стимулом и реакцией на него устанавливаются ассоциативные связи нескольких типов (в качестве примеров приведем ассоциаты к эргониму *ателье* ***«Пуговка»***). Во-первых, это логические связи, например, по смежности («героиня из сериала» – 6 (*Пуговкой* прозвали пятилетнюю героиню популярного российского сериала «Папины дочки»); «сериал» – 1) или по смысловой близости ассоциируемых языковых единиц («пуговица» – 7) и т.д. Во-вторых, это языковые (речевые) связи, синтагматические («детское» – 2; «маленькая» – 1) или парадигматические, системные («шитье», «ателье» – по 2) и т.д.

Результаты нашего эксперимента показали **разноплановость семантики** рекламных имен, выделение респондентами четырех параллельных ассоциативных рядов (их классификация дана по И.В. Крюковой [10, с. 77]), например: х*/б для столового белья* ***«Нега»***: «нежность» – 3; «серый цвет», «красиво», *«нога»* – по 2; «сон», «лето», «сладость», «кофе в постель», «белые цвета», «покой», «облака», «голубой», «топоним», «река» (название текстильного изделия показалось респонденту, думаем, созвучным гидрониму *Нева*), «легкость», «расслабленность», «фирма одежды», «нежная ткань», «смешно», «мило», «нуга», «сложно», «непонятно» (данная и предыдущая реакции обусловлены скорее всего тем, что испытуемым неизвестно значение мотивирующего слова) – по 1.

Первый, весьма многочисленный ряд составили **доономастические** реакции, обращенные к внутренней форме прагматонима, эргонима, к значению апеллятивов, прецедентных имен, которые являются исходными для коммерческих номинаций. Адресат рекламной коммуникации стремится декодировать значение мотивирующей базы, например:

> *ткань х/б для столового белья* ***«Аленка»***: «шоколад» – 19; «мороженое» – 3 (название текстиля ассоциируется со знаменитой маркой молочного шоколада *«Аленка»*, который изготавливался в СССР, а позднее в России; с данным прагматонимом перекли-

каются и современные белорусские бренды: «Любимая *Аленка*» – *шоколадные изделия* от ОАО «Коммунарка» и «Моя *Аленка*» – *мороженое* от СП «Санта Бремор» ООО); «советское детство» – 1;

ателье ***«Alice`s Secrets»***: «сказка» – 11 (респонденты явно связывают имя швейного предприятия со сказкой Л. Кэрролла «*Алиса* в стране чудес»); «женское белье» – 4; «Виктория Сикрет» – 3; «модельное агентство», «одежда», «духи» – по 1 (пять последних ассоциатов отсылают к названию одной из наиболее известных в мире компаний по продаже женского нижнего белья, одежды, парфюмерии, косметики, аксессуаров – к *«Victoria's Secret»*; представляют продукцию этого бренда его «ангелы» – модели мирового уровня);

столовый набор ***«БиоЛен»***: «моющее средство», «посуда» – по 2 (прагматоним созвучен названию средства для мытья посуды *«Биолан»*); «натуральное» – 6; «экологичный» – 5; «биология» (реакции на компонент *био-*), «растение лен» – 4; «льняная ткань» – по 2 (отметим, что ряд доономастических реакций тесно переплетается с реакциями денотативными);

швейная фирма ***«Бьюти Стиль»***: *«*мода» – 4; «красота*»* – 2;

полотенце ***«Фиолет»***: «цвет» – 20;

детский спальный комплект ***«Буслік»*** (белорусское ‘аистенок’; согласно верованиям белорусов, других славянских народов, аист приносит детей, является символов счастья, благополучия, уюта в доме, любви к малой родине, одним из символов Беларуси): «магазин» – 12 (одноименная белорусская специализированная сеть товаров для детей представлена и на Брестчине);

ателье ***«Позитив»***: «улыбка» – 4; «смайлик», «настроение» – по 3; «радость» – 2;

ткань х/б для столового белья ***«Жаккард»***: «кофе» – 2 (прагматоним вызывает ассоциации, надо полагать, с российской маркой кофе *«Жокей»*);

ткань х/б для столового белья, бязь ***«Супрематизм»*** (сохранена орфография номинатора текстильного изделия; *супрематизм* ‘направление в абстрактной живописи, заключающееся в сочетании окрашенных простейших фигур и наложенных на плоскость объемных форм’): «термин» – 3; «искусство» – 2; «абстракция» – 1.

Семантизация мотивирующей базы прагматонима, эргонима идет несколькими путями, но в первую очередь – через ее различные системные отношения (тематические, синонимические, метонимические, метафорические, гиперо-гипонимические и т.д.). Это, в частности, удачно демонстрируют реакции, вызванные следующими названиями-стимулами:

швейное предприятие ***«Малая радзіма»*** (белорусское ‘малая родина’): «деревня» – 4; «родина», «родное» – по 3; «родительский дом», «школа», «зеленое место», «зелень», «зеленый цвет» (около 40% территории нашей страны покрыто лесами), «история», «Беларусь» – по 1;

швейное предприятие ***«Кокетка»***: «девушка» – 4; «девочка» – 2; «духи», «модница», «дама в шляпе», «любовь», «хитрый взгляд», «глаза» (в кокетстве в качестве эффективного средства привлечения внимания возможного партнера выступает *зрительный* контакт), «женственность» – по 1;

ателье ***«Модная волна»***: «мода» – 4; «стиль» – 2; «морской бриз», «море», «вода», «голубой», «новая волна» (на восприятие эргонима респондентом, очевидно, повлияло название *«Новая волна»* ежегодного международного конкурса молодых исполнителей, который в 2001–2014 гг. проходил в Юрмале (Латвия), а с 2015 г. местом его проведения стад российский город-курорт Сочи), «передача по телевизору» – по 1.

Если внутренняя форма прагматонима, эргонима выходит за пределы русского (белорусского) языка, адресат может прибегать к полному или частичному переводу рекламного имени, например:

ателье ***«Alice`s Secrets»***: «секрет» – 2;

швейная фирма ***«Golden Valley»***: «золото» – 4; «золотой» – 2;

кухонное полотенце ***«Sweet»***: «конфета» – 11; «сладость» – 3; «сладкий» – 2;

ткань х/б для столового белья, бязь ***«Lucky»***: «удача» – 5; «счастье» – 2.

Второй ряд составляют **денотативные (собственно ономастические) ассоциации**, ориентированные на объект ассоциирования. Здесь можно отметить подведение индивидуального названия под общий номенклатурный термин (*ткань*, *постельное белье* и под.; *ателье*, *швейная*

фирма и под.), а также толкование с помощью примеров, обозначающих реалии, которые связаны с именуемым объектом:

ателье ***«Брестрайбытсервис»***: «мастерская» – 4; «предприятие» – 2;

детский спальный комплект ***«Буслік»***: «постельное белье с аистами» – 2;

ткань х/б для столового белья ***«Весёлые фрукты»***: «фруктовый принт» – 4;

швейное предприятие ***«Кокетка»***: «красивая одежда» – 2;

швейная фирма ***«Бьюти стиль»***: «одежда» – 4; «салон» – 2;

ателье ***«Модная волна»***: «магазин» – 2; «швейное дело», «одежда», «ткань» – по 1;

ателье ***«Позитив»***: «ремонт одежды», «хорошие мастера» – по 1.

Также отмечены ассоциации, связанные с целевой аудиторией именуемого текстильного изделия, швейного предприятия, например:

ателье ***«Alice`s Secrets»***: «для элиты» – 1;

ткань х/б для столового белья ***«Жаккард»***: «для особого клиента» – 1;

детский спальный комплект ***«Буслік»***: «детское» – 9;

швейная фирма ***«EURO-MODA»***: «для богатых» – 1.

Третий ассоциативный ряд объединяет **оценочные реакции** на номинацию-стимул, например:

ателье ***«Alice`s Secrets»***: «престижно» – 2; «красиво» – 1;

ателье ***«Брестрайбытсервис»***: «скучное название» – 2; «стандартное», «набор букв» (в значении ‘непонятное’), «длинное название», «техническое» (в последней реакции актуализируется многокомпонентность прагматонима, его невыразительность, однообразие, типичные для ряда номинаций деловых объединений советской эпохи; последнее подчеркивают и такие ответы: «пищепром», «старое здание», «работает с советских времен») – по 1;

ателье ***«Позитив»***: «весело» – 12; «интересно» – 1;

ателье ***«Портной»***: «просто» – 3; «надежно» – 2; «банально», «консервативно» – по 1;

ателье ***«Эргбиоли»***: «странно» – 2; «сложно» – 1;

детский спальный комплект ***«Буслік»***: «доброе» – 1;

столовый набор ***«БиоЛен»***: «просто» – 1; «банально» – 1;

ткань х/б для столового белья ***«Аленка»***: «круто», «обычно» – по 1;

ткань х/б для столового белья ***«Жаккард»***: «дорого», «изысканно» – по 1;

швейная фирма ***«EURO-MODA»***: «современно» – 2; «не стильно», «популярно» – по 1;

швейная фирма ***«Golden Valley»*** (английское ‘золотая долина’; эргоним также перекликается с названием игры – градостроительного симулятора): «престижный», «дорого» – по 2;

швейное предприятие ***«Кокетка»***: «дешево», «интересно», «оригинально», «*индивидуально»* – по 1;

полотенце ***«Фиолет»***: «красиво» – 2.

Рекламные имена, с точки зрения русского языка структурно, семантически не мотивированные, формируют ассоциативные ряды из **фонетических реакций**. Последние демонстрируют попытку сделать прагматоним, эргоним понятным, стремление к созданию внутренней формы коммерческой номинации, например:

ателье ***«Эргбиоли»*** (адресаты рекламного имени почувствовали в нем что-то итальянское): «макароны» – 2; «брокколи», «равиоли» (‘итальянские макаронные изделия из теста с различной начинкой’) – по 1;

ткань х/б для столового белья, бязь ***«Lucky»*** (английское ‘счастливый, удачливый’): «собака» – 2; «лайки» (*лайка* ‘общее название пород охотничьих собак северной лесной зоны Европы, Азии и Северной Америки’), «лайн» (английское *line* ‘линия’) – по 1;

ткань х/б для столового белья, бязь ***«Суприматизм»*** (см. выше): «ревматизм» – 1;

швейное производство свадебных платьев ***«Robe Blanche»*** (французское ‘белое платье’): «бланк» (интересно, что этимологически лексемы *blanche* и *blanc* ‘пустое место, пробел в документе’ во французском языке действительно родственны), «ланч», «сбалансированность» (полагаем, что респонденту корень -*баланс*– по-

казался созвучным второму компоненту анализируемого рекламного имени) – по 1.

Таким образом, рекламные имена характеризуются наличием «многоуровневых и многомерных связей по уровням языковых и экстралингвистических знаний, речевых привычек и эмоционально-оценочных переживаний» [10, с. 82]. Проведенное анкетирование продемонстрировало значительный ассоциативный потенциал прагматонимов, эргонимов Брестчины, т.е. способность названий текстильных изделий, швейных предприятий, как и рекламных имен вообще, вызывать в сознании их целевой аудитории различные представления, те или иные образы. Но в целом все реакции на предложенные имена собственные иллюстрируют не стихийный характер коммерческой номинации, поскольку она «протекает в рамках существующих в коммуникативном сознании закономерностей», ее обеспечивают «стабильные ментальные механизмы» [5, с. 4].

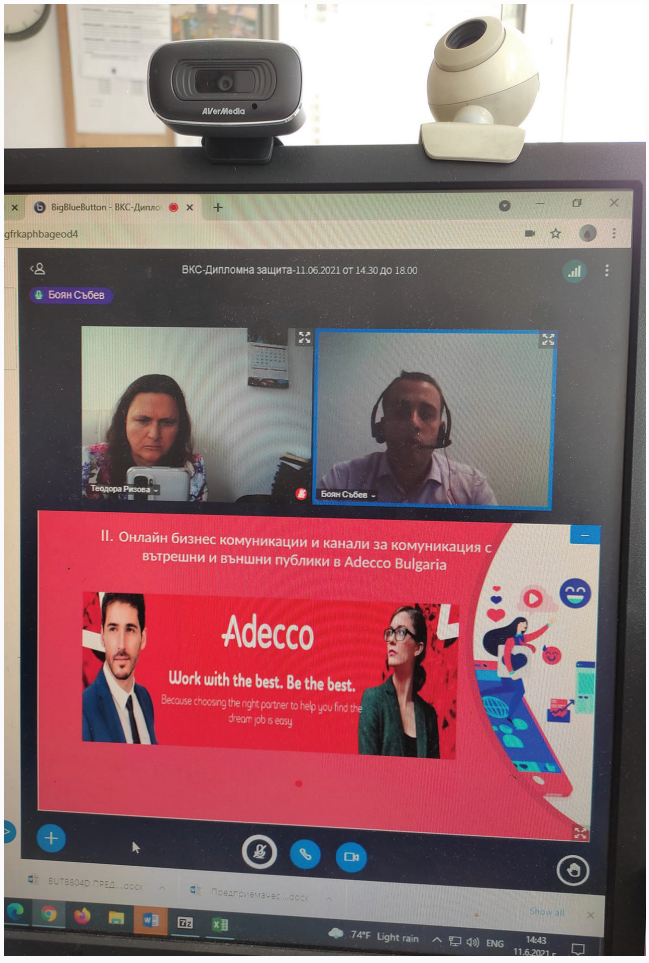
Литература:

1. Годуйко Л.А. Рекламное имя как свернутый текст (на материале прагматонимкона, эргонимикона Брестчины) // Тэкст у парадыгме філалагічнай адукацыі: сб. научн. работ / Брест. гос. ун-т им. А.С. Пушкина; под общ. ред. Л.И.Евдошиной. – Брест: БрГУ. – С. 10–15.
2. Россия лингвистическая: научные направления и школы Волгограда: коллективная монография. – Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2012. – 389 с.
3. Скнарев Д.С. Языковые средства создания образа в рекламном дискурсе: семантический, прагматический, маркетинговый аспекты : дис. … док. филол. наук: 10.02.01.– Челябинск, 2015. – 390 л.
4. Кунгушева И.А. Рекламное имя: структура, семантика, прагматика: учеб.-метод. пособие. – Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2014. – 72 с.
5. Новичихина М.Е. Теоретические проблемы исследования эффективности коммерческой номинации: автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.02.19. – Воронеж, 2004. – 36 с.
6. Большой психологический словарь. Под. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – 3-е изд., дополн. и испр. – М.: АСТ; СПб: Прайм-Еврознак, 2008. – 868 с.

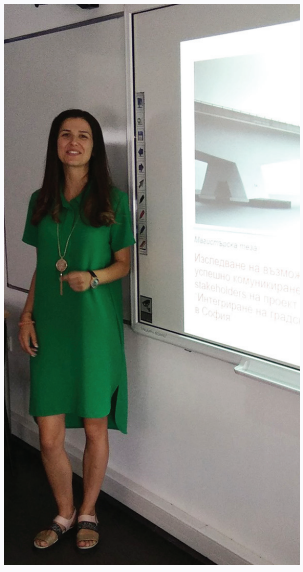
7. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента: монография.– Харьков; М.: Изд. Группа «РА – Каравелла», 2001. – 320 с.
8. Архипова С.В. Ассоциативный эксперимент в психолингвистике // Вестник Бурятского университета. – 2011. – № 11. – С. 6–9.
9. Уланович О.И. Психолингвистика: учеб. пособие. – Минск: Изд-во Гревцова, 2010. – 240 с.
10. Крюкова И.В. Рекламное имя: рождение, узуализация, восприятие: учеб. пособие по спецкурсу. – Волгоград: Перемена, 2003. – 100 с.

ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

DIGITAL AND CYBER-PHYSICAL APPROACHES IN REMOTE TEACHING OF ENGINEERING DISCIPLINES

Yassen Gorbounov
New Bulgarian University
Hao Chen
China University of Mining and Technology

Abstract: The challenges facing modern engineering education increase not only with the development of technology and the requirements posed by the industry but also with the emergence of abnormal situations such as the Covid-19 pandemic. Unfortunately, this is an area where the inability to conduct experiments with real physical objects and machines can have catastrophic consequences. The article presents an approach for building cyber-physical experimental setups with different levels of difficulty. Beginning with the base concept, physically implemented examples are considered that demonstrate the communication channel, remote access to embedded systems such as Raspberry Pi and Arduino, and the implementation of finite state machines on a remote microcontroller. Although the proposed approach is still not in its final form in terms of user-friendliness of the graphical interface and the user's database, it presents a working proof of concept that is well accepted by students. It may serve as a solid foundation for building remotely controllable and portable cyber-physical systems that improve the overall quality of education in engineering disciplines.

Keywords: *cyber-physical systems, embedded systems, Internet-of-Things, electrical engineering, remote laboratory, e-learning*

ДИГИТАЛНИ И КИБЕР-ФИЗИЧНИ ПОДХОДИ ПРИ ОТДАЛЕЧЕНО ПРЕПОДАВАНЕ НА ИНЖЕНЕРНИ ДИСЦИПЛИНИ

Ясен Горбунов
Нов български университет
Хао Чен
Китайски университет по минно дело и технологии

Резюме: Предизвикателствата пред съвременното инженерно образование се увеличават не само с развитието на технологиите и изискванията, поставени от индустрията, но и с появата на необичайни ситуации като пандемията от Covid-19. За съжаление, това е област, в която невъзможността за провеждане на експерименти с реални физически обекти и машини може да има катастрофални последствия. В статията е представен подход за изграждане на кибер-физични опитни постановки с различни нива на трудност. Като се започне с основната концепция, последователно се разглеждат физически реализирани примери, които демонстрират комуникационния канал, отдалечения достъп до вградени системи като Raspberry Pi и Arduino и реализацията на крайни автомати върху отдалечен микроконтролер. Въпреки че предложеният подход все още не е завършен по отношение на графичния потребителски интерфейс и потребителската база данни, той представя доказателство за работоспособност на концепцията, което е добре възприето от студентите. Той може да служи като солидна основа за изграждане на дистанционно управляеми и преносими кибер-физични системи, които подобряват цялостното качество на обучение по инженерни дисциплини.

Ключови думи: *кибер-физични системи, вградени системи, интернет на нещата, електроинженерство, отдалечена лаборатория, електронно обучение*

I. Introduction

The education is a process of acquiring knowledge, skills and competencies through purposeful and continuous interaction between student and teacher. In higher education, this is usually done by listening to theoretical lectures. The teaching of engineering sciences, however, shows that combining theory with practical exercises is crucial for effective learning. Performing practical tasks is the only way to make sense of complex theoretical statements and quality preparation for work in real conditions. Some social distancing rules and limitations on face-to-face interaction for quite long time such as those that happened in 2020 hinder this process forcing the shift from the usual in-person learning to virtual classes on digital platforms. Globally, increasing number of universities [1], [2], [9], [10], [17], [18] and companies in the field of science and education [11], [12], [14] are introducing and offering solutions for remote laboratories [3] – from specifically designed laboratory setups to full courses. Many of these solutions are commercial and therefore expensive, and require specialized equipment, which limits their availability. The ideology of the Internet of Things (IoT), the increasingly affordable connectivity and the low cost of single-board computers (SBC) are changing the game by making it easy to build remotely accessible virtual laboratories that seriously support learning in Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) disciplines. Physical laboratories are extremely important, but they also impose some restrictions. Most often they are available at specific times and to conduct an experiment with real hardware, students need to visit them physically. In addition, the way they are organized often does not provide the necessary time to conduct a qualitative experiment [8], [13]. Moreover, experimenting own ideas is nearly impossible due to time limitations. Digital and cyber-physical systems elevate the remote teaching of engineering disciplines to a new level and largely solve the above problems.

Cyber-physical systems are composed of hardware (a physical device, such as a sensor, actuator or embedded system) and software, offering on the one hand a graphical user interface (GUI) and on the other hand they provide the ability to design own control algorithms. They allow to control real-world objects by providing realistic (non-simulated) feedback derived from the true reaction of these objects. In this way it is possible to monitor and study critical parameters in real time. This is particularly important in teaching engineering disciplines, as the engineer's work is often linked to industries that directly affect human health and life. The remote teaching with the aid of the cyber-

physical systems answers the question “How can you validate control systems before a machine is available for testing?” [4]. The latter not only increases quality and reliability but also has a great economic impact by saving time and costly production iterations.

The article is organized in the following sequence. Section II discusses the basic concept used by the authors to build a virtual laboratory. The method used is extremely accessible and can be applied in solving a very wide range of tasks. Section III describes some practical examples which open up a wide field for improvement by refining and supplementing the experiments. Section IV provides guidelines for future work. Concluding remarks are presented in section V.

II. Basic concept

The overall idea behind the remotely accessible cyber-physical laboratory is depicted in Fig. 1.

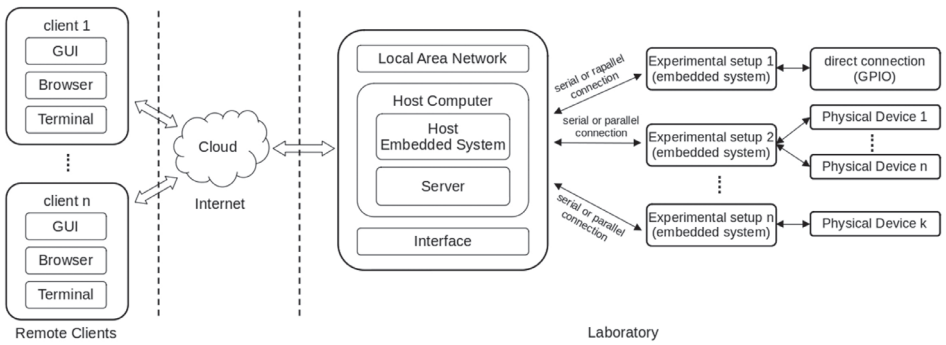

Fig. 1. Remote laboratory framework using an embedded system

The remote laboratory framework provides means for one or more remote clients to establish connection to a host computer over the Internet. As a host controller the credit-card sized Raspberry Pi SBC [16] is used in this paper as it is powerful enough to run a Linux-based operating system and to host a web-server. It can be accessed either using a Virtual Network Computing (VNC) approach or by establishing a Secure Shell (SSH) connection. The latter is chosen in this work as it simplifies the control of user’s rights while in the same time allowing to securely transfer files, forwarding local and remote

ports, mounting remote directories, etc. The concept of SSH tunneling is depicted in Fig. 2.

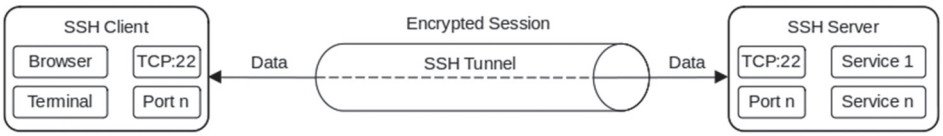

Fig. 2. Secure Shell (SSH) remote access concept

When connected to the server the SSH client creates an encrypted session but the data transported within the SSH session can be of any type. There are a number of advantages: there is no need to configure port forwarding on the router or the firewall (which may require root privileges), a static IP is not required as well, and in the same time the security remains at a very high level. Since the experiments to be carried out are the most diverse, and the system must be able to be upgraded, the high-level RPi main controller takes over the communication to the cloud and controls the low level subsystem. The devices that can be connected include various types of sensors, servomotors (through their dedicated drivers) and others to be controlled by RPi‘s general purpose input-output ports (GPIO), specialized microcontrollers such as Arduino or even other single-board computers commanding their own slave subsystem. The use of the Arduino ecosystem has proven to be the most versatile because it is supported by a very well-developed community. This approach makes it possible to protect the main controller from possible failures and to keep it operable. The purpose of the lower-level embedded subsystem is to perform the low-level control of the physical experiment and to ensure is can be re-programmed many times without affecting the operability of the server so that in practice the laboratory setup cannot be broken. Thus, the system can be reset at any time by simply reprogramming the subsystem that is responsible for the experiment. A realistic feedback for the external response of the experiment is obtained by a camera, which can be monitored regardless of whether the device under test is working or not.

III. Practical examples

A) Python solution

The software solution provides the basic possible experiment which is in fact the analog of the famous “Hello World!” program. The only required tools to be installed are the SSH server, the Python programming language and the *Rpi.GPIO* or *gpiozero* Python package. The Python programming language

is an interpreted high-level general-purpose object-oriented programming language. It is widely used not only for writing software but also for design automation tasks and even for the synthesis of digital hardware [5], [6], [7]. Given it is used the RPi SBC as a host controller and the SSH server is configured, one can issue the "ssh <user>@<remote ip> -p<port>" command to establish a secure connection. Next the Python source file can be written either directly into a file on the host SBC or on the local client machine – in this case the file can be transferred via SSH by issuing the "rsync </path/to/local/file> <user>@<remote ip>:</path/to/remote/destination>" command. Several major types of experiments can be performed using this basic method as it is illustrated in Fig. 3.

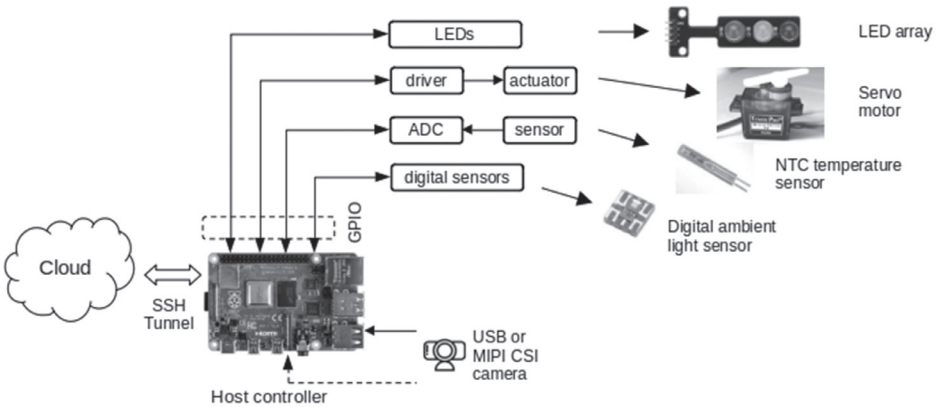

Fig. 3. Basic experimental configuration using the RPi SBC

The first experiment consists of simply driving digital outputs to turn on and off light emitting diodes (LED). The second one allows to control actuators such as servo, stepper or DC motors in digital mode given it is provided a power driver circuit. It is possible to control the speed of the DC motor if using the pulse width modulation (PWM) technique. Since the RPi SBC does not have a way to read analog inputs an external analog to digital converter (ADC) such as the Microchip MCP3008 can be successfully used to read the outputs of analog sensors. Moreover this particular ADC has 8 multiplexed channels. This way, and by using the *Matplotlib* or another graphical package, a temperature, humidity or illumination data can be plotted in real time or collected and processed later.

B) Arduino remote programming

A more complex designs can be evaluated if a secondary (slave) subsystem is attached to the host SBC. An example of an implemented parity check Moore type finite state machine (FSM) is depicted in Fig. 4.

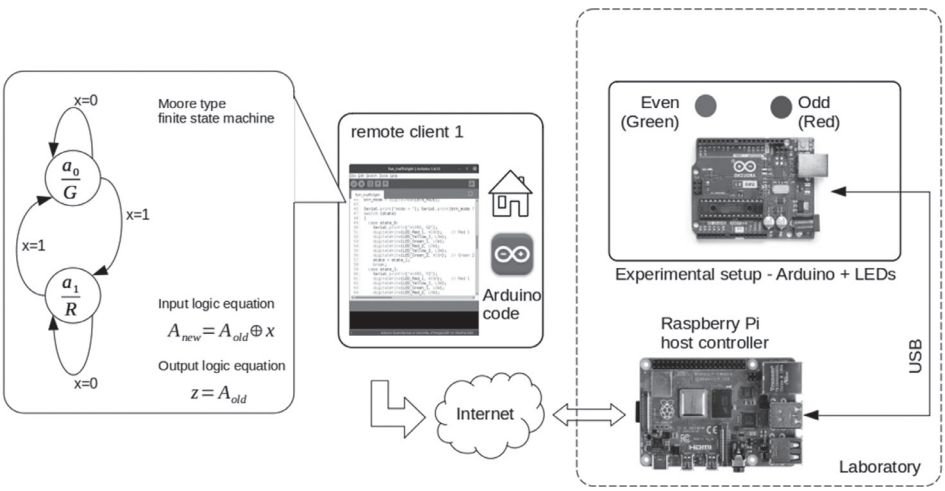

Fig. 4. Attaching a slave embedded system
to implement a finite state machine

The main goal of this task is the synthesis of the mathematical model of the FSM. This is done on the client side by drawing the directed graph of the FSM, next obtaining the equations and writing the code. The final step is to verify that the design works as expected. One way to accomplish this task is to use the process described above. Another possibility is to attach an Arduino board as a low-level slave microcontroller. It is possible to run the Arduino development environment on the host controller but in order to simplify the process in the current example the programming is done from the command line. Once the FSM design is elaborated and the code is compiled on the client computer, the binary firmware file can be transferred to the RPi host. It can be next uploaded to the Arduino board from the secure shell terminal connection by issuing the "avrdude -C /snap/arduino/61/hardware/tools/avr/etc/avrdude.conf -v -patmega328p -carduino -P /dev/ttyUSB0 -b57600 -D -Uflash:w: /fsm_oddeven.ino.hex:i" command. The final result can be observed visually with the aid of the camera module.

C) Control of mechatronic systems

The mechatronics is an interdisciplinary branch of engineering that integrates mechanical, electronic and electrical systems. Therefore the mechatronic system is a much more complex device that contains movable parts. An example of building an elevator laboratory device is depicted in Fig. 5.

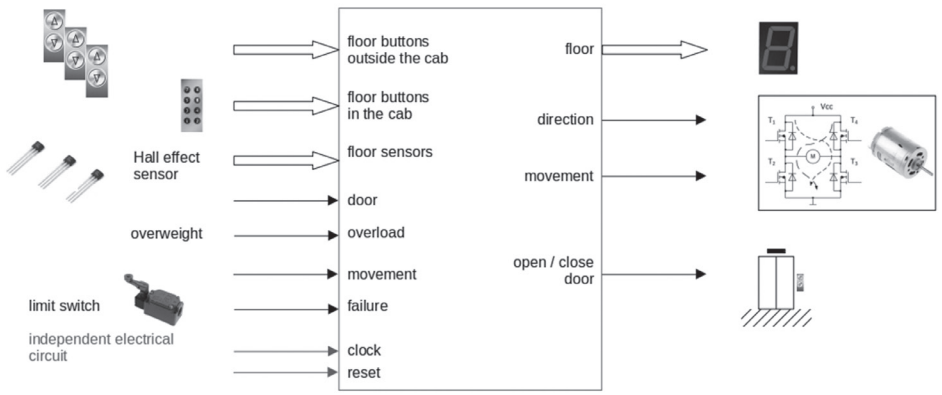

Fig. 5. Elevator mechatronic laboratory setup

The elevator model is a physical device that has movable parts such as the motor that is used to lift up and down the cab, and the door that can be opened or closed. It has also several sensors such as the Hall-effect floor sensors and the weigh scale that is used for overweight protection. The elevator has buttons inside and outside the cab and one or more floor displays. Since this complex mechatronic system must be failure-safe the only non-controllable by the microcontroller subsystem is the one that is responsible for avoiding the cab going below the first or after the last floor. It is implemented by using limit switches (just like in reality) but their activation may be reported and observed. There are many goals of this laboratory setup. It is possible to read sensors, activate outputs, drive the seven-segment display, control the motor and implement various control algorithms based on finite state machine models. The generalized diagram of the control electronics for the elevator model is given in Fig. 6.

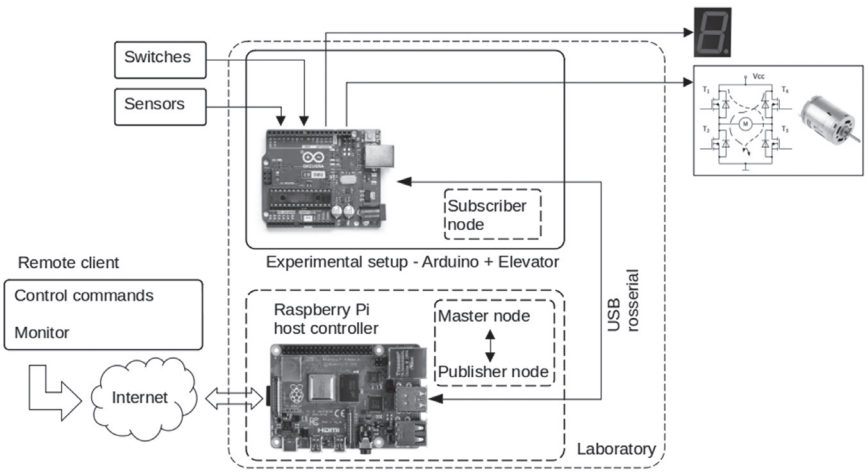

Fig. 6. Generalized diagram of the elevator controller

One possibility to operate the elevator controller is to use the tools and methods described so far. Another possibility is to use the Robot Operating System (ROS) which gains continuous popularity [15], [19]. ROS is an open-source robotics middleware which is in fact not an operating system (OS) but a collection of software libraries for robot software development. It is a publisher-subscriber based framework that is being used more and more for low-level device control in robotics, automotive and even real-time applications. ROS is supported in heterogeneous mode for both the RPi SBC and the Arduino board. The main operating principle of the ROS meta-OS is depicted in Fig. 7.

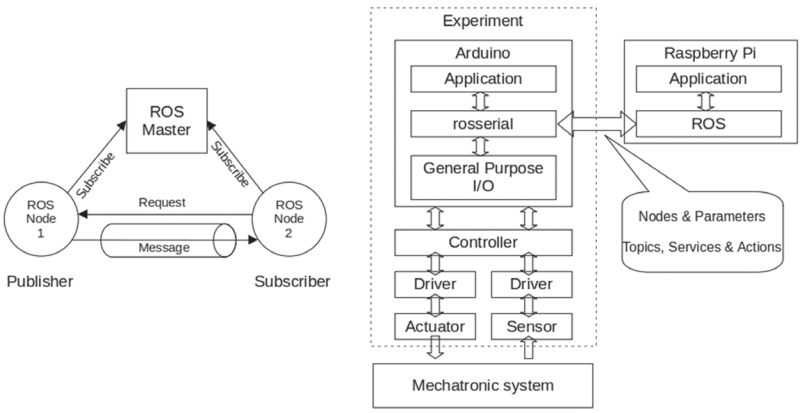

Fig. 7. Principle of operation of the ROS meta-operating system

The ROS system relies on “nodes” that are being used for low level computational processing, “parameters” which act as a node runtime shared dictionary, “topics” which are responsible for broadcasting and receiving messages, “services” which implement request/response interaction with a node and “actions” which are asynchronous requests to a server and provide response back to the client. This architecture can be used to describe finite state machines and control algorithms. It allows not only for manual control via terminal commands but it has increasing support in mathematical packages such as Matlab and its free alternative Scilab. Such packages are standard in engineering curriculum as they have not only powerful enough computational capabilities but provide means to simulate dynamic systems and can also be configured in a hardware-in-the-loop (HIL) closed systems.

IV. Future work

Although the use cases presented in the previous sections are physically experimented and work well there is still room for improvements. The Distance Internet-Based Embedded System Experimental Laboratory (DIESEL) project presented in [3] and the Robotic Operating System (ROS) emerging open-source software framework [15], [19] provoke the imagination and serve as a strong guideline for future improvements. The continuation of this research aims to add a user friendly but simple graphical user web interface which would allow not only individual experimentation and accomplishment of student duties but also for the creation of an environment for conducting competitions. The firmware of the different experiments could be extended to support direct communication with mathematical packages such as Matlab or its free counterpart SciLab software. This will allow to deploy complex mathematical models in a hardware-in-the-loop (HIL) configuration. The introduction of the ROS meta-operating system would allow to carry out even more complex experiments such as autonomous drives and telerobotics. Finally, a library of example projects can serve as a reference point for conducting a huge set of experiments.

V. Conclusion

The presented work considers an approach for creating a cyber-physical remote laboratory. Several practically implemented examples with different levels of complexity are presented. The main goal in this research is the support of engineering education by making it possible to conduct experimental research with real-world objects such as mechatronic systems. The experimental work proves to be the only way to make sense of complex

theoretical statements. While the proposed experiments represent only few possible examples, they can be significantly extended to support other real devices.

Acknowledgements. This article was written in relation to contract No MEMF-168/2021 „Research and improvement of elements of the systems for automation of technological processes in the extraction and processing of minerals“ and the bilateral agreement between the China University of Mining and Technology, and the University of Mining and Geology on the subject „Construction of International Joint Laboratory for new energy power generation and electric vehicles“.

References:

[1] Auer M., Azad A., Edwards A., Jong T., 2018, Cyber-Physical Laboratories in Engineering and Science Education, Springer International Publishing, ISBN 978-3-319-76934-9

[2] Azad A., 2021. Design and Development of Remote Laboratories with Internet of Things Setting, Advances in Internet of Things, 2021, Vol. 11, No 3, pp. 95-112, ISSN 2161-6817, doi 10.4236/ait.2021.113007

[3] Callaghan M., Harkin J., McGinnity T., Maguire L., 2007. Paradigms in Remote Experimentation, International Journal of Online Engineering, Vol 3, eISSN 2626-8493

[4] Cyber-Physical Lab, 2021. Newcastle University, School of Computing Science, Newcastle upon Tyne, UK, https://research.ncl.ac.uk/cplab

[5] Fisher D., Fletcher R., Anapalli S., 2021. Python Software Integrates with Microcontrollers and Electronic Hardware to Ease Development for Open-Source Research and Scientific Applications, Advances in Internet of Things, Vol. 11, No 1, 42–58, ISSN 2161-6817, doi 10.4236/ait.2021.111004

[6] Gorbounov Y., 2021. Hardware Design Automation with Python and Verilog HDL, 17-th Annual Conference Computer Science and Education in Computer Science (CSECS), Metropolitan College, Boston University, ISSN 2603-4794

[7] Gorbounov Y., Alexandrov R., Peychinov P., Dzhikov T., 2019, Application of Python and open hardware tools for machinery fault diagnosis, 15-th Annual Conference Computer Science and Education in Computer Science (CSECS), Fulda, Germany, ISSN 2603-4794

[8] Gravier C., Fayolle J., Bayard B., Ates M., Lardon J., 2008. State of the Art About Remote Laboratories Paradigms – Foundations of Ongo-

ing Mutations, International Journal of Online Engineering, Vol 4, No 1, eISSN 2626-8493

[9] Heradio R., Torre L., Dormido S., 2016. Virtual and Remote Labs in Control Education: A Survey, Annual Reviews in Control , Vol. 42, 1–10, ISSN 1367-5788, doi 10.1016/j.arcontrol.2016.08.001

[10] iLabs, 2021. Massachusetts Institute of Technology, USA, http://web.mit.edu/edtech/casestudies/ilabs.html

[11] Keysight Technologies USA, 2021. PathWave Lab Operations for Remote Learning, https://www.keysight.com/zz/en/product/PW9112EDU/pathwave-lab-operation-remote-learning.html

[12] NI Elvis, What Is NI ELVIS?, National Instruments Corp., 2021, https://www.ni.com/en-rs/shop/engineering-education/engineering-lab-stations/ni-elvis-engineering-lab-workstation/what-is-ni-elvis.html

[13] Prada M., Fuertes J., Alonso A., García S., Domínguez M., 2015. Challenges and solutions in remote laboratories. Application to a remote laboratory of an electro-pneumatic classification cell, Elsevier, Computers & Education, Vol. 85, 180–190, ISSN 0360-1315, doi 10.1016/j.compedu.2015.03.004

[14] Quanser interactive labs, 2021. Quanser Consulting Inc., Canada, https://www.quanser.com/digital/quanser-interactive-labs/

[15] Quigley M., 2009. ROS: an open-source Robot Operating System, IEEE International Conference on Robotics and Automation, Japan, ISBN 978-1424427888

[16] RPi 4, 2021. Raspberry Pi 4, Raspberry Pi Foundation, https://www.raspberrypi.org/products/raspberry-pi-4-model-b/

[17] RemoteLab, 2021. Department of Applied Physics, The Hong Kong Polytechnic University, https://remotelab.ap.polyu.edu.hk/

[18] Santana I., Ferre M., Izaguirre E., Aracil R., Hernandez L., 2013. Remote Laboratories for Education and Research Purposes in Automatic Control Systems, IEEE Transactions on Industrial Informatics, Vol. 9, No 1, 547–556, ISSN 1551-3203, doi 10.1109/TII.2011.2182518

[19] Wilkerson S., Forsyth J., Sperbeck C., Jones M., Lynn P., 2017, A Student Project using Robotic Operating System (ROS) for Undergraduate Research, ASEE Annual Conference & Exposition, doi 10.18260/1-2--27515

АНАЛИЗ И ОБЗОР НА СОФТУЕРНИ РЕШЕНИЯ В ПОЛЗА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ УСЛУГИ*

Полина Михова
Красимир Костенаров
Васил Кърдев
Нов български университет

Резюме: Цифровите услуги и информационно-комуникационните технологии (ИКТ) направиха революция във всеки един аспект на услугите, производството и дейностите [1], в това число и селското стопанство и производството на храни. Предоставянето на информация в реално време и локализирано съдържание на фермерите чрез ИКТ подобрява добивите и поминъка, допринасяйки за редуциране на бедността и глада в световен мащаб. Днес дистанционните сензори събират данни за влажността на почвата, температурата, растежа на културите и нивата на фураж за добитък, помагат на фермерите да оптимизират управлението на културите и оптимизираното използване на ресурсите. ИКТ се използват и за предоставяне на услуги на земеделски производители и им помагат да се включат във веригите за създаване на стойност на храните.

Внедряването и приложението на ИКТ в земеделските услуги обаче изисква преодоляване на цифровото разделение между богати и бедни хора. Малко над 20% от домакинствата в най-слабо развитите страни имат абонамент за мобилен широколентов достъп, четири пъти по-малко, отколкото в развитите страни (ITU, 2019, [2]). Въпреки че съставляват 35 процента от потребителите на интернет, младите хора в най-слабо развитите държави са по-слабо свързани от тези в развитите страни, а жените изостават по-назад от мъжете.

Ключови думи: *онлайн услуги, дигитални платформи за земеделие, софтуерни решения.*

* Настоящата публикация е изготвена във връзка с проект „Теоретични модели за развитие на дигиталното земеделие“ (ДИАГРО), финансиран по Фонд научни изследвания с договор № КП-06-Н-26/10 от 18.12.2018 г.

ASSESSMENT PARAMETERS FOR ONLINE TRAINING PLATFORMS

Polina Mihova
Krasimir Kosternarov
Vasil Kadrev
New Bulgarian Univercity

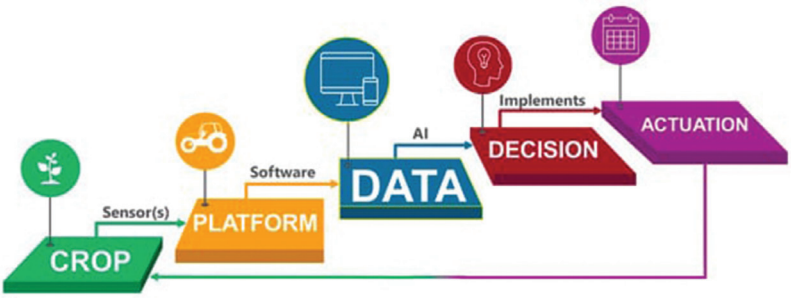
Abstract: Digital services and Information and Communication Technologies (ICTs) are revolutionizing agriculture and food production. Providing real-time information and localized content to farmers through ICTs is improving yields and livelihoods, contributing to ending poverty and hunger. Today remote sensors collect data on soil moisture, temperature, crop growth and livestock feed levels, helping farmers optimize crop management and resource use.

ICTs are also used to provide services to farmers and help them engage in food value chains. All this can be achieved through common affordable devices and Internet access. However, the use of ICTs to end poverty and hunger requires addressing the digital divide between rich and poor people. Just over 20 percent of households in least developed countries have a mobile-broadband subscription, four times less than in developed countries (ITU, 2019). While making up 35 percent of the Internet users, youth in LDCs are less connected than those in developed countries, and women lag further behind than men.

Keywords: *online services, digital agricultural platforms, software solutions*

1. Въведение

До 2050 г. се очаква световното население да надхвърли 9 милиарда и селското стопанство трябва да се увеличи производството на питателна храна, за да отговори на нарастващото търсене и да осигури продоволствена сигурност за всички. То трябва да създава работни места, да подобрява доходите и да допринася за изкореняването на бедността и икономиката на селските райони в растеж. И той играе важна роля в устойчивото управление на природните ресурси, особено в настоящата пандемична среда [3].

Информационните нужди на земеделските производители както в развиващите се, така и в развитите страни само ще се увеличават, поради което се налага да се вземат все по-сложни решения за това, как да се използва по-усъвършенствано земята, какви култури да се посеят и произвеждат, както и как и на кои пазари да купуват суровини и да продават своите продукти. Техните решения също така включват избори за финансиране на бизнеса си и възможности за прогнозиране и редуциране на риска, с който се сблъскват.

ИКТ имат значителен принос за растежа и социално-икономическото развитие на бизнеса в сектори, държави и региони, където те са добре приети и интегрирани. Близо 40 процента от глобалното население има достъп до интернет, а сред най-долната пета от бедните, 7 от 10 домакинства имат мобилен телефон.

Масовото интегриране на ИКТ е редуцирало информационните и трансакционни разходи, подобрени услуги, създадени нови работни места, генерирани нови потоци от приходи и спестени ресурси [4].

В селското стопанство и хранителния сектор по света ИКТ компаниите, многонационалният бизнес за входящи стопанства, големи производители на машини, но също така и малки, и средни доставчици на стопанства, предоставят редица услуги на земеделските стопани чрез ИКТ, включително съвети за разширяване. Надолу по веригата, супермаркети и купувачите на селскостопански продукти също участват във веригата за стойност на храните чрез ИКТ, където технологията се използва и от земеделски кооперации, международни организации, гражданско общество и правителства за ефективно предоставяне на информация за много аспекти на земеделието, включително регулиране. ИКТ са променили начина на работа на бизнеса, хората и правителствата. Те намаляват трансакцията, разходите и улесняват комуникацията [5]. Хората могат да бъдат информирани и да комуникират помежду си на значително по-ниски разходи от преди. С това цифровите технологии насърчават ефективността и включването – много задачи могат да бъдат изпълнени на ниски разходи и много услуги могат да достигнат до хората, досега нямащи достъп.

2. Анализ

Цифровото земеделие означава да надхвърлим наличието на данните, за да ги развием в значима информация с добавена стойност от такива данни. Дигиталното земеделие интегрира и двете концепции – прецизно земеделие и интелигентно земеделие. Свързването на отделните селскостопански машини е в сърцето на цифровото земеделие.

Един от примерите за това е стандартът ISOBUS [6], който управлява съвместимостта между тракторите и се имплементира вече от почти всички производители.

Традиционният подход на селското стопанство претърпява фундаментална трансформация. През последните векове от човешката история сме свидетели на няколко поколения на земеделие, 1.0, 2.0, 3.0 & 4.0, като към днешна дата все по-усилено се говори за поколение 5.0., което ще се реализира през следващите няколко десетилетия. Всъщност и днес всички тези превъплъщения се практикуват на различни места по земята, но обобщено накратко ще проследим Еволюцията на селското стопанство [7].

Версия Agriculture 1.0

Това е ситуацията през ранните години на 20 век. Тежък физически труд с ниска продуктивност. Населението се е изхранвало от голям брой малки ферми и една трета от населението е участвала в този процес.

Версия Agriculture 2.0

Период, широко известен като Зелената революция. Това е фазата в земеделието, започнала през 50-те години на XX век. Тогава започват да се използват нови практики в агрономството, като добавянето на азотни торове и синтетични пестициди. Също така се появяват и специализирани машини, които намаляват разходите. Това силно увеличава добивите.

Версия Agriculture 3.0

Прецизното земеделие се появява в момент, в който използваните до момента при военните GPS сигнали, стават достъпни масово.

Фермерите започват да внедряват тези системи в средата на 90-те години. Като едни от най-ранните иновации в тази насока са пръскането на посевите без човешка намеса. Малко по-късно комбайните се оборудват с монитори с вграден GPS.

Прецизното земеделие наред с редицата улеснения, до които води неговото интегриране, води до по-прецизно изпълнение на операциите на полето и грижите за животните.

Agriculture 3.0 може да се определи като подобрено и зряло селско стопанство. Фокусът се измества върху ефикасността в смисъла на оптимизиране на разходите, което пък води до по-големи печалби за стопаните.

Версия Agriculture 4.0

Тази „версия" се заражда около 2010 г., базирайки се на еволюцията и развитието на някои от новите технологии като например евтини и подобрени сензори и задвижващи устройства, евтини микропроцесори, високочестотни клетъчни комуникации, облачни системи, анализи на Big Data и т.н.

Целта тогава е да се интегрират вътрешни и външни мрежи в агрооперациите. Това трансформира наличната информация в дигитална форма, като по този начин я прави достъпна за всички агросектори и процеси. Отделно от това, комуникацията с партньори, като доставчици и клиенти, се провежда изцяло електронно. Трансферът на данни, процеси и анализи също вече става автоматично.

Използването на уеб портали улесни и обработката на големи обеми от информация. В тракторите и комбайните вече се внедряват смарт технологии и експертност, като на този етап се говори за уникален феномен – физически продукти се произвеждат от нефизически операции.

Като цяло Agriculture 4.0 павира пътя за следващата еволюция в този сектор, използвайки безпилотни операции и автономни системи. Експертите прогнозират, че версията Agriculture 5.0 ще бъде на основата на роботиката и може би дори на изкуствения интелект [8].

3. Дигитални решения на българския пазар по направления

За целите на изследването е направен преглед на предлаганите услуги и компаниите на пазара в България. От този преглед могат да се направят изводи, че се намират широк кръг от дигитални решения, насочени към сектора на земеделието, като например:

- GPS, прецизно земеделие, автоматично управление
- Самоходни пръскачки, комбайни; прецизно напояване
- Инструмент за прецизно земеделие
- Софтуер за работа с географски данни в областта на земеделието
- Дигитално управляеми перки срещу слана
- Софтуер за автоматична метеорологична станция
- Мобилни решения
- Мониторинг на състоянието на посевите
- Дистанционен анализ на лозя
- Софтуери за финансово управление на агробизнеса
- Навигационни системи, контролери
- Дрон пръскачка.

За целите на последващия анализ е направено обобщение на събраните данни за компаниите в областта на дигиталното земеделие от две гледни точки:

1. От гледна точка на вида на предлагания продукт (софтуер или хардуер) и диверсификацията на продуктовата гама на компанията (таб-

лица 1). От тази гледна точка може да се разграничат следните четири вида насоченост на компаниите:

- Компании, продуктът на които е насочен към обработката на информация относно земеделското стопанство – този тип компании предлага основно софтуер, в който по различен начин се задава начална информация, която софтуерът обработва. Информацията е свързана с обработваемите площи, земеделската продукция, която се произвежда и т.н. и има за цел да оптимизира процеса на отглеждане на продуктите. Компаниите, отговарящи на това условие в изследването представляват 37% от всички изследвани компании (графика 1). Примерни такива продукти са: **BeWine** – Мобилно приложение – проект свързан с възможността за установяване на здравния статус на винени лозя чрез снимка. Софтуер, анализиращ информацията, като я предава в разбираем вид за агронома; **CadIS** – С негова помощ земеделците очертават ползваните от тях земеделски площи при кандидатстване за субсидии по европейските и национални програми; **„Агромениджър-бг“** – Модерна GIS система, с която лесно може да се следи кога какво точно се случва на всеки от блоковете на земеделския стопанин. Има подробна информация за засетите култури и ресурсите, които са вложени в тях.
- Компании, които предлагат обикновено един или гама продукти, насочени в едно направление (например дрон, или различни видове дронове, изпълняващи различни задачи по отношение на обработваемите площи; поливни системи, станции за измерване на атмосферните условия и др.). Обикновено тези компании предлагат и съответния софтуер за обработване на информацията, получена от техническите устройства. Дейността на 33% от компаниите е организирана по този начин.
- Компании, които предлагат многобройни хардуерни решения и съответния софтуер за работа с тях. Това са компании, избрали да диверсифицират дейността си и предлагат широка гама от продукти свързани с дигитализацията на земеделието. 17% от компаниите прилагат стратегията за диверсификация на продуктовата гама.
- Компании, които предлагат софтуер за обработване на документация, свързана със земеделското стопанство и/или счетоводен софтуер. Това са компании, чиято дейност е насочена към администрирането и подготовката на административните документи, изисквани от държавните институции, както и чисто счетоводен софтуер, насочен към земеделските стопанства. 13% са компаниите, предлагащи продукт от този вид.

Таблица 1. Разделяне на компаниите според вида на предлагания продукт (софтуер или хардуер) и диверсификацията на продуктовата гама на компанията

Управление на информацията (софтуер за обработка на земеделска информация)	Предлагане на единично хардуерно решение и свързания с него софтуер	Предлагане на многобройни хардуерни решения и свързания с тях софтуер	Софтуер за обработка на документация, свързана с управлението на документите на земеделското стопанство и счетоводство
1. Вип Софтуер 2. BeVine 3. Агро офис 4. ВА КОНСУЛТ 5. CadIS 6. Агромениджър-бг 7. Агросистеми 8. Софт. къща „Цани“ 9. eFarmbg 10. Технофарм 11. 365ФармНет	12. GeoSCAN 13. Meteobot 14. My Data Plant 15. Агро офис GPS 16. АРХИМЕД ООД 17. Аквамат 18. ДРОН СЪРВИС ПРОВАЙДЪР 19. Copter.bg 20. Булагро 21. Оптиком	22. ГЕОВАРА 23. Фирма Яра Бг 24. НИК 25. Agrifac 26. РАПИД КБ ООД	27. Intelligent Sys 28. Арендатор кл. 29. Арендатор-бг® 30. MACS® Агро

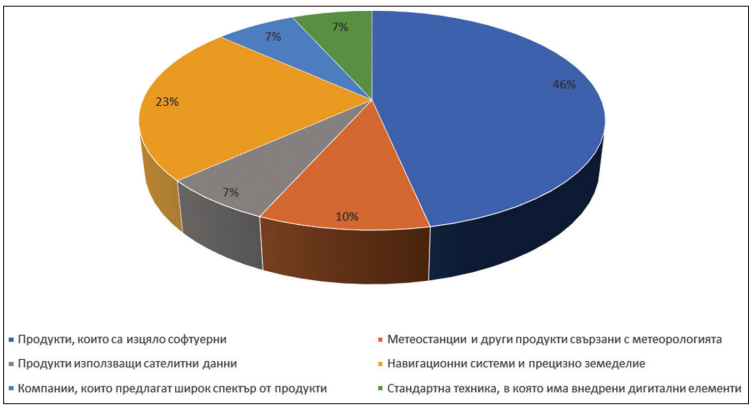
Графика 1. Дял на компаниите според вида на предлагания продукт (софтуер или хардуер) и диверсификацията на продуктовата гама на компанията

2. От гледна точка на техническото предназначение на продукта може да се направи следното разграничение на продуктите предлагани от компаниите:

- Продукти, които са основно софтуерни – голяма част от компаниите концентрират усилията си да предлагат единствено софтуер за нуждите на земеделските стопани. Софтуерът може да бъде за административни нужди – обработка на документи и счетоводство. Или за производствени нужди – обработват информация за земята, посевите, като информацията се подава от земеделския стопанин или от външен източник. Този вид компании имат най-големият дял от изследваните компании – 46%;
- Продукти, които се зареждат с данни от:
  - Метеостанции и други продукти свързани с метеорологията – компаниите, които предлагат продукти, които са насочени към измерване, събиране и обработване на информация относно метеорологичните условия и промените в тях, са 10% от компаниите, участващи в изследването;
  - Продукти, използващи сателитни данни – 7%;
  - Навигационни системи и продукти за прецизно земеделие (GPS, дрон, датчици и др.) – 23%;
- Компании, които предлагат широк спектър от продукти – 7%;
- Стандартна земеделска техника, в която има внедрени дигитални елементи – 7%.

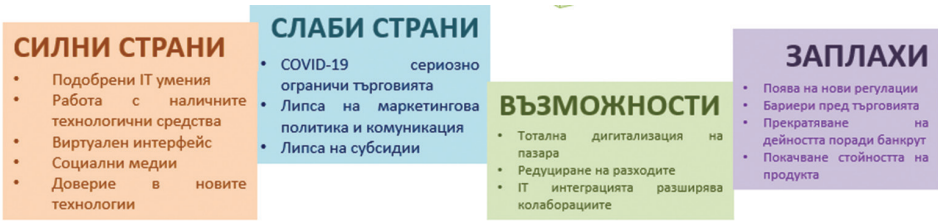
Таблица 2. Разделяне на компаниите от гледна точка на техническото предназначение на продукта

Продукти, които са изцяло софтуерни	Метеостанции и други продукти, свързани с метеорологията	Продукти, използващи сателитни данни	Навигационни системи и прецизно земеделие	Компании, които предлагат широк спектър от продукти	Стандартна техника, в която има внедрени дигитални елементи
1. Вип софтуер 2. BeVine 3. ВА консулт 4. Intelligent Systems 5. Арендатор клуб 6. CadIS 7. Арендатор-бг® 8. Агромени-джър-бг 9. Агросис теми 10. Macs®Агро 11. Софтуерна къща „Цани“ 12. Технофарм 13. eFarmbg 14. 365Фарм Нет	15. Geo SCAN 16. Meteobot 17. Аквамат	18. My Data Plant 19. eFarmbg	20. Агро офис GPS 21. ГЕОВА-РА 22. АРХИ-МЕД ЮДСС ООД 23. ДРОН СЪРВИС ПРОВА-ЙДЪР 24. Copter.bg 25. Булагро 26. Оптиком	27. Фирма Яра България 28. НИК	29. Agrifac 30. РАПИД КБ ООД

Графика 2. Дял на компаниите от гледна точка на техническото предназначение на продукта

4. SWOT анализ на дигитализацията на земеделието в пандемична среда

COVID-19 разкри уязвимостта на селскостопанските и хранителните системи в страните с ниски и средни доходи. До 70-80% от дребните земеделски стопани, които са гръбнакът на селските икономики, съобщават, че са в по-лошо положение, отколкото в началото на пандемията [9].

Докато пандемията продължава, дигиталното земеделие дава възможност на дребните стопани да получават земеделски консултации, да придобият така необходимото финансиране, да получават информация за своите ферми и да идентифицират нови пазари за своите продукти [10].

Заключение

Внедряването на постигнатите резултати в практиката ще доведе до решаване на редица социално-икономически въпроси и до значими икономически резултати в земеделието и селските райони, а именно ще:

- дават нова рамка за анализ и оценка на въздействието от въвеждане на цифровизацията на стопанствата от различен тип, отделните сектори на селското стопанство и райони на страната;
- предоставят нови инструменти за подпомагане на дизайна на фермерската стратегия, организационна модернизация и колективни действия, а така също и за подобряване на обществената политика и форми на обществена интервенция в аграрната сфера;
- дават възможност за по-реалистично прогнозиране на вероятните перспективи за развитие на фермерските структури по типове, сектори на селското стопанство и райони на страната в специфичните условия на членството на страната в ЕС;
- спомагат за изграждането на жизнеспособни и по-ефективни стопанства, което води до устойчиво развитие на селските райони и повишаване на доходите на земеделските производители.

Литературни източници:

1. USAID's Digital Strategy 2020–2024 https://www.usaid.gov/usaid-digital-strategy
2. https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx, last accessed 20.10.2021
3. Samuel, Sharon Damilola, COVID-19 Pandemic and Beyond: Utilizing Digital ICT Tools for Agricultural Innovation Transfer to Farmers (January 21, 2021). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3809014 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3809014
4. Симеонова Цв. Развитие на перспективните технологии в Интернет на свързаните неща IoT (Internet of Things). ISBN 978-619-7586-25-1, Изд. Асеневци, София, 362 с., 2021.
5. Guellec, D. and C. Paunov (2018), "Innovation policies in the digital age"*, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 59, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/innovation-policies-in-the-digital-age_eadd1094-en (accessed on 16 February 2021).
6. ISO 11783-1:2017 Tractors and machinery for agriculture and forestry – Serial control and communications data network – Part 1: General standard for mobile data communication, https://www.iso.org/standard/57556.html, last accessed 20.10.2021
7. Zambon, Ilaria & Cecchini, Massimo & Egidi, Gianluca & Saporito, Maria & Colantoni, Andrea. (2019). Revolution 4.0: Industry vs. Agriculture in a Future Development for SMEs. Processes. 7.36. 10.3390/pr7010036.
8. Голева Р., В. Кърдев. Аспекти на киберсигурността при селско стопанство 4.0. В: Сб-к на годишна университетска научна конференция, 27–28 май 2021. Издателски комплекс на НВУ Васил Левски, стр. 2365–2375, ISSN 2367-7481.
9. https://www.worldbank.org/en/news/immersive-story/2020/08/06/beyond-the-pandemic-harnessing-the-digital-revolution-to-set-food-systems-on-a-better-course, last accessed 19.10.2021
10. https://bigdata.cgiar.org/blog-post/in-response-to-covid-19-big-data-and-digital-tools-provide-surprising-opportunities-for-food-systems-to-rebuild/ , last accessed 19.10.2021

TECHNICAL SOLUTION AND SCENARIOS FOR IOT IN AGRICULTURE

Rossitza Goleva
New Bulgarian University
Radosveta Sokullu
Ege University
Vassil Kadrev
New Bulgarian University
Alexandar Savov
Comicon Ltd.
Svetoslav Mihaylov
Consultant

Abstract: Agriculture works and related sectors as land and water management tend to become more and more smart last decade. It is possible due to the sensor technologies that allow introduction of Internet of Things (IoT) in many areas. Existence of Long Range (LoRa), ZigBee, Wi-Fi, 3G, 4G and nowadays 5G allows vast implementations in the fields where there is a limited communication and power supply infrastructure. Many processes in the agriculture could be monitored and need assistance in near-real-time or non-real-time like irrigation, relative humidity of the soil and temperature monitoring, particle matters and chemical elements control etc. Crops raising could be optimised by coordination of business processes with weather conditions, forecasts, and local specific requirements like type of the soil. IoT allows control of these processes remotely at any time and from any place. In this paper we propose different scenarios that allow us to consolidate different sensors within a single application and control the environment in a garden locally or remotely through mobile or fixed devices. The sensors and actuators experimented have been installed in the garden, check temperature of the air and relative humidity of the soil, controls the pumps for irrigation automatically and semi-automatically, logs all events and data. The data collected could be used for further analyses and shared with other applications and sectors.

Keywords*: sensors, data sharing, cloud technologies, agriculture, smart cities, smart home, well-being*

ТЕХНИЧЕСКИ РЕШЕНИЯ И СЦЕНАРИИ ЗА ПРИЛОЖЕНИЕ НА IOT В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Росица Голева
Нов Български Университет
Радосвета Сокулу
Еге университет
Васил Кърдев
Нов Български Университет
Александър Савов
Комикон ЕООД
Светослав Михайлов
Консултант

Резюме: Земеделието и близките до него сектори като тези за управление на земята и водите стават все по цифровизирани в последното десетилетие. Това става възможно благодарение на прилагането на Internet of Things (IoT) на много места по света. Съществуването на технологии като Long Range (LoRa), ZigBee, Wi-Fi, 3G, 4G и днес също 5G позволява бързото приложение на сензори на полето, където инфраструктурата за свързване в мрежа и захранването често са недостатъчни. Много от процесите в земеделието могат да се наблюдават и контролират почти в реално време или дори не в реално време като напояване, отчитане на относителната влажност на почвата, температурата на въздуха, наличие на фини прахови частици и химически елементи и много други. Отглеждането на посеви може да бъде оптимизирано като бизнес процесите се координират така, че да се отчитат климата, промените в климата, прогнозите за времето, специфични изисквания от местен характер като характера на почвата. IoT устройствата могат да контролират тези процеси отдалечено по всяко време и от всяко място. В настоящата работа се предлагат сценарии за консолидиране на различни сензори към приложение и платформа, така че да се контролират средата в градина локално и отдалечено през мобилни и/или фиксирани устройства. Сензорите и актуаторите, които са експериментирани в градината, мерят температура на въздуха и относителна влажност на почвата, контролират помпите за напояване автоматично и полу-автоматично, създават записи за събитията в системата. Събраните данни могат да се използват за анализ, да се споделят с други приложения и системи в други сектори.

***Ключови думи**: сензори, споделяне на данни, облачни технологии, земеделие, умни градове, умен дом, добър начин на живот*

1. Introduction

Agriculture implementations of Internet of Things (IoT) during last decade have proven the vitality of the idea and usefulness of the investments. The digitalization opens a door for remote monitoring and management of many new smart sectors like forest, mountain, water, land, desert, gardens, air, environment, cities, sea, stock-raising, floriculture etc. IoT systems are implemented in different scales staring from a sensor attached to the flower in the flowerpot to the thousands of sensors spread in the sea or land or in the forest [1]. This reflects to the infrastructure being used for such implementations. Last sensor technologies like Long Range (LoRa) allows communication to the gateways that are up to 10 km away from the sensor. Officially, the standard specifies the range to up to 40 km. However, the transmission power of the sensors is limited in Europe by law and this limits the range of the network coverage. There are many experiments using other sensors technologies as ZigBee, Bluetooth, Wi-Fi requiring better infrastructure deployment [2][3].

Development of 3G, 4G and 5G networks worldwide has created more options for long range implementations in agriculture as the infrastructure is deployed by the mobile operators. However, coordination and configuration of sensors networks through 5G is still not a mature technology.

The requirements of the agriculture processes to the speed of transmission are relatively low. For example, measuring air temperature and soil relative humidity does not need to be done often. A measurement in a minute might be enough. On the contrary, control of the irrigation pumps needs faster communication, e.g., within 5 seconds. These requirements are in a good conformance with sensor technologies that due to the spectrum and technology limits transmit data ones in 5 seconds [4].

IoT implementations in cowsheds, orangeries, winter gardens, small house gardens follow the standards of Industry 4.0 and Industry 5.0 [5][6]. Open area implementations with a coverage bigger that few square kilometres follow standards called Agriculture 4.0 and Agriculture 5.0. Industry 4.0 and Agriculture 4.0 standardise the use of cyber-physical systems and digital twins in the sector aiming complete automation of business processes and preventive risk analyses. Industry 5.0 and Agriculture 5.0 aims in people and robots working together locally and/or virtually on the business processes being capable to change and adapt the requirements and change the business cases [7][8].

High level of industrialization cannot be done without the use of Machine Learning (ML) algorithms and Big Data Technologies (BDT). It will lead to services for the stakeholders and users that are highly adaptable. Also,

smart agriculture is becoming part of so-called smart living and it cannot be considered a separate sector any longer [9][10].

In this work we propose a network architecture and scenarios for sensors and actuators that could allow integration of data from different sources and build adaptive services for the users and stakeholders. We implemented scenarios and sensors in a house garden measuring air temperature, relative humidity of the soil and setting the water pump using an actuator. The service presented is based on well-known application Grafana. It could be upgraded to better user interface and customised. The platform could share data with other platforms.

The work is organised as follows. The literature review is the part to allow positioning of the paper. The next part presents the network architecture details and ways how to abstract the communication and information features of the platform regardless of the specific implementation. The fourth part shows scenarios for data collection and active management using actuators. The fifth part comments the final results and implementations. At the end a conclusion and the future work plans are highlighted.

2. State of the Art

The two new terms Smart Agriculture and Enhanced Living Environment (ELE) present all kind of measures, data, procedures, actions taken towards better and healthier life that could be economically viable. The idea is to create a platform that could collect and analyse all the necessary data including correlation of these data with data coming from other platforms like satellite systems, platform for environment studies and many others. Cloud computing and Internet of Things solutions have been proven to be capable to solve the task and deliver to the market a single integrated solution [11]. It is valuable for young generations who care about the Nature, way of living, way of producing goods and like to play a proactive role on the market of products related to the well-being.

Getting these data to the cloud will require implementation of many machine learning algorithms and Big Data Technologies. Such a smart part of the platforms is important for the interpretation and correlation of the data as well as pure visualisation, risk analyses, prediction of disasters and definition of preventive measures based on the prediction [12]. Implementations in enhanced living environments including smart agriculture are enormous and different. Some technological problems still exist related to the accuracy of the services and necessity of additional verification of the results [13]. Research trends, analyses of barriers could be seen in [14][15].

3. Network Architecture

The network architecture with its communication and information parts is roughly presented in Figure 1 [16]. It is a part of a broader research on living environments. We present here results and activities related to smart agriculture management. The platform is integrated, i.e., it allows integration of data from other platforms and sharing of data to another platforms. It is also adaptable to the requirements, i.e., being capable to work with various of sensors and technologies at the same time and solve problems in many sectors at the same time using specific part of its services.

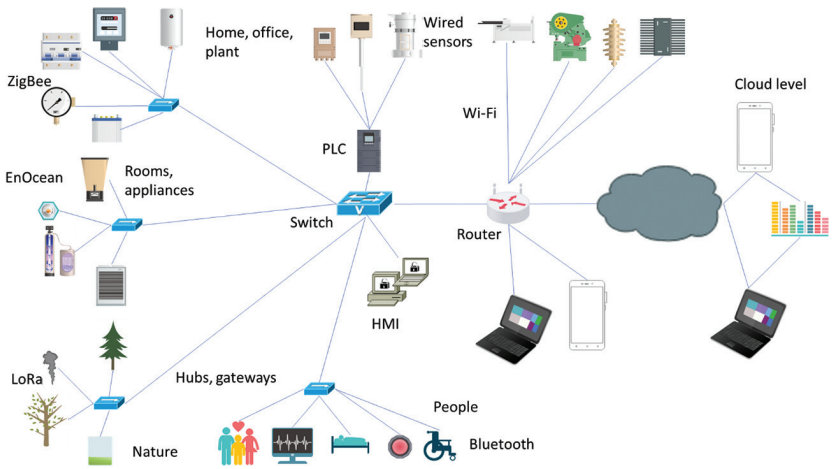

Figure 1. Integrated sensor networks for smart solutions

Our platform does not limit implemented sensor technologies. We have been experimented with Zigbee, EnOcean, Wi-Fi, Bluetooth, LoRa using fixed and mobile gateways to collect data. The platform is open to integrate other technologies as well through Programmable Logic Controllers (PLCs), Wi-Fi or 3G/4G/5G gateways. The structure could be easily enhanced from the scale of few sensors to the scale of thousands of sensors in a cluster. Number of clusters is not limited as the platform uses Microsoft Azure services for the cloud and the time series is considered practically unlimited nowadays. The architecture is expandable towards fog computing and dew computing technologies.

In Figures 2 communication protocol in forward direction is roughly presented. We have to note that there are no limits in what direction and how much data to transmit. The only limit depends on the selected technologies. Figure 2 presents the connection from the sensors to the cloud. Backward path from the cloud to actuators used for management is not demonstrated for simplicity.

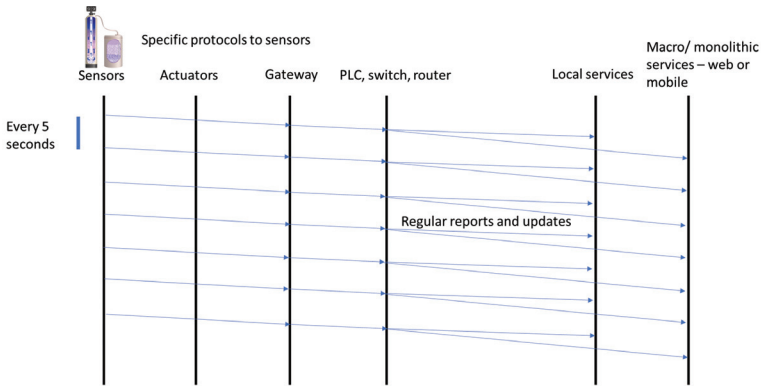

Figure 2. Forward Data flow for monitoring

4. Scenarios for Smart Agriculture

Sensors and actuators implemented in agriculture depend on the type and place of implementation. For example, sensors and actuators used in the greenhouses have less technical limits than sensors and actuators implemented in the forest or in the field. Implementations in gardens are easier due to the possibility of using existing infrastructure, deployment, and redeployment of the network. Vast implementations in big fields and valleys could be covered easily by a gateway flying on a drone. It is especially helpful in the mountain or rough terrains or in the terrains with damaged transport infrastructure. For example, this is often the case after flooding.

Our smart agriculture scenario is developed for a house garden and implemented in real environment. The main parts of scenario include:

- Measure of relative humidity of the soil at specific depth. Many sensors could be deployed at different depth depending of the type of soil and necessity to irrigate different levels of the root system of the plants.
- Measure of air temperature. Many sensors could be implemented in the greenhouse and outside it. The relation between the temperature and the humidity influences the decision when to irrigate and for how long.
- Actuators to the pumps or valves of the sprinkler system. Many additional parameters influence the quality of the irrigation and management of plants raising. For example, the distribution of the sensors, the distribution of the valves, the distribution of the pipes, length of the day, intensity of solar radiation and especially in the spectrum so-called photosynthetic active radiation (PHAR), rains, forecasts, wind, particle matters, flood sensors, fire sensors, level of smartness of the irrigation system and many others. The services that are be created are based on the collected data and devices under

management lead the customer to multiple possibilities how to manage raising of the crops.

5. Results

Many sensors from different producers and technologies have been implemented in the garden and draft service based on Grafana is created to allow demonstration of the capabilities of the platform. In Figure 3, measurements of the air temperature and humidity are shown [15].

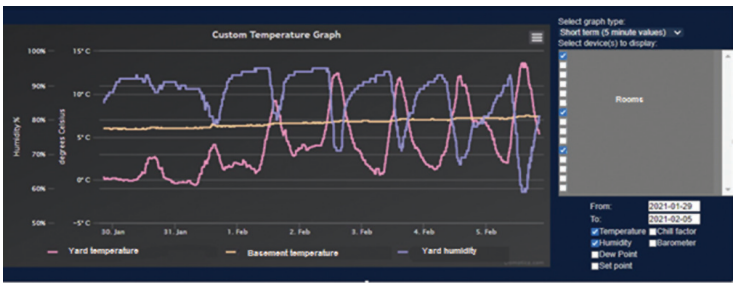

Figure 3. Temperature and humidity graphs

Trends in the temperature changes during the day, night, week, month, year is presented in Figure 4.

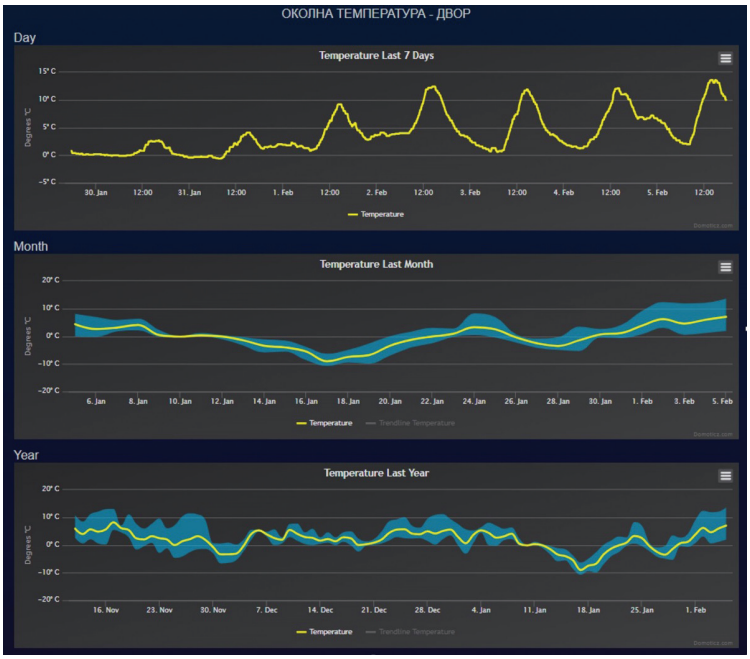

Figure 4. Temperature in the yard

In Figure 5 we present the main menu of the house control system that demonstrates measurements of the humidity of the cucumbers and tomatoes. Trends of humidity changes of cucumbers are shown in Figure 6. Figure 7 presents humidity changes of tomatoes. Figure 8 presents the same data for the garden.

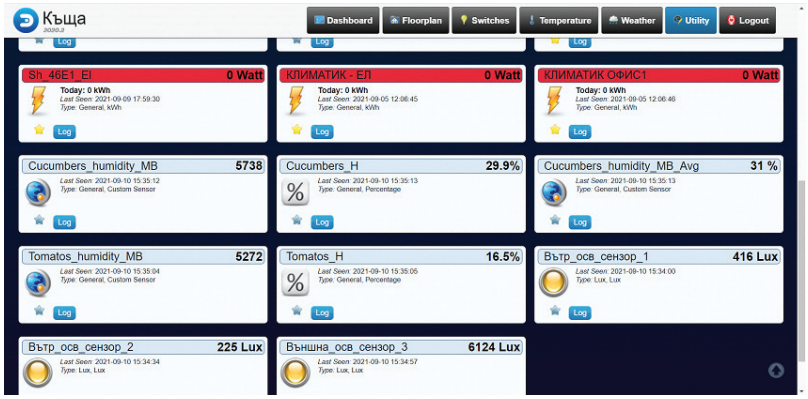

Figure 5. Current data for the humidity of cucumbers and tomatoes

Figure 6. Trends of humidity changes of cucumbers

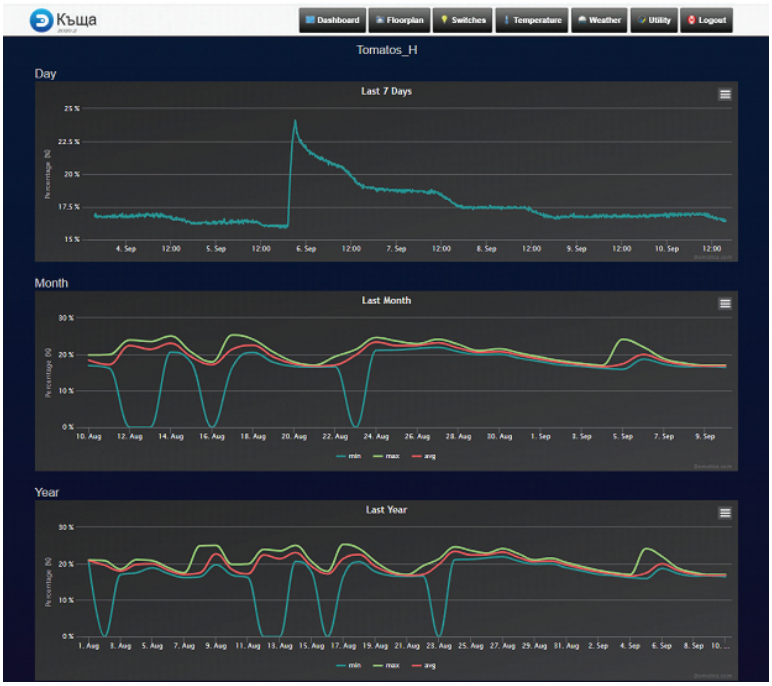

Figure 7. Trends of humidity changes of tomatoes

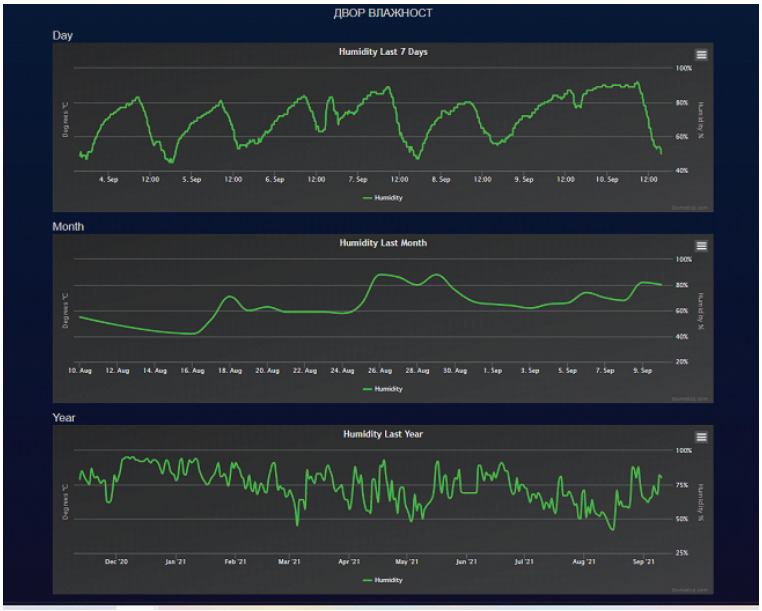

Figure 8. Trends of humidity changes of yard

Results presentation, amount and possibilities to interpret allow multiple possibilities to prepare use-cases for customers based also on machine learning and multivariate analyses.

6. Conclusions and Future Work Plans

Scenarios for smart agriculture are becoming part of the modern life and crops raising. Due to the climate changes, necessity to reuse water resources and to have a production that is economically efficient many IoT systems are starting to be exploited in the sector aiming to optimise economically the processes. Regulation in the sector, IoT deployment and machine learning implementation are still limited and fragmented. The sector is still not open for novel approaches to management using digital technologies. It is also far from preventive and predictive services related to draughts, flooding, fires, disasters related to the climate and environment changes.

Future work plans are related to experiments with more types of sensors, creation of the more universal gateways and controllers, creation of the services implementing machine learning for prediction of different events.

Acknowledgment

This work is developed under support of multiple projects as: a) 2020–2021 Research and Development of Prototype of Multifunctional IIo LPWAN Communication Model for Wireless Data Transmission of Ecological Parameters Using Sensors – TeleEco, National Innovation Fund, Bulgaria; b) 2020–2024, CA19130 – Fintech and Artificial Intelligence in Finance – Towards a transparent financial industry, https://www.cost.eu/actions/CA19130/#tabs|Name:management-committee; c) 2018–2021, Theoretical Models for Digital Agriculture Development, National Fund for Research, Bulgaria; d) 2018–2019, 5P, Research and Development of a Prototype of the Platform for Continuous Monitoring of Vital Parameters and Processes, National Innovation Fund, Bulgaria; e) 2017–2019, European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, Advanced systems for prevention & early detection of forest fires 2016/PREV/03 (ASPIRES), granted by European Commission; f) 2013–2017, COST Action IC1303, Algorithms, Architectures and Platforms for Enhanced Living Environments (AAPELE).

References:

1. Goleva, Rossitza, European Catalogue of ICT Water Standards and Specifications, pp. 128, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/european-catalogue-ict-water-standards-and-specifications; https://

op.europa.eu/es/publication-detail/-/publication/36d88e41-d6c3-11ea-adf7-01aa75ed71a1/language-es, doi: 10.2759/39178, ISBN 978-92-76-17850-7. Last update: 5 August 2020, Shaping Europe's digital future, REPORT / STUDY, Team responsible, Smart Mobility and Living (Unit H.5), Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology (European Commission)

2. Rossitza Goleva, Petya Asenova, Svetoslav Mihaylov, Dimitar Siderov, Vasil Kadrev, Sensor2Fog2Cloud2Application Platform for Smart Agriculture and Water Management, International Conference on Computer Science and Education in Computer Science CSECS 2020, Sofia, 5 Sept. 2020, ISSN 1313-8624, pages 5.
3. Peter Peinl, Rossitza Goleva, and Jugoslav Ackoski. 2020. Advanced System for the Prevention and Early Detection of Forest Fires (ASPires). In The35th ACM/SIGAPP Symposium on Applied Computing (SAC '20), March 30-April 3, 2020, Brno, Czech Republic. ACM, New York, NY, USA, 4 pages, pp. 1200-1203. https://doi.org/10.1145/3341105.3374052
4. 2GreenHome web page, https://2greenhome.com/en/smart-home/ (accessed Sept. 2021).
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Fourth_Industrial_Revolution
6. https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/research-area/industrial-research-and-innovation/industry-50_en
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_agriculture
8. Verónica Saiz-Rubio, Francisco Rovira-Más, From Smart Farming towards Agriculture 5.0: A Review on Crop Data Management, Agronomy, Agronomy 2020, 10, 207; doi:10.3390/agronomy10020207 www.mdpi.com/journal/agronomy.
9. IC1303 – Algorithms, Architectures and Platforms for Enhanced Living Environments (AAPELE), https://www.cost.eu/actions/IC1303/ (accessed Sept. 2021)
10. Agüero, R., Zinner, T., Goleva, R., Timm-Giel, A., Tran-Gia, P. (Eds) Mobile Networks and Management, Lecture Notes of the Institute for Computer Sciences, Social Informatics and Telecommunications Engineering, 978-3-319-16291-12015, Springer International Publishing AG Switzerland, 2015 (Scopus), (http://www.springer.com/la/book/9783319162911) (Impact Factor 0.45).
11. Dobre, C., Mavromoustakis, C.X., Garcia, N., Goleva, R., Mastorakis, G. (Editors), Ambient Assisted Living and Enhanced Living Environments, 1st Edition, Principles, Technologies and Control, ISBN: 9780128051955, Elsevier, Butterworth-Heinemann, 1st Edition, Biomedical engineering book series (2016). pages 544, https://www.elsevier.com/

books/ambient-assisted-living-and-enhanced-living-environments/dobre/978-0-12-805195-5 (Scopus).

12. Rossitza Goleva, Ivan Ganchev, Ciprian Dobre, Nuno Garcia & Carlos Valderrama, (Editors), Enhanced Living Environments: From Models to Technologies, Publisher: The Institution of Engineering and Technology, ISBN: 978-1-78561-211-4, 355 pp., 2017 (https://digital-library.theiet.org/content/books/he/pbhe010e)
13. Ganchev, Ivan, Garcia, Nuno M., Dobre, Ciprian, Mavromoustakis, Constandinos X., Goleva, Rossitza (Eds.), Enhanced Living Environments. Algorithms, Architectures, Platforms, and Systems, 2019, Springer International Publishing, Cham, pages 339, ISBN: 978-3-030-10752-9, https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-030-10752-9 (Impact Factor 1.17).
14. Nuno M. Garcia, Ivan Miguel Pires, Rossitza Goleva (Eds.), IoT Technologies for HealthCare 6th EAI International Conference, HealthyIoT 2019, Braga, Portugal, December 4–6, 2019, Proceedings, Series: Lecture Notes of the Institute for Computer Sciences, Social Informatics and Telecommunications Engineering, ISBN 978-3-030-42028-4, Springer Nature Switzerland AG (https://www.springer.com/gp/book/9783030420284) (Impact Factor 0.45).
15. Simeonova, Tsv., Development of Internet of Things, monography, ISBN 978-619-7586-25-1, Aseventsi Publisher, Sofia, p. 362, 2021.
16. Rossitza Goleva, Vasil Kadrev, Alexandar Savov, Zhivka Koleva, Plamen Draganov, Svetoslav Mihaylov, Scenarios to Use Sensors in Agriculture, Home, Office, Well-Being, International Conference on Computer Science and Education in Computer Science CSECS 2021, Sofia, 18 Sept. 2021, ISSN 1313-8624, pages 7, https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=978468.

ИЗПОЛЗВАНЕ НА МУЛТИКРИТЕРИЕН АНАЛИЗ ЗА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ ОТНОСНО ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА В ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА – КАЗУСНО ИЗСЛЕДВАНЕ*

Димитър Николов, Иван Боевски, Полина Михова, Красимир Костенаров, Васил Кърдев
Нов български университет

Резюме: В последните години, моделът на развитие на бизнеса може да изиграе ключова роля в представянето му. В синхрон с цялостната дигитализация на бизнес процесите е и дигитализацията на земеделското стопанство. Дигиталните технологии предполагат използването на съответните бизнес модели. В настоящата статия използваме пет бизнес модела, които могат да се прилагат в земеделието. При такова разнообразие от модели също стои въпросът с избора на бизнес модел. В статията предлагаме инструмент на мениджмънта на земеделските стопанства, с помощта на който да вземе решение кой от предлаганите бизнес модели е най-подходящ за неговото стопанство. За целта се използват методите на мултикритериен анализ: AHP и V-AHP, с помощта на които може да се направи обоснован избор от предложените бизнес модели. Ключов елемент в моделите за мултикритериен анализ е да се дефинират възможните компоненти (критерии за вземане на решение), които може да прилагат земеделските стопанства.

Ключови думи: *бизнес модел, дигитализация, земеделско стопанство, V-AHP*

* Настоящата публикация е изготвена във връзка с проект „Теоретични модели за развитие на дигиталното земеделие" (ДИАГРО), финансиран по Фонд научни изследвания с договор № КП-06-Н-26/10 от 18.12.2018 г.

APPLICATION OF MULTICRITERIA ANALYSIS FOR DECISION-MAKING ON DIGITALIZATION IN AGRICULTURAL HOLDINGS – CASE STUDY

Dimitre Nikolov, Ivan Boevsky, Polina Mihova, Krasimir Kostenarov, Vasil Kadrev
New Bulgarian University

Abstract: In recent years, the business development model can play a key role in outcome of the business. The digitalization of the agricultural economy is in sync with the overall digitalization of the business processes. Digital technologies involve the use of appropriate business models. In this article we use five business models that can be applied in agriculture. With such a variety of models, important question is the choice of the business model to be applied. In the article we offer a tool for the management of agricultural holdings, which can help in the decision of which of the offered business models is the most suitable for his farm. For this purpose, the methods of multicriteria analysis are used: AHP and V-AHP. With their help a reasonable choice can be made from the proposed business models. A key element in multi-criteria analysis models is to define the possible components (decision criteria) that farms can apply.

Keywords: *business model, digitalization, agriculture, V-AHP*

Въведение

Динамиката на съвременния бизнес предполага използването на бизнес модели, които да осъществят връзката между идея, ресурси, продукт, клиенти, вериги за доставки и т.н. Тези бизнес модели, включващи малките земеделски производители, трябва да предоставят основни услуги на производителите и да осигуряват надеждно снабдяване на купувачите.

Бизнес моделът на компанията не е статична величина. Той е променлив във времето, като по този начин отговаря на характеристиките на компанията и средата. Последните тенденции в развитието на икономиката и повсеместното навлизане на дигиталните технологии в управлението на процеси налага разработването и използването на подходящи бизнес модели. Тези модели е необходимо да отчитат, от една страна, текущите условия в икономиката, а от друга – възможността (финансова, законодателна, и т.н.) за внедряването на технологии в производствения процес.

Бизнес модели подходящи за прилагане в дигиталното земеделие

За целите на изследването на теоретичните модели в дигиталното земеделие се спираме на пет модела. Кратката дефиниция на моделите е както следва (Nikolov, D., Kostenarov, 2021):

1. Абонаментен модел

Наличието на непрекъсната свързаност към интернет (24/7) към настоящия момент не е проблем дори в по-отдалечени места. Доставчиците на услуги могат да използват тази свързаност, за да разработят бизнес модел с периодични приходи, насочени към земеделските стопани. Този модел се явява като антипод на еднократната лицензионна такса за закупуване на продукт или услуга.

2. Експлоатационен бизнес модел

Експлоатационният бизнес модел е подходящ при специфични услуги като създаване на карти за добив, почви или други данни, генерирани от дигитални устройства, и могат да се ползват като отдалечена облачна услуга с плащане за всяка създадена карта. Този подход намалява сложността на разработката на продукта, тъй като не са необходими интерфейси или допълнителни софтуерни интеграции. Алгоритъмът се

предлага като уеб услуга с вграден инструмент, който проследява броя на извикванията на услугата, например от друг доставчик на услуги, и автоматично подава фактура за месеца за ползването.

3. Резултатен бизнес модел

В други случаи се използват хардуерни устройства, които дават възможност да се наблюдава околната среда на клиентите и доколко те използват продукта. В този бизнес модел целта не е да се правят пари от продажбата на самото устройство. Вместо това доставчиците на услуги използват данните, произведени от устройството, които обработват и предлагат услуга на база на събраните данни.

4. Съвместен бизнес модел

Съвместният бизнес модел се прилага от компании за споделяне на техника и машини. Основната цел е да се споделят свръхкапацитетите на машини, оборудване или технологични ресурси. По този начин участващите фермери в съвместния бизнес модел могат да си позволят да използват високотехнологично решение, или да минимизират разходите за инвестиции в подобни активи.

5. Перспективен бизнес модел

Чрез внедряването на нови дигитални услуги или продукти компанията доставчик може да предложи различни перспективни услуги. Това означава предлагането не само на цифрови услуги, каквито са включени в абонаментния модел, но реални предложения, свързани с развитието на бизнеса. В този бизнес модел на дигитализация, дигиталният продукт може да бъде фактор и мотор за диференциране на дейностите в земеделското стопанство и да продава нови услуги.

Методика на прилагането на мултикритериен анализ

Тъй като фермерът е изправен пред няколко възможни алтернативи за избор на бизнес модел, той има нужда от инструмент, с помощта на който да вземе това решение. Анализът на решения с множество критерии (MCDA) е математическа дисциплина, която предлага реалистичен и естествено многоизмерен подход към теорията на решенията, предизвикващ значителен интерес сред учените (Bouyssou et al., 2000; Figueira et al., 2005; De Felice & Petrillo 2013). Саати (1976) разработи аналитичния йерархичен процес, методологията на MCDA, основаваща се на двойки сравнения между критериите и алтернативите, за да се получи общо класиране, което да представлява "рационално решение". Сравнението

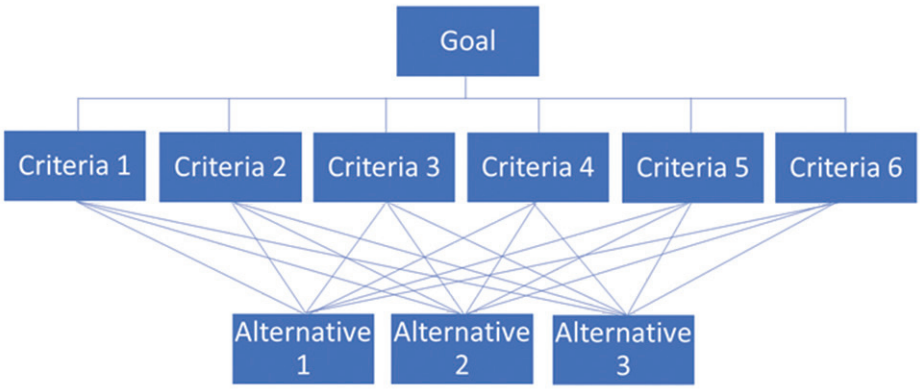
по двойки, т.е. определението за относителна важност между субектите според критерия, дава възможност за дефиниране на приоритетите за нематериални единици, които по дефиниция не съдържат мащаби на измерване, но също така и за материални единици, които могат да бъдат оценени на скали с нулева точка и измервателни единици (Aczel & Saaty, 1983; De Felice & Petrillo, 2014).

При конструирането на мултикритерийния анализ – аналитичен йерархичен процес (AHP) е необходимо да се дефинират цел на прилагането на метода, критерии за вземане на решенията (в рамките на модела критериите се наричат още компоненти или елементи) и алтернативите, които се подлагат на оценка (фиг. 1).

Фигура 1. Analytic Hierarchy Process

На фигура 2 е показан процесът на оценка, където е необходимо да се направят оценки за сравняването на всички възможни двойки алтернативи съгласно всеки един критерий.

Фигура 2. Оценка на алтернативите съгласно всеки един критерий (компонент, елемент)

Когато се оценява влиянието на компонентите и елементите върху алтернативите, е необходимо да се правят двойни сравнения между отделните елементи. Тези сравнения се правят на скала от 1/9 до 9, където 1 означава, че и двата елемента имат еднакво влияние върху алтернативите, 9 означава, че факторът на реда има много силно влияние и факторът върху колоната няма влияние, 1/9 означава, че факторът върху колоната има много силно влияние и факторът върху реда няма влияние. В таблица 1 са обобщени възможните резултати и тяхното обяснение за оценката на елементите.

Таблица 1. Скала за оценка (Saaty, Vargas, 2006)

Оценка	Степен на важност на алтернативите	Обяснение на оценката
1	Двете алтернативи са еднакво важни	Факторът влияе в еднаква степен на двете алтернативи
2	Слабо влияние	
3	Средна важност	Оценката дава слабо предимство на единия фактор пред другия
4	Средна +	
5	Силно влияние	Оценката дава силно влияние на един фактор върху друг
6	Силно +	
7	Много силно влияние	Единия фактор дава много силно влияние на другия фактор
8	Много, много силно влияние	
9	Изключително силно влияние	Доказателствата за влиянието на една дейност върху друга са силно доказуеми

AHP методът не отчита влиянието на капиталовите разходи, които може да имат съществена тежест в решението. V-AHP методът комбинира използването на AHP метод за вземане на решение въз основа на мултикритериен анализ с метод Lean. Методът Lean се използва, като се претеглят резултатите от AHP с разходите, необходими за прилагането на съответния бизнес модел. По този начин субективните оценки се ком-

бинират с обективен количествен измерител, за да се получи крайният резултат от оценки (Compagno et al., 2013).

При приложението на метода V-AHP се следват стъпките:

1. определянето на общата цел за оценка;
2. подбор на критерии за оценка и подкритерии;
3. оценката AHP на критериите за оценка и подкритериите;
4. анализ на качествените и количествените показатели на алтернативите;
5. разграничението между количествени и качествени критерии;
6. използването на традиционния рейтинг Lean в съотношение за количествените критерии;
7. използването на относителния AHP рейтинг или на абсолютния (т.е. Saaty Scale) за качествените критерии;
8. сливане/композиция между рейтинг Lean и AHP в един показател за дефиниране на класирането на алтернативите.

Избор на най-подходящия бизнес модел

За целите на изследването е конструирана анкета, която изследва влиянието на дигиталните услуги върху бизнеса. Едната анкета използва четири дигитални критерии за оценка, а другата оценява конкурентоспособността отново на база на четири критерия за конкурентоспособност. И двете части на анкетата оценяват предложените пет дигитални бизнес модела. Анкетата е дадена за оценка на собственика/мениджмънта на ферма, оперираща в района на Пазарджик. Фермата се оперира като физическо лице и е активна за период повече от 5 години, като производството е предимно биологическо.

В рамките на използвания мултикритериен модел дигиталните критерии са (Nikolov, D., Kostenarov, 2021):

1) Управление на земеделска информация – под управление на земеделска информация имаме предвид информацията, свързана с процеса на отглеждане на продукцията. Това е информацията, генерирана от различни датчици, дронове, сателити и др. устройства, която впоследствие се подлага на анализ с различни цели, свързани с управлението на стопанството;

2) Единично дигитално решение – това са компании, които предлагат един вид продукт (примерно дрон, който прави снимки; един вид датчици с точно определена цел и т.н.) и съответно софтуер, който да е способен да обработва информацията от този продукт;
3) Многобройни дигитални решения – в този случай се предлагат множество устройства и съответните дигитални решения, които могат да обработват информацията от тях;
4) Счетоводство и документооборот – това са обикновено софтуерни програми, насочени към обработването на счетоводна и финансова информация и различни документи, които обслужват документооборота на стопанина с държавата, различни контрагенти и т.н.

Критериите, които предлагаме за оценка на конкуретоспособността са:

1) Увеличаване на печалбата;
2) Намаляване на променливите производствени разходи;
3) Подобряване качеството на продукцията;
4) Подобряване на достъпа до пазара

За алтернативи при прилагането на двата модела ще използваме представените бизнес модели по-рано в изложението:

А. Абонаментен модел;

Б. Експлоатационен бизнес модел;

В. Резултатен бизнес модел;

Г. Съвместен бизнес модел;

Д. Перспективен бизнес модел

Представяне на емпиричните резултати

Таблица 2 представя направените оценки на двойките и изчислените тегла на компонентите (елементите). В рамките на изследваното стопанство, по отношение на дигитализацията, най-високо тегло получава елементът единично дигитално решение с тегло 64,4%, следван от управление на земеделската информация с 23,0%, счетоводство и документооборот с 8,6% и с най-малък дял е елементът единично дигитално решение с 4,0%.

По отношение на конкурентоспособността най-високо тегло получава критерият подобряване на качеството на продукцията с 60,6%, следван от увеличаването на печалбата с 24,3%, подобряване на достъпа до пазара с 11,7% и на последно място е намаляването на производствените разходи с 3,4%.

Таблица 2: Оценка на двойките елементи и резултати от клъстерната матрица

Критерии за оценка на дигитализацията върху бизнес моделите	Тегла	Критерии за оценка на конкурентоспособността на моделите	Тегла
Управление на зем. информация	23,0%	Увеличаване на печалбата	24,3%
Единично диг. решение	64,4%	Намаляване на променливите производствени разходи	3,4%
Много диг.решения	4,0%	Подобряване качеството на продукцията	60,6%
Счет. и документооборот	8,6%	Подобряване на достъпа до пазара	11,7%

В таблица 3 са представени количествените оценки на разходите за прилагане на петте алтернативни бизнес модела. Количествените оценки представляват разходите, които биха се направили за прилагането на всеки един бизнес модел и те са валидни в рамките на изследваното стопанство. Процентите в най-дясната колона представлява теглото, с което всяка алтернатива участва в последващите изчисления за целите на прилагането на V-AHP. Основната цел на прилагането на V-AHP е отчитане на финансовия фактор при прилагане на стратегията за управление на стопанството. Поради тази причина имаме обратна връзка между размера на необходимите средства за прилагане на различните алтернативи и тяхната тежест, с която участват в крайния резултат. В разглеждания казус най-голяма тежест има абонаментният модел – 66,2%, доколкото прилагането му има сравнително ниски разходи. След това следва експлоатационен модел с 13,2%, съвместен модел с 6,6%, резултатен с 9,5% и перспективен с 4,4%.

Таблица 3. Оценки на алтернативните бизнес стратегии за прилагане на „Lean“ метода

Алтернативи	Оценка на разходите в лв.	Дял
Абонаментен модел	1000	66,2%
Експлоатационен бизнес модел	5000	13,2%
Резултатен бизнес модел	7000	9,5%
Съвместен бизнес модел	10000	6,6%
Перспективен бизнес модел	15000	4,4%

В таблица 4 са показани крайните резултати от класирането на алтернативите по двата модела AHP и V-AHP и практически представляват стъпки 7 и 8 от методиката на прилагане на V-AHP.

Таблица 4. Сравнение между резултатите от оценката по метода AHP и V-AHP

	Оценка на дигитализацията върху бизнес моделите		Оценка на конкурентоспособността на моделите	
Алтернативи/Метод	AHP	V-AHP	AHP	V-AHP
Абонаментен модел	7%	9%	4%	6%
Експлоатационен модел	8%	2%	12%	4%
Резултатен модел	25%	6%	48%	13%
Съвместен модел	14%	33%	16%	56%
Перспективен модел	46%	50%	19%	21%

При оценката на дигитализацията на бизнес моделите AHP перспективният модел има най-висок дял – 46%. При оценката на конкурентоспособността на моделите резултатният модел е оценен най-високо с 48%. Когато включим в оценката влиянието на финансирането чрез метода V-AHP при оценката на дигитализацията, оценката не се променя съществено и отново теглото на перспективния модел е 50%. При оценка на конкурентоспособността обаче най-предпочитаният модел се променя и става съвместният модел с 56%.

Обобщение, предложение и заключение

Дигитализацията на съвременния свят предполага земеделските производители да могат да вземат бързо и адекватно решение от различ-

ни гледни точки. В настоящата публикация на първо място дефинирахме пет бизнес модела, подходящи за използване при дигитализацията на земеделските стопанства. След това предложихме критерии за оценка на бизнес моделите от две различни гледни точки, които представихме като различни модели. Първата група критерии са критерии за оценка на дигитализацията, а втората група критерии са за оценка на кредитоспособността. В изследването са използвани два мултикритерийни модела за оценка. AHP на база на предложените критерии за оценка, подрежда моделите съгласно тяхната полезност за земеделското предприятие. V-AHP добавя към оценката финансовия елемент, който намираме за особено важен, тъй като инвестициите в технологии може да бъдат значителни от гледна точка на земеделския стопанин. По този начин демонстрирахме на база на казусно изследване как финансовият компонент е в състояние да промени решението на земеделския стопанин относно бизнес модела, който е най-полезен за неговото стопанство. Важно е да се отбележи, че решението, което се дава е валидно по отношение на разглежданото земеделско стопанство и може да бъде съвсем различно при друго стопанство, което има други особености.

Литература:

1. Aczel, J., Saaty, T.L. 1983. Procedures for synthesizing ratio judgments. *Journal of Mathematical Psychology 27,* 93–102. Doi: https://doi.org/10.1016/0022-2496(83)90028-7
2. Bouyssou, D., Marchant, T., Pirlot, M., Perny, P., Tsoukiàs A., Vincke, Ph. (2000). Evaluation and decision models: a critical perspective. Dordrecht: Kluwer Academic. Doi: https://doi.org/10.1057/palgrave.jors.2601380
3. Compagno, L., D'Urso, D., Latora, A. G., Trapani, N. (2013). The Value-Analytic Hierarchy Process: A Lean Multi Criteria Decision Support Method. *Manufacturing Modelling, Management and Control, 7(1),* 875–880. Doi: https://doi.org/10.3182/20130619-3-RU-3018.00573
4. De Felice, F., Petrillo, A., (2013). Multicriteria approach for process modelling in strategic environmental management planning. International Journal of Simulation and Process Modelling, 8(1), 6–16. Doi: 10.1504/IJSPM.2013.055190
5. De Felice, F., Petrillo, A., (2014). Proposal of a structured methodology for the measure of intangible criteria and for decision making. *International Journal of Simulation and Process Modelling,* 9(3), 157–1660. Doi: 10.1504/IJSPM. 2014.064392.

6. Figueira, J., Greco, S., Ehrgott, M. (2005). *Multiple Criteria Decision Analysis. State of the art surveys.* Boston: Springer Science. Doi: https://doi.org/10.1007/b100605
7. Nikolov, D., Kostenarov, K. 2021. Selection of an optimal business model in agriculture using multicriteria analysis, Икономика и бизнес в пост-пандемичния свят, Sofia, 2021, ISBN 978-954-383-140-1
8. Saaty, T.L. (1986). Absolute and relative measurement with the AHP. The most livable cities in the United States. *Socio-Economic Planning Sciences, 20,* 327–331. Doi: https://doi.org/10.1016/0038-0121(86)90043-1

HOW BULGARIA IS USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN AGRICULTURE?

Bozhura Fidanska
Institute of Agricultural Economics, Sofia
Georgi Petrov
New bulgarian university

Abstract. Nowadays, agriculture is becoming more knowledge-intensive, there for access to timely and accurate information tailored to specific places and conditions is crucial to help farmers increase production efficiency. Digital (smart) agriculture begets potential to contribute to more economically, environmentally, and socially sustainable agriculture while at the same time achieving the country's agricultural goals more effectively. Both information and communication technologies (ICT) in agriculture are related factors in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs).

The article dedicates to determine the level of management and development of digital technologies in agriculture in Bulgaria. The study analyzes the current state of digitalization in agriculture and rural areas, identifying principles of progress. The main factors and risks that hinder the development of digital technologies in agriculture are related to the fragmentation of the Bulgarian agricultural market, problems with confidentiality, security, and regulation of data processing, and other factors identified.

As a result of the study, solutions for interaction between all stakeholders, providers, and users of intelligent (digital) services and sites offered in the agriculture sector in Bulgaria has been creating and proposed the application of which will ensure a qualitative and quantitative transition to the use of digital technologies.

The paper presents results from the survey carry out in the frame of the project "Theoretical models for development of digital agriculture" financed by the National Fund for Scientific Research, Bulgaria.

Keywords: *digital agriculture, rural areas, economy, policy*

КАК БЪЛГАРИЯ ИЗПОЛЗВА ДИГИТАЛНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО?

Докт. Божура Фиданска
Институт по аграрна икономика, София
Доц. д-р Георги Петров
Нов български университет

Резюме: В наши дни селското стопанство става все по-интензивно на знания, затова достъпът до навременна и точна информация, съобразена с конкретни места и условия, е от решаващо значение за подпомагането на фермерите да повишат ефективността на производството си. Цифровото (дигитално) земеделие има потенциала да допринесе за по-икономическо, екологично и социално устойчиво земеделие като същевременно постига по-ефективно селакостопанските цели на дадена страна. Както информационните, така и комуникационните технологии (ИКТ) и селското стопанство са важен фактор за постигане на целите за устойчиво развитие (ЦУР).
Статията е посветена на това да се разгледа нивото на управление и развитие на цифровите технологии в земеделието в България. Проучването анализира настоящото състояние на цифровизацията (дигитализацията) в земеделието, като определи основните направления на развитие. Също така са идентифицирани основните фактори и рискове, които възпрепятстват развитието на цифровите технологии в селското стопанство, свързани със силната фрагментация на българския земеделски пазар, проблеми с поверителността, сигурността и регулиране на обработката на данни и други фактори.
В резултат на изследването е създаден и предложен модел за взаимодействие между всички заинтересовани страни, доставчици и ползватели на интелигентни (цифрови) услуги и обекти, предлагани в сектор Земеделие в България, прилагането на който ще осигури качествен и количествен преход към използването на цифрови технологии.
В статията се разглежда нова рамка за анализ и оценка на въздействието на дигитализацията в земеделието и регионите на страната. В статията са представени резултати от проучване, извършено в рамките на проект „Теоретични модели за развитие на дигиталното земеделие“ – ДИАГРО, финансиран от Фонд научни изследвания, България.

Ключови думи: *цифровизация (дигитализация) в земеделието, икономика, селски райони, политика*

1. Introduction

The development of efficient and sustainable agriculture requires its digital transformation. Promising results are assigned to optimize the production of digital technologies. The challenges facing agriculture today are related to population growth and food shortages. To solve these problems, it will be necessary to change the methods and practices of production in agriculture. By 2050, food supplies to the world's population will require 70% more products than today [1]. Food production will be hampered by climate change, instability in energy prices and a reduction in the quantity and quality of fertile land. To increase land productivity and at the same time reduce production costs, it is necessary to apply the methods of the concept of intelligence, which is based on the use by farms of various innovations in the field of digitalization and automation of production. Investments in digital agriculture research and development aim to support and add value to the level of productivity on farms and to complement the work done to improve the flow of information along the value chain. The initial stage of remote control of the agricultural sector was set in the 70s of the XX century. For this purpose, satellite images and photographs taken by aircraft were used. The last decade of the XXI century is mentioned as the starting point for the emergence of digitalization in agriculture. The introduced "new technologies" are satellite images, ground sensors, GPS transmitters in agricultural machinery and others.

Digital agriculture focuses on the digital infrastructure technologies of the whole farm, such as internet connectivity, drones and unmanned vehicles. It is directly related to agricultural production processes, which are different from industrial processes, as agriculture is highly dependent on natural and biological factors.

Digital agriculture refers to tools that digitally collect, store, analyze and share electronic data and / or information along the agricultural value chain. Other definitions derived from the implementation of various projects such as the UN [2], Cornell University [3], and Purdue University [4] also emphasize the role of digital technologies in optimizing food systems.

Sometimes known as "smart farming" or "e-farming", digital farming includes (but is not limited to) precision farming. Unlike precision farming, digital farming affects the entire sustainability chain of agricultural storage – before, during and after on-farm. Figure 1 shows a diagram of the content of digital agriculture, which covers areas and how it can be used.

Monitoring the conditions for production development in real time, precise control of enemies, tracking "from farm to fork", balancing consumption and other new technologies, easing the administrative burden, accurate pre-

diction of stages in the development of the harvest – all this is possible with the application of the latest computer, robotic and artificial intelligence technologies. [5] Progress and availability of new sensors connected via the Internet of Things (IoT), precise and Internet-connected and geolocation mechanization, Blockchain distributed computer platforms (Blockchain), artificial intelligence systems processing large data sets (Big Data) in real time, robots, satellite systems, drones, ubiquitous access to information – these are the new tools of progress in agricultural business.

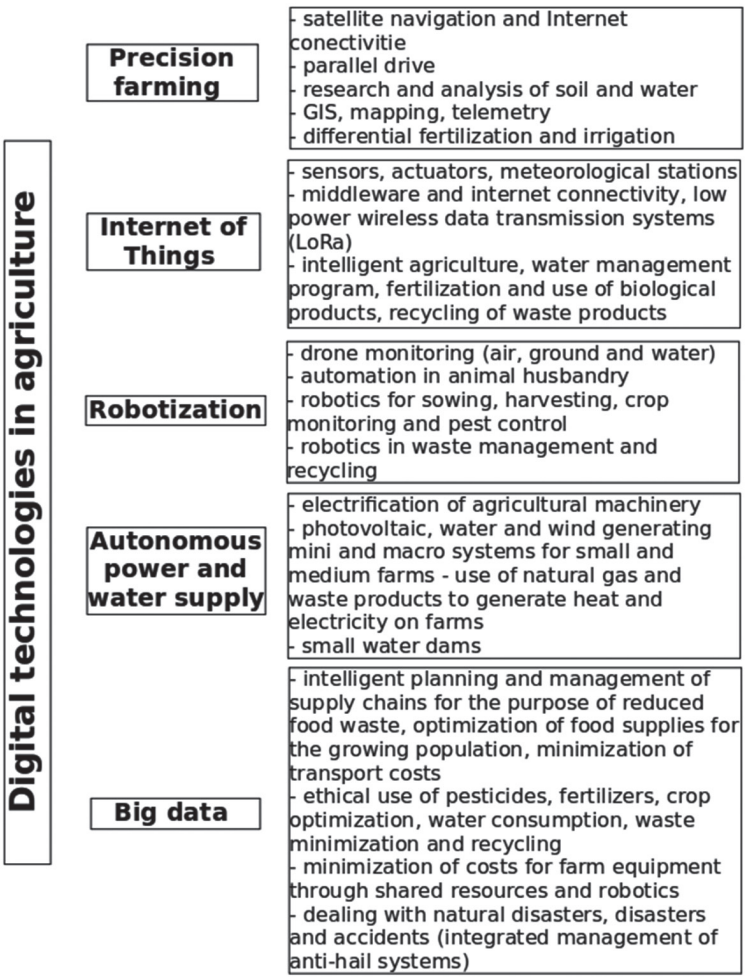

Figure 1. Scheme of the main directions of digital agriculture

Source:*Own sheme development*

2. Materials and Methods

The purpose of this study is to determine the level of use the digital technologies in agriculture and ruaral areas in Bulgaria. To achieve this goal, the following tasks will be performed:

- identification of the factors that hinder the development of digital agriculture in Bulgaria;
- construction and description of a solutions for interaction of intelligent agriculture within the digitalization of agriculture in Bulgaria.

The research uses methods for descriptive, historical, factorial, statistical, logical, comparative, economic analysis, which allows the scientific activity to solve research problems.

The information base of the research consists of data from European and national executive bodies, marketing reports, materials from various scientific researches, corporate reports. The article presents the results of a study conducted within the project "Theoretical models for the development of digital agriculture" – DIAGRO, funded by the Research Fund, Bulgaria.

3. Results

Bulgaria has a national program – "Digital Bulgaria 2025", linked to the programming of EU structural funds, which outlines some measures to improve connectivity, public services and the introduction of digital technologies by the private sector. However, this is not a comprehensive strategy to support the digital transformation in Bulgaria. In 2017, a Concept for digital transformation of the Bulgarian industry was developed (Industry 4.0 strategy), but it is still at the project stage.

In this context, EU funds are used to fund four centers of excellence and nine centers of competence, specializing in various disciplines, including mechatronics, clean technologies and IT. In parallel, another EU-funded project will help set up regional innovation centers that will foster collaboration between business and research centers. These projects, which are expected to launch in 2019, are designed to facilitate knowledge transfer, help set up businesses as a result of research work at universities, and raise capital. The sustainability and results of these projects are vital for future investments both in terms of infrastructure and in terms of non-binding measures.

3.1. Analysis of introduction the digital technologies in the economy and society

The European Commission has been monitoring Member States' digital progress through the Digital Economy and Society Index (DESI) reports since 2014. The DESI 2020 report includes a European-level analysis of broadband connectivity, digital skills, use of the internet, digitisation of businesses, digital public services, emerging technologies, cyber security, the ICT sector and its R&D spending and Member States' use of Horizon 2020 funds. There are five indicators that measure the ranking for the introduction of digital technologies in the economy and society are: 1. Connectivity; 2. Human capital; 3. Use of internet services; 4. Implementation of digital technologies and 5. Digital public services. Figure 2 shows the ranking for the penetration of digital technologies among EU member states on the listed indicators. The United Kingdom is also included in the 2020 data, although it is no longer an EU member.[6]

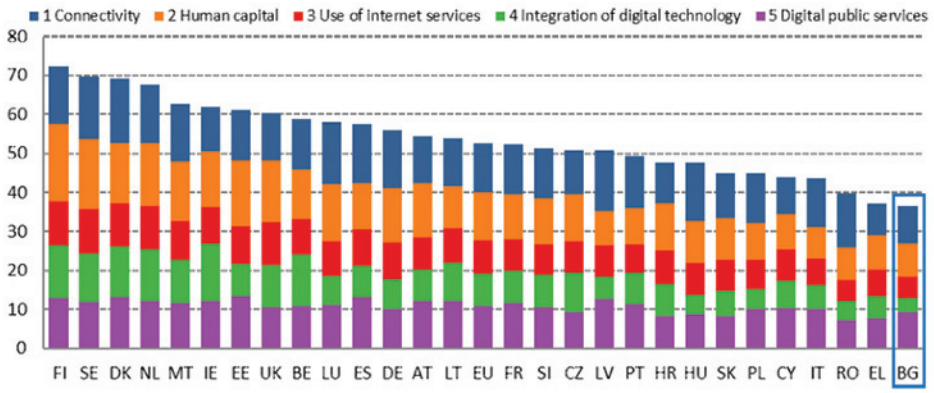

Figure 2. Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 ranking

Source: *Report on the Index of Digital Entry into the Economy and Society (DESI) 2020.*

Bulgaria ranks 28th out of the 28 EU countries in the European Commission digital economy and society index (DESI) for 2020. Bulgaria performs relatively well in connectivity, specifically as regards the wide availability of ultrafast and mobile broadband networks. It has made significant improvements in e-government, with rising numbers of users and a high score in providing digital public services for business. Bulgaria's performance is also well below average as regards the integration of digital technology. Bulgarian firms are not yet taking full advantage of the opportunities online commerce offers: 7% of SMEs sell online (against an EU average of 18%), 3%

of total SMEs make cross-border sales, and only 2% of their turnover comes from the online segment. Bulgaria adopted a strategy for the digitisation of agriculture and rural areas including measures based on AI and Blockchain. The strategy envisages the use of AI to track production, protect against pests, create a continuous farm-to-fork chain, and ease farmers' administrative burden.

Bulgaria has delayed the adoption of its new broadband infrastructure plan. However, the development and deployment of high-speed networks is a priority in the National Development Program (NDP) "Bulgaria 2030". In line with the national priorities set out in the NRP, the new plan will focus on: deploying high-speed networks, especially broadband access in rural areas; efficient provision of radio spectrum for wireless broadband and 5G; accelerated development and adoption of bandwidth-dependent services, such as cloud computing services, the Internet of Things, etc.; as well as the development of digital skills and services. In addition, a mapping project based on 30 Mbps coverage at municipality level was completed in 2019. Private investments for the deployment of fibre broadband networks are estimated to around € 36.15 million in 2019. The WiFi4EU initiative and the possibilities of building free high-speed and high quality wireless internet connection in public spaces was quite successful. It led to 227 municipalities (86% of all municipalities in the country) winning a voucher, compared to 113 in 2018. In 2019, Bulgaria adopted a new legal framework aiming at simplifying the investment process rules and implement cost-reduction measures, including the introduction of a Single Information Point.

3.2. Analysis of introduction the digital technologies in Agriculture

For Bulgarian farmers, the motivation to use intelligent agricultural methods is dictated by the desire to increase their level of competitiveness vis-à-vis European farmers, as well as to reduce their dependence on market conditions, European and state subsidies.

Farmers in Bulgaria are interested in the development of intelligent agriculture, as technologies will help reduce the cost of fuels and fertilizers, will learn to control all resources and optimally manage them.

According to a study conducted during the project "Theoretical models for the development of digital agriculture" – DIAGRO on "What digital services use in their business?" Farmers, the data show that most often farmers use digital services type – "specialized in meteoro info, navigation systems, specialized software", 63.4% of total respondents. Secondly, farmers indicate that they use digital services specialized in the management of technological processes, 24.2% of the total respondents indicated this type of service.

Lastly, as a preferred digital service, farmers indicated the one that specializes in management of management services, 12.4% of total respondents.[7]

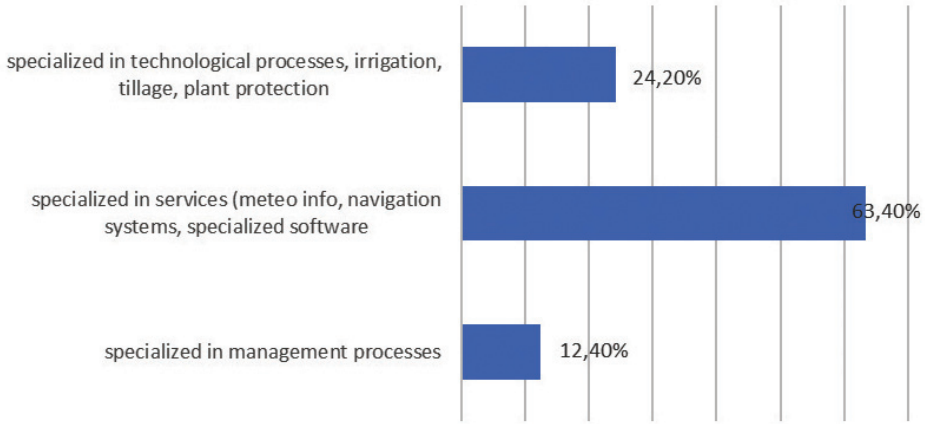

Figure 3. Digital services used by farmers

Source: *Data from survey among 197 respondents 2020, implemented under the project DIAGRO*

In parallel, the evaluation of the benefits of using digital services in farm management is analyzed. Farmers rate the following benefits as the most significant: (1) effective farm management (average score – 4.57); (2) improvement of the positions in the food chain (average score – 4.57) and (3) price information – average score 4.57. Farmers see different opportunities for the implementation of digitalization in their business. Most often, they believe that this process could be done by: promoting cooperation among farmers, setting up digital centers with available consultants, monitoring the use of agricultural land (pastures and meadows). In addition, they believe that they could receive support from various donors, as digitalisation is an innovation that is just entering home agriculture and it takes time to get to know and reassure the benefits of new technologies for the production process.[7]

In addition, farmers are fully aware of the problems associated with management in its various forms can solve the introduction of digitalization – production process management, personnel management, marketing management, accounting management. Digitization will also avoid subjective factors and obstacles in applying for the various measures and support schemes provided by European and national funds. Access to a database at national and regional level is another object of interest by respondents. The question also

indicates a change in thinking about the environment as a result of production activities. This speaks of improving the ecological culture of the farmers.

The problems faced by Bulgarian farmers for the introduction and use of digital services are the lack of sufficient qualifications, the lack of financial resources for the implementation of digital tools, which are directly related to the high level of costs for the introduction of these services. Perhaps due to lack of information, the surveyed farmers believe that digitalization leads to more complicated business management and increased competition instead of increasing the competitiveness of their own production unit.

3.3 Analisys of introduction of digital technologies in the municipalities in the rural areas in Bulgaria

Municipalities are the main administrative-territorial unit in the modern administrative-territorial division of Bulgaria, in which local self-government is carried out.

Bulgaria is divided into 6 planning regions (NUTS level 2 according to the European classification), 28 administrative districts / regions (NUTS level 3) and 264 municipalities (LAU level 1). Based on the OECD definition of rural areas, there are 20 predominantly rural areas in Bulgaria (NUTS 3 level), 7 intermediate areas and only one predominantly urban area – the capital Sofia.

The analisys research the level of use and implementation of digital services in the municipalities and to evaluate the readiness of the municipal administration to prepare and implement a strategy for the effective use of digital public services. The survey conducted included the municipalities of Belogradchik, Zavet, Koprivshtitsa, Ruzhintsi, Rudozem, Hissarya. The number of inhabitants in the studied municipalities varies from 2046 to 14 337. The municipalities that responded to the survey are a sample of all six planning regions (NUTS level 3). All surveyed municipalities have stated that they do not have a strategy for the introduction of digital services, but envisage the preparation of such a strategy within 1 to 3 years. Regarding whether there is an infrastructure for the introduction and use of digital services in the municipality, 80% of the surveyed municipalities indicated that they can not judge, are not familiar and do not know that there is such an infrastructure. They indicated that they were experiencing difficulties in introducing digital services due to a lack of "human capital" and financial resources. The remaining 20% indicated that there is an infrastructure for the introduction of digital services, as they are mainly the so-called "E-government" and are used for administrative services for the population and business.[8]

The majority of municipalities use digital services for administrative services and only 20% for sales and marketing management. The digital,

electronic programs that are most widely used by the municipal administration are: Cadastral-administrative information system (CADIS); Integrated Administration and Control System (IACS); EVENTIS R7-Records program and REGIX-Register of animals and livestock farms.

The reasons for not using digital services in the management of the administration have the same share (33.3%) between lack of information on the applicability of digital services, lack of opportunities for implementation and use of these services and lack of knowledge on how to use these services (figure 4).

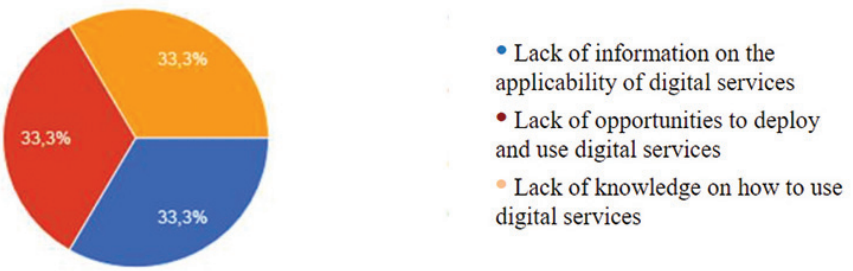

Figure 4. Share (%) of the reasons not to using digital services
Source: *Questionnaire for the implementation of the Diagro 2019 project*

After proper liberalization of the telecommunications sector in Bulgaria today, the urban population can use some of the most affordable in the world, quality and diverse broadband Internet services for the end user, including 5G. Unfortunately, most of the rural and sparsely populated regions of the country are left without any internet coverage. The poorly implemented plan for digitalization of the terrestrial television system left many small settlements even without access to mass broadcasting services. However, we believe that by implementing alternative systems widely used in other countries we can solve these problems, such as terrestrial Super WiFi networks (Serbia), the satellite Internet system, convergence between terrestrial radio networks and digital television networks, adoption of CDMA, we could improve drastic coverage in most of the rural areas. Areas without any coverage could be connected together with the amateur radio networks in the region system, to provide at least the basic internet access needed for IoT systems in forestry and mountain agriculture. The focus should be on building networks, the use of which could lead to self-financing of their maintenance and development, without state intervention. However, access to backbone networks should be properly ensured by the state, ensuring technological and administrative procedures to

open all available interfaces locally and by region, such as municipal internet access, access to the National electric company network, access through the networks of the Ministry of Interior and Ministry of War, etc.[9]

4. Solutions for introduction of digital innovations in Agriculture:

This model of interaction between the main objects of intelligent agriculture is built taking into account the Bulgarian peculiarities of the introduction and development of methods for digitalization of agriculture.

In order to strengthen the use of digital services in agriculture, it is necessary to have a relationship between all stakeholders. Figure 5 illustrate the possible solutions for establisment the capacity for introduction the digital services in agriculture and rural areas.

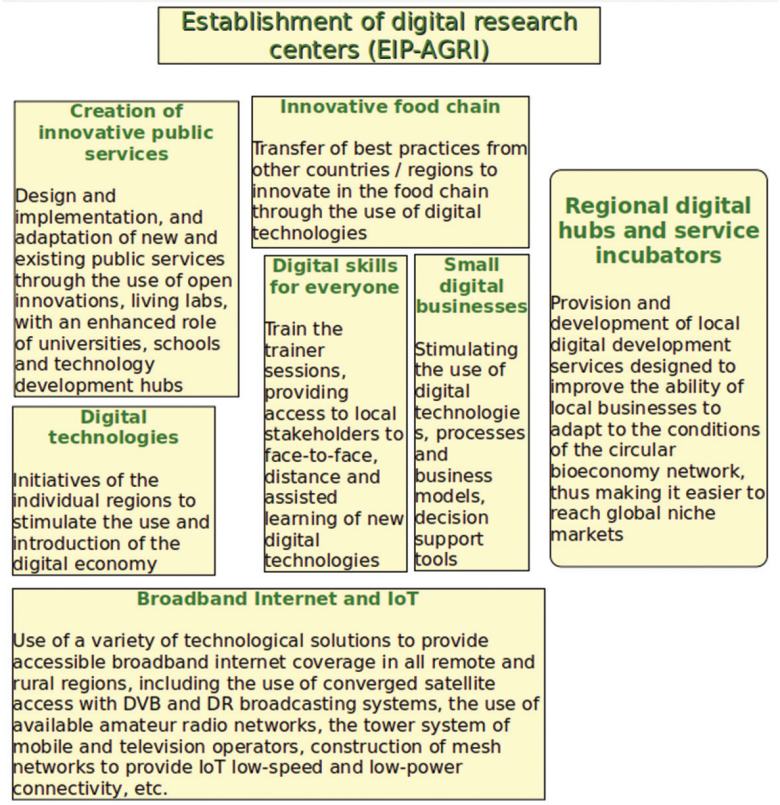

Figure 5. Sheme of for introduction of digital innovation

Sourse: *Own development*

The interaction of objects from the model for the development of intelligent agriculture needs be assessed through a set of relevant indicators for the digitalisation of agriculture:

Creation and capacity building in the functioning of operational groups for digital innovations in Agriculture;

Establishment of research and application centers for partnership between science, business, farmers and processors;

Establishment of digital competent centers for building knowledge, experience and local partnerships in the introduction of digital services.

Conclusions

Digitalization is perceived mainly as a way to optimize resources, processes and interaction. Digitalisation stimulates the competitiveness of agricultural production and will increase employment in sectors that generate high added value in the economy. If agriculture in the country wants to develop, in order to contribute to the modern economic prosperity of the country, it is necessary to implement the principles of digitalization. Quality education and a competitive economy are at the heart of any prosperous society. They go and develop in an interconnected and coordinated way. Education lays the foundations and further develops every aspect of economic activity, and digitalization is part of the tools for achieving success. Agriculture also needs digitalization. The consequences of climate change are the reason why a large amount of agricultural products is lost every year. At the same time, each year the total area of arable land worldwide decreases by approximately 120 million decares. Modern technologies in plant protection help to increase the yield of a limited amount of land.

Based on the analyzes and data collected in Bulgaria, some shortcomings regarding the introduction of digitalization in agriculture are identified such as:

- Insufficiency of national and European subsidies for the introduction of precision farming technologies due to weak development of investments in intelligent agricultural technologies;
- Requiare of knowledge and skills among farmers for the introduction of digital services;
- Absence of confidentiality and security of data during big data management;

- Low level of availability and quality of data;
- Failure of infrastructure for broadband internet access in rural areas especially in mountains, semi-mountains and cross-border regions;
- Absence of human capital for the introduction of digital services in rural areas;
- Need for creation and development of an institutional ecosystem for the formation of a center for research of new developments and providing access to data for farmers.

Acknowledgement

Part of the data used in the paper was carried out within the framework of the project "Theoretical models for development of digital agriculture" (DIAGRO), Funded by the Scientific Researches Fund (SRF) – Bulgaria, Fundamental Research –2018, Contract No KP-06-H-26/10, 18.12.2018, Deadline 18.12.2018 –18.12.2021.

References:

1. Digital agriculture: feeding the future, Project Breakthrough. Retrieved 2019,
2. Digital agriculture: Experiment station, Project Cornell University Agricultural. Retrieved 2019,
3. Digital agriculture: Home. Pordue University Digital Agriculture. Retrieved 2019
4. New technologies and digitalisation are transforming agriculture and offering new opportunities to improve policy, OECD
5. Shepherd, Turner, Small, and Wheeler (2018). *"Priorities for science to overcome hurdles thwarting the full promise of the 'digital agriculture' revolution". Journal of the Science of Food and Agriculture. 100 (14): 5083–5092. doi:10.1002/jsfa.9346. PMC 7586842. PMID 30191570.*CS1 maint: multiple names: authors list (link)
6. Digital Economy and Society Index 2020 (DESI) Report for Bulgaria, EC, website: https://ec.europa.eu/digitalsingle-market/en/desi .
7. Bozhura Fidanska, Borisov, P. and Nikolov D. (2020) Demand of digital services in Agriculture, Bulgarian Journal of Agricultural Economics, 65(4), 40–49 (Bg) https://journal.jaem.info/page/bg/details.php?article_id=502

8. Dimitre Nikolov, Bozhura Fidanska (2019) Methodological approach for researching the opportunities for development of digital agriculture based on innovative business models, Journal of Agricultural, Food and Environmental Sciences, JAFES, Vol. 73, No. 2 (2019), online ISSN: 2545–4315, 114–124, https://journals.ukim.mk/index.php/jafes/issue/view/89
9. А.Славински, Б. Балабанов, Г. Петров „Развитие на широколентов достъп и услуги в България“, Телеком 2005, НБУ, Телеком 2005 – ISBN 954-8329-80-8

АДАПТАЦИЯ НА ПРОЦЕСИТЕ И ТЕХНИКИТЕ ЗА ПРЕПОДАВАНЕ КЪМ ОНЛАЙН УЧЕБНА СРЕДА

Мария Иванова
Нов български университет

Резюме: Основните въпроси, които се обсъждат в този доклад, са свързани с динамиката на промените в процесите на преподаване и възможностите за прилагане на традиционни и активни техники на учене в онлайн учебна среда. Дискутират се изборът на технологичната обезпеченост, поведението на участниците в учебния процес и заинтересованите страни от неговата ефективност, ролята на преподавателите и начините за мотивиране на обучаваните. Класифицирането по различни критерии на техниките на преподаване дава възможност за създаване на уникално учебно занятие, съобразено с потребностите на обучаваните. Изборът на комбинация от техники зависи от опита на преподавателя, неговата ангажираност към учебния процес и нагласата му за общуване със студентите. Изказано е мнение кои от техниките са лесно приложими в онлайн пространството и не изискват специални технологични функции на учебната платформа, както и при кои се налага адаптиране. Успешният преподавател вижда всяко предизвикателство на контекста като нова възможност за усъвършенстване на процеса на обучение.

Ключови думи: *дигитално обучение, онлайн учебна платформа, мотивация на обучаваните, новата роля на преподавателя, техники за учене*

ADAPTATION OF TEACHING PROCESSES AND TECHNIQUES TO AN ONLINE LEARNING ENVIRONMENT

Mariya Ivanova
New Bulgarian University

Abstract: The main issues discussed in this report are related to the dynamics of changes in teaching processes and the possibilities for applying traditional and active learning techniques in the online learning environment. The choice of technological support, the behavior of the participants in the learning process and the stakeholders of its effectiveness, the role of teachers and the ways to motivate students are discussed. The classification according to different criteria of the teaching techniques gives the opportunity to create unique training sessions in accordance with the needs of the students. The choice of a combination of techniques depends on the experience of the teacher, his commitment to the learning process and his attitude to communicate with students. The opinion was expressed which of the techniques are easily applicable in the online space and do not require special technological functions of the learning platform, as well as which require adaptation to the online learning space and reassessment of the time to perform specific tasks. The successful teacher sees every challenge of the context as a new opportunity to improve the learning process.

Keywords: *digital learning, online learning platform, motivation of students, the new role of the teacher, learning techniques*

Въведение

Бързото развитие на всички области на научното знание и високите технологични постижения съдействат за революционните промени в обучението. Дигиталните образователни технологии ни дават нови възможности за учене и преподаване.[3]

Настоящият доклад се явява продължение на направените констатации и изводи, в резултат на поредица от изследвания, проведени от автора в периода 2013–2020 г. във връзка с дистанционното обучение и въвеждането на виртуална класна стая, приложимостта на индивидуален и групов коучинг в аудитория и онлайн обучение, както и образователните промени, които настъпиха в условията на Covid пандемията. Тук насочваме дискусията към конкретни аспекти от проблематиката, излизайки от глобалния контекст и навлизайки в индивидуалното приложение на техниките за преподаване в онлайн среда и споделяне на личен опит.

Процес на преподаване и онлайн учебна среда

Анализирайки състоянието на дигиталното обучение в европейските институции за висше образование през периода на пандемия (учебната 2019 – 2020 г.), бяха установени проблеми[3], които, за по малко от една година, бяха разрешени и се създадоха успешни практики в дигиталното образование. Те са доказателство за това, колко гъвкава може да бъде организацията по отношение на отделни групови инициативи и колко строга трябва да бъде по отношение на традицията, как новите инициативи в образованието[6] са в съответствие със съществуващите.

Като резултат от практиките през последната учебна 2020–2021 г., можем да добавим нови констатации, изводи и препоръки, свързани с:

1. Технологичната обезпеченост на онлайн образователния процес [1]

Един от най-важните въпроси, свързани с онлайн обучението, е изборът на подходяща и ефективна дигитална платформа. Изборът е труден поради многообразето от приложения. Правилният избор на платформа предполага задълбочено разбиране на функционалността ѝ, доколко допълва образователните цели, как поддържа приемливо ниво на непрекъснатост на обучителния процес и гарантира добавена стойност за обучаваните от онлайн обучението.

Друг съществен фактор (който често се пренебрегва) за осигуряване на качествено онлайн обучение са доставчиците на интернет услуги. Без сигурен и надежден интернет канал за обмен на информация, не може да се очакват високи резултати от обучаваните.

Ние (преподавателите от департамент „Администрация и управление» на НБУ) имахме предимството на опита, натрупан с годините при работа с Мудъл в курсовете с дистанционна форма на обучение. Лесно и бързо адаптирахме процеса на обучение за студентите включили се в програмите с редовна форма на обучение. Въведохме нови форми на обучение като „обърната класна стая», работа във виртуален екип чрез Wiki, групов коучинг, студентски онлайн дебати с участието на ментори и модератори, и др. Разширихме употребата на вече изпитани техники като асинхронни дискусии, електронни задания и обратна връзка, тестове и анкети, предоставяне на електронни мултимейдийни ресурси, виртуална класна стая. Технологичните проблеми не бяха свързани с избор на платформа и интернет доставчик, поради отдавна направения и утвърден избор, а с капацитета на сървъра, който се затруднявше да обезпечи достъпът на многократно нарасналите потребители в един и същи момент.

Всяка технологична промяна на учебния процес въздейства върху участниците в него. Анализът и оценката на това въздействие и адекватната реакция на участниците в онлайн обучителния процес, се оказаха по-голямо предизвикателство от възникналите технологични проблеми.

2. Поведението на участниците в учебния процес

Технологичните трансформации на учебните процеси [4] имат дълбоко въздействие върху поведението на участниците в тях – преподаватели, обучавани и всички заинтересовани страни – родители, общество, бизнес, държава. Нека не забравяме, че „поведението е продукт на човешките способности, чувства, потребности, мотиви, нагласи и взаимоотношения“ [2]. Студентите имат ресурси (знания, умения и потенциал), които трябва да бъдат отключени, мобилизирани и развивани в полза на един по-добър свят на добродетели, благоденствие и взаимно разбиране. Това налага диференциране на подходите за обучение и изместване на фокуса от съдържанието на преподаването към потребностите от знания и умения на студента. При избор на подходящи подходи за обучение трябва да се имат предвид осъзнатите, наложителните и индивидуалните потребности. Осъзнатите потребности са планирани. Те третират такива знания и умения, които всички обучавани, преминали през курса на обучение трябва да притежават. Наложителните потребности са резултат от обстоятелства, като поява на нови технологии, ново законодателство, демографски срив, природни бедствия и пандемии, различни условия на труд и безопасност за живота, също така различно ниво на компетентност в дадена област, различен професионален и житейски опит, различно по вид и степен образование. Индивидуалните потребности от обучение са

тези, които не се отнасят до всички обучавани. Те са свързани със знания и умения, които конкретен обучаван трябва да придобие, за да поеме нов кариерен път на развитие, да подобри собственото си изпълнение или да усвои специфично знание.

Индивидуалният подход към обучаваните и адаптацията на преподаването към потребностите им носи добавена стойност от онлайн обучителния процес, особено ако е комбиниран и с екипна работа на студентите. Този подход е възможен и ефективен в малки групи, където обучаваните са между 16 до 20 човека в клас. Ако групата е прекалено малка (например по-малко от 6 човека), екипният подход е неприложим. Ако учебната група е прекалено голяма, то индивидуалният подход изисква време и усилия за предварително проучване на индивидуалните потребости и групирането им в профили на групата. В този случай някои потребности ще останат извън обхвата на обучителния процес.

Тук предизвикателството е свързано с постигането на първоначално поставените цели на учебната програма и удовлетворяване на потребностите на студентите. Всяко отклонение от учебните цели или неудовлетвореност на студентите намалява полезността и стойността на онлайн обучението.

3. Обучаваните

Довчера, обучаваните се забавляваха във виртуална среда с гледане на филми и игри, а днес животът им е виртуален. Те живеят, работят и се учат във виртуалния свят. Те са виртуални студенти и ученици от 13 март 2020 г. досега. Студентите лесно се справиха с онлайн обучителната среда, но само в някои специалности, които не изискват лаборатории и специализирани учебни зали и студиа.

Кои са критичните умения на обучаваните, които им дадоха шанс да се справят успешно с онлайн обучението в новата непредсказуема среда? Това са: критично мислене (практика за решаване на проблеми), креативност (практика на мислене „извън кутията“), комуникация (практиката на предаване на идеи бързо и ясно) и сътрудничество (практика на съвместна работа за постигане на обща цел). За да постигнат своите цели и задачите на обучение, студентите трябва да се научат как да останат мотивирани и да показват непрекъснат напредък в образователните си занимания. Самомотивацията предоставя необходимите инструменти за постигане на измерими цели и поддържане на високи нива на етична отговорност. Уменията за управление на времето поддържат по-ниски нива на стрес и по-ефективни практики за управление на учебните проекти и задачи.

Но независимо от успехите и бързата адаптация на студентите към виртуалната среда в условията на изолация и пандемия, трябва да мислим за опасностите, заплахите и последиците от онлайн обучението върху обучаваните, ако то продължи доста дълго време.

4. Ролята на преподавателя

Споделяме мнението на Нанси Касебаум (Сенатор от САЩ), че е възможно да осигурим компютри и нови технологии за всеки обучаван, но ако преподавателите не са в състояние да представят на учащите учебното съдържание чрез подходяща виртуална среда, то онлайн учебния процес се проваля.

Питали ли сте се като преподаватели, докато подготвяте и проектирате съдържанието на своя урок, какво им липсва на студентите и как можете да компенсирате тези липси. Как можете да превърнете виртуалното преживяване в истинско учене?

Нашият скромен опит показва, че

- преподавателите трябва да са обучени и да разполагат с основни знания и инструменти за онлайн преподаване;
- преподавателите трябва да използват новите технологии за нетрадиционни методи на преподаване;
- съдържанието на курса и урока трябва да се създава, след като преподавателят си отговори на въпросите – как обучава, как поддържа интереса на аудиторията и как оценява учащите по хода на тяхното развитие;
- преподавателите трябва да подготвят уникални, разбираеми и лесно достъпни инструкции, които да насочват учащите се къде да отидат във виртуалното пространство, как да намерят необходимите им ресурси, допълнителни материали и задачи;
- мобилните устройства са основни инструменти за учащите и m-learning (mobile learning) не е модна тенденция в обучителния процес, а удобно технологично средство за постигане на учебните цели. Преподавателите трябва да се съобразят с факта, че това е различна технология от предшестващите я.

Същността на онлайн обучението е в самоподготовката и активната подкрепа и съдействие на преподавателя. В онлайн образователното пространство студентите успяват, ако са в състояние да поемат контрола над своя образователен процес. Няколко са ключовите фактори, които влияят върху мотивацията на студентите за онлайн учене: подкрепа от преподавателя, особено в толкова труден момент, в който всички ние жи-

веем днес; похвала и признание за работата им в курса; ангажираността и страстта на преподавателя към процеса на преподаване.

Средствата, които могат да се използват за мотивиране на обучаваните в онлайн учебна среда, са:

- Награди и похвали чрез функционалните възможности на системите за игровизация и Мудъл.
- Смислена обратна връзка – съобщения с положителна обратна връзка, които използват забавни видеоклипове, GIF файлове и изображения.
- Създаване на общност в онлайн учебната среда, за да се преодолее наложената от обстоятелствата изолация. Онлайн учебната общност е група от хора, които съзнателно споделят чувството за принадлежност, обединени от общи интереси, подкрепено от социалните взаимодействия, улеснени от информационните и комуникационните технологии.
- Видео уроци чрез виртуални класни стаи с гост-лектори – специалисти от практиката, за да се подсили активността на обичайната класна стая.
- Лесен достъп до ресурси чрез технологичните възможности на платформата.
- Прилагане на разнообразни методи и техники на обучение в онлайн учебна среда, защото студентите не са „универсални учащи“ и имат различни когнитивни стилове. Едни възприемат знанието по-лесно във визуална форма, други чрез слуха си, трети чрез комбинирано използване на сетивата си, четвърти чрез действие и правене на нещата. Ученето в зала дава богатство от възможности за преподаване, но при онлайн обучението някои компоненти липсват или трудно се прилагат. Така има опасност част от студентите да останат извън обхвата на ефективното обучение. Ангажимент на преподавателя е да осигури на всички обучавани равни възможности за учене.

Адаптация на техниките за преподаване към онлайн учебна среда

За да намерим правилните решения за преподаване не е достатъчно само да използваме новите технологии, но е необходимо да променим гледната си точка като преподаватели и създадем нова перспектива за учене. Във връзка с това е необходимо да разберем, какво трябва да се направи по различен начин за онлайн учебния процес за да помогнем на

студентите да учат и след това да намерим необходимите инструменти. Предлагаме един работещ сценарий, в помощ на преподавателите, който включва следните стъпки:

1. Дефинирайте стратегия за онлайн обучение, като определите какъв е вашият предмет на преподаване, какви са целите на учене, какви са вашите приоритети, къде са наблюдаваните, в предишен период, критични области за подобрение на курса, какви проблеми трябва да се обсъдят и какъв набор от знания да се усвоят.
2. Дефинирайте вашите изисквания и ги ранжирайте по приоритети, като се запознаете с индивидуалните цели на студентите си, техните потребности и професионален опит, каква дигитална обучителна технология са използвали и от каква подкрепа се нуждаят.
3. Проектирайте и създайте съдържанието на своя курс в онлайн платформата за обучение.
4. Обмислете използваните от вас методи и техники на преподаване и възможностите за адаптирането им към онлайн среда. Полезно е да се запознаете с актуални изследвания и опита на ваши колеги, като използвате онлайн конференции и вашите дигитални социални мрежи.
5. Осигурете си достатъчно време за планиране, рационализиране, консолидиране или извеждане от употреба на остарели и безполезни в онлайн среда методи и техники на преподаване.

Методите и техниките на обучение са основни структурни компоненти на всяка обучителна програма. Разполагаме с голямо разнообразие от методи и техники за преподаване, които подпомагат учебния процес и подготовката на студентите да се представят успешно на настоящото или бъдещо работно място. Видовете техники могат да бъдат класифицирани съобразно различни признаци[1]:

Според използваните технически средства: звуково онагледяване, визуални светлинни илюстрации, видеозаписи, мултимедийни презентационни техники, виртуална реалност, компютърни програми, уеб базирано обучение, видеоконференции, уеб срещи или уебинари, смесеното обучение.

[1] Тук са изброени само онези техники, които авторът на този доклад успешно и резултативно е прилагал в своята преподавателска практика през последните две години в условията на изолация и принудително онлайн обучение.

*Според използваните андрагогически средства: т*ренинг, казус, бизнес ролева игра, геймификация, групова дискусия по конкретно поставена тема както от преподавателя, така и от студентите във връзка с учебната дисциплина, публичен студентски дебат, мозъчна атака, разказване на истории и притчи.

Според целите на обучение

- Техники за събиране, обработване, синтез и анализ на информация (например за анализ на определен производствен процес).
- Техники за самодиагностика и диагностика (например за диагностика на динамиката на екип).
- Техники за „разчупване на ледовете“, за „събуждане“ на групата, за поддържане на интереса към проблематиката.
- Техники за бърза проверка на знанията или отношението на студентите към даден проблем.
- Техники за генериране на нови идеи и творчество (например мозъчна атака, пъзели, съчинения, мисловни карти – „интелектуални карти“, „карти на знанието“, схеми, рисуване на идея).
- Техники за вземане на индивидуални и екипни решения и оценка на тяхната ефективност (например мозъчна атака, латерално мислене, провокиране на асоциации по дадена тема за кратко време)
- Техники за поощрение и стимулиране на обучаваните (вербално или невербално одобрение и похвала).
- Техники за разработване на учебни проекти – позволява на студентите да реализират цялостна самостоятелна учебна дейност чрез обособяване на участниците в групи, избор на цел (проблем), планиране на задачите за постигане на целта, избор на средствата за изпълнение на задачите, изпълнение на планираните задачи, анализ на получените резултати, оформяне на проекта в необходимата форма, представяне на проекта.

Всъщност, с толкова много възможности за избор е обезсърчително да се препоръчат кога и как да се използват определени методи и техники, нито е възможно да се каже кои са най-ефективни. Използването на комбинация от няколко метода и техники за всяка сесия на обучение обаче може да се окаже най-ефективният начин да се помогне на студентите да научат и запазят дълготрайно своите знания и полезна информация. Изборът на комбинация от методи зависи от опита на пре-

подавателя, неговата ангажираност към учебния процес и нагласата му за общуване със студентите.

Един от популярните модели, които правят опит да обяснят кои са най-добрите методи за учене е Пирамидата на ученето, познат ни още като Конус на опита на Едгар Дейл [5]. Според него методите за пасивно учене са на върха на пирамидата: лекция (5% от информацията се научава и запомня), четене (10% от информацията се научава и запомня), аудио-визуални техники (20% от информацията се научава и запомня), демонстрация (30% от информацията се научава и запомня). А методите за активно учене са в основата на пирамидата: обсъждане (50% от информацията се научава и запомня), презентация (75% от информацията се научава и запомня), правене/симулация (90% от информацията се научава и запомня).

Някои от техниките са лесно приложими в онлайн пространството и не изискват специални технологични функции на учебната платформа. При други се налага адаптиране към онлайн учебното пространство и преоценка на времето за изпълнение на конкретните задачи.

Техниките за пасивно учене, описани от Едгар Дейл, познати ни още като традиционни, не изискват специална адаптация към онлайн пространството на учебния курс. Но и тук те си запазват негативната слава на техники с ниска ефективност, с липса на пряка обратна връзка с участниците в учебния процес. Ефектът им се променя в положителна посока, ако не се използват самостоятелно, а в комбинация с активните (нетрадиционни) методи и техники. Последните обаче изискват повече време и знания за тяхната адаптация към онлайн обучителното пространство.

В процеса на обучение могат да се прилагат няколко техники едновременно. Правилният им подбор и ефективно използване влияят на качеството на обучение в два аспекта:

- правят съдържанието достъпно, интересно и полезно за обучаванията;
- правят обучаемите активни (или пасивни) участници в процеса на учене.

Взаимодействието между хората винаги ще остане ключов компонент на обучението и затова обучението в зала трудно се замества изцяло от технологични решения, но със сигурност може да бъде подобрено от тях. Дори с многото технологични постижения, обучението в зала остава жизнеспособно и ефективно.

Заключение

Ученето никога не спира, дори по време на криза. Затова, успешният преподавател вижда всяко предизвикателство на контекста като нова възможност за усъвършенстване на процеса на обучение. Кризата с Covid-19 изисква нов тип преподавател, съчетаващ характеристиките на учител, инструктор и фасилитатор, който напълно се различава от традиционния преподавател в учебна зала, застанал лице в лице с обучаваните. Той трябва да притежава онлайн умения за преподаване и предаване на знания на учащите. Това ни кара да се запитаме: „Могат ли всички преподаватели да преподават онлайн? Лесно ли се адаптират в новата обучителна среда? Колко трудно или лесно е да се променят методите, техниките, подходите и стратегиите на преподаване? Какво е необходимо да се подобри в онлайн процесът на учене, за да добавя стойност за разнообразните групи студенти?“ Независимо от направените изследвания, проведените дискусии и споделен опит на световни, европейски и национални научни форуми, тези въпроси остават отворени и актуални за бъдещи наблюдения и изследвания, поради непрекъснатите промени в условията, при които живеем, работим и учим. В процеса на изследване е необходимо да се включат активно не само академичните преподаватели, но и всички заинтересовани страни от образователия процес – студенти, работодатели, семейство, административен университетски персонал, IT специалисти и фирми доставчици на дигитални услуги, техника и технологии и др.

Нашата препоръка е свързана със създаването и поддържането на активна академична общност за електронно обучение, основана на съпричастност, чувство за принадлежност, доверие, сътрудничество, които са от съществено значение за подобряване на участието в онлайн процеса на обучение, за интернализацията[2] и екстернализацията[3] на знанията

[2] Интернализацията е процес на приемане на серия от норми, установени от влиятелни хора или групи за даден индивид. Процесът започва с изучаването на нормите, продължава към разбирането на нормите като ценност и смисъл, завършва с приемането им като собствена гледна точка на индивида.

[3] Екстернализацията е форма на процеса на учене. Тя е преобразуване на скритото знание в явно. Посредством екстернализацията, мълчаливото знание се превръща в експлицитно, под форма, в която може да бъде достъпно, разбрано, споделено, адаптирано и отново използвано. Този процес включва техники, които помагат на индивида да изразява своите идеи или представи с думи, метафори, аналогии или повествование и нагледни средства. Първата стъпка е изваждане на знанието от неговия контекст, така че то да не бъде обвързано със ситуацията, от която е породено, което позволява повторната употреба на същото знание в различни обучителни ситуации. Следващата стъпка е планирането. При нея се дефинират набор от цели и изискванията, които трябва да бъдат постигнати.

и гарантират качеството на електронното обучение. Тези фактори се влияят от начина на управление на общността, дейностите по електронно обучение и използваната онлайн технология.

Настъпил е моментът да се обсъди дългосрочна реформа на традиционните университетски практики.

Литература:

1. Джамбазов, В., Чукурлиев, Х. (2014). Характеристики на електронното обучение през призмата на водещата система с отворен код (MOODLE), в *Сборник с доклади от Пета национална конференция по електронно обучение във ВУ*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, с. 170, ISBN 978-954-712-611-4
2. Иванова, М. (2019). Приложимост на коучинг подход в условията на дигитално обучение, в *Сборник „Идеи, идеали – възход и крушение“*, Русе: издателство на Регионална библиотека Любен Каравелов, 335–348, ISBN 978-619-7404-09-8
3. Иванова, М. (2021). Дигитално образование по време на пандемия – възможности и ограничения, в *Сборник с научни доклади от международната научно-практическа конференция „Съвременните реалности – проблеми и перспективи“*, НБУ, София, издат. Аскони, ISBN 978-954-383-137-1.
4. Чукурлиев, Х. (2016). Предизвикателства и заплахи пред дистанционното и електронно обучение, в *Сборник научни доклади на шеста национална конференция „Електронното обучение във ВУ“*, с. 147, Университетско издателство „Св.Климент Охридски“, София, ISBN 978-954-07-4114-7
5. Dale, E. (1972). *Building a learning environment*. Bloomington, IN: Phi Delta Kappa Foundation.
6. Dzhambazov, V., Peneva, J., Keremedchiev, D. (2019). Modern Practices in E-learning – the Experience of New Bulgarian University, *Proceedings of the 15th annual international conference on Computer Science and Education in Computer Science 2019*, Fulda, Germany, 2019, 34–37, ISSN 2603-4794

МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТЬ В МЕДИЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Алиция Пстыга
Гданьский университет, Польша
Татьяна Федь
Нов български университет

Резюме: В статье затрагиваются вопросы дискурсивной деятельности СМИ, связанные с кодированием и декодированием медиатекста. В центре внимания оказывается мультимодальность (поликодовость) как тот фактор, который активно используется в формировании текстовой действительности и предопределяет вектор интерпретации текста, а с точки зрения методологии требует интердисциплинарного подхода.

Ключевые слова: *дискурсивная деятельность СМИ, кодирование и декодирование медиатекста, вектор интерпретации текста, интердисциплинарный подход*

MULTIMODALITY IN THE MEDIA SPACE

Alicja Pstyga
University of Gdansk, Poland
Tatiana Fed
New Bulgarian University

Abstract: The article touches upon the issues of discursive activity of the media related to the encoding and decoding of a media text. The focus is on multimodality (polycode) as the factor that is actively used in the formation of textual reality and predetermines the vector of text interpretation, and from the point of view of methodology requires an interdisciplinary approach.

Keywords: *discursive activity of the media, the encoding and decoding of a media text, the vector of text interpretation, an interdisciplinary approach*

Медийное коммуникативное пространство представляет собой систему дискурсивных взаимодействий с разными формами и жанрами медиатекстов, различными коммуникативными задачами, разнообразием медиасреды, что проявляется в различных сферах и ситуациях медийного общения, сочетаясь с информационными технологиями. Традиционно к изучению медиатекста применяется логоцентрический подход, что не вызывает сомнений, а проблема языка СМИ оказывается в поле зрения многих лингвистов, которые, признавая его специфику и особый статус, выражают мнение, что это разновидность единой системы национального языка.

В лингвистическом аспекте целесообразно подчеркнуть языковые особенности, заключающиеся в использовании всех ресурсов языковой системы, в частности лексико-фразеологического уровня, с ключевыми словами, прецедентными явлениями, символами, ассоциациями, оценочностью, культурной маркированностью. К особенностям языка СМИ следует отнести также и высокую стандартизированность (употребление устойчивых выражений, клише и журналистских штампов, терминов), метафоричность, экспрессивность, использование сниженной лексики и фразеологии, применение выразительных средств, использование аллюзии, игры слов и приемов интертекстуальности, наличие неологизмов и окказионализмов, особую структурную организацию медиатекстов и лингвостилистические особенности отдельных их типов. Важно также отметить предусмотренные автором функцию (как текста в целом, так и отдельных приемов) и заданность вектора предполагаемой интерпретации текста, неоднократно сочетающиеся с определенным эстетическим замыслом, с игрой явных и скрытых интенций отправителя, дословного и подтекстового смыслов сообщения, с размытой по всему коммуникату оценочностью.

Важно также подчеркнуть, что в текстах СМИ происходит взаимопроникновение языковой и информационной картин мира, что – опираясь на лингвокультурный фактор – проявляется в наборе тематических составляющих, характерных для определенной языковой и культурной среды. Особый характер и тип информации, передаваемой СМИ с медийной точки зрения, сочетается с особым способом ее подачи, способствующим воздействию на аудиторию (ср., напр., Nowak, Tokarski 2007; Kananowicz, Połonski, Pstyga 2021; Володина (ред.) 2008; Чернявская 2013). Поэтому можно сказать, что медиатекст это также разновидность языкового поведения, в котором символичность (символический смысл) преобладает над реальной отнесенностью и в переделах которого отбор слов и способ структурирования текстов и информации подчиняется намерениям говорящего и пишущего. В этом плане медиатекст требует особого способа оформления и представления проблем, которые интересуют массовую аудиторию, сочетаясь с медиатизацией. В науке о мас-

совой коммуникации понятие медиатизации применяется в основном к контенту, содержанию. Под медиатизацией действительности и различных сфер жизни принято подразумевать особую их деформацию. Но наблюдения над свойствами и своеобразием языка в медийном пространстве показывают, что вполне целесообразно расширить понятие медиатизации и относить его не только к плану содержания, но и к плану выражения, к языку. Медиатизация языка в медиатекстах – так же, как и медиатизация представленной в них действительности – являются результатом представлений журналистов, редакторов и издателей о предпочтениях и интересах целевой аудитории (см. Pisarek 2000: 16).

Если принять, как подчеркивают Е.С. Кубрякова и Л.В. Цурикова (2008: 184), «что СМИ – это средства разъяснения и популяризации, передачи особым образом обработанной, препарированной и представленной информации особому – массовому – адресату с целью воздействия на него. В этом качестве дискурс СМИ отражает определенные структуры знания и оценок мира, ориентирующих адресата на определенное осмысление действительности и, главное, на последующие действия, поведение», то следует признать, что СМИ конструируют реальность и способны создавать особую – медийную картину мира и медийную реальность, которые воплощаются и развертываются в пространстве текстовой действительности, открытой для многочисленных интерпретаций.

Т.Г. Добросклонская констатирует, что рассматривая понятие язык СМИ можно говорить о всем корпусе текстов, производимых и распространяемых средствами массовой информации, об устойчивой внутриязыковой системе, характеризующаяся определенным набором лингвостилистических свойств и признаков, а также об особой знаковой системе смешанного типа с определенным соотношением вербальных и аудиовизуальных компонентов, специфическим для каждого из средств массовой информации: печати, радио, телевидения, Интернета (Добросклонская 2008а: 15). Данный подход включает мультимодальность (поликодовость) медиатекста как одно из самых важных его свойств, которое в пределах отдельного текста (коммуниката) как содержательно-смыслового целого создает определенные интерпретационные возможности. Визуальные средства медиатекста (фотография с подписью, рисунок, графика и др.) не только формируют и передают смыслы наравне с используемым словесным кодом, но все чаще становятся ключевыми (ср. Кожемякин 2020; Maćkiewicz 2016)[1].

[1] Несмотря на изменения характеристики и языковой специфики каждого из подъязыков конкретного средства массовой информации (см., напр., Володина (ред.) 2008; Добросклонская 2008; Казак 2018; Bralczyk, Wasilewski 2010; Kita 2013; Piekot 2006; Pisarek 2016), образующих отдельные разновидности, в итоге составляющих

Учитывая рецептивный подход к тексту, мультимодальность влияет на восприятие коммуниката читателем в нескольких аспектах. Ххх

На основе примера, отобранного из корпуса русскоязычных медиатекстов (из печатных источников, их электронных версий и интернет-сайтов), предлагаем рассмотреть специфику мультимодального мультимедийного текста и роль различных кодов в передаче глобального смысла. Из-за известных ограничений (в том числе и на использование авторского материала) тексты и фотографии приводятся в неполной версии.

[1]

Первый текст относится к жанру репортажа, в котором представлена работа центра спасения диких животных в случае экологической катастрофы. Заголовочный комплекс непосредственно вводит в содержание, а фотографии и подписи к ним являются не только провлекающим материалом, но иллюстрацией и одновременно документом работы специалистов.

Репортаж «Стационар для пернатых»

Стационар для пернатых
Фото: Эмин Джафаров, Коммерсантъ

Единственный в России центр реабилитации диких животных, созданный на Сахалине, имеет уникальную специализацию – здесь готовят персонал к спасению особой категории «пациентов» – загрязненных нефтью диких животных

Андраник Агафонов

Сахалин. Берег Охотского моря. Песчаный пляж пестрит людьми в белоснежных и оранжевых защитных комбинезонах. […]

Одним из примеров такого эффективного взаимодействия является опыт «Сахалин Энерджи», ведущей освоение Пильтун-Астохского и Лун-

единство медиадискурса (Полонский 2018; Kananowicz, Połonski, Pstyga 2021; Kita 2013; Żydek-Bednarczuk 2013 и др.), мультимодальность находит свое проявление в каждом из них.

ского месторождений нефти и газа на северо-восточном шельфе Сахалина. Неотъемлемая его часть – постоянный комплексный экологический мониторинг на объектах и выполнение системы мер, направленных на сохранение биоразнообразия Сахалина. Важным шагом на этом пути стало появление первого в России пункта реабилитации диких животных, или ПРДЖ. […]

Геннадий Добренко и утка Глаша демонстрируют, как надо лечить пострадавших птиц
Фото: Эмин Джафаров, Коммерсантъ

30.10.2017 «Огонек» [https://www.kommersant.ru/doc/3447646]

[2]

Во втором тексте – интервью российского посла в Польше – можно сказать, что фотографии выполняют такую же роль, обе явно сочетающиеся с текстом, т.е. его заглавием как сильной текстовой позицией, а также соответствующими фрагментами сообщения посла – ответами на вопросы журналистки. Однако, если посмотреть на выражение лица посла (первая фотография в тексте) и последнюю фотографию окруженного лесами памятника русским солдатам, что явно приводит на мысль демотаж памятника, то именно она вызыват интерес. Суровое выражение лица посла РФ, с оттенком злобы, вписывается в оценку происходящего в русско-польских соотношениях и усиливает слова заглавия «Не забудем. Не простим», а также других фрагметов в тексте. В данном случае графическое оформление влияет на привлекательность текста, что небезразлично с точки зрения отбора материала журнала для чтения, а также интерпретации в целом.

«Не забудем, не простим»

Посол РФ в Варшаве – о трудностях польско-российского диалога

Традиционно непростые отношения между Москвой и Варшавой после введения взаимных российско-европейских санкций оказались практически заморожены. По мнению российской стороны, отношения обрушились по вине Польши – об этом обозревателю «Ъ» Галине Дуди-

ной заявил посол Сергей Андреев, возглавляющий российское диппредставительство в Варшаве с сентября 2014 года.

Фото: РИА Новости

«На такой основе говорить о «шансах на потепление» не приходится»

– Вы приехали в Польшу в сентябре 2014 года, когда кризис между Россией и западными странами был уже в разгаре. Удалось за это время увидеть хоть какие-то шансы на потепление?

– На днях вышло интервью премьер-министра Польши Матеуша Моравецкого, в котором он так излагает подход польской стороны к отношениям с Россией: мол, «это государство, которое начинает в Европе войны, напало на Грузию и Украину, оккупирует украинские Донбасс и Крым, стреляет по мирным людям и пассажирским самолетам, осуществляет акты кибертерроризма, кибервойны, а в последнее время еще и политические убийства, используя для этого оружие массового поражения; государство, угрожающее миру и торпедирующее поиски диалога и согласия даже на минимальном уровне, и в такой ситуации трудно представить себе какую-либо «перезагрузку» отношений между нашими странами». Условием их нормализации господин премьер-министр называет «изменение российской политики» и «возвращение России в лоно цивилизованных государств».

«Ъ» получил список памятников советским воинам, которые собираются снести в Польше

Очевидно, что на такой основе говорить о «шансах на потепление» не приходится. (...)

– Этим летом «Ъ» опубликовал список, полученный из Института национальной памяти, где перечислены памятники, которые попадут под снос. Вы не пробовали как-то точечно решать вопрос? Какие-то есть памятники, которые вам лично запомнились?

– Давайте не будем сводить дело к каким-то частным случаям. Это вопрос принципа. Те, кто затеял эту позорную «войну с памятниками», откровенно рассчитывают на то, что у нас память короткая, и когда их снос завершится, мы пошумим-пошумим, да и забудем. Не забудем и не простим. (...)

Газета «Коммерсантъ» https://www.kommersant.ru/doc/3764290

[3]

Третий пример, эссе Виктора Ерофеева касается актуальной проблемы современного мира – пандемии, на что указывает использованная графика вместе со статистическими данными (данные модифицируются постоянно в цифровой версии журнала) относительно количества заболеваний ковидом в мире, в России и в Москве. На фоне темной фотографии лица женщины и мужчины в масках, которые стали символом нашего времени и которые непосредственно соотносятся с заглавием текста, имеются контуры с названиями государств и красными точками, величина которых зависит от количества заболеваний. В данном тексте графическое оформление отличается своим воздействующим потенциалом.

Фото: Эмин Джафаров, Коммерсантъ

И наденет Бог новую стерильную маску…
Писатель Виктор Ерофеев – о вирусной антивойне
Журнал «Огонёк» № 16 от 27.04.2020, стр. 29

Виктор Ерофеев

Взгляд писателя на эпидемию и мир после нее

Статистика по коронавирусу COVID-19
Мир Россия Москва

Заболели	Выздоровели	Умерли
1,1 млн +7212 (за сутки)	934 тыс. +4317 (за сутки)	20 056 чел. +108 (за сутки)

Данные обновлены 25.09.2020 в 9:46 по московскому времени

Нет ничего страшнее страха. Страх все разрушает. Мы тут на планете Земля считали себя хозяевами, высшей расой, обложившись смартфонами, окунувшись с ластами в интернет, мы уже додумались до того, чтобы заставить работать на себя искусственный интеллект, как золотую рыбку, царицу моря, а на самом деле мы оказались даже не гостями, а бедными родственниками, дрожащими (как там у Достоевского?) «тварями». Эпидемия нас поставила в угол, а перед этим еще примерно выпорола. […]

(https://www.kommersant.ru/doc/4315118)

Указанные примеры доказывают, что мультимодальность (поликодовость) можно считать в этом плане эффективным и значимым фактором, в глобальной интерпретации медиатекста и его воздействии на получателя играющим важную роль (Кожемякин 2019; Pstyga 2021; Maćkiewicz 2016) и во многом передопределяющим вектор интерпретации медийного сообщения. Поликодовые средства своей невербальной природой привлекают внимание читателя, вносят дополнительный компонент оценочности и персуазивности сообщения, а также усиливают эстетическую ценность коммуниката.

Итак, медиатекст, который исследователи (см., напр., Добросклонская 2008; Дускаева 2018; Казак 2014; Полонский 2018; Kita 2013; Loewe 2018; Skowronek 2013; 2018; Żydek-Bednarczuk 2013) определяют как многоаспектное, многоуровневое явление, основанное на единстве языковых и медийных признаков, как продукт разных форм массовой коммуникации (т.е. журналистики, рекламы и связей с общественностью), рассчитанный на массовую аудиторию, и одновременно единица языка СМИ, требует интерпретации, опирающейся на разные медийные структуры, сопровождающие вербально изложенные смыслы и участву-

ющие в глобальной семантике текста. Учитывая медийную специфику[2] и взаимовлияние вербального и аудиовизуального уровней (кодов) в медиатексте, следует обратить внимание на их последующее объединение как проявление мультимодальности (поликодовости). Использование разных кодовых систем в пределах одного медиакоммуниката (медиатекста) создает новые возможности, вытекающие из их взаимовлияния и перекрещивания (как мультимодальный, смешанный тип коммуникации – см. Кожемякин 2019; Piekot 2006; Kananowicz, Połonski, Pstyga 2021) в процессе и кодирования, и декодирования информации, что непосредственно отражается на интерпретационных процессах партнеров по речевой коммуникации.

В дискурсивной деятельности СМИ данные факторы (с доминирующей ролью поликодовости и ее эстетического потенциала) обогащают традиционный логоцентрический подход к анализу текста и выявляют разные аспекты соформирования медийной текстовой действительности, специфики его функционирования в определенном медиапространстве, его понимания и восприятия, что обусловливает интердисциплинарный характер исследований и применение неоднородных исследовательских процедур, включающих – кроме лингвистических – социологический аспект, культурно-социальный контекст, точку зрения адресанта и адресата, ситуативный контекст и установку на интеракции, а также роль невербальных семиотических средств. Данный подход позволяет расширить исследовательскую перспективу и дополнить те вопросы, которые указывают на роль всех составляющих в пределах единого коммуниката в конечной интерпретации текста представителем определенной языковой общности в конкретном коммуникативном пространстве.

Наши наблюдения позволяют констатировать, что все составляющие компоненты единого текстового пространства могут использоваться для ценностной интерпретации текста и воздействия текста на реципиента. Особенно с точки зрения функционирования медиатекста в коммуникативном пространстве следует подчеркнуть роль его оформления, что привлекает внимание исследователя и реципиента как на уровне отбора языковых стуктур, так и графического оформления, учитывая заголовочный комплекс, шрифт, фотографии вместе с подписью к ним, схемы и рисунки, сопровождающие вербальную информацию.

---

[2] К числу вопросов, которые требуют нового подхода, относятся именно проблемы медиаконвергенции и параллельного функционирования печатных газет и журналов и их цифрового формата, а также непосредственной или опосредованной коммуникации в пределах СМИ.

Литература:

1. Володина М. (ред.) 2008
2. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ (современная английская медиаречь), Москва, 2008.
3. Дускаева Л.Р. Медиатекст // Дускаева Л.Р. (ред.), Медиалингвистика в терминах и понятиях: Словарь-справочник, Москва, 2018.
4. Казак М.Ю. Современные медиатексты: проблемы идентификации, делимитации, типологии // «Медиалингвистика», 2014, № 1 (4).
5. Кожемякин Е.А. Медиатекст в мультимодальной перспективе// Полонский А.В., Ушакова С.В., Нарожняя С.М. (ред.), Дискурсология и медиакритика современных средств массовой информации, Белгород, 2019.
6. Кубрякова Е.С., Цурикова Л.В. 2008
7. Полонский А.В. Медийный текст и его статус в современной культуре // Полонский А.В., Казак М.Ю. (ред.), Медийный текст: социальные практики, технологии, теории, Белгород, 2018.
8. Чернявская В.Е., 2014, Текст в медиальном пространстве, Москва.
9. Bralczyk J, Wasilewski J., 2010, Język w mediach. Medialność języka, w: Bauer Z., Chudziński E. (red.), Dziennikarstwo i świat mediów, Kraków.
10. Kananowicz T., Połonski A., Pstyga A. Oblicza lingwistyki XXI wieku: obiekty, metody, interpretacje, t. 2: W kręgu zagadnień dyskursu medialnego, Gdańsk 2021.
11. Kita M., 2013, Dyskurs prasowy, w: Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.), Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej, Kraków.
12. Loewe I. 2018, Od mediosfery do mediologii, w: Współczesne media, t. 1: Zagadnienia ogólne i teoretyczne. Multimodalność mediów drukowanych, red. I. Hoffman, D. Kępa-Figura, Lublin.
13. Maćkiewicz J. Jak można badać przekazy multimodalne // „Język Polski" 2016, nr 2.
14. Nowak P., Tokarski R., 2007, Medialna wizja świata a kreatywność językowa, w: Nowak P., Tokarski R. (red.), Kreowanie światów w języku mediów, Lublin.
15. Piekot 2006, Dyskurs polskich wiadomości prasowych, Kraków.
16. Pisarek W. 2016, Język mediów czy język w mediach? „Język Polski", nr 2.
17. Pstyga A. Przekład w komunikowaniu medialnym – perspektywa aksjologiczna, Seria Słowo z Perspektywy Językoznawcy i Tłumacza, t. VIII, Gdańsk, 2021b.
18. Skowronek B., 2013, Mediolingwistyka. Wprowadzenie, Kraków.
19. Żydek-Bednarczuk U. Dyskurs medialny // Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.), Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej, Kraków, 2013.

ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

КЛЮЧОВИ ЕЛЕМЕНТИ НА КОМУНИКАЦИОННА СТРАТЕГИЯ ЗА ВЪВЕЖДАНЕ НА ПЛОСЪК ДАНЪК

Емил Калчев
Нов български университет

Резюме: Плащането на данъци се съпровожда от антагонизъм от страна на данъкоплатците, поради което всяка промяна в облагането се съпътства от комуникационна стратегия. Плоският данък е авангардна данъчна идея, която е плод на икономическата теория и има ред положителни икономически ефекти: този данък е икономически ефективен, справедлив и базиран на убедителни принципи, а неговата опростена структура е основа за неговата лесна и прозрачна приложимост в практиката.

Ключови думи: *облагане на потреблението, подоходни данъци, данъчна ефективност, данъчна справедливост*

KEY ELEMENTS OF THE COMMUNCATION STRATEGY FOR INTRODUCTION OF THE FLAT TAX

Emil Kalchev
New Bulgarian University

Abstract: The payment of taxes is accompanied by antagonism on the part of taxpayers, due to which any change in taxation is accompanied by a communication strategy. The flat tax is an avant-garde tax idea that is based on the economic theory and has numerous positive economic effects: it is efficient, fair, based on convincing principles, and its simple structure is the ground for its easy and transparent application in practice.

Keywords: *Consumption taxation, Income taxes, Tax efficiency, Tax fairness*

Въведение

В резултат на дълга еволюция данъчното облагане е усъвършенствано и цивилизовано, но то не е унифицирано въпреки някои стъпки в тази насока. Причината за това се корени не само в различните данъчни традиции, но и в обстоятелството, че теорията също не е обединена около общопризната концепция. От днешна перспектива важна стъпка напред в данъчната област е възможността за въвеждане в практиката на теоретично издържани (рационални) данъчни системи. По този начин се цели премахването на слабостите на исторически утвърдилите се („израсли“) системи, свързани с данъчни „подаръци“ за лобистки групи за сметка на цялото общество, прекомерна сложност, несистематичност и непрозрачност на данъчните закони, съдържащи множество изключения, особени случаи и т.н. Както бе споменато, в теорията няма общопризната постановка за рационално данъчно облагане, а и само някои такива данъци са апробирани в практиката. Едни тя е отхвърлила, а други се прилагат от все повече държави. Пример за такава концепция, прилагана в практиката, е плоският данък (Keen et al., 2007; Mitchell, D.J., 2008). У нас данък с такова макар и неофициално, но всепризнато име действа от началото на 2008 г. Оказва се обаче, че той освен името няма нищо общо нито с идеята, нито с дизайна, нито с ефектите на плоския данък (Kalchev, 2009, 2009a, 2014). Логично възниква въпросът кои в крайна сметка са ключовите положителни ефекти на (оригиналния) плосък данък, защото те същевременно са и ключовите елементи в комуникационна стратегия за въвеждането на такъв данък в практиката.[1]

Идеята на плоския данък

Амалгамата от различни принципи и традиции, трудностите при събирането на данъците, както и множеството интереси свързани с тях водят до прекомерно усложняване на данъчните системи, до неефективност и загуба на благосъстояние за обществото. От друга страна, поставя се въпросът дали е възможна проста, прозрачна и принципно издържа-

[1] Вероятно именно такива ефекти са били търсени и в комуникационната стратегия по неформалната промяна на името на българския личен подоходен данък през 2008 година? В резултат у нас все още се смята, че името „плосък данък“ (вероятно защото е твърде неясно и обърквашо) би трябвало да има магическо въздействие върху чуждестранните инвеститори и бизнес ориентираните избиратели. Освен това, плоският данък се свързва с относително нисък пропорционален размер за облагане на личните доходи, което е база за създаване много работни места и „изсветляване“ на сивата икономика. Обратно, противниците на плоския данък твърдят, че той дискриминира бедните и облагодетелства богатите. В тази статия няма експлицитно да се спираме на тези аргументи, а ще изтъкнем принципните аргументи в полза на оригиналния плосък данък.

на данъчна система, която да е икономически ефективна, справедлива и лесно приложима. Така концепцията „плосък данък“ в оригиналния ѝ вид предвижда не един, както битува в масовото съзнание, а два данъка – личен и фирмен, които налагат единен относително нисък данъчен размер.

При личния данък (данък върху труда) тарифата се състои от една единствена ставка, за разлика от класическия тарифен дизайн, базиран на множество ставки в рамките на прогресивна тарифа. С личен данък се облагат доходите от заплати и пенсии. При формирането на данъчната основа се допуска приспадането на необлагаем минимум, който варира в зависимост от семейния статус и броя на зависимите от данъкоплатеца лица. Други изключения и облекчения не се допускат. Личните доходи от капитал (лихви, дивиденти и др.) са необлагаеми.

С фирмен данък (данък върху бизнеса) се облагат положителните парични потоци от нефинансови трансакции на фирмите, в т.ч. и от упражняването на свободни професии. Всички приходи и разходи от финансови операции (напр. получаване и изплащане на кредит) не оказват влияние при формирането на данъчната основа. Инвестиционните разходи се признават изцяло в годината на реализирането им.

История и дизайн на плоския данък

Начало на вече дългогодишната дискусия по плоския данък е статия на Робърт Хол и Алвин Рабушка от Университета Станфорд (Калифорния), публикувана през 1981 г. в Уолстрйт Джърнал. През следващата година американски сенатор провокира политически дебат, предлагайки плоския данък като алтернатива за формиране на данъчната основа. По време на президентските избори през 1996 г. плоският данък отново се появява, но този път във формата на предложение за цялостна реформа на американската данъчна система (Muehl-Schimmele, 1996). Независимо че тази концепция не е възприета в САЩ, до днес тя е намерила прием в доста държави (Evans and Aligica, 2007). Въпреки че се афишира като плосък данък, подоходното облагане в страните, в които той е „въведен“, в малка степен отговаря на концепцията, предложена от двамата американски учени, публикувана в книгата им „Плоският данък“, цитирана в настоящата статия (Hall and Rabushka, 2007).

Данък върху труда. Данъкът върху доходите от труд облага сумата на трудовите възнаграждения и пенсиите. Той не обхваща никакви други лични доходи като лихви, дивиденти, наеми и т.н. В този данък Хол и Рабушка влагат необлагаем минимум (т.е. скрита прогресия), система за семейно подоходно облагане, както и система за социално подпомагане. Въпреки това данъкът върху трудовите доходи може да бъде деклариран

„върху пощенска картичка“. Същността му най-ярко проличава от самата данъчна декларация с големина на такава картичка:

Данък върху труда		
Име Фамилия	Идентификационен номер	
Адрес	Идентификационен номер на съпруг/а	
Месторождение	Професия	
	Професия на съпруга/та	
1. Трудови възнаграждения	1	
2. Пенсии и компенсации при пенсиониране	2	
3. Общо доходи (ред 1 плюс ред 2)	3	
4. Лични облекчения (разходи) А. $16 500 за семейства при общо деклариране Б. $ 9 500 за несемейни В $ 14 000 за неженени, глава на семейство.	4 4а 4б 4в	
5. Брой на зависимите лица, без съпрузи	5	
6. Персонални облекчения (разходи) за зависими лица (ред 5 умножен по $ 4 500)	6	
7. Общо лични облекчения (ред 4 плюс от ред 6)	7	
8. Облагаем доход (ред 3 минус ред 7, ако е положително; иначе 0)	8	
9. Данък (19 % от ред 8)	9	
10. Данък, удържан от работодателя	10	
11. Дължим данък (ред 9 минус ред 10, ако е положително)	11	
12. Данък за възстановяване (ред 10 минус ред 9, ако е положително)	12	

Данък върху бизнеса. В рамките на данъка върху бизнеса се предлага формирането на данъчната основа да се осъществява като разлика от сумата на оборота (положителните плащания от продажба на стоки и услуги) и на приходите от продажбата на активи, от една страна, и сумата на оперативните разходи (отрицателните плащания по покупката на полуфабрикати, материали, заплати и пенсионни осигуровки) и на плащанията за придобиване на активи, от друга. Всички финансови трансакции – напр. плащания по кредити, по емисии на ценни книжа и др., не се регулират за данъчни цели. Загубите от реално-стопанска дейност се пренасят след олихвяване в следващите периоди за неограничен период от време. Важно

достойнство на данъка върху бизнеса е неговата пределна простота, позволяваща декларирането му „върху пощенска картичка“. Хол и Рабушка предлагат следния формуляр за декларация по този данък:

Данък върху бизнеса		
Име на фирмата	Идентификационен номер на фирмата	
Адрес	Щат	
	Продукти/Услуги	
1. Положителни плащания от продажба на стоки, услуги и инвестиционни стоки (приходи)	1	
2. Данъчно допустими отрицателни плащания (разходи) А. Покупки на полуфабрикати	2 2а	
Б. Изплатени заплати, възнаграждения и пенсии	2б	
В. покупки на инвестиционни стоки	2в	
3. Сума на допустимите отрицателни плащания	3	
4. Облагаемо платежно салдо (ред 1 минус ред 3, ако е положително)	4	
5. Данъчно задължение (19 % от ред 4)	5	
6. Пренесена загуба от предходната година	6	
7. Олихвяване на загубата (6 % от ред 6)	7	
8. Пренесена загуба в настоящата година.	8	
9. Данъчно задължение (ред 5 минус ред 8, ако е положително)	9	
10. Пренасяне на загуба към следващата година (ред 5 минус ред 8, ако е отрицателно)	10	

Икономически ефекти на плоския данък – ключови елементи на комуникационната стратегия

Основен извод от теорията на плоския данък е, че той е данък върху потреблението (Weisbach, 2000), а не върху доходите, въпреки че технически именно те се облагат. Следователно плоският данък е икономически ефективен, защото е еквивалентен на общ данък върху потреблението с унифициран размер, а основен извод от икономическата теория е, че такъв общ данък върху потреблението е ефективен (Rosen, 2004).

Този солиден извод има централно място в комуникационната стратегия за въвеждане на плосък данък, като би трябвало да се подкрепи с по-популярна икономическа аргументация:

Първо, икономическият растеж, измерван с динамиката на брутния вътрешен продукт (БВП), е основна цел на всяка национална икономика, защото означава създаване на ново богатство за обществото. Като елементи в изчисляването на БВП влизат общите разходи за потребление и за инвестиции, както и нетният експорт (националният внос минус износът).

Кой ръст на БВП е по-устойчив в средно и дългосрочна перспектива: този базиран на интензивен ръст на потреблението или на инвестициите? На инвестициите, защото без инвестиции няма да има достатъчно стоки и услуги за бъдещо потребление. Следователно по-добре е да се облага потреблението, това, което се взема от икономиката (стоките и услугите), а не доходите, онова, което се дава на икономиката за финансиране на инвестициите.

Второ, пазарът е централната институция в икономиката, поради което и тя се нарича пазарна. Ключовата роля на пазара е, че той формира цените, в т.ч. на всички стоки и услуги за потребление. Когато всички те се облагат с еднакъв размер (общ данък върху потреблението с единен размер) ценовите отношения между тях се запазват и пазарът продължава да работи безпрепятствено (ефективно). Ако дадена стока или услуга се изключи от облагането или се облага с различен размер, това води до нейното свръх или свито потребление, както и до съответни промени в нейното предлагане. Всичко това предполага промени в стопанското поведение на икономическите актьори, което не е резултат от пазарните сигнали, но главно от данъците, и се свързва с допълнителни разходи, т.е. със загуба на благосъстояние, или с неефективност. Следователно, общият данък върху потреблението и плоският данък са икономически ефективни данъци, те предизвикват най-малко загуби на благосъстояние на данъкоплатците.

На тази база в рамките на комуникационната стратегия би било от полза да се разработят конкретни примери, които имат убеждаваща сила (по-долу в рамките на други елементи от комуникационната стратегия ще приведем и подобни примери).

Микроикономически ефекти. Съществена разлика между данъка върху бизнеса в рамките на плоския данък и стандартните данъци за облагане на бизнеса, в т.ч. българския корпоративен подоходен данък, е това, че в него няма място понятието за амортизация. По принцип амортизацията представлява разпределяне на разходите за придобиване или изграждане на дълготраен актив на части, които се явяват разходи в отделните периоди (години) от експлоатацията на актива. За сметка на това реално платените пари за актива не се смятат за разход, т.е. не намаляват печалбата и данъка върху нея. Този подход за пресмятане на годишния

финансов резултат (печалбата) води до дискриминация на данъкоплатците, които осъществяват бизнес, в рамките на който по правило те инвестират в дълготрайни активи.

Нека за илюстрация на гореказаното си представим, че стопанско предприятие (напр. дружество с ограничена отговорност – ООД) разполага с 1 млн. лв. собствен капитал и закупува с него производствено оборудване (дълготрайни активи) в началото на годината. В края на годината се начисляват (приспаднат) амортизации за използването на оборудването, които се определят по Закона за корпоративното подоходно облагане (чл. 55, ал. 1 и 2). По правило той предвижда използването на линейния метод за амортизация при максимална годишна норма 30 на сто. Следователно максималните разходи по инвестицията, които това ООД може да приспадне от печалбата си, са в размер на 300 хил. лв. (30 процента от 1 млн. лв.). Ако нетните оперативни приходи за годината са 400 хил. лв. (приходи от продажби 900 хил. лв., намалени с разходите по дейността 500 хил. лв.), печалбата преди данъци ще е 100 хил. лв. (400 хил. лв. оперативни приходи минус 300 хил. лв. амортизации). Върху тази печалба се дължат 10 процента корпоративен данък, т.е. 10 хил. лева.

Каква е всъщност касовата равносметка от годината за това ООД? В началото ѝ дружеството е разполагало с 1 млн. лв. и с тях е заплатило оборудването. От реализираните продажби през годината са постъпили 900 хил. лв., но от тях 500 хил. лв. са били заплатени по осъществяване на дейността. Картината в крайна сметка е следната: плащания 1,5 млн. лв. (в т.ч. за инвестиции 1 млн. лв. и оперативни 500 хил. лв.), постъпления 900 хил. лв. Или до момента е налице касов дефицит на ООД-то в размер на 600 хил. лв., към който се добавя и дължимия корпоративен данък, т.е. касовият дефицит става 610 хил. лева. Той трябва да се покрие отвън и предприятието се вижда принудено да вземе (например) банков кредит, по който са дължими лихви, в т.ч. и в частта за корпоративния данък.

Възниква логичният въпрос защо всъщност дружеството трябва да плаща корпоративен данък, при условие че е на огромна касова загуба – то не си е възвърнало и половината от платени пари за инвестицията? Икономически по-логично би било, ако данък се дължи едва след като предприятието излезе на касов излишък, т.е. реално има повече пари, отколкото е имало преди инвестицията, върху парите за която в миналото е бил платен данък. Именно такъв е случаят при плоския данък. Той е икономически по-логичен и обоснован.

Справедливост. Във връзка с горното изложение, съвсем ясно е, че не е справедливо да се плаща данък върху богатство, което не е създадено, както е при действащия корпоративен данък в България, в т.ч. и

лихви по кредита, за да може този несправедлив данък да бъде платен. Обратно, плоският бизнес данък се дължи само върху реално създаденото ново богатство в резултат от бизнес, което очевидно е справедливо.

Въпреки че размерът на плоския данък върху труда е пропорционален, този данък е всъщност прогресивен, базиран на т.нар. скрита прогресия. На практика прогресивната тарифа се смята за по-справедлива от пропорционалната. С други думи, социално справедливото е най-ниските доходи да не се облагат, с по-нисък размер да се натоварват ниските доходи, а високите доходи – с по-висок размер. Именно това е приложено при скритата прогресия, която представлява комбинация от пропорционален размер и необлагаем минимум.

Така за доходите, които са в рамките на необлагаемия минимум – в предложението на Хол и Рабушка това са например неженените данъкоплатци, които не са глава на семейство, с годишен доход до 9 хил. и 500 долара (виж по-горе) – ефективният данъчен размер е 0%. Същият тип данъкоплатец, който получава двойно по-висок доход от 19 хил. долара дължи 19% (в оригиналното предложение) данък върху половината си доход, т.е. в размер на 1 805 долара. Ефективният данъчен размер на този данъкоплатец е 9,5% (дължимия данък, разделен на дохода). Трети данъкоплатец от тази категория получава 1 мил. 9 хил. и 500 долара. Той дължи 190 хил. долара данък, а ефективният му данъчен размер е 18.8%. С други думи, с нарастване на данъчната основа нараства и ефективният данъчен размер, което е буквално дефиниция за данъчна прогресия (Калчев, 2010).

Заключение

Комуникационна стратегия за въвеждане на плосък данък е най-логично да се базира на главните положителни ефекти на този данък по отношение на неговата икономическа ефективност, справедливост, обоснованост и приложимост.

Така анализът на неговите ефекти показва, че той представлява форма за облагане на потреблението, което е икономически ефективно, защото този данък нанася най-малка вреда на икономиката и данъкоплатците в сравнение с други данъци, чрез които биха се събирали същите приходи. От друга страна, той е и справедлив, защото не облага несъществуващо богатство и доходите от труд се облагат с прогресивна тарифа. Плоският данък се базира на икономическата теория, а не е резултат от лобистки натиск и удовлетворяване на частни интереси за сметка на обществото. С други думи, неговият дизайн е базиран на принципни аргументи, а не на политически договорки и компромиси, което е и база за това неговата структура да остане стабилна във времето. Това, наред с

неговата изключително опростена и логична структура, е залог за неговото лесно и изключително евтино прилагане в практиката.

Литература:

1. Калчев, Е. (2009). Влияе ли българският плосък данък върху инвестиционните решения на фирмите? В Бургаски свободен университет, Сборник доклади от научна конференция с международно участие „Съвременни управленски практики VI“: 20–21 февруари 2009 г., Бургас: Бургаски свободен университет, 208–216.
2. Калчев, Е. (2010). Данъци и данъчно облагане. София: Нов български университет.
3. Evans, A. J. and Aligica, P. D. (2008) The Spread of the Flat Tax in Eastern Europe: A Comparative Study, Eastern European Economics, 46:3, 49–67.
4. http://dx.doi.org/10.2753/EEE0012-8775460303
5. Hall, R. E. and Rabushka, A. The flat tax. 2nd ed, Hoover Institution Press Publication No. 423.
6. Kalchev, E. (2009a) Flat Tax in the EU – 'Something of Craze'?: The Bulgarian Case. Proceedings of 7th International Conference “Economic Integration, Competition and Cooperation”, 2–3 April, 2009, Opatija, University of Rijeka – Faculty of Economics. https://ssrn.com/abstract=2237417 http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2237417
7. Kalchev, E. (2014) The Bulgarian flat tax. Economic Alternatives, N 1, 33–42.
8. Keen, M., Kim, Y. and Varsano, R. The “flat tax(es)”: principles and experience, Springer Science+Business Media, LLC 2007. https://www.researchgate.net/profile/Michael-Keen-5/publication/23534512_The_flat_taxes_Principles_and_experience/links/550efaa70cf2752610a00553/The-flat-taxes-Principles-and-experience.pdf
9. Mitchell, D. J. (2008). The Global Flat Tax Revolution: Lessons for Policy Makers. Prosperitas, Vol. VIII, Issue I. http://freedomandprosperity.org/files/flattax.pdf
10. Muehl-Schimmele, P. (1996) Flat Tax. DSWR (12), 329–335.
11. Rosen, H. (2004). Public Finance. 7th ed., McGraw-Hill/Irwin.
12. Weisbach, D. A. (2000). Ironing Out the Flat Tax, 52 Stanford Law Review 599. https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3029&context=journal_articles

СПЕЦИФИЧНАТА РОЛЯ НА БИЗНЕС ЛИДЕРИТЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ТАЛАНТИ

Надежда Димова
Нов български университет

Резюме: В специфичните и сложни условия, в които живеем, породени не само от COVID-19 кризата, но и от редица трусове и промени в икономическите системи, влиянието на дигитализацията и непрекъснатите промени в потребителското поведение, маркетинга и мениджмънта, ролята на бизнес лидерите при управлението на таланти придобива ново и различно значение. Ключова роля за успех в големите компании имат именно предприетите стратегически решения на мениджърите, когато управляват таланти, а това от своя страна е важно за цялостния процес на бизнес комуникации в компаниите.

Ключови думи: *бизнес лидери, управление на таланти, криза, потребителско поведение, бизнес комуникации*

THE SPECIFIC ROLE OF BUSINESS LEADERS IN TALENT MANAGEMENT

Nadezhda Dimova
New Bulgarian University

Abstract: In the specific and complex conditions in which we live, caused not only by the COVID-19 crisis, but also by a number of tremors and changes in economic systems, the impact of digitalization and constant changes in consumer behavior, marketing and management, the role of business leaders in management of talents acquires a new and different meaning. The key role for success in large companies is played by the strategic decisions made by managers when managing talents, and this in turn is important for the overall process of business communications in companies.

***Keywords*:** *business leaders, talent management, crisis, consumer behavior, business communications*

За да оцелее бизнеса на много компании в днешните бурни и нестабилни времена, в много случаи невидимо, а в някои много открояващо се, решаваща роля имат бизнес лидерите, които умело управляват и успяват да комуникират с всички свързани с компаниите и всички заинтересовани лица.

В повечето случаи в изходната позиция е създаването на стойност за клиентите, но тя се постига и чрез умелото управление на талантливите служители, които да предложат най-доброто за тези клиенти.

Целта на доклада е да се открои специфичната роля на бизнес лидерите при управлението на таланти в компаниите.

Изследваната проблематика е всеобхватна и значима, но ще бъдат загатнати само основните моменти, които са важни, поради ограничения обем на представената разработка.

В резултат на някои правни и финансови ограничения при привличането на нови работници е от решаващо значение за организациите да извлекат най-доброто от най-доброто, оптимизирайки притежавания от тях човешки капитал, в ерата на „нова организационна кариера“ (NOC) (Clarke, 2013), характеризираща се със споделената отговорност между служителите и организацията, което предполага съвпадение между очакванията и нуждите на двете страни (Ulrich, 2007).

За тази цел управлението на човешките ресурси (HRM) носи отговорността да насърчава възможностите за проявяване на личен талант и служителите трябва да искат да работят усилено за развитието на своите умения, като ги мобилизират за организационната печалба (Lewis and Heckman, 2006), приемайки стратегическа цел (Collins and Mellahi, 2009). Този процес става по – критичен във функционалния клас на управление, тъй като това е ключово за организацията поради нейната отговорност в процеса на вземане на решения, а също и чрез влиянието на другите в тяхното собствено отношение, поведение и резултати.

Поради тези причини, през последните години различните компании преобразуват стратегическите си цели, за да отговорят на все по-нарастващата нужда от устойчивост и отговаряне на нуждите не само на бизнеса и клиентите, но и на обществото като цяло.

Тази трансформация засяга интересите не само на акционерите, потребителите, различните контрагенти, но наистина на всички заинтересовани лица, които са обвързани с компанията. Стойността за всички вече има друго значение и ключова роля в постигането ѝ играе именно управлението на таланти от мениджърите, но не само тези, които са

свързани с управлението на човешките ресурси, а много често се налага да се включат в този процес и други мениджъри.

Подобряването на начина на живот става приоритетно за много компании и реалната възможност да се постигне устойчивост вече е налице.

Така, например важна стратегическа цел за големият бранд Philips е да подобри живота на над 3млрд. хора годишно до 2025 г., а Unilever са обявили още през 2010 г., че ще удвоят обема на бизнеса си за 10 години и ще се съсредоточат върху стратегическите си цели, най-важната от която ще е да помогне на милиард души да подобрят хигиената си, като осигурят безопасностна питейна вода до 500 милиона души и ще намалят наполовина на парниковите газове при производство на продукти през целия им жизнен цикъл. Стратегическата цел на Kingfisher е да улесни клиентите си да имат по – добри и по – устойчиви домове.

От своя страна изключително важно значение във фирмите е да имат талантливи хора.

Като цяло много са тенденциите, които са свързани и с талантливите хора. Не е достатъчно във фирмата да има изпитан метод, защото:

- Изпитаният метод една фирма да има талантливи служители е въпрос на визия.
- Изпитаният метод една фирма да има талантливи служители е и въпрос на владеене на съвременни практики за управление на човешките ресурси, които носят „стойност“. Във всеки случай не става дума само за „набор“ и „подбор“. Нито за някакво „обучение“ или някакво „оценяване“.
- Изпитаният метод една фирма да има талантливи служители е въпрос на компетентност не само на специалистите по управление на човешките ресурси, но и на бизнес лидерите. Всички мениджъри в компанията имат отношение към работата с талантливите служители.
- Некомпетентният мениджър не успява да оцени служителите си, да комуникира с тях и да ги вдъхновява. Няма как талантливите служители да искат да работят под ръководството на некомпетентен мениджър. Поради тази причина компетентност се изисква от всички, от които зависят тези продажби.
- За да бъдат приложени на практика, таланта трябва да бъде неразривно свързан със знанията и уменията.

Талантът е съотносим с изключително постижение, с резултати. Ето защо талантът се дефинира персонално и неточно. По-лесно е да се види кой дава изключителни резултати, а далеч по-трудно е да се прозре зад него и да се обясни как го правят тези хора.

Различни са схващанията за същността на таланта, но някои автори /А.Робъртсън, А.Греъм/ предлагат той да се дефинира съотнесен с различни характеристики например „компетенции“. Според тях компетентността е основополагаща характеристика, която поражда изключително постижение.

Важни характеристики, свързани с таланта и компетентността са:

- управление на груповия процес;
- концептуална гъвкавост;
- фокусиране върху клиента;
- проактивна ориентация;
- издръжливост и адаптивност;
- инициативност;
- непримиримост;
- ловкост;
- решимост за максимизиране на кариерата и натрупване на богатство.

За да се разгърне цялостната изследвана проблематика би следвало да се започне с изследване на промените, които предопределят нарастването на значението и специфичната роля на мениджърите.

В исторически аспект се знае, че през 80-те години бизнесът възприема модела на „максимизиране на стойността на акционерите“ като начин за отстраняване на някои от проблемите с лошата рентабилност през 70-те години на миналия век.

Но тъй като лидерите в бизнеса са видели от първа ръка резултатите, слабостите на този модел стават по-ясни през последните няколко години. Много от тях са започнали да експериментират с алтернативи, като модела „създаване на споделена стойност“ на Майкъл Портър (Porter, M., Kramer, M., 2011).

За ключовата роля на мениджърите имат значение и редица фактори. Самото гражданско общество и отделните организации стават много по-влиятелни, но и много по-глобално се интегрират в частния сектор. Всеобщо е схващането, че промените в икономиката трябва да се осъ-

ществяват от по-широк кръг участници, а не само и единствено от отделните правителства.

Мисленето на главните изпълнителни директори за основните бизнес модели също се промени. За бизнес лидерите да оцелеят и да процъфтяват в днешно време е важно разработването на стратегии, които се фокусират предимно върху създаването на стойност за по-широки заинтересовани страни и реалната възможност за генериране на възвръщаемост на инвестициите както в краткосрочен, така и в дългосрочен период.

Тези промени имат сериозни последици за вида на лидерската роля, които висшите лидери се налага да играят. В хода на еволюцията лидерите започват да имат по-сериозна и голяма роля и по-голямо икономическо влияние върху глобално интегрирания бизнес.

Изключително много се променя ролята на лидера при водещите промени в организациите. Самите компании не се променят, защото решение взема лидера, защото самите компании са сложни общности на взаимоотношения, в които решенията и действията на хората се ръководят от множество различни влияния.

В съподчиненост на заложената цел на доклада следва да се представи каква е специфичната роля, в по-тесен аспект, на бизнес лидерите.

На първо място е важно образованието и на бизнес лидера, но и на талантливите хора в организацията. За да управляваш ти трябва не само опит, но и сериозно образование и подготовка.

Новото поколение бизнес лидери започна да се разпознава по това, че техните организации трябва да започнат да прилагат по – систематичен подход към подбора и развитието на групите ръководители, на които е възложена отговорността и ролите за вземане на решения. Задължително трябва да се изградят правилни лидерски способности и културни норми, за да се развива самата компания и правилно да се управляват талантите в нея.

Пределно ясно е, че съвременните бизнес лидери се нуждаят от много по-задълбочена грамотност в световен мащаб, което ще рефлектира върху мотивацията и ангажираността, бизнес комуникациите и умението да се управляват взаимоотношения на различно управленско ниво, както в компанията, така и извън нея.

Опитът е от решаващо значение за способността на лидерите да влияят и да има промяна и бъдеща перспектива. За някои мениджъри този опит се фомира още във възпитанието и обучението в университета.

Самите мениджъри трябва да имат свой подход при управлението и образованието на таланта. Световна тенденция е, че за да се управляват талантливие служители трябва да се следят промените в управлението на човешките ресурси, да се посещават редица обучения и в крайна сметка да се създаде емоционална връзка и обвързаност на лидерите с талантливите служители.

За насърчаване на правилните лидерски способности в големите компании и за обучените и развитие на човешките ресурси и екипите, следва да вземат впредвид следното:

- Въз основа на житейския си опит, самите лидери когато вземат решение за наемане на персонал, планиране на кариерното му развитие, следва да се убедят, че тези талантливи хора искат да се развиват. Това е особено важно, защото самите фактори на средата и стреса, личния опит, променящите се интереси са ключови за определянето на поведението на бизнес лидерите.
- Не е достатъчно само единствено бразованието и външния вид на талантливите хора, но и техния мироглед, стремеж за развитие, себеусъвършенстване, способност за бизнес комуникации, което е ключов фактор за оцеляването и усъвършенстването на компаниите като цяло. От особена важност от страна на лидерите е да преформулират, в зависимост от промените във външната и вътрешна среда, различните процеси и показатели за човешките ресурси.

В световен мащаб, все повече организации преструктурират своето ръководство и дейности за развитие, за да създадат възможности за своите настоящи и бъдещи лидери да имат точно такъв вид личен опит от първа ръка и то конкретно за работа с талантливи служители. За да се постигне този ефект се използват редица сериозни обучения, които (Gitsham, M. et al., 2013):

- Да дадат възможност на бизнес лидерите да развиват взаимоотношенията с талантливите хора, които се справят с редица предизвикателства и показват своите знания и умения по подходящ начин, както и с хора, които работят, за да помогнат за справяне с тези предизвикателства;
- Да се даде възможност да се ангажират с нови идеи, които са свързани с дигитализацията, устойчивото развитие, споделената стойност и др.;
- Да успеят бизнес лидерите да моделират своят мениджмънт чрез учене в практиката, преживяване и осмисляне на различ-

ните процеси от страна и на лидерите и на талантливите служители, участие в стратегически проекти и непрекъснато моделиране на знанията, уменията и опита като двустранен процес „лидер – талантлив служител“;

- Да съумеят лидерите да развият и формулират собствения си автентичен възглед и този на талантливите служители за цялостното усъвършенстване на работата в компаниите.

Така, например, Ellehuus Christoffer, формулира отличителните характеристики за изграждане на успешни таланти, в сравнение с моделиран профил на бизнес лидер от средно ниво, а именно:

- Шампиони мениджъри: Когато са налице успешни таланти, с проучване той е установил, че 19 % от мениджърите, които ги ръководят осигуряват 25% по-големи печалби, само 6% от служителите са подложени на риск от текучество, в сравнение с лидер, който не съумява да ръководи добре талантите;
- Стрейвъри: Те съставляват 42% от мениджърите. Характеризират се със силна вяра във важността на управлението на таланти, но липсват критични управленски дейности, свързани с управлението на талантливи служители;
- Наполовина подготвени: Това са 8% от мениджърите, които тепърва ще бъдат убедени, че управлението на таланти решава бизнес предизвикателствата, но е ефективно и при критичното управление на таланти, независимо от липсата им на ангажираност;
- Отхвърлящи таланти: Те съставляват 31% от бизнес лидерите. Те не са нито ангажирани, нито неангажирани и ефективни при управляниего на таланти. Самите служители на екипите на тези мениджъри полагат близо четири пъти по-малко усилия от средния служител, 32% от тях са изложени на риск от текучество, печалбите са с 6% по-ниски от средните, а приходите са 7% над средното ниво.

Като цяло той прави извод, че мениджъра по управление на човешките ресури (HR) е най-добре да подкрепи мениджърите при създаването и стратегическото предизвикателство по създаването на бизнес единица, съдържаща широко портфолио от таланти.

Ключовите стъпки по създаването на успешни таланти, които са важни за бизнес лидерите, понякога дори за трансформация от бизнес лидер в шампион по таланти, са следните:

- Отделите по управление на човешките ресурси задължително трябва да осигурят по-тясна връзка между стратегическите планове на компаниите и плана за таланти. В бюджета трябва да бъдат заложени и планирани средства по ключови въпроси, свързани с това какви бъдещи таланти и способности са необходими за изпълнение на стратегическите приоритети и успоредно с това да се осигурят критичните ресурси, осигуряващи работата на тези таланти.
- Компаниите трябва да подкрепят своите лидери при идентифицирането, развитието и управлението на служителите с висок потенциял винаги ефективно.
- Успоредно с това, компаните трябва да създадат култура по отчетност за резултатите от действията на таланта. Не винаги е важна само финансовата част при упралението на талантите, но и реалната възможност за задържането на талантите и тяхното развитие.

(Christoffer, E., 2012)

В заключение, ролята на бизнес лидерите в съвременното управление на талантливите служители е от особено голямо значение, не само за усъвършенстване на управлението на човешките ресурси, но и с цел успешно включване в дейности, които в исторически аспект не са били приоритетни за бизнес лидера, но днес са важен елемент от „пъзела“ на компаниите. Част от тези компоненти са свързани с разширямане на обществения дебат, свързан с много аспекти от дейността на компаниите, промяната на поведението на потребителите и доставчиците, акционерите, неправителствените организации и обществото като цяло.

Именно ключовата роля на бизнес лидерите при управлението на талантливите служители ще осигури не само запазване, но и разширяване на позиците на компаниите, особено в променливата и рискова среда, свързана не само с COVID-19, но и с редица промени в глобален аспект в икономиката и обществото.

Литература:

1. Робъртсън, А., Греъм, А., (2005), Управление на таланта, ИК „Амат – Ах“, С.
2. Christoffer, E., (2012) Transforming business leaders into talent champions, STRATEGIC HR REVIEW, VOL. 11 NO. 2, 84–89
3. Clarke,V., Braun, V. (2019) Successful Qualitative Research: A practical Guide for Beginners, Sage

4. Collings, D., Mellahi, K. (2009), Strategic Talent management: A review and research agenda, Human Resource Management Review, Vol. 19 (4): 304-313
5. Confino, J. (2012) Unilever's Paul Polman: Challenging the status quo. Guardian Sustainable Business. 24 April.
6. Gitsham, M. (2012). The Changing Role of Global Leaders. Harvard Business Review Insight Center. February 14.
7. Gitsham, M. et al. (2013) Building Leadership Capability for a Rapidly Changing World. Ashridge
8. Lenssen, Gilbert G., Smith, N. Craig (2019) Managing Sustainable Business, Springer
9. Lewis, R., Heckman, R. (2006), Talent management: A critical review, Human Resource Management Review, Vol. 16 (2): 139–154
10. Porter, M., Kramer, M. (2011). Creating Shared Value. Harvard Business Review. Vol. 89 Issue 1/2, 62–77
11. Ulrich, D., Brockbank, W., Johnon D., Younger, J. (2007), Human resource competencies: Responding to increased expactations, Employment relations,Vol. 34.

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЙ ИМИДЖ ФРАНЦИИ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Сабина Анисимова
Московский Государственный Лингвистический Университет

Аннотация: Изучения такого феномена, как «внешнеполитический имидж» государства является актуальным на сегодняшний день. Формирование имиджа страны стало одной из главных задач любой страны. Именно имидж страны позволяет определить её место на международной арене. Однако активные политические выступления населения и повсеместные забастовки пошатнули международный авторитет Франции как стабильного и процветающего государства. В связи с этим для президента Пятой Республики стоит ряд важнейших задач, заключающихся не только в восстановлении национальной экономики, но и по улучшению имиджа страны в целом.

Ключевые слова: *имидж государства, внешнеполитической имидж, внешнеполитическая коммуникация, политическое восприятие, политическое сознание, масс-медиа, технологии имиджа, особенности имиджа Франции, эффективность имиджа Франции*

THE FOREIGN POLICY IMAGE OF FRANCE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Sabina Anisimova
Moscow State Linguistic University

Abstract: The study of such a phenomenon as the „international image" of the state is relevant today. The formation of the country's image has become one of the main tasks of any country. It is the image of the country that allows us to determine its place in the international arena. However, the active political actions of the population and widespread strikes have shaken the international authority of France as a stable and prosperous state. In this regard, the President of the Fifth Republic faces a number of important tasks, which are not only to restore the national economy, but also to improve the image of the country as a whole.

Keywords*: image of state, international image, international communication, political consciousness, political perception, mass-media, image technologies, characteristics of the image of France, effectiveness of France's image*

Имидж является одним из инструментов для достижения политических, экономических, социальных, культурных и экологических целей государства. Сегодня вес на международной арене имеют именно те страны, которые умеют правильно сформировать свой имидж. Имидж способствует использованию дипломатических каналов на международной арене. Он обуславливает культурный обмен, туризм, а также увеличение товарооборота между государствами и рост зарубежных компаний.

Образы, которые видят зарубежом или которые описываются в многочисленных международных рейтингах – это реалии, которые влияют на общую оценку государства и ее авторитет на международной арене. Внешнеполитический имидж государства или другого иного международного актора является немаловажным фактором при изучении международной политики.

При реализации имиджевой политики необходимо учитывать следующие факторы:

1) Основой для имиджа государства являются три основных уровня общественного сознания: субъективный, стереотипный и мифологический. Политический имидж опирается на первые два уровня. При его формировании, следует манипулировать теми образами, стереотипами и мифами, которые сложились в массовом сознании общества. То есть важно опираться именно на ментальные составляющие.
2) Имидж постоянно находится в движении, то есть он подвергается изменениям. Наиболее эффективные стратегии формирования имиджа основаны на коммуникации и различных уровнях взаимодействия, в том числе межкультурного.
3) Информационное поле и его окружение являются основой для формирования имиджа, поэтому для качественной организации имиджевой стратегии необходимо взаимодействие со СМИ.
4) Формирование имиджа осуществляется при помощи позиционирования –правильного расположения объекта имиджа в социально-экономической и политической сферах жизни общества и последующего наращивания на объект требуемых качеств, за счет которых будет формироваться его имидж.

5) Целостность имиджа, приобретаемая посредством национальной идеи. В основу имиджа входят исторический путь страны, проецирующий свой образ на зарубежную аудиторию, и ценности данного народа.

Многие страны, такие как Франция, США, Великобритания, Германия, Китай используют «стратегию влияния». При помощи этой стратегии им удается укрепить экономические, политические и культурные позиции государства на международной арене.

Следует различать влияние и просто демонстрирование. Можно показывать, не влияя, и воздействовать, ничего не демонстрируя. Франция обладает своими векторами влияния такими, как идеология (демократия, защита права человека); распространение французской культуры и языка («Франкофония», «Alliance française», «RFI», «RMC», «TV5 Monde», «France 24» и т.д.); влияние на такие международные институты, как ООН, ЮНЕСКО, Всемирный банк, Международный валютный фонд. Однако, Франции необходимо придерживаться четырех аспектов, чтобы ее внешнеполитический имидж был эффективным:

1) Имидж государства. Необходимо увеличивать двухсторонние политические связи и использовать английский язык во время переговоров. Именно при этом условии будет достигнута более высокая эффективность и будет предотвращена конкуренция, которая размывает имидж страны;
2) Имидж компаний, а именно инвестирование в те страны, где еще нет французских представительств. Зачастую именно через компании зарубежная аудитория видит чужую страну;
3) Имидж французской продукции за рубежом;
4) Степень привлекательности.

Кроме того, привлекательность Франции должна также согласовываться с привлекательностью ее территорий. Имидж влияет не только на поведение потребителей, но и на поведение предпринимателей. С одной стороны, она играет большую роль в экспорте товаров. С другой стороны, негативный или ослабленный имидж влияет на инвестиции, поступающие во Францию. Привлекательность территории для иностранных инвесторов, международных финансистов, поездок и пребывания во Франции, будь то деловых или туристических, частично зависит от имиджа.

Имидж требует терпения, так как его невозможно изменить в сию же секунду. Он должен пройти все этапы формирования – осознание проблемы, разработка технологий, а также оценка результатов. После изучения проблемы приходит время политических решений, а затем действия профессионалов в области имиджа и коммуникации. И, наконец, необходимо убедить различные административные, министерские и частные субъекты работать вместе над формирование внешнеполитического имиджа. Поэтому должна быть разработана эффективная система связи для формирования имиджа государства.

Франция обладает большим количеством акторов, распространяющих ее имидж на международной арене. Следует начать с упоминания Президента Республики, который играет ведущую роль в французских институтах и в представительстве нации. Он активно поддерживает крупные коммерческие сделки во время государственных визитов, на которые он приглашает руководителей предприятий. Во время этих поездок, предприниматели продвигают продукцию своей компании.

Во внешней политике Франции отмечается роль коммуникации в области имиджа как инструмента реализации. Экономика и технологии, которые необходимо развивать для модернизации имиджа Франции, находятся в центре внимания.

Экономические организации, такие как «AFII», «UBIFRANCE», «AFD», «Sopexa», «SCAC» занимаются продвижением имиджа Франции в сфере предпринимательства. Национальные средства массовой информации также играют важную роль в улучшении имиджа государства, например, такие как «RFI», «RMC», «TV5 Monde», «France 24» и т.д.

Иностранная пресса, как печатная, так и телевизионная является особенно важным вектором: пресс-корреспонденты крупных газет, журналисты за рубежом, международные корреспонденты – все они имеют значение в формировании имиджа, так как обладают большой аудиторией во многих странах и имеют большое значение для развития бизнеса. Непосредственно сам французский народ за границей остается лучшим популяризатором своего имиджа.

Кроме того, необходимо более эффективно использовать сети, которые создают спортсмены, представители средств массовой информации из кино, музыки, шоу-бизнеса, много ездящие за границу для

распространения положительного имиджа страны. В формировании внешнеполитического имиджа важную роль играет Интернет, возможности которого с каждым днем только увеличиваются.

В период с 2019–2020 года автором было проведено эмпирическое исследование, показывающее, что по мнению французской молодёжи внешнеполитический имидж их страны ухудшился. Связано это с начавшимися экономическими и миграционными кризисами в Европе.

В исследовании участвовали 27 респондентов женского и мужского пола в возрасте от 18 до 30 лет[1]. Респондентам было предложено пройти опрос с использованием ассоциативного метода[2]. По данным опроса о внешнеполитическом имидже Франции в целом, 44,4% респондентов считают, что Пятая Республика по-прежнему остается важным политическим актором на международной арене, особенно в рамках Европейского союза. Среди респондентов были выделены идеи, что Франция является передовой в области культуры. Однако, несмотря на попытки различных правительств восстановить французскую державу, Франция, по-видимому, изо всех сил пытается навязать себя на международном уровне. С другой стороны, после выхода Великобритании из Европейского союза, а именно реализации Брексита, имидж Франции как державы укрепился в европейском масштабе. Также респонденты отмечали дипломатическую и военную мощь Франции, потому что она поддерживает связь со своими бывшими колониями, а французский язык очень хорошо развит в мире, и она является ядерной державой, имеющей постоянное место в Совете Безопасности ООН и право вето.

В то время как большинство (55,6%) опрошенных полагают, что Франция потеряла статус мощного государства, либо же не воспринимается всерьёз на международной арене[3]. При этом респонденты отмечали, что Франция отстает из-за кризиса здравоохранения и социального развития. Также неоднократно было высказано мнение, что внешнеполитический имидж Франции ничего не представляет отдельно от Европейского союза, как это было раньше.

---

[1] См. Приложение 2.

[2] См. Приложение 1.

[3] См. Приложение 3.

Однако, если рассмотреть данные о восприятии внешнеполитического имиджа в период президентства Эммануэля Макрона, то результаты значительно отличаются. Подавляющее большинство, а именно 40,7%, респондентов считают, что внешнеполитический имидж стал менее эффективным в этот период. Только 22,2% довольны политикой нынешнего президента Франции и видят улучшения ее имиджа на международной арене. В то время, как 37% не видят изменений ни в позитивную, ни в негативную сторону.

Причиной таких результатов стали образующиеся на протяжении многих лет внутренние проблемы страны, что в следствии стало триггером для появления манифестаций «жёлтых жилетов». Протестные движения начались с решения правительства Франции поднять налог на выбросы парниковых газов при использовании топлива, последствием чего стало бы увеличение цен, которые за последний год и так подорожали на 15% (бензин) и 23% (дизель). В связи с этим была создана петиция в интернете, собравшая более миллиона подписей. Со временем требования протестующих расширились и приобрели политический и антиправительственный характер. Французы требовали пересмотра правил налогообложения, повышения минимальной заработной платы труда, снижения возраста выхода на пенсию до 60 лет и даже отставку действующего президента. Очевидно, что манифестации ослабили имидж президента внутри страны. Во Франции 82% граждан с крайним недоверием относятся к политике. В связи с этим, респондентам был задан вопрос о влиянии этих манифестаций на внешнеполитический имидж Франции[4]. 62,9% опрошенных считают, что «жёлтые жилеты» ослабили внешнеполитический имидж современной Франции. Только 14,8% ответили, что манифестации положительно сказались на имидже страны.

Большинство французов считают, что Франция стала восприниматься как страна не способная решить свои внутренние проблемы. И появление данного движение подорвало образ Франции как гаранта демократии и страны, защищающей права и свободы человека, а также затормозило страну в экономическом развитии.

Большинство французов ассоциируют свою страну с французской революцией, манифестациями, с ее колониальным прошлым и

[4] См. Приложение 4.

распространением французского языка по всему миру. Многие также упоминали Шарля де Голля, Наполеона и Людовика XIV. Это связано с тем, что эти личности ассоциируются чаще всего с положительной ситуацией в стране, когда Франция обладала, действительно, процветающем имиджем на международной арене. Однако, также среди респондентов встречаются ассоциации с манифестациями, всякого рода напряженностями, что говорит о подвешенном состоянии Франции на данный момент. Отсюда следует, что имидж лидера страны непременно отражается и на политическом имидже страны в международном пространстве.

Таким образом, результаты исследования выявили, что большинство респондентов считает, что современный имидж Франции на международной арене является достаточно противоречивым. С одной стороны, Франция играет важную роль в рамках Европейского союза, с другой, она теряет свои позиции из-за внутренней политики, а именно из-за продолжительных кризисов и реформаций, проводимых нынешним президентом Эмманюэлем Макроном. Однако, исходя из эмпирического исследования, следует отметить, что французская молодёжь достаточно скептично относится к внешнеполитическому имиджу своей страны.

Говоря об эффективности внешнеполитического имиджа Пятой республики, стоит отметить, что страна использует огромное количество механизмов воздействия на зарубежную аудиторию. Однако, один негативный момент преобладает над множеством позитивных, что сказывается на внешнеполитическом имидже страны. Поэтому важно обращать внимание не только на международный имидж, но и на внутренний. Таким образом, нынешнему представительству Франции следует как-то реагировать на возникающие волнения и принимать определенные меры, способствующие повышению имиджа страны на международной арене.

Список литературы:

1. Гавра Д.П Внешний имидж государства: понимание категории и структурные модели // Имидж государства/региона: современные подходы. Под. ред. Гавры Д.П. СПб.: Роза Мира, 2009. С. 3–17;
2. Галумов Э.А. Информация и PR в международных отношениях. М.: Известия, 2003. 432 с.
3. Гравер А.А. Образ, имидж и бренд страны: понятия и направления исследования // Вестник ТГУ. Философия. Социология. Политология. Томск. № 3. 2012. С. 29–39;
4. Chartier J. L'État et la mise en valeur de l'image de la France // Revue internationale et stratégique, 2006. 149–154;
5. Delporte C. Image, politique et communication sous la cinquième République // Vingtième Siècle. Revue d'histoire, 2001. 109–123;
6. Foucher M. Atlas de l'influence française au XXIe siècle. Paris: Robert Laffont, 2013. 180 pp.;
7. Herrmann R.K., Voss J.S., Schooler T., Ciarrochi J. Perceptions and Image Theory in International Relations // International Studies Quarterly. 1997. № 41. 403–433;
8. Lane, Ph. Présence française dans le monde. L'action culturelle et scientifique. Paris: La Documentation française, 2011. 128 pp.;
9. McLeod A., Voyer-Léger C. La France: d'une puissance moyenne à l'autre // Études internationales. 2003. №1 (35). 73–96.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1.

АНКЕТА
опроса французской молодежи

1. ***Какой Ваш возраст?***

2. ***Какой у Вас пол?***

   Мужской Женский

3. ***Каким Вы видите имидж Франции на международной арене?***

4. ***Эффективен ли имидж Франции на международной арене при президентстве Эмманюэля Макрона?***

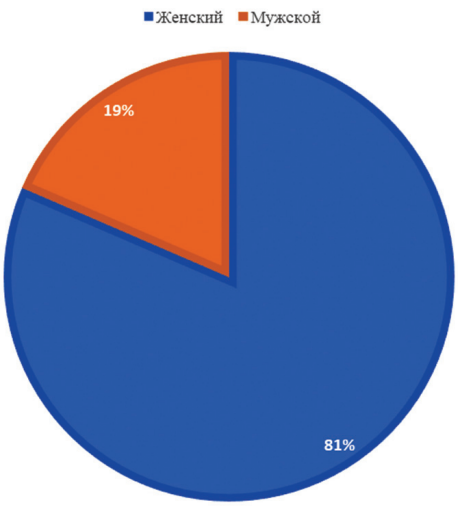
   Улучшился Ухудшился Не изменился

5. ***Какие ассоциации возникают у Вас при словосочетании «имидж Франции»?***

6. ***Как манифестации «желтых жилетов» повлияли на имидж Франции на международной арене?***

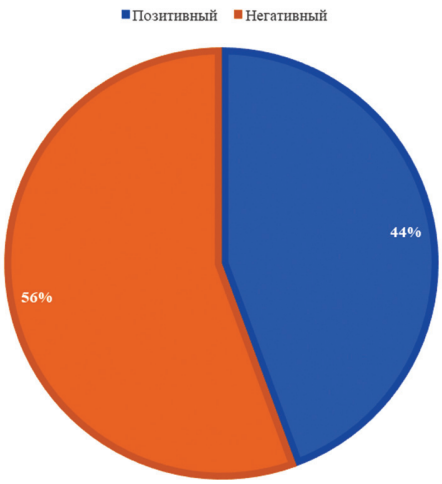
Приложение 2.

ПОЛ

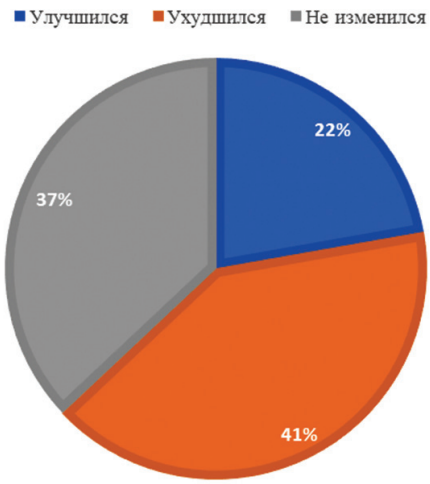
Приложение 3.

КАКИМ ВЫ ВИДИТЕ ИМИДЖ ФРАНЦИИ?

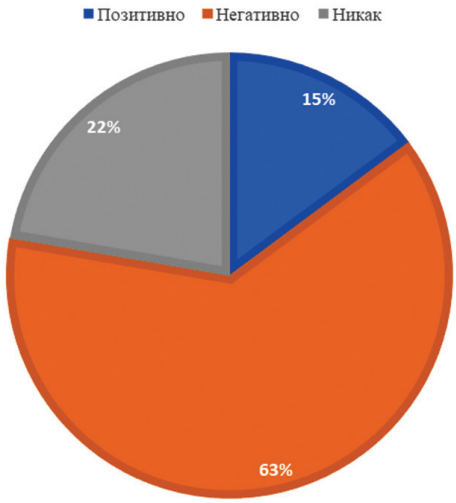
Приложение 4.

ЕФФЕКТИВЕН ЛИ ИМИДЖ ФРАНЦИИ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ?

Приложение 5.

КАК МАНИФЕСТАЦИИ «ЖЕЛТЫХ ЖИЛЕТОВ» ПОВЛИЯЛИ НА ИМИДЖ ФРАНЦИИ?

АНГАЖИРАНЕ НА СТЕЙКХОЛДЪРИТЕ (STAKEHOLDER ENGAGEMENT) – КЛЮЧОВ ФАКТОР ЗА УСТОЙЧИВ СТЕЙКХОЛДЪР МЕНИДЖМЪНТ ПРИ ВЪВЕЖДАНЕ НА ИНТЕЛИГЕНТНО РАСТЕНИЕВЪДСТВО В БЪЛГАРИЯ*

Иван Боевски
Красимир Костенаров
Димитър Николов
Нов български университет
и Институт по аграрна икономика

Резюме: Теорията и практиката все повече се фокусират върху стейкхолдър-мениджмънта. Във връзка с устойчивото развитие на организации/проекти неговото приложение дава забележителни резултати. За съжаление, при прилагането му не се отделя подобаващо място на ангажирането на стейкхолдърите и по-конкретно на отговора на въпроса, какви биха могли да бъдат стратегиите в тази връзка. В настоящата публикация ние търсим отговора на този въпрос и аргументираме ключовото значение на стейкхолдър-ангажираността за успешното въвеждане и устойчиво развитие на интелигентното земеделие в България и правим опит да предложим концепция за конкретна стейкхолдър-ангажираност.

Ключови думи: *Ангажираност на стейкхолдър, стейкхолдър, стейкхолдър-мениджмънт, интелигентно растениевъдство, земеделие*

* Настоящата публикация е изготвена във връзка и с помощта на проект „**Интелигентно растениевъдство**“, финансиран от Министерство на науката и образованието, договор № 0419-78/10.12.2020 г.

STAKEHOLDER ENGAGEMENT – A KEY FACTOR FOR SUSTAINABLE STAKEHOLDER MANAGEMENT BY IMPLEMENTING SMART PLANT BREEDING IN BULGARIA

Ivan Boevsky
Krasimir Kostenarov
Dimitar Nikolov
New Bulgarian University
and Institute of Agricultural Economy

Abstract: The theory and the practice are increasingly focused on stakeholder-management. In connection with the sustainable development of organizations/projects, its application gives remarkable results. Unfortunately, its implementation does not give a due place to stakeholder-engagement, and in particular to answering the question of what strategies could be developed in this regard. In this publication we seek the answer to this question and argue the key importance of stakeholder-engagement for the successful introduction and sustainable development of smart agriculture in Bulgaria and we try to propose a concept for a specific stakeholder-engagement.

Keywords: *Stakeholder Engagement, Stakeholders, Stakeholder Management, Smart Plant Breading*

Въведение

Стейкхолдър-мениджмънтът през последните две десетилетия на миналия и на настоящия век е във фокуса на редица научни изследвания както в теорията, така и в практиката. Неговото прилагане дава забележителни резултати, свързани с устойчивото развитие на организации и проекти. За съжаление, незначителна част от тях отделят подобаващо място на ангажирането на стейкхолдърите и по-конкретно на отговора на въпроса, какви биха могли да бъдат стратегиите в тази връзка (Боевски и кол. 2021; Аврамов, В 2016; Land, M., Macura, B., Bernes, C. et al. 2017; Калчев, Е. 2011; Jones, T.M. 1980; Alkhafaji, A.F. 1989; Thompson, J.K., Wartick, S.L., & Smith, H.L 1991; Carney, S., Whitmarsh, L., Nicolson-Cole, S. and Shackley, S. 2009; Roeder, T. 2013; Gillilant, P., 2007). Тъй като нашият екип е на мнение, че стейкхолдър-мениджмънтът би могъл да играе решаваща роля при устойчивото въвеждане и прилагане на интелигентното растениевъдство в България, в настоящата разработка ние си поставяме за цел да разработим концепция за стейкхолдър-ангажираност (Stakeholder Engagement) в рамките на стейкхолдър-мениджмънта на интелигентното растениевъдство. За постигане на горепосочената цел в началото ние даваме накратко нашето разбиране за термина стейкхолдър, след което разясняваме понятието стейкхолдър-ангажираност. На тази база аргументираме убеждението ни за ключовото значение на стейкхолдър-ангажираността за успешното въвеждане и устойчиво развитие[1] на интелигентното земеделие в България и правим опит да предложим концепция за конкретна стейкхолдър-ангажираност.

Дефиниране на понятието „стейкхолдър“

Нашето разбиране за понятието „стейкхолдър“ се базира върху доразвиване и усъвършенстване на основните дефиниции (например: Freeman, 1984; Leventon et al., 2016) и е следното: *„Стейкхолдър на организация/проект може да бъде всеки човек (физическо лице) и/или група от хора (физически лица/движение/организация), които са активно включени в организацията/проекта, или всички тези, чиито интереси биха могли да бъдат положително и/или отрицателно засегнати от оперирането и/или резултата на съответната организация/проект“.*

[1] За конвенционален поглед към устойчивото развитие на стопанските предприятия (по принцип) и индикаторите за постигане на техните цели виж Калчев 2013 и 2013а.

Дефиниране на понятието стейкхолдър ангажираност

Ангажирането на стейкхолдърите има многоаспектен, многопластов и комплексен характер, във фокуса е на различни научни дисциплини и в тази връзка има различни по-тесни или по-широки дефиниции. В рамките на настоящата разработка ние няма да ги разглеждаме, осветляваме и анализираме, защото това не е в нашия фокус, а даваме следното операционализирано работно определение: „***Ангажирането на стейкхолдърите представлява процес на тяхното активно включване и участие в дейности, реализирани от проект и/или организация, което цели успешно изпълнение на стратегията и устойчивото развитие на конкретния проект и/или организация***.“

Защо е важна стейкхолдър-ангажираността?

Основната цел на стейкхолдър-мениджмънта според нашия екип е постигането във всеки един момент от дейността и развитието на организацията/проекта на така наречената ***WIN-WIN-СИТУАЦИЯ***. Нужно е тя да бъде постигната, тъй като чрез нея се създават необходимите условия за устойчиво развитие на организацията/проекта, от една страна, а от друга – стейкхолдърите са удовлетворени. Всичко това, казано с други думи, означава, че страните получават своите ползи (***WIN***). Тази ситуация бихме нарекли идеално-теоретична, тъй като в практиката е почти невъзможно през целия жизнен цикъл на организация/проект и то във всеки един момент на всеки един процес тя да бъде на 100% постигната (идеален модел). Но тази ***идеално-теоретична ситуация*** представлява подходящ теоретично-аналитичен модел, към който всяка една организация/проект би могла по време на всички извършвани процеси да се стреми да реализира (реален модел), използвайки инструментариума на стейкхолдър-мениджмънта, респективно стейкхолдър-ангажираността. За по-ясно възприемане ние визуализираме математически гореизложеното, сравнявайки идеалната с реалната ситуация, и получаваме следното неравенство:

Реален модел ≠ идеален модел

Това неравенство показва, че много често реалната практика създава ситуации, в които един, няколко или в екстремния вариант всички стейкхолдъри биха могли да се почувстват негативно засегнати и да бъдат в една или друга степен неудовлетворени. Тази неудовлетвореност би могла да застраши, а в някои определени ситуации дори да прекрати временно или напълно да прекрати, дейността/операциите на

организацията/проекта. За да не се случи това, на помощ идва стейкхолдър-ангажираността. На нейна база могат да се създават успешни стейкхолдър-мениджмънт стратегии, които предварително да оповестяват и ефективно и своевременно да предотвратяват.

От тази обща рамка не правят изключение и теорията, и практиката на въвеждането и прилагането на интелигентно растениевъдство в България. За да се получи ефективно ангажиране на стейкхолдърите е особено важно ***прецизното*** идентифициране на всички стейкхолдъри, което коментираме в следващия раздел.

Идентифициране на стейкхолдъри

Според Боевски и кол. (2021) идентифицирането на стейкхолдърите има редица характеристики и преминава различни етапи. В тази връзка особена важност придобива прецизността на конкретния процес на идентифициране. За постигането на така желаната и важна прецизност[2] при идентифицирането много полезен инструмент представлява стандартният стейкхолдър бизнес модел на организация/проект. Нашият екип е разработил такъв модел (показан на фигура 1) от гледна точка на земеделско стопанство, прилагащо интелигентното растениевъдство в Република България, в рамките на Европейския съюз. Използвайки този модел конкретното земеделско стопанство би могло да идентифицира релевантните реални актьори във всяка една от посочените групи. Необходимо е също да отбележим, че за отделната ситуация на конкретното земеделско стопанство би могла да се получи такава констелация, при която в една или няколко групи да има само по един или изобщо да липсва конкретен актьор, а в друга те да бъдат двуцифрено или в по-редки случаи дори трицифрено число.

От гореизложеното следва, че идентифицирането на стейкхолдърите, дори и чрез използване на инструмента на стандартния стейкхолдър бизнес модел на организация/проект, не е лесно и бързо изпълнима задача. Това е така, защото не може да бъде използвана общоприложима и/или общовалидна матрица (рецепта), дори при близки, сходни или

[2] Под прецизност на идентифицирането на стейкхолдърите нашият екип има предвид тяхното пълно идентифициране, което означава, че е от особена важност и значение да бъдат идентифицирани всички стейкхолдъри, без пропуски и изключение. Пропускането на един или няколко в един момент би могло да застраши съществуването на конкретната организация/проект, използваща стратегическия инструментариум на ангажирането на стейкхолдърите. Това е така, защото неидентифицираните стейкхолдъри впоследствие стават и неангажирани стейкхолдъри.

подобни по вид и структура организации, проекти или техни отделни дейности. Затруднението идва и от факта, че стейкхолдърите на дадена организация, проект или техни отделни дейности зависят от сектора, континента, страната, индустрията, от една страна, както и от характеристиката и операциите на самата организация, проект или техни отделни дейности, от друга. Освен това конкретната локация (местоположение) и други фактори влияят върху образуването и сдружаването на конкретните стейкхолдъри. В допълнение влияние оказват както динамичната бизнес среда, така и постоянните промени в стратегиите на стейкхолдърите. За подпомагане на пълното и адекватно идентифициране на стейкхолдъри Durham, E., Baker, H., Smith, M., Moore, E., & Morgan, V., (2014) предлагат да се използва каталог от въпроси (виж Боевски и кол., 2021).

За да се постигне целта на стейкхолдър-мениджмънта, както вече обяснихме по-горе, възниква необходимост от изработване на успешни стейкхолдър-мениджмънт стратегии на базата на стейкхолдър-ангажираността. Опростяването и улесняването на този процес предполага тяхното класифициране и приоритизиране, което разглеждаме в следващия раздел.

Фигура 1: Стандартен стейкхолдър бизнес модел на земеделско стопанство в Република България, в рамките на Европейския съюз

Източник: Собствена фигура

Класифициране и приоритизиране (картографиране, групиране) на стейкхолдърите

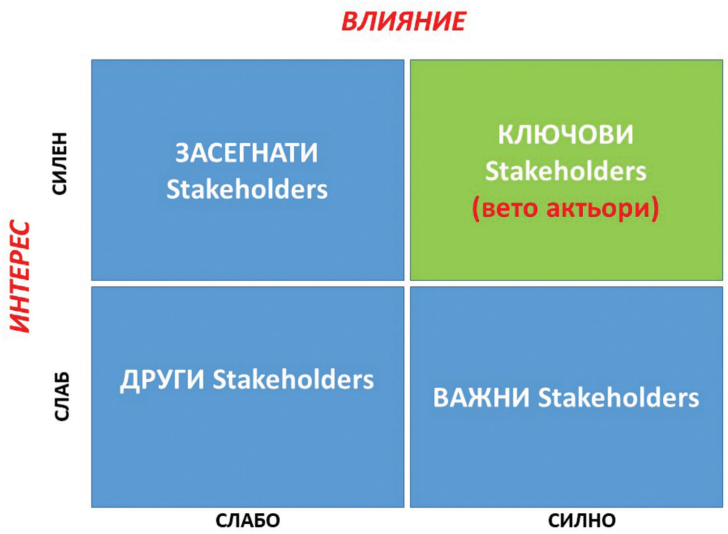
След като стейкхолдърите бъдат идентифицирани организацията/проектът би трябвало да изготви пълен техен списък за конкретния момент. Този *обобщен широкоспектърен стейкхолдър списък представлява моментна снимка на нейния/неговия стейкхолдър ландшафт*. Този списък представлява база, върху която се изгражда следващата фаза от процеса на стейкхолдър-мениджмънта, която е картографирането на стейкхолдърите.

Както вече споменахме групирането на стейкхолдърите се извършва за улеснение и оптимизиране на процеса на ангажиране на стейкхолдърите. То се реализира по избрани от изследователя/организацията/проекта критерии, които биха могли да бъдат различни. Най-често използваните групи критерии са следните: сила, въздействие, влияние, интеререс.

- **Сила** – това е мярката на нивото на власт на стейкхолдърите. По-опитните изпълнители/участници са определени като имащи значителна сила. Последната обаче не се тълкува като способност на стейкхолдърите да променят дадена организация, проект или тяхна отделна дейност.
- **Въздействие** – това е способността на стейкхолдърите да променят планирането или изпълнението на дадения проект. Стейкхолдърите с голямо въздействие могат дори да манипулират дадена организация, проект или тяхна отделна дейност и да направляват в посоката, в която те желаят.
- **Влияние** – това е мярката на активното участие на стейкхолдърите в дадена организация, проект или тяхна отделна дейност. Последните, които са определени с високо ниво на влияние се очаква да участват по-често в дискусиите, срещите и др.
- **Интерес** – това е нивото на значимост на дадена организация, проект или тяхна отделна дейност за стейкхолдърите.

На базата на тези критерии стейкхолдърите могат да бъдат групирани в двойки в матрици (координатна система), като всеки един критерий се характеризира в двойна скала „*силно – слабо*“ или тройна скала „*силно – средно – слабо*“. На тази основа се формира два вида координатна система – двойна или тройна (виж по-подробно Боевски и кол. 2021):

На фигура 2 и фигура 3 сме групирали стейкхолдърите в двойна координатна система според най-често използваните двойки критерии.

Фигура 2: Класифициране и приоритизиране на стейкхолдърите в организация/проект по двойка критерии „интерес-влияние“
Източник: Собствена фигура

Фигура 3: Класифициране и приоритизиране на стейкхолдърите в организация/проект по двойка критерии „предсказуемост-влияние“
Източник: Собствена фигура

Как можем да ангажираме стейкхолдърите, за да постигнем WIN-WIN СИТУАЦИЯ?

От визуализираните по горе две двойки в практиката се използва най-често двойка критерии „интерес-влияние“. Затова ние ще коментираме именно нея.

Ключови стейкхолдъри

Ключовите стейкхолдъри (наречени още вето-актьори), както е видно от фигура 2 (зеленият квадрант), се характеризират с двойката „силно-силно“, което означава, че те в момента на заснемане на идентификацията имат едновременно ***силен интерес и силно влияние***. Такива актьори могат да бъдат: човек, група хора, организация (или всяка възможна комбинация между тях), които имат ***силата/властта/възможността да убият във всеки един момент организацията/проекта***. Това е така, защото те биха могли да оттеглят своите фондове или да прекратят финансирането, което практически води до временно или дългосрочно, дори понякога окончателно, спиране/прекратяване на организацията/проекта. Причина за такова действие би могла да бъде негативната засегнатост или неудовлетвореност на вето-актьорите от дейността/операцията на проекта/организацията. Това означава, че при настъпване на това събитие WIN-WIN ситуацията е разрушена. Затова е необходимо WIN-WIN ситуацията да се управлява и то така, че тя да не бъде разрушена. Тук би могла да влезе в действие *стратегията „ангажиране на стейкхолдърите“*, която да е адаптирана конкретно към ключовите стейкхолдъри. Конкретната адаптация би могла да се извършва чрез ***обграждането им с внимание***.

Важни стейкхолдъри

Важните стейкхолдъри, както е видно от фигура 2, се характеризират с двойката „слабо-силно“, което означава, че те в момента на заснемане на идентификацията имат едновременно слаб интерес и силно влияние. Това са хора/организации, които могат да забавят/задържат организацията/проекта или да му осигурят подкрепа. Те се характеризират със знания в дълбочина за дейността/операциите на организацията/проекта и е необходимо да бъдат чути в процеса на въвеждане и прилагане.

Фокусът на стратегията „ангажиране на стейкхолдърите“ би могла да бъде насочена към техните нужди и потребности, свързани с конкретната организация/проект. Практически това означава включване на такива операции, които са свързани с изслушване и разбиране на техните мнения и очаквания, които впоследствие биха могли да бъдат адаптивно прилагани.

Засегнати стейкхолдъри

Засегнатите стейкхолдъри, както е видно от фигура 2, се характеризират с двойката „силно – слабо“, което означава, че те в момента на заснемане на идентификацията имат едновременно силно влияние и слаб интерес. При тази група фокусът на стратегията „ангажиране на стейкхолдърите“ би могъл да бъде насочен към тяхната информираност за операциите на организацията/проекта, т.е. случващото се и резултатите от дейността на организацията/проекта. Тук използването на всички възможни канали и инструменти за комуникация с тях е от ключово значение.

Други стейкхолдъри

Слаб интерес и слабо влияние

Другите стейкхолдъри, както е видно от фигура 2, се характеризират с двойката „слабо – слабо“, което означава, че те в момента на заснемане на идентификацията имат едновременно слабо влияние и слаб интерес. Тази комбинация обаче не би трябвало да заблуждава или води дори до неглижиране на тази група стейкхолдъри от страна на организацията/проекта, тъй като заснетата ситуация не е статична във времето, а тъкмо обратното. Това означава, че в един следващ времеви период част или дори всички стейкхолдъри от тази група биха могли да преминат в друга. Поради слабия интерес в конкретния момент на тази група стейкхолдъри нейното очакване не е свързано с детайлни доклади за операциите на организацията/проекта. От това следва, че фокусът на стратегията „ангажиране на стейкхолдърите“ се изразява в наблюдаване на тяхното поведение, свързано с дейността/операциите на организацията/проекта, с цел идентификация на евентуално изменение и преминаване към друга група.

Обобщение, предложение и заключение

Стейкхолдър-ангажираността има за базова цел подпомагане на ефективното прилагане на стейкхолдър-мениджмънта, което по-конкретно според нашия екип означава постигане и поддържане във всеки един момент от дейността и развитието на организацията/проекта така наречената **WIN-WIN-СИТУАЦИЯ.** Това положение естествено създава на практика необходимата благоприятна среда за успешното въвеждане и устойчивото развитие на интелигентното земеделие в България. За нейното постигане ние разработихме моделна стратегия, наречена „ангажиране на стейкхолдърите“. Тази стратегия се фокусира върху отделни субстратегии за всеки един отделен вид от фигура 2. Нейното ядро е специфичната и адаптирана към конкретния вид стейкхолдъри инфор-

мираност, както и партниране с тях. Това по-конкретно означава също и тяхното включване и участие, които зависят от крайните цели, които има организацията/проекта.

Тъй като стейкхолдърите не са постоянна и неизменна величина, а точно обратното – динамични са и се променят, от една страна, във времето както по количество (намаляват или се увеличават), така и по качествени характеристика (намаляващ или увеличаващ се интерес или влияние и други техни характеристики, визуализирани на фигура 2). От друга страна, те променят своето място в координатната система на конкретната организация/проект, преминавайки от един вид в друг.

За да бъде „ангажирането на стейкхолдърите“ ефективно приложено, е необходимо идентифицираната стейкхолдър-динамика да бъде взета под внимание и отчетено нейното влияние. Това изисква постоянен мониторинг на стейкхолдър ландшафта на конкретната организация/проект или техни отделни дейности, както и актуализиране на списъка със стейкхолдъри, дори и нов техен подбор и тяхното обновено групиране по видове. Всичко това налага допълнителни изследвания, които нашият екип ще извърши в бъдеще.

Литература:

1. Аврамов, В. (2016). Оценка на въздействието на стратегическите инструменти в енергийния сектор на Европейския съюз. Сборник доклади от научна конференция Стратегически визии: Ефективно управление за икономически, организационни и социални трансформации (иновации – институции – бизнес), 95–108. Нов български университет.
2. Боевски, И., Костенаров, К., Николов, Д. (2021). Теоретична рамка за мениджмънт на стейкхолдърите при въвеждане и развитие на интелигентното растениевъдство в Република България, сборник доклади от научна конференция (под печат).
3. Калчев, Е. (2011). Неоинституционални аспекти на корпоративните финанси. В Нов български университет, Сборник с доклади на втора научно-практическа конференция с международно участие „Корпоративните пазари на формиращите се пазари“, 12–13 септември 2011 г., София: Нов български университет, 116–121.
4. Калчев, Е. (2013). Печалбата като показател за устойчиво развитие на предприятието. Управление и устойчиво развитие, № 5, 55–59.
5. Калчев, Е. (2013а). Индикатори за постигане на целта на предприятията. В Бургаски свободен университет, Сборник доклади от научна конференция с международно участие „Знанието – традиции, ино-

вации, перспективи“, 14–15 юни 2013 г., Бургас: Бургаски свободен университет, 199–205.

6. Alkhafaji, A. F. (1989). A stakeholder approach to corporate governance. Managing in a dynamic environment. Westport, CT: Quorum Books.
7. Boonstra, A (2006). Interpreting an ERP-Implementation Project from a Stakeholder Perspective; International Journal of Project Management; 38–52.
8. Carney, S., Whitmarsh, L., Nicolson-Cole, S. and Shackley, S. (2009). A dynamic Typology of Stake-holder Engagement within Climate Change Research, Tyndall Working Paper, 128.
9. Durham E., Baker H., Smith M., Moore E. & Morgan V. (2014). The BiodivERsA Stakeholder Engagement Handbook. BiodivERsA, Paris (108 pp).
10. Freeman, R.E. (1984). Strategic management: A stakeholder approach. Boston: Pitman Publishing Inc.
11. Gillilant, P. (2007). What we need to know about Project Stakeholder Management, Proceedings of the Annual Symposium 2007 of the Project Management Institute Singapore Chapter, November 22, 2007.
12. Jones, T.M. (1980). Corporate social responsibility revisited, redefined, California management Review, 22(2): 59–67.
13. Land, M., Macura, B., Bernes, C. et al. (2017). A five-step approach for stakeholder engagement in prioritisation and planning of environmental evidence syntheses. Environ Evid 6, 25.
14. Leventon, J., Fleskens, L., Claringbould, H., Schwilch, G., Hessel, R., 2016. An applied method for stakeholder identification in sustainability research. Sustainability Sci. 11, 763–775.
15. Roeder, T. (2011). Managing Project Stakeholders, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
16. The Stakeholder engagement manual, (2005). The Practitioner’s handbook on Stakeholder Engagement, Volume 2.
17. Thompson, J.K., Wartick, S.L., & Smith, H.L. (1991). Integrating corporate social performance and stakeholders management: Implications for a research agenda in small businesses. Research in Corpo-rate Social Performance and Policy, 12: 207–230.

ДИГИТАЛНИ ПОДХОДИ ПРИ ПРЕПОДАВАНЕТО ПО МЕЖДУНАРОДЕН БИЗНЕС

Ирена Николова
Нов български университет

Резюме: Преподаването по време на пандемия промени подходите за предаване на информация и провеждането на съпътстващите дейности в образователния процес. Във всяка област на знанието има особености, чрез които преподавателите ги представят. В настоящия текст се разглеждат участниците в образованието и дигиталните подходи, необходими за преподаването по международен бизнес.

Ключови думи: *дигитални умения, учене в дигитална среда, преподаване по време на пандемия*

DIGITAL APPROACHES IN TEACHING INTERNATIONAL BUSINESS

Irena Nikolova
New Bulgarian University

Abstract: Teaching in pandemic has altered the approaches for transmitting information and introducing the auxiliary activities in the educational process. Each scientific field has its specifics that are presented by the teachers. In the present paper are reviewed the participants in education and the digital approaches necessary for teaching international business.

Keywords: *digital skills, digital learning, pandemic teaching*

Дигитализацията в областта на образованието макар и да се развива през последните двадесет години, се ускори значително след началото на коронавирус пандемията от м. март 2020 г. Още повече, че за около месец цялата система на образование премина от реална в дигитална среда чрез скоростно преструктуриране.

Преподаването като част от образователния процес също е изправено пред редица предизвикателства, които са част от процеса на дигитализация. Например, необходимото трансформиране от реални към дигитални занятия предполага промяна в преподавателските подходи, адаптиране на лекционния материал към хибридно обучение, внедряване на допълнителни технологии към учебния процес и др.

Преподаването е част от целия процес и това ангажира всички участници: студенти, преподаватели и институции (университети), които също са част от това трансформиране. Освен това, организационната промяна може да доведе до подобряване на бизнес средата и образователния процес [1], [2]. За да се разпространят новите преподавателски подходи е необходимо да се разяснят целите, за които ще се прилагат и резултатите, към които се стремят университетите и преподавателите. Така, дигиталният маркетинг допринася за интегрирането на традиционните методи в тази нова среда, като по този начин те се популяризират повече и достигат до по-голяма аудитория [3], [4].

В настоящия текст се разглеждат два основни въпроса, засягащи преподаването по международен бизнес: 1. Участниците в образователния процес и 2. Дигиталните подходи при преподаването.

Участници в образователния процес

В образованието, и особено при прилагането на нови подходи при преподаване трябва да се разгледат няколко перспективи, които са на:

- студента;
- преподавателя;
- образователната институция (университет, висше училище).

Всяка от тези три страни има своите възгледи и очаквания за образователния процес, които не винаги съвпадат и водят до ограничаване на постигнатите резултати и удовлетвореността от постигнатото. Въпреки това синхронът между тях гарантира, че заедно ще могат да внедрят новите подходи в образованието и преподаването.

По отношение на <u>студентите</u> предварително се преценяват техните умения и възможности за усвояване на преподавания материал. Разли-

ката между отделните поколения и техните възприятия към нови подходи са различни, което предопределя в значителна степен избора на подход. Студентите, дори от едно поколение са различни и не всеки от тях притежава необходимите умения, включително и дигитални [5].

Например, не всички могат да пишат [6], особено дълги текстове, независимо, че имат на разположение социални медии, други комуникационни канали, които значително улесняват събирането на информация. Така развиването на уменията за писане на дълги текстове ще отнеме повече време на някои студенти за разлика от други.

Интересен подход е провеждането на състезания или конкурси между студентите, чрез които те могат да тестват своите умения и ниво на владеене на учебния материал, както и да сравнят своите способности по съответната специалност с други студенти [7]. Това допълнително мотивира студентите да надграждат своите знания и умения, и да се развиват. Но отново има разлики при отделните студенти и подходите при преподаване трябва да се съобразят с това.

Пандемията намали значително комуникациите лице в лице между преподавателите и студентите и промени почти изцяло образователния процес. Така студентите трябва да са по-организирани и да разчитат на развитие именно на своите организационни умения за разпределяне на времето за учене, комуникация, дигитално пространство и социални медии [8].

Тези процеси при студентите се проявяват успоредно и при *преподавателите*, като освен съществуващите предизвикателства се добавиха и скоростта за интегриране на нови дигитални подходи при преподаването. Когато предварително е работено върху провеждането на електронно обучение и са налице вече утвърдени практики [9], то процесът на „скоростна дигитализация“ заради пандемията бе преодолян значително плавно и неусетно.

От преподавателите се очаква да предложат нови подходи при преподаването, чрез които да се адаптира учебния процес. Тяхната роля се разширява както по отношение на осъвременяване всяка година (семестър) на информацията, така и за интегриране на дигитални подходи при преподаване. Това е свързано с нивото на дигитални умения и на студентите, и на преподавателите.

Третата перспектива по отношение на дигиталните подходи е на *институцията* (*университета*). Чрез този трети стълб трябва да намери балансът между: а) желанията на студентите, б) действащото законодателство и допълнителни изисквания от министерствата на образованието и

здравеопазването, и не на последно място, в) възможностите на университета и на преподавателите за практическото приложение на тези подходи. Организационните възможности на университетите в значителна степен зависят от тяхното управление, организация, връзката с бизнеса и най-вече предприемачество [10], [11], [12]. В повечето случаи инициативността за въвеждането на нови подходи за преподаване се насърчава от университетите, за да бъдат по-привлекателни програмите за студентите.

Дигиталните подходи при международния бизнес

Преподаването по международен бизнес има специфични особености, свързани освен с дигиталната трансформация и с включването на подходящ материал и примери за нововъзникващите пазари и глобалната икономика. Преди пандемията прилагането на активни методи за учене са сред предпочитаните от студентите по международен бизнес. И то особено тези, свързани с практиката в реална международна среда или международна студентска мобилност [13]. Неслучайно работодателите преди пандемията, които наемат студенти в областта на международния бизнес, търсят следните водещи характеристики при обучението в програмите: 1. Езикови умения; 2. Стажове в чужбина; 3. Програми по студентска мобилност; 4. Реални казуси, които са от практиката [14].

Към настоящия момент, още в състояние на пандемия, от тези четири характеристики реално се запазват две: чуждоезиковите умения и решаването на реални казуси при следването на студентите. По обясними причини пътуванията и практиките в международна среда са ограничени и вече се преминава към онлайн студентска мобилност. А възможността за практика или работа в международна среда вече се трансформира в дигитална, и то в различни части на света.

Така изискванията към преподавателите и институциите, като две от страните в образователния процес също се променя, както по отношение на „новия тип“ мобилност, така и спрямо прилаганите методи за реалните казуси. Наблюдава се ръст на прилагането на все повече дигитални технологии и приложения за представяне на нов материал, и помалко време за изнасянето на лекционния материал по познатия до този момент начин.

От търсените характеристики преди пандемията, основно се акцентира върху решаването на казуси, като наред с това се развиват и дигиталните умения на студентите.

Дигиталните умения са ключови, за да се интегрират в образователния процес новите технологии. Те се разделят на три групи [15]:

– *основни дигитални умения*, които позволяват да се борави с технологиите;
– *общи дигитални умения*, които предоставят възможността за смислено и продуктивно ползване на технологиите;
– *високотехнологични дигитални умения,* при които индивидите създават и трансформират технологиите.

За да могат студентите и преподавателите ефективно да ползват технологиите в процеса на обучение и да прилагат разнообразни дигитални подходи са необходими общи дигитални умения, поне към настоящия момент. С въвеждането на „умните технологии“ вероятно ще се изискват повече високотехнологични умения от всички участници в процеса на обучение.

Подходите, които преобладаващо се прилагат при преподаване по дисциплини в областта на международния бизнес са:

– **използване на видео материали за представяне на казуси** с областите на международния бизнес и кроскултурните различия;
– **виртуална реалност**, която тепърва се разработва и развива като продукт и подход за преподаване;
– **виртуални зали или класни стаи**, които се превърнаха в основен подход по време на пандемията за всички дисциплини;
– **подкаст** чрез поставяне на студента в центъра на лекцията (дискусията) – вече повече внимание се обръща на мотивите и уменията на студентите. Целта е да се комбинират успешно теоретичните основи по водещите дисциплини с практическите примери;
– **провеждане на синхронни и асинхронни дискусии чрез социалните медии или електронни платформи** с акцент върху крос-културните различия и възможностите за бизнес в различни части на света.

По време на дискусиите студентите, които имат собствен бизнес или се занимават с конкретен казус в практиката го поставят за решаване онлайн по време на лекциите. Те очакват посочените проблеми да се разрешат чрез дискусията и чрез събирането на повече мнения и предложения от преподавателя и останалите студенти.

Прилагането на всички или част от тези подходи цели да подобри уменията на студентите, включително и дигиталните. Преди това трябва преподавателите заедно със съответните институции да са запознати с

тези дигитални умения и прилагането на новите технологии, за да могат да предадат това и на студентите.

Изводи

Дигитализацията се отразява върху всички области на образованието, не само при преподаването по международен бизнес, където се отразяват спецификите на изучаваните дисциплини. Дигиталните подходи, които се прилагат, както и изискванията на работодателите към студентите, непрекъснато се променят.

Всеки от дигиталните подходи има както своите предимства, така и недостатъци. Тъй като прекаленото им прилагане в преподаването може да намали ефективността от усвояване на съответния материал, а и не всички студенти имат еднакви дигитални умения. Така балансът между традиционни и дигитални подходи е необходимо да се поддържа.

Освен това, всички участници в образователния процес са заинтересовани от въвеждане на нови подходи при преподаването.

Използвани източници:

1. Хаджиев, К. (2020). Теоретико-методологически характеристики на стратегиите за организационна промяна в бизнеса, International Journal of Sciences and Arts, Volume 2, 77–107, ISSN 2671-3551, http://eprints.nbu.bg/4423/
2. Хаджиев, К. (2020a). Управление чрез тотално качество и учеща организация, Technical Report, Научен електронен архив на НБУ, София, http://eprints.nbu.bg/4276/
3. Димова, Н. (2018). Преходът от традиционен към дигитален маркетинг – възможност за усъвършенстване на маркетинговата дейност на компаниите, Годишник „Икономика и бизнес“ на департамент „Икономика“, НБУ, 37–42, ISSN 2534-9651, https://publishing-house.nbu.bg/bg/elektronni-izdaniq/periodika/godishnik-ikonomika-i-biznes-na-departament-ikonomika-2018
4. Dimova, N. (2019). The challenges of talent management in marketing, III међународну научно-стручну конференцију Регионални развој и прекогранична сарадња, Пирот, Република Србија, 7. децембар 2019, Zbornik radova “Regionalni razvoj I prekogranicna saradnja”, ISBN 978-86-900497-2-1, 325–331, https://www.konferencija2019.komorapirot.com/pdf/ZBORNIKRADOVA2019.pdf
5. Dzhambazov, V., Peneva, J., Keremedchiev, D. (2018). Student`s Readiness for E-Learning, Proceedings of the National conference on “Education and Research in the Information Society”, 196–203, ISSN 1314-0752, http://eprints.nbu.bg/3863/1/ERIS2018-book-p22.pdf

6. Bogdanov, S. G. (2014). Most Students Cannot Write: Of course we knew that, В: Традицията като вдъхновение: Сборник с доклади от десетата юбилейна Зимна школа на департамент „Англицистика“, Нов български университет, София, 113–122. ISBN 9789545358227, http://eprints.nbu.bg/2269/
7. Степанова М.М., Наймушин Б.А. Студенческие конкурсы устного перевода как современное средство профессиональной подготовки переводчика // Инновации в образовании. 2018. No1. С. 127–142, http://eprints.nbu.bg/3547/.
8. Ehlers, U., Eigbrecht, L. (2020). Students` Perspective on Studying Online in Times of Covid-19 Learning from Podcast Conversations, "Human and Artificial Intelligence for the Sociate of the Future" Short Paper Book of the European Distance and E-Learning Network (EDEN), 2020 Annual Conference, Timisoara, 22–24 June, 2020, pp. 92-100, ISBN 978-615-5511-28-8, https://proceedings.eden-online.org/wp-content/uploads/2020/09/Annual_2020_Timisoara_SPB.pdf
9. Джамбазов, В. (2012). Провеждане на електронно обучение чрез платформата Мудъл, Working Paper. Научен електронен архив на НБУ, София, http://eprints.nbu.bg/1580/
10. Текев, Г. (2015a). Университетът и бизнесът имат общи задачи, сп. Икономика, бр. 49/2015, ISSN 1314-376X, https://www.economic.bg/bg
11. Текев, Г. (2003). Стратегия на управлението: Централизация и децентрализация в Нов български университет, В: Годишник на Департамент „Икономика и бизнесадминистрация“ – „Икономика, психология, управление, бизнес“, ISBN 954-535-329-5
12. Текев, Г. (2015). Съвременни форми на организация и управление на университетската институция. Преходът към предприемаческомрежови университет, Нов български университет, http://eprints.nbu.bg/2845/1/scan8-10-2015-2.pdf
13. Billur Akdeniz, M., Zhang, Ch., Tamer Cavusgil, S. (2019). Innovative Pedagogical Approaches in Teaching International Business, Journal of Teaching in International Business, 2019, Vol. 30, No. 2, 96–101, https://doi.org/10.1080/08975930.2019.1668333
14. Alon, I. (2003). Experiential Learning in International Business via World Wide Web, Journal of Teaching International Business, 2003, Vol. 14, Issue 2–3, Published online 2008, 79–98, https://doi.org/10.1300/J066v14n02_06
15. OECD (2021) Teachers and Leaders in Vocational Education and Training, OECD Reviews of Vocational Education and Training, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/59d4fbb1-e

СПРАВКА ЗА АВТОРИТЕ

ПЛЕНАРНИ ДОКЛАДИ

Татяна Фед, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Нова българистика“, програмен консултант на МП „Бизнес комуникации“ РО и ДО, tnfed@nbu.bg

Ирина Георгиева, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Нова българистика“, програмен консултант на БП „Русистика (с втори чужд език английски)“, отговорник по руски език в ООК, igeorgieva@nbu.bg

Людмил Георгиев, проф. д-р, Нов български университет, „Администрация и управление“, член на Настоятелството на НБУ и Почетен професор на НБУ, lgeorgiev@nbu.bg

ПАНДЕМИЯТА: НОВА РЕАЛНОСТ ПРЕЗ 21 ВЕК

Христо Чукурлиев, гл. ас. д-р, Нов български университет, директор на централната университетска администрация, hchukurliev@nbu.bg

Мила Сантова, проф. д.н., член кореспондент, Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей – Българска академия на науките, mila_santova@yahoo.com

Даниел Фокас, гл. ас. д-р, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – Българска академия на науките, dfokas@abv.bg, daniel.fokas@iefem.bas.bg

Стела Ненова, гл. ас. д-р, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките, секция „Антропология на народните изкуства и визуалните форми“, stelanenova@abv.bg

Милка Хаджикотева, гл. ас. д-р, Нов български университет, Център по компютърна и приложна лингвистика, Директор на програмен съвет, mhadjikoteva@nbu.bg

СЪВРЕМЕННИЯТ СВЯТ И ОБЩЕСТВО

Анатолий Царегородцев, проф., д.н., заместник ректор по развитието и информатизацията, Московски държавен лингвистичен университет, Русия, avtsaregorodtsev@linguanet.ru

Сергей Волков, докторант, Московски държавен лингвистичен университет, Русия, s.volkov@linguanet.ru

Екатерина Злотникова, студентка в магистърска програма „Финансов мениджмънт“, Московски държавен хуманитарно-икономически университет, Русия, Zlot09@mail.ru

Албена Павлова, доц. д-р, Нов български университет, „Администрация и управление“, програмен консултант на БП „Администрация и управление“ и МП „Артмениджмънт“, agpavlova@nbu.bg

Донна Астакова, Нов български университет, департамент „Когнитивна наука и психология", dastakova@nbu.bg

Диана Богданова, Медицински университет, катедра по психиатрия и медицинска психология, София, dbogdanova@medfac.mu-sofia.bg

Велислав Алтънов, гл. ас. д-р, Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей, БАН, v.altanov@gmail.com

Иван Карагьозов, д-р, Център за психологически изследвания, karagyozov.ivan@gmail.com

Мария Нейкова, доц. д-р, Нов български университет, Център по компютърна и приложна лингвистика, mneikova@nbu.bg

БИЗНЕС КОМУНИКАЦИИ

Мая Андриянова, докторант, Московски държавен лингвистичен университет, катедра за общо и сравнително езикознание, Русия, maya29347@gmail.com

Теодора Ризова, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Администрация и управление“, програмен консултант, teavel@abv.bg

Петя Александрова, проф., д.н., Нов български университет, департамент „Кино, реклама и шоубизнес“, palexandrova@nbu.bg

Пламен Русков, докторант, A1 България, plamen.ruskov@gmail.com

Иван Боевски, проф. д-р, Нов български университет, департамент „Икономика“, ivan.boevsky@gmail.com

Евгения Бирюкова, проф., д.н., Московски държавен педагогически университет, Русия, завеждащ катедра Германистика и лингводидактика, biryukovaev@mgpu.ru

Елена Борисова, проф., д.н., Московски държавен педагогически университет, Русия, катедра Германистика и лингводидактика, borisovaeg@mgpu.ru

Ирина Боговская, доц. д-р, Московски държавен педагогически университет, Русия, катедра Германистика и лингводидактика, bogovskayiv@mgpu.ru

Гузел Курбангалеева, проф., д.н., Башкирски държавен педагогически университет „М. Акмулла“, Русия, катедра „Общо и сравнително езикознание“, dialina2002 @mail.ru

Гулнара Кудинова, доц., д-р, Башкирски държавен педагогически университет „М. Акмулла“, Русия, завеждащ катедра „Общо и сравнително езикознание", gulji_gibatova@mail.ru

Радослава Илчева, доц. д-р, Институт за литература БАН, lcheva@bas.bg

ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА И ПРЕВОД

Нелля Щедрина, проф., д.н., Московски държавен областен университет, Русия, катедра по руска литература на 20 век, Schedrina@gmail.com

Вяра Николова, доц. д-р, СУ „Св.Климент Охридски“, катедра „Японистика“, vyara.nikolova@uni-sofia.bg

Антонина Куцарова, преводач, antoina_ko@abv.bg

Морис Фадел, доц. д-р, Нов български университет, ръководител департамент „Нова българистика“, mfadel@nbu.bg

Татяна Лапутина, доц. д-р, Московски градски педагогически университет, Русия, катедра „Руски език и методика на преподаването на филологическите дисциплини“, laputina.tanya@yandex.ru

Татяна Кананович, адюнкт д-р, Гдански държавен университет, Полша, tatiana.kananowicz@ug.edu.pl

Петя Петкова-Сталева, ас., Нов български университет, департамент „Чужди езици и култури“, pkpetkov@nbu.bg

МЕТОДИКА И ЧУЖДОЕЗИКОВО ОБУЧЕНИЕ

Димитрина Лесневска, доц. д-р, УНСС, demetra3@gmail.com

Елена Стоянова, проф., д-р, Шуменски университет „Константин Преславски“, завеждащ катедра „Руски език“, elvikstoyanova@shu.bg

Светослав Арсениев, гл. ас. д-р, УНСС, катедра „Чуждоезиково обучение“, sarseniev@unwe.bg

Галина Злотникова, доц. д-р, Московски държавен лингвистичен университет, Русия, катедра „Международна информационна сигурност“, gkz06@mail.ru

Женишкул Хулкачиева, доц. д-р, Московски държавен лингвистичен университет, Русия, зав. катедра „Езици и култури на страните от ОНД и близката чужбина“, на Дирекцията БО по езици и култури на държавите-участници от ОНД в МДЛУ, j.khulkhachieva@linguanet.ru

Людмила Годуйко, доц., д-р, Брестки държавен университет „А. С. Пушкин“, Беларус, катедра „Общо и руско езикознание", god_lusi@mail.ru

Мария Ермолова, алумна на филологическия факултет на Брестки държавен университет „А. С. Пушкин“

ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Ясен Горбунов, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Информатика“, gorbounov@gmail.com

Хао Чен, Китайски университет по минно дело и технологии, Китай, 221000 Шуджоу, hchen@cumt.edu.cn

Полина Михова, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Здравеопазване и социална работа“, pollinamihova@gmail.com

Красимир Костенаров, гл. ас. д-р, Нов български университет, департамент „Икономика“, kraskostenarov@yahoo.com

Васил Къдрев, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Телекомуникации“, vkadrev@nbu.bg

Росица Голева, гл.ас., д-р, Нов български университет, департамент „Информатика“, rgoleva@gmail.com

Radosveta Sokulluq Ege University, Turkey

Александър Савов, Comicon Ltd., Sofia, Bulgaria

Светослав Михайлов, консултант, България

Георги Петров, доц., д-р, Нов български университет, ръководител департамент „Телекомуникации“, gpetrov@nbu.bg

Божура Фиданска, докторант, Институт по аграрна икономика, bojura_fidanska@abv.bg

Мария Иванова, гл. ас. д-р, Нов български университет, департамент „Администрация и управление“, програмен консултант, maivanova@nbu.bg

Алисия Пстига, проф., д.н., завеждащ катедра руски език и преводознание, Гдански университет, Полша, alicja.pstyga@ug.edu.pl

ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

Емил Калчев, гл. ас. д-р, Нов български университет, департамент „Икономика“, e.kalchev@nbu.bg

Надежда Димова, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Икономика“, n.dimova@nbu.bg

Сабина Анисимова, студентка, Московски държавен лингвистичен университет, Русия, sabina55000@gmail.com

Димитър Николов, докторант, Нов български университет

Ирена Николова, доц. д-р, Нов български университет, департамент „Икономика", inikolova@nbu.bg

Колективна снимка на всички участници

Проф. Анатолий Царегородцев, д.н. с участниците от конференцията

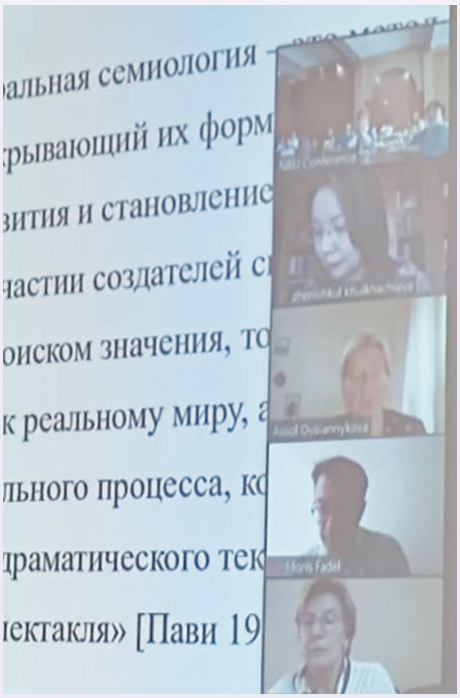
Водещите
на пленарното заседание,
гл. ас. д-р Милка Хаджикотева
и студентът Виталий
Студзинский

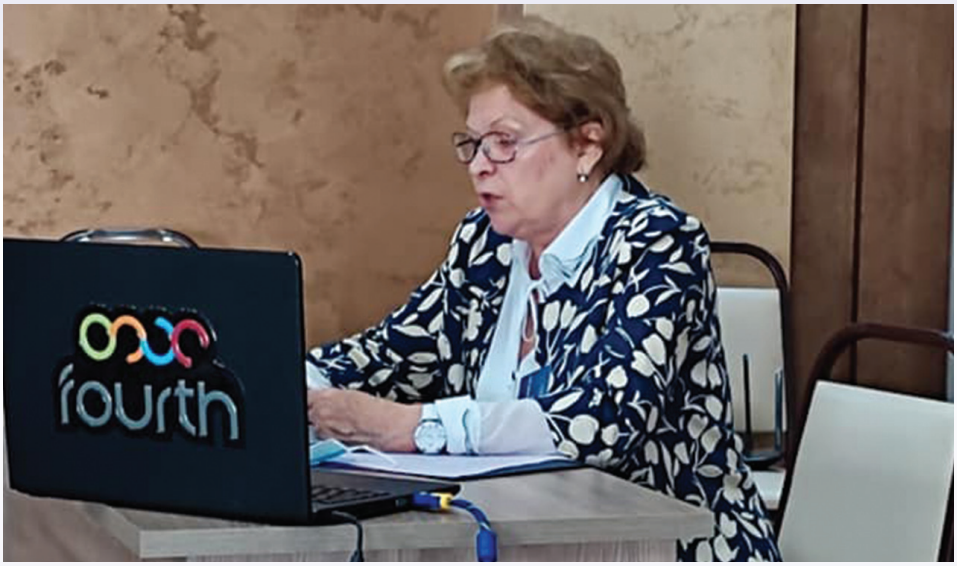
Гл. ас. д-р Христо Чукурлиев и гл. ас. д-р Милка Хаджикотева

Проф. д-р Елена Стоянова и доц. д-р Ирина Георгиева

Виртуалните презентации по време на конференцията

професор Нелля Щедрина, д.н.

Доц. д-р Ирина Георгиева получава подаръци от доц. д-р Олга Иванова

Доц. д-р Олга Иванова връчва подаръци на доц. д-р Татяна Фед

Доц. д-р Васил Къдрев с гл. ас. д-р Росица Голева и докторантката Божура Фиданска

Доц. д-р Татяна Фед с гл. ас. д-р Милка Хаджикотева и студента Виталий Студзинский

доц. д-р Татяна Фед, доц. д-р Ирина Георгиева и гл. ас. д-р Милка Хаджикотева

По време на презентациите

По време на заседанията

Доц. д-р Ангел Георгиев и
гл.ас. д-р Велислав Алтънов

Проф. д-р Елена Стоянова и
доц. д-р Теодора Ризова

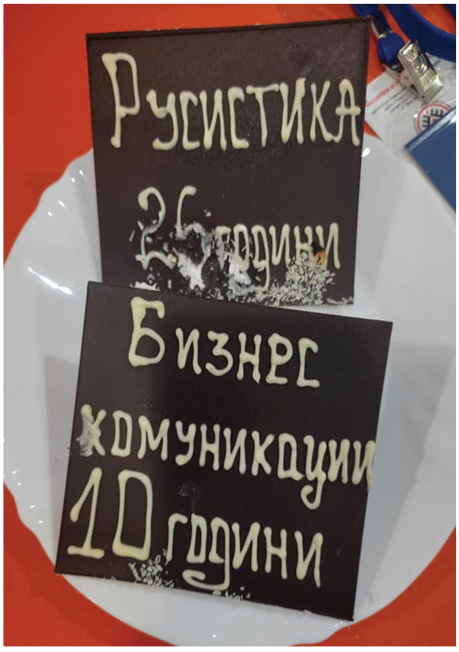

По време на конференцията

На коктейла на конференцията

Шоколадовите надписи на тортите

Проф. Нелля Щедрина, д.н. на коктейла

Сборник от юбилейна научно-практическа конференция с международно участие

В периода 17—22 септември 2021 г. в курортния комплекс „Св. св. Константин и Елена“ (Варна) в хибриден формат (присъствено и онлайн чрез платформата Zoom) се проведе Юбилейната научно-практическа конференция с международно участие **„Бизнес комуникации, език, литература и култура“**, организирана от департаменти „Нова българистика“ и „Администрация и управление“ на Нов български университет и от Съюза на учените в България. Конференцията бе посветена на 10-годишнината на магистърската програма „Бизнес комуникации“ (редовно и дистанционно обучение) и на 25-годишнината на бакалавърската програма „Русистика“ на Нов български университет.

Събитието събра над 70 учени от България, Русия, Полша, Китай и Беларус, а програмата на петте дни бе наситена с научен форум, екскурзия до град Балчик, неформални срещи и семинари и релаксираща почивка.